

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
ARCHIVAL NOTES

**АРХИВСКИ ЗАПИСИ
ARCHIVAL NOTES
1-2/2018**

Редакција

Editorial Board

**Saša Tomanović, Mirjana Kapisoda, Srđan Pejović,
Aleksandar Berkuľjan, Predrag Vukić, dr Đorđe Borozan,
dr Božidar Šekularac, Luka Milunović, Dragica Lompar**

Уређивачки одбор

Editorial Staff

**Saša Tomanović, Mirjana Kapisoda, mr Jadranka Selhanović,
Srđan Pejović**

Главни уредник

Editor in Chef

Saša Tomanović

Одговорни уредник

Editorialist

Srđan Pejović

Секретар редакције

Editorial Board Secretary

Mirjana Kapisoda

Лектор

Language Editor

Dragica Lompar

**Издавач: Државни архив Црне Горе/Publisher: The State Archives of Montenegro
Цетиње, Новице Церовића 2,
тел. 041/ 230-226, факс 041/ 232-670.
e-mail: dacg@t-com.me; e-mail: pejovic.dacg@t-com.me**

ISSN 0353-7404

ДРЖАВНИ АРХИВ ЦРНЕ ГОРЕ

АРХИВСКИ ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА АРХИВСКУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ
ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE REVIEW

Година XXV/2018
Број 1-2

Цетиње, 2019

SADRŽAJ TABLE OF CONTENTS

ČLANCI I PRILOZI / ARTICLES AND CONTRIBUTIONS

Prof. dr Božidar ŠEKULARAC

BAR U CRNOGORSKOJ ISTORIJI i IMENIMA	7
<i>BAR IN MONTENEGRIAN HISTORY AND NAMES</i>	7

Sreten ZEKOVIĆ

FENOMEN CRNOGORSKE TRADICIONALNE SLOBODE JE OSNOV CRNOGORCIZMA	19
<i>THE PHENOMENOM OF MONTENEGRIAN TRADITIONAL FREEDOM IS THE BASIS OF MONTENEGRINISM</i>	19

Dr sc. Cvetko PAVLOVIĆ

Dr ĐORĐE STEFANELI, JEDAN OD UTEMELJIVAČA VETERINARSKE SLUŽBE U CRNOJ GORI	49
<i>Dr ĐORĐE STEFANELLI, ONE OF THE FOUNDERS OF THE VETERINARY SERVICE IN MONTENEGRO</i>	49

Željko MIRANOVIĆ

IZBOR JOVANA S. PLAMENCA ZA NARODNOG POSLANIKA KAPETANIJE DONJO-CRMNIČKE 1906 i 1907. GODINE	63
<i>ELECTION OF JOVAN S. PLAMENAC FOR NATIONAL MINISTER OF THE CAPTAINS LOWER-CHAMBER 1906 AND 1907</i>	63

IZ ARHIVSKE TEORIJE I PRAKSE / FROM THE ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE

Dr. Mile Bakić

KNJIŽEVNI AHIVI U CRNOJ GORI: POTREBA I INTERES DRŽAVNI, KULTURNI, NAUČNI ILI I DALJE MARGINALNO PITANJE, IZGLEDI U BUDUĆNOSTI	83
<i>LITERARY ARCHIVES IN MONTENEGRO: NEEDS AND INTERESTS NATIONAL, CULTURAL, SCIENTIFIC OR OTHERWISE MARGINAL QUESTION, PROSPECTS IN THE FUTURE</i>	83

Dr. Mile Bakić

IMAJU LI (I KOD NAS) ARHIVI AUTONOMNOST, PROFESIONALIZAM, APOLITIČNOST I DEMOKRATIČNOST: iskustva, rezultati naše i drugih bivših socijalističkih zemalja	111
<i>DO OUR ARCHIVES (AND WITH US)HAVE AUTONOMY, PROFESSIONALISM, APOLITISM AND DEMOCRACY - Experiences, results of our and other former socialist countries</i>	111

DOKUMENTI I SJEĆANJA / DOCUMENTS AND MEMORIES**Jovan ĐURANOVIĆ**

ZBOR CRNOGORSKIH I ALBANSKIH GLAVARA U KUĆIMA 1614. GODINE	135
<i>THE MEETING OF MONTENEGRIN AND ALBANIAN CHIEFS IN KUCHI IN 1614</i>	135

Доц. др Андријана НИКОЛИЋ

ТРИ ПИСМА ДР ЛАЗАРА ТОМАНОВИЋА	167
<i>THREE LETTERS FROM DR LAZAR TOMANOVIC</i>	167

Tatjana MILAČIĆ

DRUŠTVO CRVENOG KRSTA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE I OSNIVANJE OPŠTINSKOG ODBORA CRVENOG KRSTA U HERCEG NOVOM 1934. GODINE	181
<i>SOCIETY OF THE RED CROSS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA AND ESTABLISHMENT OF THE MUNICIPAL COMMITTEE OF THE RED CROSS IN HERCEG NOVI 1934</i>	181

Prikazi / REVIEWS**„OKRUŽNI KOMITET KPJ NIKŠIĆ U NARODNOOSLOBODILAČKOM**

RATU, KNJIGA II“ DACG, 2018 (Dr. Dragutin Papović)	193
<i>THE ENVIRONMENT COMMITTEE KPJ NIKSIC IN NOB, tom II</i>	193

NADA DRAŠKOVIĆ, BIO-BIBLIOGRAFIJA DR SC. MILA BAKIĆA,

UNIREKS, POGORICA, 2017. (Dragoljub Šarović)	198
<i>NADA DRAŠKOVIĆ, BIO-BIBLIOGRAPHY DR. SC. MILA BAKIĆA</i>	198

ADNAN ČIRGIĆ, NATRPIRODNA BIĆA U TRADICIJSKOJ

KULTURI CRNOGORACA, FCJK, 2019 (Boban Batrićević)	202
<i>SUPERNATURAL BEINGS IN THE TRADITIONAL CULTURE OF MONTENEGRINS,</i>	202

DR ČEDOMIR BOGIĆEVIĆ „SULA RADOV – EVROPSKI**RACIONALIZAM I CRNOGORSKO OBIČAJNO PRAVO**

“KIC „Bijeli Pavle“, Danilov grad, 2015 (Dragan B. Perović)	206
<i>SULA RADOV - EUROPEAN RACIONALISM AND MONTENEGRIN CUSTOMS LAW</i>	206

SRĐAN PEJOVIĆ, STEVAN RADUNOVIĆ,

KANCELARIJSKO POSLOVANJE, Podgorica, 2018. (dr Mile Bakić)	210
--	-----

IZVJEŠTAJ O RADU za 2018. godinu	215
---	-----

UDK 94(497.16)“1913/1914“

Чланци и прилози

Prof. dr Božidar ŠEKULARAC

BAR U CRNOGORSKOJ ISTORIJI I IMENIMA

BAR IN MONTENEGRIAN HISTORY AND NAMES

Govoriti o Baru je lako i teško.

Lako, jer se o njemu ima što kazati, jer je Bar crnogorska državna i duhovna vertikala. Još od vremena Vojislavljevića i Duklje, to je bila povremena crnogorska prijestonica i sjedište Dukljansko-barske, odnosno Barske nadbiskupije. Takvu privilegiju je, nakon ukidanja Dukljanske nadbiskupije, mogao imati samo grad sa dugom tradicijom i ugledom u državi i narodu. Svakako i centar države, iako je u to vrijeme bilo i drugih gradova koji su se isticali tradicijom u dukljanskoj državi, kakvi su bili Skadar, Kotor, Budva, Ulcinj...

Reče hroničar „slavni grad Bar“, a Bar ima svoju svetu planinu Rumiju, na kojoj se smjestio taj „slavni grad“. Bar ima svoju Crmnicu, svoje Šestane, Krajinu, Mrkojeviće, Spič, svoju Svetu Bogorodicu Krajinsku i u njoj Svetog Vladimira Dukljanskog i čuvenu Kosaru, već pominjanu Dukljansko-barsku, odnosno Barsku nadbiskupiju, koja predstavlja jedan od nosećih stubova crnogorske istorijske vertikale. Ima Bar i svoju čuvenu Bogorodicu Ratačku, *Ljetopis popa*

Dukljanina, svoju vlastelu, plemiće, statut, svoje nadbiskupe, itd. Konačno, Bar ima svoju Crnu Goru i ona ima svoj Bar.

Kada kažemo da je i teško govoriti o Baru, mislimo na to što nema dovoljno dokumentarne građe, adekvatno istoriji i značaju ovoga grada. Posebno što nije sačuvan arhiv Barske nadbiskupije iz vremena njenog priznanja od Rimske kurije i vjekova poslije toga. Nestala je građa, moguće u ratnim pohodima raznih osvajača – Nemanjića, Mlečana, Turaka (Osmanlija) i dr. Možda je neđe sklonjena kada je pop Dukljanin morao napustiti Duklju? Možda je, nadajmo se, neđe na sigurnom i jednog dana iskoči na videlo?

Međutim, srećna je okolnost da postoje živi svjedoci viševjekovnog postojanja i milenijumske istorije Bara, a to je barska toponimija o kojoj govori naša knjiga.

Da podsjetimo na jednu izuzetnu istorijsku činjenicu da Bar na svojoj teritoriji ima tri župe koje pominje pop Dukljanin: Prapatnu, Krajinu i Crmnicu.

Kako oko ubikacije Krajine i Crmnice nema ništa sporno, to smo se odlučili da predstavimo i razjasnimo samo pitanje župe Prapatne.

Poznato je da je o „slavnom gradu Baru“ pisano na razne načine, u raznim prilikama i povodima, kao jedne od prijestonica dukljanske države Vojislavljevića, Barskoj bici, o Baru sjedištu Zetske države Balšića, mletačkoj i turskoj okupaciji, itd. Postoje radovi i o toponomastičkim temama, ali su nastajale brojne plemenske monografije i rodoslovi bratstava.

Grad Bar, na jugu Crne Gore, na obali mora, predstavlja crnogorsku vertikalnu iz koje se čita milenijumska istorija i kultura crnogorskog naroda. Zaklonjen od rumijskih planinskih oluja i morskih bura Jadrana, poput orlovskih gnijezda smješten je Stari Bar, na stijenama u podnožju svete crnogorske planine Rumije. Po starini i važnosti za crnogorsku državu, Bar zauzima značajno mjesto u kvartetu gradova (Duklja, Skadar, Kotor i Bar) na kojima je utemeljena prva crnogorska država Duklja Vojislavljevića. Njeno dvovjekovno trajanje prekinula su raško-nemanjićka osvajanja uz pomoć

Vizantije koja nikako nije mogla da zaboravi Tuđemilsku bitku kod Bara 1042. godine i stvaranje samostalne države dukljanskih Slovena, predaka Crnogoraca. Bar je bio jedna od prijestonica dukljanskih vladara Vojislavljevića koji su, pored državnog centra Skadra, imali svoja sjedišta i u drugim gradovima Duklje: Baru, Budvi, Kotoru, Krajini, Ulcinju, Stonu... U njemu je pripremana Tuđemilska bitka, a bio je i centar u koji se povukla Dukljanska crkva iz porušenog grada Duklje, đe je dobila ime Dukljansko-barska, a kasnije samo Barska nadbiskupija. Sama činjenica da je ovđe smještena i priznata 1089. godine Barska nadbiskupija, temelj i iskon crnogorske države Duklje, jasno govori da je Bar u to vrijeme bio centar Dukljanske države. Uostalom, odavde je na svoje posljednje putovanje, proćerana od raškog župana Stefana Nemanje, posljednja dukljanska vladarka knjeginja Desislava 1189. godine, te nađe utočište u Dubrovniku. Sa njom pođe i napusti prijestonicu Bar barski nadbiskup Grgur barski, poznatiji kao pop Dukljanin, autor prvog istorijsko-književnog spisa nazvanog *Ljetopis popa Dukljanina*, imenovan kasnije i kao *Barski rodoslov, Regnum Sclavorum*, itd.¹

Nezavisno od toga u kojem je manastiru pisan, barska opština je kolijevka ovoga najstarijega spisa crnogorske književnosti i istorije, prvog južnoslovenskog književno-istorijskog djela o knezu Vladimiru Dukljanskom i prelijepoj Kosari.

„Slavni grad Bar“ je razorio, sa ostalim gradovima Duklje (Danj, Sardi, Drivast, Skadar, Svač i Ulcinj) raški župan Stefan Nemanja, prilikom osvajanja Dukljanske države, osamdesetih godina XII vijeka.²

Bar je u sklopu regionalne saobraćajne mreže kroz istoriju imao veoma pogodan geografski i topografski položaj. Sam grad, ali i njegovo zaleđe bilo je povezano preko gradova Skadra i Duklje, u razgranat saobraćajni sistem - *via de Zenta* - kojim je Zetsko primorje bilo povezano sa unutrašnjošću Balkana, a preko Jadranskog mora sa zapadnim zemljama.

¹ Božidar Šekularac, *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, Cetinje, 2007.

² *Isto*, 68.

Bar – *Antibarum*, *Antivari*, *Tivari*, imao je poseban značaj jer je pogodnim komunikacijama preko Sutormana, Virpazara i Oboda (Rijeka Crnojevića) bio povezan sa gradom Dukljom, a preko Bijele Skale i Livara odnosno južno od Rumije i Lisinja, preko Svača, sa Skadrom. Ove su veze bile dugotrajne, pa se Bar u tursko doba javlja i kao glavno skadarsko pristanište.³

Treba imati u vidu da su veliku prepreku za povezivanje grada Bara sa zaleđem predstavljali planinski masivi: Rumija, Lisinj i Sutorman. Međutim, rječica Bunar, koja u donjem toku dobija ime Rikavac, omogućavala je da se njenim klancem može prodrijeti u masiv Rumije i dalje ka unutrašnjosti. Put za Virpazar je silazio preko Šestana i Seoca ka Godinju ili Jezerom od Skadra.

Put za Skadar vodio je podnožjem Lisinja, preko Zaljeva, Dobre Vode, Pečurica i Kruta na Svač i Vladimir.

Ipak najbolji put preko brda išao je na Velembuse, dolinom rijeke Željeznice na Zupce i Ribnjak, pa preko Sutormana na Limljane, ka Virpazaru.

Poseban put je vodio samom obalom pored manastira Bogorodice Ratačke, ispod grada Nehaja, prema Budvi i dalje.

Barski zaliv je pružao mogućnost i davao uslove za pristajanje brodova za širi prostor Crnogorskog primorja.⁴

Zahvaljujući, dakle, pogodnom položaju, dobrim komunikacijama, pristaništu, rezervama žive vode, klimatskim uslovima i značajnim privrednim resursima, Bar se mogao razviti u cjelovito urbano središte, ali i značajan ekonomski, politički, kulturni i vjerski centar u crnogorskoj državi. Uostalom, to mjesto mu pripada još od vremena Dukljanske države Vojislavljevića.

Iako nije utvrđeno kada je Bar nastao, ostaci materijalne kulture svjedoče da je čovjek ovđe živio još u praistorijsko doba. Isto tako, istraživanja su pokazala da je ovđe bilo naselje u ilirsko, grčko-ilirsko i rimsko doba, odnosno rano vizantijsko doba.

³ Đ. Bošković, *Problem urbanizacije Dukljansko-zetsko-crnogorskog primorja u srednjem veku*, Istorijski zapisi, XIV, Cetinje, 1958, 219-224.

⁴ Đ. Bošković, *Stari Bar*, Beograd, 1962, 1-3.

U pisanim izvorima Bar se pominje kod Grka kao *Antibar*, a kod Rimljana *Antibarum*. Prvi pisani pomen slovenskog imena Bar nalazi se na jednom spisu grčkih episkopa đe se među 15 episkopa pominje i barski.⁵

Ovaj podatak, a i činjenica da je prvi dukljanski (crnogorski) kralj Mihailo Vojislavljević 1067. godine u njemu primio od pape znake kraljevskog dostojanstva, čime je i Duklja postala prva naša kraljevina, govori o značaju Bara za dukljansku državu. Ovo naročito od vremena kada je Stefan Vojislav 1042. godine potukao Vizantijsku vojsku u Tuđemilima kod Bara. Isto tako, ovđe je uspostavljena najstarija Dukljansko-barska arhiepiskopija između 1045. i 1067. godine, koja je 1089. godine papskom bulom priznata za samostalnu Barsku nadbiskupiju sa brojnim sufraganima. Bar je bio jedna od prijestonica Dukljanske kraljevine i kneževine.⁶

Primorski gradovi, među kojima je i Bar su u XIII i XIV vijeku bili među sobom povezani brojnim vezama: porodičnim, bračnim, trgovačkim, poslovnim, diplomatskim... Tada je dolazilo i do migracija stanovništva naročito u razvijenije gradske sredine. Na desetine Barana, poznatih majstora, primljeno je u dubrovačko građanstvo. Brojni poslovni ljudi iz Bara naselili su se i u Kotoru, dok se u Bar doseljavalo ulcinjsko stanovništvo. Zabilježeni su boravci Italijana iz Ankone i Grka iz Soluna, a o Mlečanima i da ne govorimo, što je Bar činilo internacionalnim gradom.⁷

Bogaćenje građana uticalo je na razvoj grada, a visina prihoda je zavisila od obima distrikta i statusa stanovništva. U gradu su bile organizovane sve službe: vojna posada, gradska administracija i komunalne službe. Novac je odlazio na izgradnju gradskih javnih objekata i fortifikacije, dok su crkve i manastiri imali svoje darodavce i ktitore.

Bar je tipičan primjer srednjovjekovnog grada koji se nalazi dublje u unutrašnjosti, na nepristupačnom obronku i

⁵ B. Radojičić, *Geografija Crne Gore III*, Podgorica, 2008, 64.

⁶ B. Šekularac, *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, Cetinje, 2007, 57.

⁷ *Bar grad pod Rumijom*, grupa autora, Bar, 1984, 23.

klisuri. Računa se da je u njemu prije 732. godine osnovana episkopija, koju su podigli stanovnici Prevalisa.⁸

U periodu od kraja XII do sredine XIV vijeka, Bar je bio grad u okviru Zete, udione kneževine u sastavu srpske države Nemanjića. Kao i većina drugih primorskih gradova u srednjem vijeku, Bar je imao i svoj statut, po kome je ostvarivao određena autonomna prava. Gradska privreda je znatno ojačala, pa je grad kovao i svoj sopstveni novac.

Urbanistički polet grada poklapa se s velikom graditeljskom djelatnošću kraljice Jelene u Zeti, krajem XIII i početkom XIV vijeka, kada je Bar proširen podgrađima, a u svom prvobitnom jezgru ispunjen mnogim crkvenim, vlasteoskim i građanskim zgradama. Tada se podižu brojne katoličke crkve i u okolini Bara zahvaljujući povećanom uticaju arhiepiskopije i kaluđerskih redova franjevac a i benediktinaca, te bogaćenju Barana i trgovini sa susjedima.⁹

Obnavljanjem Zetske države u doba Balšića, Bar postaje njeno značajno središte. Međutim, od vremena vladavine poslednjih Balšića, Bar prelazi iz ruke u ruke – Venecije, Balšića, despota Stefana Lazarevića i Đurđa Brankovića, Stefana Vukčića, ponovo Mlečana, i na kraju ga 1571. godine osvajaju Turci, čija je vladavina trajala sve do 1878. godine, kada ga crnogorska vojska oslobađa i vraća matici zemlji.¹⁰

Svaka promjena u privredi uslovljavala je i porast stanovništva u gradu Baru, čime se mijenjala i cjelokupna urbana struktura barske teritorije. Tako je u XIII stoljeću i kasnije zabilježen nagli porast stanovništva što je uticalo na socijalni i etnički sastav građanstva. Gradsko, uglavnom romansko stanovništvo je imalo prirodni priraštaj, dok su na nagli porast stanovništva uticali doseljenici iz zaleđa, Sloveni, Vlasi i Arbanasi. Dolaskom u novu sredinu, nastupala je međusobna asimilacija i stvaranje jedinstvene gradske populacije. Došljaci su uglavnom preuzeli poslove usluga, zanatstva i poljoprivrede, a neki od njih su uspijevali da se uzdignu i obogate.

⁸ P. Mijović, *Iz kulturne prošlosti Bara*, Bar, 1995, 35.

⁹ P. Mijović, *Iz kulturne prošlosti Bara*, 42.

¹⁰ B. Šekularac, *Crna Gora u doba Balšića*, Cetinje, 2011.

Za istoriju Bara veoma je bila važna njihova komunalna autonomija sa osobenim uređenjem i pravnom regulativom određenom gradskim statutom.¹¹

Grad je u određenim periodima imao i brojna naselja u barskom distriktu, kao što je bilo određeno mletačkom privilegijom od 1443. godine, kojom se barskoj opštini potvrđuju sela: Celestrina, Bilatrava, Sušica, Gornja Gora, Zupci, Tuđemili, Cukareli, Turčini i Skurti, koje je pripadalo barskim kanonicima. U doba Balše III, Bar je dobio Prapatnu (Mrkojeviće), Goranu, pa čak i neka njena mjesta na Bojani.¹²

Stari Bar je svojim čvrstim i visokim bedemima vijekovima odolijevao brojnim osvajačima i neprijateljima, da bi nakon oslobođenja od Turaka izašao iz gigantskih bedema i počeo da se širi i spušta uz obalu mora, đe je nastajao Novi Bar. Od 1908. godine uz ime Bar korišćena su i imena Nova Varoš i Pristan. Te godine su udareni temelji Novog Bara i Luke, potpisom kralja Nikole na osnivačkom pergamentu. Kralj Nikola je tom prilikom o Baru rekao: „Zločin bi bio ostaviti ga napuštena, kada ga je Bog ovakvoga stvorio“.¹³

Bar je vijekovima imao ulogu važnog kulturnog centra. Koliko je samo sakralnih spomenika nastalo na njegovoj teritoriji, od kojih su, nažalost, mnogi u ruševinama, ali ima i onih koji, kao i ove ruševine, svjedoče o uzvišenoj istoriji ovoga dukljansko – zetsko – crnogorskog „starca“. Od *Barskog ljetopisa*, preko prvog književnog spisa – *Legendi o svetom Vladimiru Dukljanskom*, u ovdašnjim manastirskim skriptorijumima napisana su brojna svjedočanstva o barskoj prošlosti. One „mogile“ rasute po okolnim brdima i tvrđave, kao što je Haj-Nehaj i Besac, čekaju da im se posveti više pažnje i dobiju naučnu valorizaciju.

Pored toga, sa svojim lučkim, trgovačkim, a posebno prirodnim kapacitetima Bar se razvio u značajan turistički, kulturni i obrazovni centar na Crnogorskom primorju, ali i od šireg značaja, sa svijetlom perspektivom.¹⁴

¹¹ *Bar grad pod Rumijom*, 25, 28.

¹² *Bar grad pod Rumijom*, 37.

¹³ *Glas Crnogorca*, 26. april 1908.

¹⁴ B. Radojčić, *Geografija Crne Gore III*, 66-68.

U Barskoj opštini postoje i tri regionalna centra sa dugom istorijom i tradicijom. To su: *Virpazar*, glavni regionalni administrativni, ugostiteljski i trgovački centar crničkog kraja; *Ostros* centar Krajine i šireg regiona; i, svakako najveći centar je *Sutomore*, koje je preuzelo istoriju i nasljeđe starijeg Spiča.

Posljednjih decenija i mrkojevičko selo Dobra Voda je preraslo u urbanu cjelinu od nekoliko hiljada kuća.

Na teritoriji Barske opštine nastale su brojne manastirske cjeline od kojih posebnu pažnju privlače one u basenu Skadarskog jezera, nastale većinom u doba zetskih (crnogorskih) vladara Balšića: Starčeva Gorica, Beška, Moračnik, Donji Brčeli, te brojne crkvene građevine katoličke i pravoslavne, koje svojim arhitektonskim karakteristikama obogaćuju autohtono crnogorsko kulturno-istorijsko nasleđe. Barsko kulturno-istorijsko nasljeđe upotpunjuju i brojni spomenici islamske kulture, džamije izgrađene u mjestima đe živi muslimansko stanovništvo.

DUKLJANSKA ŽUPA PRAPRATNA

Pri ubikaciji srednjovjekovnih župa u Dukljanskoj državi koje se nabrajaju u *Ljetopisu popa Dukljanina* vođene su brojne rasprave, nametane razne dileme i nagađanja. Jedna od njih je naročito bila interesantna jer je za nju umnogome bilo vezano ime svetog Vladimira, dukljanskog kneza i prvog crnogorskog sveca. Tražili su Prapatnu na više mjesta oko Skadarskog jezera, u crnogorskoj Krajini, Crnogorskom primorju. Uglavnom je korišćeno ime biljke *paprat* da bi se našla neka veza sa imenom župe, a da se nije išlo na teren da se vidi da li je tu mogla biti župa, koja podrazumijeva široki prostor na kome se moglo izgraditi naselje, vjerski objekti, obrađivati zemljište, gajiti stoka.

Prema piscu *Barskog rodoslova* u Prapatni je imao prijestonicu osnivač dukljanske (crnogorske) dinastije Vojislavljevića, Stefan Vojislav. Knez Vojislav je vladao Dukljanskom državom 25 godina. Umro je 1050. godine u svom dvoru

i sahranjen u dvorskoj crkvi Sv. Andrije u župi Prapatni. Poslije njegove smrti, Vojislavljevi sinovi podijele zemlje pod pokroviteljstvom majke, a vrhovnu vlast je imao najstariji sin Gojislav, dok je bila živa „kraljica majka“.¹⁵

Dakle, Prapatna je bila jedna od brojnih prijestonica dukljanskih vladara, jer je čest slučaj bio da su sjedišta vladara premješšana iz jednog mjesta u drugo, od grada Duklje do Krajine, Prapatne, Skadra, Kotora...

Drugi Vojislavov sin Mihailo dobio je župe Oblik, Prapatnu i Crmnicu, koje su predstavljale centar njegove države. Župa Oblik je bila oko istoimenog brda i grada Vladimira nazvanog tako po svetom Vladimiru dukljanskom. Dakle, župa Prapatna je bila između Oblika i Crmnice. Zbog toga se neka ranija tumačenja o ubiciranju ove župe mogu uzeti kao proizvoljna. Tako A. Jovičević smješta Prapatnu pored Skadarskog jezera do sela Seoce, zapravo “jedan dio sela Murići zove se Papratište, pa je tu bila Prapatna i nigdje drugo“.

Sticajem okolnosti, radeći na ovom terenskom projektu, bili smo u prilici da obiđemo i upoznamo svaki kutak barske opštine. Kada smo zabilježili na više mjesta varijante imena sa osnovom *paprat*, bilo je jasno da to ime nema veze sa našom Župom. Međutim, došavši u sela čuvenog crnogorskog plemena Mrkojevića, postalo je sve jasno. Potpuno se potvrdila tvrdnja K. Jirečeka da je Prapatna kod Bara, đe je bio vladarski dvor, jer su plemena pred kraj srednjeg vijeka istisla samo župsko uređenje i umjesto stare župe Prapatne postalo je pleme Mrkojevići.¹⁶

Posmatrajući sa Rumijskog brda Lisinj prostor plemena Mrkojevići lako je uočiti da ta teritorija u potpunosti odgovara opisu srednjovjekovnih župa. Tu su prostrana plodna polja, blaga uzvišenja, blizina planine, izvori, rijeke, more, ukrštanje puteva prema Baru, Skadru, Svaču i Ulcinju.

Iz razgovora sa najstarijim stanovnicima Mrkojevića zaključuje se da je u njihovoj svijesti i tradiciji duboko uko-

¹⁵ B. Šekularac, *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, 44.

¹⁶ B. Šekularac, *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, 45.

riješeno njihovo dukljansko porijeklo i osjećanje pripadnosti ovoga časnog plemena svojoj državi Crnoj Gori.

Posebna je priča raspored toponima na terenu i svjedočenja o ostacima građevina na teritoriji Mrkojevića.

Pleme Mrkojevići se ponekad naziva i Mrkovići, a prvi put se pominje 1409. godine. Većina Mrkojevića primila je islam u XVIII vijeku, ali su zadržali stara prezimena. U pojedinim dokumentima XVI vijeka pominju se u Mrkojevićima *morlaci*, što je bio povod da ih nazivaju pastirima. Ovo pleme je bilo u čestim sporovima sa Baranima, naročito u vrijeme berbe maslina. Predvodio ih je prvak pop Stefan sa sinovima, koga savremenici opisuju kao ličnost samostalnu i čvrstu, a koga Mlečani napadaju i nazivaju *homo sceleratissimo*, a bio je ekskomuniciran i od srpskog patrijarha. Ovo ponosno i nemirno crnogorsko pleme, prema izvještaju iz 1525. godine imalo je 300 boraca.¹⁷

Ništa manje značajana i potvrđena istorijska ličnost bio je iguman Teodosije Mrkojević, jedan od glavnih junaka Njegoševog djela „Šćepan Mali“, kojega je Njegoš opisao kao iskusnog, vrlo mudrog i obrazovanog čovjeka.

Prema izvještaju Marina Bicija iz 1610. godine, ovđe je bila opatija Sv. Sergija, ali nije ubicirano mjesto đe je bila, mada se pretpostavlja da je to Glavica Čantića u Dabezićima.¹⁸

P. Rovinski pominje još tri crkve – Sv. Spasa, Sv. Ivana i Sv. Aleksandra.¹⁹

Prema kazivanju mudrih starina iz Mrkojevića, zabilježeno je nekoliko detalja koji potvrđuju, da je baš ovđe bila župa Prapratna Vojislavljevića. Na potoku *Vučinica* još od rimske provincije Duklje, bilo je 11 mlinova, a u blizini je i *Potok od mlinova*. Ovđe je i *Potok od Kurtine*, o kome je pisao pop Dukljanin u župi Prapratni. Na *Raskrsnici* (starih puteva) naplaćivana je putarina.

Na samom Mrkovskom polju (Prapratnom) nalazi se imanje na kojem se prilikom oranja ralom zapinjalo za ka-

¹⁷ Đ. Bošković, *Stari Bar*, Beograd 1962, 192.

¹⁸ F. Rački, *Starine*, XX, 66.

¹⁹ П. Ровинский, Черногория в ея прошлом и настоящем, С. Петербург, 1888, 182.

menje. Vjeruje se da je tu bio dvorac sv. Vladimira, kasnije kneza Vojislava, te glavna crkva u župi Prapatni.

Đ. Bošković je šezdesetih godina XX vijeka ubicirao više srednjovjekovnih crkvice (crkvišta) u Mrkojevićima (10):

u Dobroj Vodi, u zaseoku Lisice, je jednobrodna crkvice sv. Nikole; na brdu Radomiru kod Veljeg Sela je crkva sv. Ilije; u selu Dabezići postoje ruševine pet crkava: sv. Spasa, sv. Nikole, sv. Petke, sv. Gospođe i crkva na Glavici Čantića.

U selu Pečurice, zaseoku Ravanj, blizu mora, su ostaci neke veće crkve. Ovđe su i ruševine crkve sv. Katarine, đe se raspoznaju ostaci fresaka i natpis na staroslovenskom jeziku.²⁰

Na terenu Pečurica, u Komini se nalaze ostaci crkvenih zidova, na kojima se raspoznaju ostaci fresaka i natpisa na staroslovenskom jeziku.

Pored crkava koje je ubicirao Đ. Bošković, od starih Mrkojevića na terenu dobili smo još i sljedeće podatke o crkvama ili nazivima vezanim za crkvu: u Dobroj Vodi je crkva sv. Ivana, Pečuricama sv. Petke, selu Grdovići sv. Gospođe, u Veljem selu „*Obod od crkve*“, selo Kunje – „*Kod crkve*“, u selu Lunjići su tri crkvišta – sv. Nikole, sv. Ćir(il)o – Ćirik i „*crkva u Barjaktare*“ (ovići), te u Veljoj Gorani crkva sv. Andrije i „*Podcrkva*“.

Upravo u ovoj crkvi sv. Andrije je sahranjen rodonačelnik dukljanske crnogorske dinastije Vojislavljevića, u prisustvu mnogo naroda, kaže predanje. Nedaleko je i toponim *Poljana*, ispod brda *Možura* „đe je bila velika bitka i krvi do koljena. Otuda crvena zemlja“. Toponim „*Kraljevo*“ za njive u selu Grdovići i pašnjak „*Kraljevo*“ u selu Lunjići, te izvor „*Kneždovo*“, govore sami za sebe.

Uzevši u obzir sve iznesene činjenice nema nikakve dileme: Dukljaninova župa Prapatna je današnji region crnogorskog plemena Mrkojevići u barskoj opštini.

Pleme Mrkojevići su u vrijeme mletačke okupacije Bara imali stalne nesuglasice i sukobe sa njima, a ponekad su napadali i sam grad Bar nanoseći štetu njegovoj teritoriji

²⁰ Đ. Bošković, *Stari Bar*, 192-194.

i ljudima. To je kulminiralo 1539. godine kada barski iza-slanci traže od Venecije da se „turski saveznici Mrkojevići istrijebe, pošto su nanosili velike štete i mnogobrojne ne-zgode romanskom plemstvu Bara“. Venecija taj zahtjev nije prihvatila. Pravoslavni Mrkojevići su imali sporove sa feudalnim gospodarima i u vremenima prije toga. Mrkojevići „žestoke naravi, mogli su da podnesu svaku nevolju“, živjeli su od stočarstva pastirskim životom, na padinama Lisinja.

Sredinom XVI vijeka Mrkojevići su od Barana oteli Volujicu đe su imali zimovnike za stoku.

Ma koliko se mijenjali međusobni odnosi između Mlečana i Turaka, Mrkojevići su do kraja ostali neprijateljski raspoloženi prema Veneciji, kao pravoslavci i kao turski podanici,²¹ ali nijednog trenutka ne zaboravljajući svoje porijeklo, kako tada tako i danas.

Visoravan, na kojoj se prostire crnogorsko pleme Mrkojevići (Mrkovići), odvaja od župe Krajine planina Lisinj i ogranci planine Rumije, te planine Možura, od naselja u okolini Ulcinja i rijeke Međuriječ.

Prema kazivanju M. Bolice, Mrkojevići su u njegovo doba bili privilegovani od strane Mlečana, slično kao i Paštrovići. U svom opisu Bolica nabraja mrkovska sela i daje imena seoskih starješina.²²

Značajne podatke o Mrkojevićima daje i Farlati u svom djelu *Ilyricum sacrum* 1760. godine, đe se kaže da je dio ovoga plemena tada već bio priješao u islam, kada je podignuta i prva džamija u Mrkovićima.²³

Prema istraživanjima mrkovićkog govora, te na osnovu građe, konstatuje se da su Mrkojevići bili do kraja XV vijeka, a možda i kasnije, centralna oblast jednog od naših starih govora koji se protezao od Sutormana do Bojane. Vrlo je vjerovatno da se ta dijalekatska oblast prostirala do predgrađa Skadra, đe se dodirivala sa bliskim govorima Krajine i Vrake.²⁴

²¹ *Bar grad pod Rumijom*, 47-48.

²² M. Bolica, *Relatione et descrizione del sangiacato di Scutari*, Rovinski I, 793-796.

²³ L. Vujović, *Mrkovički dijalekat*, Podgorica, 2012, 16 (reprint izdanje).

²⁴ L. Vujović, n.dj, 301, 328.

UDK 123.1(497.16)

Sreten ZEKOVIĆ

FENOMEN CRNOGORSKE TRADICIONALNE SLOBODE JE OSNOV CRNOGORCIZMA

Sažimak: *Образлаже се феномен црногорске слободе која је битно „борба непрестана“ против окупатора и непризнавање окупације, што је услов опстанка црногорскога народа/нације. Указује се на недovoljство разних тумачења црногорске слободе као основе црногорцизма.*

Ključni pojmovi: *феномен црногорске слободе, црногорцизам, „истрага Црногорца“, етничко и као родољубиво и етичко.*

THE PHENOMENOM OF MONTENEGRIN TRADITIONAL FREEDOM IS THE BASIS OF MONTENEGRINISM

Summary: *The phenomenon of Montenegrin freedom, which is essentially «continuous struggle» against the occupiers and the non-recognition of occupation, is a condition of the survival of the Montenegrin people / nation. It points to the inadequacy of various interpretations of Montenegrin freedom as the basis of Montenegrinism.*

Key terms: *the phenomenon of Montenegrin freedom, Montenegrinism, «investigation of the people of Montenegro», ethnic and patriotic and ethical.*

U dugotrajnom (unutrašnjem i vanjskom) procesu црногорске традиционалне борбе за слободу најбитније је то да се слобода стално (re)produkuje као начин и однос производње

atipičnoga oblika života na osnovi sopstvenih sredstava za život slobodnih gorštaka u uslovima (i šire) carističkih osvajanja. U takvom načinu stalne (re)produkcije slobodnoga života ili nepriznavanja podaništva aliti „života u skladu sa prirodom i ljudskom prirodom-slobodom“ tragično se živio, zaista, rijetki, iskonski lik slobode, stalna „igra“ istorijskog usuda i junačkog rizika, „junačke sreće“. Njezin kompleksni doživljaj, sa stvarnom podlogom borbene slobode (protiv osvajača i za slobodu), najdublje je izvorište i stvarna aktualna pobuda crnogorske ontologije i aksiologije, tragičnoga heroizma i čojstva (humanizma), mitskoga odnosa prema slobodi, „svetoj junačkoj svobodi“, kao praktičnoj, svakodnevnoj religiji slobode, same „nesrećne svijesti“ (Hegel) Crnogoraca i potrebe za nje(zi)nim ucjelovljenjem. Taj stvarni proces je suština i jezgro, koje se naknadno, retroaktivno i retrospektivno ideološki i indoktrinacijom dosta blijedo prožima i zaogrće kosovsko-vidovdanskim, svesrpskim mitom, čak južnoslovenskom, slovenskom, pravoslavnom, pa i uopšte hrišćanskom mistikom i romantikom. Kratko, nacionalističkom (u)jediniteljskom ideologijom (sve)srpstva, zahuktalo naglašeno (tek) u 19. vijeku, nazvanom „vijek nacija“.

Toga radi je *crnogorcizam* zapravo izuzetni (iz obogoslavljenog i teokratizovanog cariz/a/ma i ostalih hegemonija i podaništva) is(o)trgnuti fenomen crnogorske slobode, jedina iskra slobode u širem okruženju,¹ po nekim autoritetima, i u svijetu,² „izviiskra“ („udara u kamenu“ okolnijeh imperija i

¹ Prvi pisani pomen novog Crnogorskoga zbora na Cetinju 1500. g. mletačkog hroničara Martina Sanudoa, na kojem su se zavjetovali da neće priznati tuđinsku vlast.

² Ovi prvačni, izuzetni i posebiti oslobodilački fenomen na Balkanu i šire načerao je i francuskog filozofa – prosvjetitelja Voltera da usklikne, odnosno klikuje: „Zar u Evropi nema druge nacije, osim Crnogoraca koji liče na mravinjak“. Adam Mickijević, u jednom od svojih predavanja u Colege de france 1841, zbori o Crnoj Gori kao o crnogorskom carstvu slobode: „Istorija te zemlje je vrlo zanimljiva za Slovene...Tu vlada puna sloboda, to je po svoj prilici jedina slobodna zemlja u svijetu, zemlja slobode i jednakosti. Izuzetan položaj zemlje i osobiti običaji osigurali su slobodu tome narodu, ali tada nije se mogao uzdići do inostranog značaja“ (Ljubomir Durković Jakšić, doktorska disertacija Njegoševa Crna Gora i Poljaci, odbranjena u Varšavi 1938).

drugijeh osvajača), „zemlja mala otsvud stiješnjena, /kakve sile put nje zijevaju“. I bukvalno „otsvud“, pa i od ujed(i)niteljsko-priljubiteljskih likova *integraliz(a)ma*, slovenstva, odnosno južnoslovenstva u modalitetima i formi *ilirizma* i *srbinizma* (*srbinstva*, *srpstva*); te i ostalih užijeh i širih bogomoljsko-vjerskih i grupacijskih (više)narod(nos)nih integralizama i fundamentalizama. I oni su ga „vražje odsvud oklopili“, po istom „svetom imperijalnom pravu većih i jačih“,³ sušto po „osvješanom i obešanom“ nastavljanju, produžavanju (zv. „prevazilaženju“) „darvinizma u prirodi“ („organske evolucije“, „prirodne nužnosti“, „carstva nužnosti“) u „socijal-darvinističko carstvo“⁴ antropokratskog i antropocentričnog tirjanstva *nad prirodom*, „*ljudskom prirodom*“ (*slobodom*) i *društvom* („drugom /otuđenom/ prirodom“, *nad-prirodnoj /meta-fizičkoj/ imperijalnoj povijesti civilizacije*), *nadljudskom zajednicom*, *ljudskim društvom*. Toga radi Njegošev slobodarski tradicionalni crnogorcizam ontološki isk(r)ače iz prirodnog i soc-darvinizma u ljudski darvinizam:

„ Vuk na ovcu svoje pravo ima,
ka tirjanin na slaba čovjeka.
Al tirjanstvu stati nogom zavrat
dovesti ga poznaniju prava.
to je ljudska dužnost najsvetija“.

(Njegoš)

Novovjeko (moderno) „*carstvo razuma*“ (empirizma i racionalizma, prosvjetiteljstva opštenito) razura antički i srednjovjekovni carizam i univezalni teološki monolitizam i fundamentalizam (zarobljenih socijalnih diverziteta) kroz *pluralizam samokonstituisanja i oslobađanja konkretnih nacija*, nacionalnih revolucija i država na globalnom („svjetskom“) nivou. Taj neraspupčivo račvani pluralno svjetski, naci-

³ „Manji potok u viši uvire, / kod uvora svoje ime gubi, a na brijeg morski obojica“.

Tako je bilo i sa Crnom Gorom i Crnogorcima - crnogorcizmom u srednjovjekovnoj imperijalnoj srpskoj državi i u prisajed(i)niteljskom svesrpskom integralizmu, prvoj Jugoslaviji, kritički nedovoljstveno i dvojno („dvostruko“) i u drugoj Jugoslaviji, i sve do danas.

⁴ Njegoš: „Vuk na ovcu svoje pravo ima / ka tirjanin na slaba čovjeka“.

onalno globalni proces ujedno je praćen temeljnim tokom *sekularizacije* (posvjetovljenje i osvajanje vlasti u stvarnom životu) borbe za podjelu vlasti između „zemaljskog“ i „nebeskog carstva“, Čovjeka i Boga, „čo(vj)ekoboga“ i „bogočo(vj)eka“. Obećano novovjeko-građan(evinar)sko i naučno-pozitivističko „*carstvo razuma*“ *prevlašćuje* se u „*carstvo Kapitala*“ i njegovog beskonačnog ∞ osvajanja, odlaganog vladanja (predominantno *globalno*, nužno posredovano *nacionalnim kapitalom*), koje se neumoljivo objektivizuje (pozitivistički postaje) u „novo“ povijesno-društveno „*carstvo nužnosti*“ antropokratske („bogočojske“) vladavine nad prirodom i „*ljudskom prirodom*“, a ne u zavještano „*carstvo slobode*“, *ljudske zajednice*, „*ljudske prirode*“- *slobode*.

Iako je prilično prihvaćeno shvatanje da je Njegoš reprodukovao Kantov „kategorički imperativ“ („moralni zakon“), vrhovni Njegošev *imperativ* je nepopustljiva suprotstavljenost „*ljudskog darvinizma borbe za samoopstanak ljudskog roda (vrste) u slobodi*“, „čojka za čovječtvom“ („a bez toga čovjek niže skota spada“) „svetom imperijalnom pravu jačega“ tj. socijal-darvinizmu u antropokratskom i antropocentričnom svijetu „logosa dominacije“. *Antropokrata* i *Antropocentrik*, *Vlastoljubac*, *Samovlasnik (autokrata)* i *Samotvorac osvaja ljudski i prirodni svijet*, (h)oće da postane *jedini njegov Bog, Tvorac*, bez „ostatka“, čiji se t(r)ajni „*bitni ostatak*“, vazda ujedno (i u *igri nedovoljstva „jedinstva /su/protivnosti*“)⁵ „*mistično pojavljuje*“⁶ kao (i) njegov „*bitni višak*“ i „*bitni manjak*“.⁷ Time se u nedomaku trpeljivo odlaže novovjeka (moderna) „*metafizika subjektiviteta*“ i njenim savremenim *nihilističkim* i *poststukturalističkim likovima otporbe i ništenja*. Ti(je)m je sekularna vlast istisnula teologiju i religiju iz

⁵ O tom nedovoljstvu „jedinstva (parnih) suprotnosti“ videti: Sreten Zeković, Iskustvena osnova septadnooktadnog (o)kretanja, muzičke oktave, dijaslektike i mita o Ananke, Arhivski zapisi XX/2013, br. 2, Državni arhiv Cetinje, Cetinje 2014..

⁶ Ludvig Vitgenštajn, nazvan „svetac pozitivizma“ u svom Filozofskom traktatu (Bibliji pozitivizma) na kraju dovodi u sumnju samu temeljnu pretpostavku pozitivizma: „Ima nešto Mistično, ono se pojavljuje“ i „Ako nauka i riješi sva svoja pitanja, ljudski život ostaje netaknut“.

⁷ Isto kao u fusnoti 5.

upravnog i političkog života samo u bogomolje, u njihov „bitni ostatak“, ono što oni jesu po svo(je)m *bivstvu*, omogućila u njima nastavljanje, ali *bitno nedovoljstvo*, (*u*)*dvodoj(e)nost* („*dvostrukost*“) unutar totaliteta „carstva kapitala“ (imperijalne povijesti) i ponavljano stalno potencirano njihovo ojačavano vraćanje i osvajanje i samog sekularnog života, utjelotvorenje u mistiku „religije svakodnevnog života“ i nje(zi)ne manipulacije. Tako se, umjesto „vijeka oslobađanja nacija“, najavljuju vjekovi globalnih (svjetskih) religija.

Za Njegošev crnogorcizam je svako veljedoržavno (carističko) osvajanje, tirjanstvo i gospodarenje nad narodima i ljudima nad-prirodni „Satanin grijeh“ protiv Boga i njegovog slobodnog „stvaranja po zakonu prirode“ i „ljudske prirode“ (*Luča mikrokozma*).

Suprotivno novovjekim liberalnim i reformatorskim tendencijama, ovi („caristički“) *integralizmi* rearhaizirano i restaurirano su se potencili i pomamili (iliromanijom i srb/in/omanijom, i nalični) iz prašnjave i paučinaste ropotarnice odumirujuće carističke i feudalne (imperijalne) istorije. Potmulo i manipulativno infiltrirane i interpolovane u nove *integracione* pokrete, nastoje se krijumčareno p(r)oturati, utjelotvoriti, ucjelo(t)v(or)iti („totali/tari/zovati“) i ozvaničiti, čak i u bitno različitim društveno-formacijskim, pa i savremeni(ji)m tokovima i terminima, pričinom i prikazanjem „novih Vavilonskih kula“, pompeznih *antropocentričnih*, *antropokratskih*, čokokoških obmana, zavjera, izdaja i pr(ij)evara, zaludnjih, nedovršenih, na razur osuđenijeh građevina, vavijek, do u (kako je Hegel naziva „tamnu i lošu“) *beskonačnost* ∞ obećavano odlaganih i obnavljanih u „lošoj i lažnoj vječnosti“ (vječitosti).⁸

⁸ Nečesovi „novi“ totalizam (crnogorske istorije), blokovski, vjerski i drugi opšti integralizam, kosmopolitizam, fundamentalizmi, građanizam, univerzalizam, savremeni apstraktni globalizam i drugi izmi, kao lažni, prazni, apstraktni, jednostrani, uštavljeni, ukočeni totaliteti, kao pričinu istine konkretne cjeline, ucjelovljene istine i ujed(i)niteljske, jedniteljske slobode. Međutim, oni su, kao takvi, samo privid i sofistička zloupotreba svog stvarnog termina i pojma; zapravo su imperijalni likovi (lažnijeh i manipulativnih) integralizama, „logike dominacije“, prevlašća, nadvlašć(ivan)ja, infiltriranja, interpolacije, neodgovarajuće i perfidne

Za razliku od njih, tradicionalnom crnogorcizmu je inherentna bit, telos, mjera i dobronam *crnogorska borba za slobodu i nezavisnost - sam iznimni „zbjeg slobode“* (pribježište, utočište u slobodi Crnogoraca iz ostalih, još neoslobođenih krajeva Crne Gore), *antejevski* užilišten i oprirođen i u svojoj zemlji,⁹ sam *fenomen crnogorske slobode, crnogorske tradicionalne zajednice, tradicionalnih Crnogoraca, njihove „junačke svete slobode“, „crnogorskoga slobodnog principata i Republike“* (Vasilije Petrović), *fenomen crnogorskoga „carstva slobode“, „slobodne ljudske zajednice“*. I suviše, ne samo da je (i) strčao u okruženju i šire, no je u njemu bio i podžizanje neposluha, ustan(a)ka, pijemontsko žarište borbe za oslobođenje porobljenh naroda, znači *oslobodilačko ujedinjavanje, slobodarski integralizam*. Bio je *nada, luča i kredo* (i) za njihovo *oslobođenje* iz opštega obiknutog, odoma(ze) čenoga podaništva, iz mrtvila raje od „viteštva odviknuta“¹⁰

ekstrapolacije, zavjere, obmane, prijevare, potajnosti, navodne anacionalnosti, a ustvari protiv-nacionalnosti (pod formom izjednačenja sa nacionalizmom) i nad(super)nacionalizam, imperijalni integralistički nacionalizam, ujedinjenje, jedinstvo, jednačenje (unitarizacija), unifikacija, „totalizacija“ kao totalitarizacija (totali/tari/zacija), globalizam kao globalitarizam (globali/tar/zam). Jedan od takvih likova prisajediniteljskog integralizma je ilirističko i srbinističko južn(g)o slovenstvo (Jugoslavija). koje se „masonski“ više putah u krvi samorazuralo i potenčivalo, pa se i aktuelno (h)oće rearhaizovati i restaurirati kao „domovina“ „isklane braće međusobno, a krvnici jaki i opaki“ (Njegoš), aktuelno sve više preleminarno u formama imperijalnoga srpsko-hrvatskog jezika, nacionalne lingvistike svesrpstva, a pravoslavna crkva svesrpstva i dalje je zadržala svoj raniji imperijalni status, koji je za „svesrpske demokrate“, „integraliste“ i „kosmopolitiste“ nedodirljivi tabu i pratotem pred kojim sasvijem inhibira njihov demokratski i kritički kapacitet.

⁹ Vladike-gospodari Sava i Vasilije Petrović pišu zajedno 30.12.1755: „...A mi smo dužni za našu zemlju, Černiju Goru i za svoju vjeru i otačastvo svoju krv proliti“. Takođe zajedno otpisuju kadiji, muslimu i agama Podgorice, Spuža i Žabljaka 1755.g.: „...Mi čekamo na svoju zemlju. Neka naša zemlja našu krv popije...A mi smo dužni za našu zemlju i za svoju vjeru i otačastvo svoju krv proliti“.

¹⁰ Njegošev vladika Danilo nariče nad okruženjem crnogorcizma: „Vražja sila odsvud oklopila“, „Moje pleme snom mrtvijem spava“, te i druge ličnosti „Nada nema pravo ni u koga / do u boga i u svoje ruke“, „Nadanje se naše zakopalo / na Kosovo u jednu grobnicu“, „iz mrtvijeh Srba dozva / dunu život srpskoj duši“.

i zaziranja od *teologizovanih* i *teokratizovanih carizama* (njihovoga obogotvorenog „svetoga imperijalnog prava jačega“)¹¹ i ostalijeh (pa i „brackih“ osvajača, koji su „zarobili sebe u tuđina“ ili nastavili za/iz/mijenjeni carizam).¹² Sami osvajači su tu „iskru slobode“ smatrali *neugasivom, nepokor(e)nom* i „centrom (žarištem) revolucije“, oslobađanja, liberalne reformacije, opasnost za protivreformaciju.¹³ To je bio sušti

¹¹ De su carstvo sablje dijelile, te mi tragu osta za gospodstvo“.

¹² „Združeni s Turcima“, martološki, navojštili su na Zetu/Crnu Goru da ostvare „stara feudalna prava“ srpski despot Stefan Lazarević (sin „cara Lazara“) i njegov sestrić Đurđe Branković (1423. i 1428). Radi toga su Crnogorci vodili uspješne borbe protiv njih. U jednoj borbi kod Budve protiv Srba (sušto za interes Turske carevine) učestvovao je protiv njih i sam zetski mitropolit. U trećemu nasrtaju (1453) Stefanica Crnojević ih je potpuno porazio. Paštrovići 1424. potpisuju ugovor sa Mlečanima da ih uzmu u zaštitu ako ih „napanu u većem obimu Srbi ili Turci“ (Viđi: dr Slavko Mijušković, Knjiga paštrovskih privilegija, Istorijski zapisi, god. XII, knj. XV, 2, 1959, Titograd, 472). Tada nastaju i zv. preljezi - domaći sunarodnici koji su prešli na mletačku teritoriju, dobijajući status slobodnih seljaka, uz obavezu da ratuju protiv Turaka, samoorganizujući se u posebne odrede uskoka pod komandom domaćih starješina (isticao se Vuk Mandušić).

I Miloš Obrenović je prijetio Njegošu da će uz pomoć Porte porobiti Crnu Goru, ako ne prizna tursko podaništvo na što mu je odgovorio „da će se Crna Gora znati oduprijeti i tome“, a drugom prilikom mu je Miloš tražio da se uključi u međuturske obračune na strani onog vezira koji je bio za Portu, na što mu je odgovorio da ne želi da „ni jedan Crnogorac pogine za turske interese“. Njegošev, kao i tradicionalni, beskompromisni antiturski crnogorcizam je inače bio protiv Miloševog autonomaško-hatišerifskoga podložništva i martološkog pridvorništva i stalno ga, kao i Petar I Sveti, podžizao na oslobodilačku borbu. „Načertanije“ (državni program Velje Srbije i svesrpske Jugoslavije) zasnivalo se na zamjeni „Turskoga carstva Carstvom Slavena turskih“.

¹³ Viđeti: Jevto Milović; Njegošev boravak u Beču 1836. i 1837 i njegov pokušaj da pođe u Pariz, Istorijski zapisi, god. VII, knj. X, br. 1, 1954). U ovoj studiji navode se u cjelosti Njegoševe izjave u Beču, koje su snimali bečki obavještajci na čelu sa Meternihom i njegovo obavještavanje nadležnim o Njegošu. Tada je već sazrela klica o Njegoševoj „jeretičnosti“, odstupanja od zvaničnog hrišćanstva, odnosno posebnom (ob)liku njegove religije i shvatanja Boga, koje će docnije razviti u svojoj pjesničkoj mudrosti, pa i u „teozofskoj“ Luči mikrokozma. Ovđe ću navesti samo ono što je za austrijski konzervativizam bilo osnovno: „Vladika propovijeda, kao što smo već imali priliku da primijetimo, slobodoumne, to jest revolucio-

razlog i motiv raznijem preprekama, otporima, zavjerama, napadima, komplotima, prijetnjama vladikama-gospodarima crnogorskim, nosiocima *tradicionalnoga crnogorcizma* i njegovom tvrdovjernom samostalnom autentičnom političkom kursu i političkoj filozofiji beskompromisnoga oslobođenja na putu međunarodnog priznanja slobodne i nezavisne Crne Gore.¹⁴ Od borbene slobode crnogorske (slobodarskoga čojsko-

narne ideje...“ i da Njegoševi „razgovori nose pečat nedostatka izrazitog poštovanja prema religioznim i monarhističkim načelima“ i „naklonosti revolucionarnosti i privrženosti liberalizmu, anarhičnoj stranki koja čini sve da bi izazvala opšti prevrat“.

Znaveni su otpori i napadi ruskoga Svetog sinoda i dvora i tri zavjere protiv Petra I. Također i Njegoševoj „jeresi“, uslovno građanskim i liberalno-zapadnim težnjama. Zvanični ruski i austrijski krugovi u Beču i Petrogradu s nepovjerenjem su srijetali Njegoša zbog njegovoga reformističkoga rada u Crnoj Gori. S razlogom je i Meternihovo nepovjerenje i rezervisanost prema Njegošu, koji naginje revolucionarnom Zapadu. Kada je tražio austrijski pasoš za Pariz, Meternih ga je odbio bez razmišljanja (dr D. Nedeljković, Predgovor Luči mikrokozma, Grafički zavod, Titograd, 48; i izvor naveden u ovoj fusnoti). Njegoš je, suprot(iv)no svim kanonima hrišćanske crkve, jedno jutro, odjednom, u jednoj grupi na brzinu („na o-o-ruk“), rukopoložio za sveštenički čin 62, a u drugoj 75 popova. Zbog toga antikanonskog postupka „mirskog, krunskog i mačenosnoga“ gospodara Crne Gore digla je velju poviku pravoslavna crkva, posebno ona u Rusiji i Austriji. Na tu bogobrižnu i dušestarateljnu buku i tresku Njegoš je odgovorio da on ne krsti samo vodom i duhom, no svojim postupkom stavlja u dužnost budućijem sveštenicima, odnosno glavarima da često krste „vodom i krvlju“ (Rukopis serdara Rada T. Plamenca, odjeljak III, Vladika Rade; AII u Titogradu, br. 87 i drugi izvori). Bila je to jednostavno „životna forma tradicionalnih Crnogoraca“ od koje Njegoš nije zazirao ni odstupao. Inače su crnogorski popovi bili, kao i ostali, junaci, ratnici, glavari „kojima je rat bio zanimanje“ (nosili su narodno odijelo, oružje i ostalo), a osnovne crkovne potrebe opošljavali mimogred(no). To se naglasilo i u Gorskom vijencu u odnosu na odlučnu „istragu pro(i) turica“ (eufemizirano tzv. „proturskih elemenata“ ili, srbizirano rečeno, „turkofila“, „ustavobranitelja“, autonomaško-hatišerifskih podanika) u stihu iz usta samog Njegoševog vladike Danila: „da krstimo vodom ali krvlju“. I to je dokaz da Njegoš nije u Luči zazirao od svoje jeretičnosti i da je nije prilagođavao zvaničnom hrišćanstvu zbog ruskoga diktata, kako mniju neki novi „mlađani“ njegošolozi.

¹⁴ S obzirom na gore rečeno i prijethodnu fusnotu (i njezino, odnosno gornje štivo), nije odmjerena i primjerena tvrdnja Vladimira Jovanovića da Njegoš u svom stvaralaštvu nije mogao biti samostalan i nezavisan zbog

ga junaštva) *zazirali su i carizmi* ili su manipulirali njome za svoje interesne sfere, pa i sa zadržkom i rezervom i oni koji su joj bili pokrovitelji i zaštitnici. Uz, i preko njih, i „narodni preporodi“ zapadnog i istočnog tipa (ideje) *ujed(i)niteljskoga (imperijalnog) integralizma*, (ob)lika *ilirizam* i *srbinizam* (srbinstva, srpstva) koji su ga adoptirali, inkluzivirali, „širokogrudno“ uključivali (progutali) u sebe, konfundirali, dajući mu svoje prezime, ne priznajući mu ravnopravnost, ni posebno ime.¹⁵

**„NEPRESTANA BORBENA“ NEPOKOR(E)NOST, OTPOR I
NEPRIZNAVANJE PODANIŠTVA
JE BIT FENOMENA CRNOGORSKE SLOBODE**

***(Ratn/ičk/a tranzicija države Crnojevića u novovjeku,
antifeudalnu naturalizovanu crnogorsku zajednicu)***

Fenomen tradicionalne crnogorske slobode, odnosno slobodarskoga crnogorcizma je baš u tome što se *vodi „borba neprestana“*, što će reći, *istorijski, stalno prisutan, otvoreni proces*, koji *jest neprestalna nepokor(e)nost, otpor i nepriznavanje podaništva* (nesrazmjerno većim i moćnijim osvajačima), što i *jest sloboda* u stalnom *riziku očuvanja* postojeće i vrtanja prvobitne izgubljene *cjelosti, sopstvenosti, samostalnosti i priznanja svoje nezavisnosti*. Ujedno je protiv narod(nos)ne, otadžbinske i državne, znači, etničke i etičke (*u dvoj(e)nosti, „dvostrukosti“* (Njegoš) same slobode (koja se po svom pojmu i ucjelovljenosti ne može dvojiti, krnjiti). Isključivo je *samooslobodilački iz rodoljublja i zbog slobode*, a ni u jednoj drugo(tno)sti, pa ni u avangardnosti i integralizmu nije *imperijalni*.

zavisnosti od Rusije čime obrazlaže određene njegove (navodne) ustupke i nedosljednosti u odnosu na oficijelno hrišćanstvo i dogmatiku (Petar II Petrović Njegoš, arhiepiskop i mitropolit, poglavar Crnogorske pravoslavne crkve /1830-1851/, 222). Uporedi sa fusnotom 19. O tome i u vezi s drugim autorima biće više riječi u jednoj drugoj radnji.

¹⁵ Izuzev donekle ilirac Ivan Mažuranić s spjevom *Smrt Smail-age Čenigća*.

Pred turskom najezdom, već (i) samim povlačenjem crnojevičkog trona (dvora, zbora i manastira), sve do „zbjega slobode“, kao potonjega utočišta za spas, Crnogorci su bili odlučno opredijeljeni da ne *prihvataju i ne priznaju* tursko vlašće i podaništvo, što je bio *nuž(de)ni uslov za samoopstanak crnogorske narodnosti i držav(otvor)nosti u slobodi*. Već od 1500. g. Opštecrcnogorski zbor na Cetinju¹⁶ odlučio se za trajnu borbu protiv Turske imperije i za *nepriznavanje* njezine i druge vlasti i *podaništva*. Ostala je *nepokor(e)na*, kao zbjegnuta država-Matica, slobodna podlovcenska Crna Gora, odbrambeno-borbeni “zbjeg slobode” (iz već okupiranih krajeva Crne Gore) ili “slobodni crnogorski Principat i Republika” koja nastavlja užilištenu iskonsku istorijsko-oprirođenu i (s)rođenu pupčanu vrpcu dukljansko-zetsko-crnogorske države i njihovoga zbora na rečenom suženom prostoru. Ta nova crnogorska društvena, državna i narodna zajednica suštinski je *ratni(čki) tranzicioni tok preoblikovanja crnojevičke države i njenog zbora* (čiji je korijen u *dukljanskom zboru*) u demokratski Opštecrcnogorski zbor (skupštinu) i Glavarski zbor (izvršnu vlast). Tu se stvara vrlo *atipična novovjeka* crnogorska tradicionalna zajednica, posve upodobljena “borbi neprestanoj” za slobodu protiv tuđinskih osvajača. U odbrambenom *ratno sudnjem zajedništvu, izjednačenju, poistovjećenju i srođavanju slobodnih seljaka-gorštaka* u “zbjegu slobode” (zbijenoga naroda u “otsvud stiješnjenoj” podlovcenskoj Crnoj Gori), začedila se, odnjivila, odnjihala i udičila *novovjeka* Crna Gora, koja je ujedno i protivfeudalna (bez kmetstva) iznutra i spolja, sasvijem *netipično prirodnoistorijsko zajedništvo* posebitih oblika autentične javne (državne) vlasti, i opetovano bitisana i preuređena borbeno prostorna jedinica u “plemena i bratstva”, posebite *sekularizacije crnogorskoga društva*, tzv. „teokratije“, crnogorskoga Principata i Vladikata, odnosno paradoksalnog *dinastičkog vladičanskog principata*.

Nije li (i) sve prijetodno navedeno potvrda *samostalnosti* Crne Gore i njezine slobode kroz borbeno *nepriznavanje* tur-

¹⁶ Prvi poznati pisani pomen mletačkog hroničara Marina Sanudoa (Sazdanje Cetinja, 1984, 60).

skoga podaništva, kada su ga ostali narodi u okruženju, na Balkanu, priznavali.

Toga radi su neosnovana osporavanja fenomena crnogorske slobode od strane raznijeh ranijih i ovdašnjih historiografa i intelektualaca koji taj fenomen pokušavaju da demistifikuju kao mit i crnogorsku grandomaniju, robovanje romantizmu i tzv. „tradicionalističkoj istor(io graf)iji“. Nije li taj *fenomen crnogorske slobode, čojškoga junaštva, etike i čojstva (humanizma)* isticala svijetu i Crnogorcima čitava plejada stranih pisaca, putopisaca, istoričara, književnika, političara, naučnika, filozofa (čak i Volter) i pisala o njemu s oduševljenjem i radoznalim čuđenjem kao „čudnom fenomenu“.

Znači, i novovjeku crnogorsku državnost, autokefalnost crkve, naroda, nacije i osobitu vjeru uslovila, ishodila i uobličavala je neprekidna borba za slobodu crnogorskih gorštaka. To je "Crna Gora kao opšti zbor naroda" ili, kako *vladika-gospodar* Vasilije Petrović naziva vladikat (a ne teokratija), "slobodan crnogorski principat", "slobodna crnogorska Republika", "slobodno knjaževstvo crnogorsko", odnosno Crnogorski zbor¹⁷ koji se već 1500. g. odlučno opredijelio za *borbu neprestanu* i da *ne priznaje* suverenitet Turske carvine.¹⁸

¹⁷ Vidi: Sreten Zeković, Je li Crnogorska mitropolija stvorila državu crnogorsku, Pobjeda, 11. 1. 2010.

¹⁸ Sve rečeno je u suprot(iv)nosti sa starim i savremenim gledištem da je "borba za političku nezavisnost počela prvih godina 18. vijeka, kada se podlovcenska Crna Gora oslobađa vlasti Otomanskog carstva, koje njome vlada od kraja 15.vijeka...Crnogorska borba za političku nezavisnost i stvaranje države neodvojiva je od dinastije Petrović Njegoš, čijim stupanjem na istorijsku pozornicu, ova borba i počinje" (dr Živko Andrijašević, Petar I Petrović Njegoš – istoriografski portret, u Noviji istoriografski prilozi o Petru I Petroviću Njegošu (Zbornik radova sa naučnog skupa), Fondacija Sveti Petar Cetinjski, Cetinje, 2009, 9).

Dok se hatišerifsko dobijanje autonomije Srbiji i sultanovo priznanje Miloša Obrenovića za nasljednog kneza, te i upitni Prvi i Drugi srpski ustanak 1804. i 1815. olako i s praga ocjenjuju kao srpski nacionalni pokret, dotle se za crnogorske bojeve i ratove protiv Turske nema jasne ocjene. Da po(d)šetim na istoriografske činjenice: 400-godišnji rat su 400 borbi i bojeva, naročito onih 1505, 1510, 1513, 1519, 1520; učestvuju Cr-

Isto tako se razrješava i antinomija: je li crnogorsku državu stvorila crnogorska nacija ili država samu naciju, jer su obje rezultat samoprodukcije sopstvene 13-tovjekovne istorije crnogorske, koja im jemči narodnosno-nacionalni i državni identitet.

**SAŽIMNO O NEKIM TUMAČENJIMA FENOMENA TRADICIONALNE
CRNOGORSKE SLOBODE
„Crna je Gora nedokučiva tajna“**

Jedni ga, s pijetetom, ne bez romantičarskoga zanosa, proglašavaju tajnom, neuhvatljivijem, izuzetnim životnim i kulturnim *fenomenom*, „životnim formama starih Crnogoraca“. Drugi su sa tog, odista, fenomena nemilosrdno „skidali masku“ misterije, svodeći ga, ne bez primjese nekritičkog (vulgarnog) naturalizma (biologizma), na (dosta suvoparnu) činjenicu *okrutno-krvave borbe za životni samoopstanak*, umjesto *samoodržanja u slobodi* kao uslova očuvanja crnogorskoga naroda.

Vulgarno i dogmatsko pseudo-marksističko tumačenje

Treći pseudo-marksistički, vulgarno-materijalistički i dogmatski primjenjuju šablon „društveno-ekonomskih formacija“ i odnosa „ekonomske baze“ i „društvene nadgradnje“, po kojem je tradicionalno crnogorsko društvo, matene, primitivna „prvobitna zajednica“. Svoj šablonizam dopunjuju *dogmatizacijom* samoga „marksističkog *metoda* (uglavnom dijamatovskog) koja je još opasnija od inače kritikovanoga „marksističkog dogmatizma“, na što je ukazivao još Đerđ Lukač. Ova vulgarizacija i dogmatizacija bila je u službi ideološko-političke „zadate teze“ u ramu pseudo-marksističke, odnosno kompromiserske partijske doktrine

nogorci u Kiparskom ratu (1570-1573), a prve značajnije pobjede bilježe na Lješkopolju 1604. i Kosovom Lugu 1613; u Kandijskom ratu 1645-69, borba u Pješivcima 1649, od 1663-1685, u Morejskom ratu 1684-1699 u cijeloj Crnoj Gori vođene su borbe, što znači, da za čitavo razdoblje 16. v. „Turci“ nijesu ni jednom prodrli na Cetinje.

Milovana Đilasa o navodno *dvojnomo* („dvostrukom“) *srbo-crnogorskom identitetu Crnogoraca*, zapravo da su Crnogorci *narod(nos)no* (etnički, „svesrpskoga etničkog po/d/rije-kla“) *Srbi*, a *nacionalno* (? socijalno, politički) *Crnogorci*. To podrazumijeva i njihovu ne samo opštenitu *tragiku raspolučenosti*, (u)dvoj(e)nosti („dvostrukosti“) i „kosovsku tragediju“ („vječitu žalost“ za „na komade razdrobljenim“ i „ugašenim /sve/srpstvom“, „na po koplja crni barjak zbog kosovske pogibelji“),¹⁹ no i u „bratskoj krvi“ višestruko obnavljanu utopiju slavenosrpskoga (Dušanovog) carstva i njegovog svesrpstva. Ovo dublje i šire korespondira i sa tumačenjem Njegoševa *tragi-pesimizma*, *psihoanalitičkim shvatanjima* fenomena crnogorske slobode i sa Đilasovom „besudnom zemljom“ u kojoj se *besudnost (bez-suda) sve(to) srpstva* i njegova srbospekcija nerazlučeno retrospektivno, retrovizurno interpolira, ekstrapolira i inverzira u istorijski usud Njegoševa slobodarskog tradicionalnog crnogorcizma.

Njegošev pesimizam, beznađe, tragika i nada u transcendenciju (?)

Četvrti su isticali Njegošev, a preko njega i opšternogorski *pesimizam*, a najeminentniji je filozof dr Brana Petronijević koji naglašava da je Njegoš tipični šopenhauerski i egzistencijalistički *pesimista*, u pravom smislu riječi, „kome je ništavilo i beda života nešto što je vezano sa samim unutrašnjim bićem života, čiji pesimizam nije momentalno raspoloženje, već trajno uverenje razumne duše“.²⁰ Ovi tzv. „*imanentni pesimizam*“ iskazuje svoje nedovoljstvo, nepot-

¹⁹ Čiju je do sada najbolju, najdublju kritiku paradoksalno, inverzivno subverezivno dao Njegoš upravo kroz njegovo veljačenje kao prvačenje „ugašenoga srpstva“ i njegove utopije naspram svog prvačenja crnogorcizma.

²⁰ Dr Brana Petronijević, *Filozofija u Gorskom vijencu i Luči mikrokozma*, Beograd, 1924, 48-64. Po njegovom mišljenju Njegoš poseduje osnovne elemente Šopenhauerovoga pesimizma, a u poeziji ga stavlja uz Bajrona i Leopandija. Slično mnije i Isidora Sekulić, *Njegoševa knjiga duboke odanosti*, SKZ, Beograd, 1951.

punost i nesklad u tijem što se kompenzaciono dovršava u tzv. „*transcendentni optimizam*“ koji se utemeljio u Njegoševu poimanju onostranoga, „višeg svijeta“, u Bogu. Petronijević je, ipak, dalje morao da prizna, dosta nejasno, eklektički i protivrječno, i treću vrstu tzv. „specifičnu etičku formu *imanentnoga optimizma*“. No, ni nju nije na odgovarajući način ni imenovao ni tumačio. Ona u Njegoševu crnogorcizmu nije (samo i/li bitno) *etička forma*, ni *imanentni optimizam*, nego *ontološko povijesna* kategorija (i iz nje izvedena etička, ali i etnička i druga forma) i „transcendirajući optimizam“ (i nada) koji nije metafizički, onostrani, no u transcendenciji samo zato što prekročava postojeću, bitno nedovoljstvenu stvarnost (što je kritika svih likova pozitivizma), ali i otklanja, ukida vječito etičko *trebanje* („treba da bude“) nasuprot onome postojećem („što jest“). Naime, u Njegoševu crnogorcizmu prisutan je ovi „transcendirajući optimizam i nada“ koji nijesu *srpsko martirstvo i „Velika Srbija u Carstvu nebeskom“* Pečke patrijaršije „turske Srbije“, već veoma konkretno u agonalnom društvenom priznanju junaku za junačko djelo protiv neprijatelja slobode „radi čega se imao rašta i roditi“ i u ovostranom „veselom i vječitom carstvu poezije“, jer „vile će se grabiti *kroz vjekove* / da im vjence dostojne sapletu“, „Na grobu će iznići cvijeće / za *daleko neko pokoljenje*“.

Dakle, B. Petronijević zbori o *imanentnom pesimizmu*, na jednoj, o *imanentnom (etičkom) optimizmu*, na drugoj, a u stvari, o nemetafizičkom optimizmu, na trećoj i o *transcendentnom (onostranom) optimizmu*, na četvrtoj strani. Da bi iscrpio svu složenost ovoga fenomena, morao je da ga rastrgano u iščupcima (bez njihovoga jedinstvenoga ucjelovljenja) razloži i prizna tri, odnosno četiri bitno različita pojma od kojih je jedan (prvi) temeljni *imanentni pesimizam*, a tri *optimizam* (od kojih je jedan transcendentni, a ostali imanentni), znači, ipak preovlađujući, pa se ne zna zašto ga nije, makar, nadredio svom osnovnom pesimizmu. Stoga je potrebno mnogo složenije poimanje ovoga *jedinstvenog fenomena*, da bi se shvatili i razumjeli ovi različiti, i po mnogo čemu, oprečni sastojci. Petronijević je, zato, morao u tome posustati, opredjeljujući se za prostije rješenje: prenglasio je jedan njegov momenat kao

osnovni – *pesimizam*, a ostala dva-tri je ne samo iz(od)dvojeno samo priznao, a tijekom i zanemario, no i njemu podredio. Tijem se narušila, okrnjila, postala nedovoljstvena ne samo *cjelina* tog jedinstvenog fenomena, već i cjelokupna *prirodnoistorijska* ucjelovljenost, saštivo, podštivo (kontekst), smisao i značenje u kojem se on javlja.

I suviše, ni *Luča mikrokozma* mu dovoljno ne omogućava takvi „metafizički optimizam“, niti „nadu u transcendenciju“, jer *zlo, nesreću, patnju i bol ovoga svijeta* („sve se čovjek bruka sa čovjekom, /gleda majmun sebe u zrcalo“) Njegoš reminiscenentno rekognira, kao predestinaciju, u „preegzistenciji“, već u kažnjenoj *vlastoljubivoj pobuni Sotone protiv Boga*, pa je ljudska tragika i temeljna podvojenost svijeta (u samom totalitetu) već data u „božjem carstvu“, božijem stvaranju „makrokozma“ i „mikrokozma“ „po zakonu prirode“ i narušavanja sklada *božanskoga i prirodnoga logosa*, znači u fundamentalnoj ontologiji, tj. ontološki, što isključuje „zemaljski raj“ i nadu za spas od prvobitnog grijeha u njemu (kako uči zvanično hrišćansko bogoslovlje).²¹

Njegoševa mudrost nije ni stoicizam, još manje gandizam, niti prometejstvo

Također, nema suštinski i utemeljeno osnove isticanje Njegoševa svojevrсна *stoicizma* i *prometejstva*, koji podrazumijevaju pesimističku, pasivnu, kontemplativnu notu (teoretisanje, „teorijski um“, „filozofiju /samo/ kao filozofiju“)

²¹ Ovo Njegoševo isključivanje „raja na zemlji“ i u njemu „prvobitnoga grijeha“ zbog Evinoga i Adamovog sotonskog nepoštovanja božije zapovijedi da ne jedu jabuke sa „drвета saznanja dobra i zla“ sve do danas se uglavnom tumači kao nedosljednost, ustupak i kompromis(erstvo) zvaničnom bogoslovlju time što je u potonjoj Pjesni Luče mikrokozma protivrječno prijetnom shvatanju ipak završio sa prihvatanjem oficijelnoga „zemaljskoga raja“ i „prvobitnoga grijeha“. Međutim, niko do sada nije ni obratio pažnju, a kamo li izrazio sumnju niti istraživao da je tu jednostavno riječ o podmetnutom krivotvorstvu (faslifikatu) Sima Milutinovića i državih organa u toku štampanja Luče u Srpskoj Knjaževskoj knjigopečatnji u Beogradu. Uporedi sa fusnotom 19 i 20 u ovom poglavlju. Vidi o tome podrobno i utanačenije : Sreten Zeković, Simo Milutinović, Petar I i Njegoš, CKK Cetnje, 2013.

i „nesrećnu svijest“, raspetost između *nužnosti* i *slobode* koja „po sebi i za sebe hoće da bude“ (Hegel). Sporni termin i pojam *pesimizam* ustvari je površinski izvedeni derivat stare sintagme „*tragični heroizam starih Crnogoraca*“ ili još tačnije, Petrnonijevićeva i Rakočevićeva shvatanja i poimanja crnogorskoga pesimizma, stoicizma i *prometejstva*, već osnovno antejtstvo, nesalomljivo „na svojoj zemlji“, odnosno u jedinstvu sa prirodom, a ne protiv nje i njenoga osvajanja (o kojem će nadalje biti više zborā).

Psihoanalitičko tumačenje fenomena crnogorske slobode kao psihotičog fenomena- „depresivne agresije“

Termin i pojam *pesimizam* zloupotrijebljeno se ekstrapolovao u psihijatriji u *psihotički fenomen*, kao „depresija“, „depresivnost“, „depresivni pesimizam“, „depresivni optimizam“, pa su nastala starija, a naročito savremenija, *psihoanalitička* tumačenja fenomena crnogorske slobode,²² izmiješana sa Cvijićevim etno-geograficizmom. Počelo se od Cvijićevevog „dinarskog tipa“ „šetne ozbilnosti“. Tragom mnijanja psihijatra Stojiljkovića, geograficistički se iznosi tvrdnja o klimatsko-geografskoj predisponiranosti prostora Cetinja za razne neuroze i neka *psiho-organska oboljenja*.²³

Dr Todor Baković s pravom odbača statičnu „oprirođenost“, odnosno širu „dinarsku“ (rasnu) osnovu tog svojevrsnog „pesimizma“ i „depresivnosti“. Zamjenjuje je socijalnom podlogom; istorijska situacija, odnosno socijalna nužnost „borbe neprestane“ čini ih „depresivnim optimistima“. „Dinarska osnova“ je suviše široka, a „čisto“ socijalno-istorijska uska da zahvati ovaj cjeloviti *crnogorski fenomen*. Ovo drugo ograničava i Bakovića i druge psihoanalitičare da ga potpunije zahvate. U oba slučaja nedostaje *prirodnoistorijski pristup* koji ukazuje na dublje slojeve konkretno specifičnog samog fenomena autohtono *etičkog* kod Crnogoraca i Nje-

²² Ne bez određene ideološke pretpostavke omalovažavanja, pizme zbog vijekovne sopstvene porobljenosti.

²³ Dušan J. Martinović u doktoratu, monografiji Cetinje, Obod, Cetinje, 1976.

goša u njegovu izuzetno podsticajnom, slobodnom (pre, re) formiranju, ali i narušavanju. Nadalje se smatra da se u *psihoanalizi depresivnost internalizuje u agresivnost*, pa je srpski psihijatar Vladeta Jerotić, inače zna(ve)ni svesrpski nacionalista, i zaključio da je kod Crnogoraca riječ o „*depresivnoj agresivnosti*“. Tijem se bitno „zaboravlja“ da su Crnogorci vodili *oslobodilačke, odbrambene*, a ne *agresorske* borbe i ratove, te i da se i u savremenoj psihologiji, inače, jasno razlikuje *motiv agresivnosti od odbrambene reakcije na agresivnost*, da je u pitanju *odbrambena, a ne agresivna borbenost*. koja je, takođe, napad(nost), ali za slobodu, pa i po fizikalnom zakonu „akcije i reakcije“. To i Njegoš naznačava: „Udar nađe iskru u kamenu, /bez njega bi u kam očajala“ (ali je ona *zaiskrila, izvila (izviiskra)*), „*dunula život crnogorskoj duši*“ u 400-godišnjem ratu su /sa/ preko 400 bojeva, a ne *očajavala*, umrtvljivala, izazvala depresiju u viševijekovnom podložništvu raje); „Odbrana je s životom skopčana“, „Sve priroda snabdijeva oružjem / protiv neke neobuzdne sile, / protiv nužde i nedovoljstva“; „junaštvo je car za svakojega“; zlo činiti ko se od zla brani, ne samo da nije zlo, no nuž(de)nost i dobro, ljudska vrijednost. Njegoš i u korespondenciji na prigovore o grubosti Crnogoraca (šećenju glava kao dokaza za junačko djelo i sl.) odgovara „da su im za to Turci učitelji bili“. Za Njegoševe tradicionalne Crnogorce, *osveta* je samo druga strana te odbrambene borbe (za slobodan samoopstanak) i božje i ljudske pravde, i zato je „sveta osveta“ kao i „sveta svoboda“.²⁴

Radi se, zanago, o jednom izrazitom, izuzet(n)om, upornom optimizmu, vitalnom, agonalnom, trezvenom i realističkom duhu (ponarođenom, u osnovi tradicionalno narodnom). Takav suštinski ostaje, čak i kad se rezonom racional(izova) ne „logike dominacije“ („gospodstva i ropstva“) gubi nada i vjera u slobodan mir u bliskoj budućnosti („Borbi našoj

²⁴ Viđeti o ovim shvatanjima: Sreten Zeković, Fenomen starijih Crnogoraca, objavljen u Arsu br. ¾, 1987, str. 75-100, KOC, Cetinje; također od istog autora u knjizi Od „crnogorskoga nacionalizma“ do suvereniteta, CKK – Cetinje i Elementa montenegrina Cetinje, 2009, naslov Različite interpretacije fenomena starijih Crnogoraca, 31-51; Crnogorska nacija, CHPD „Ivan Mažuranić“ Cetinje i CKK Cetinje, 9-24.

kraja biti neće /do istrage turske ali naše“) i kada teorijskoj mudrosti (koja se zapliće u antinomije, agnoziju, skepsu, iracionalno). ostaje samo odlučni čin praktične mudrosti: “neka bude što biti ne može“. Radi upoređenja i razlikovanja Njegoševog domaka do savremenosti, navodim da Fridrih Niče projektuje svoj životni optimizam *volje za moć* sa podloge jednog tragičnoga, pesimističkog i nihilističkog doživljaja svijeta i života. On se slaže sa Šopenhauerovom *dijagnozom o bolu i patnji u srži života*, ali ne i sa njegovim (*pesimističkim*) *ishodom*; naprotiv, razvija izraziti optimizam kroz *volju za moć* (i „s onu stranu dobra i zla“), a Njegoš *praktičnim umom* – *slobodi* koja se ostvaruje u borbenom (čojsteno-junačkom) činu, činjenju za slobodu protiv takvog svijeta radi njegove izmjene u skladu sa aksiologijom crnogorcizma, „ljudskom dužnošću najsvetijom“.

Kratko, teško se u bitiju može govoriti o Njegoševu životnom pesimizmu i ništavnosti kada se zna ne samo da je to bezrezervno u službi „borbe neprestane“ za slobodu, za ljudski, narodnosno-nacionalni, individualni i držav(otvor)ni samoopstanak u slobodi, nego i da je to optimizam stvarnoga, neodstupnog praktičnog (borbenog) aktivizma, ljudskim činom i (junačkim) djelom *ošedočene slobode* kojima se opštenito razrješava (ukida) *metafizičko-udvojena* kontemplativnost, pasivnost, dogmatizam, agnosticizam, skepticizam, pesimizam, „nesrećna svijest“.

Tragom prijethodno rečenoga i neki domaći spisatelji su zaključili svoje mnijenje „usklikom s ljubavlju“: „Crna je Gora nedokučiva tajna“. I doista jest, i do danas, dobrim dijelom ostala *nerazjašnjeni fenomen*, što i jeste jedno od bitnih *nedovoljstava njegošologije*.

**DA SE „NE ISTRAŽI IME CRNOGORSKO“ –
„DIVNO IME I SVETA SVOBODA“
Protiv „istrage Crnogoraca“**

Crnogorska sloboda i nezavisnost, kao i državno jedinstvo, *nuž(de)ni su uslov i ishod samoodržanja crnogorskoga narodnosno-nacionalnog (etničkoga) bića* spupčenog sa crno-

gorskom *nacionalnom državom* i *otadžbinom*, *maticom*, kao njihovoga ne(o)djeljivog i ucjelovljenog jedinstva, i obrnuto, ovo je uslov i ishod očuvanja crnogorske slobode i nezavisnosti.

Istorijskom „sudbinom“ opredijeljeno se u *praktičnom umu* – *slobodi* naglašeno ispoljava (i) u ratn(ičk)om pokliču „zatrije se ime crnogorsko“, klikovanju „*istraži se ime crnogorsko*“, i koevitezanju *protiv* narod(nos)ne „*Istrage Crnogoraca*“, protiv njihovoga narodnosno-nacionalnoga, otadžbinskog i držav(otvor)nog *z(s)atiranja*, preimen(t)ovanja, preinačenja, inkluziviranja (kao đelička drugoga, i to imperijalnog naroda), integralizma i (u)ništenja. Jer:

„Treba služiti česti i imenu!“ do *istrage turske ali naše*.
 „Neka bude *borba neprestana*, „Što su dosad ove gore dale -
 neka bude što biti ne može“. svi padali u krvave borbe,
 „Borbi našoj *kraja biti neće* pali za čast, ime i *svobodu*“.

**Spupčenost slobode i otadžbine, države, narodnosti,
 (p)otuđenja(štva), izdaje, čojškoga junaštva, pravde,
 pravičnosti i osvete
 (etničko /i/ kao etičko i „junačka svoboda“, i obrnuto)**

Sloboda i *narodnost-nacionalnost* crnogorska su *spupčeni*; u odnosu su međusobnog uslovljavanja i ishođenja, pretpostavke i rezultata; u „magičnom krugu“ viševrstne „svete svobode“: otadžbinske, držav(otvor)ne, narod(nos)ne (etničke), etičke i ontološko ljudske slobode.

Gubljenje državno-otadžbinske slobode i nezavisnosti podrazumijeva nezaštićenost i neodržanje narodnosne (kollektivne i individualne) slobode, a to je ujedno (ob)lik ljudskoga robovanja, izčezavanja, nestajanja, (u)ništenja *bitiljudskog bića*, *ljudskoga (o)pstojanja*, samoodržanja, *opštstva ljudskosti*, „čovjeka za čovjestvo“, čovjества, čojstva kao ljudskoga roda, same ljudske slobode, života u slobodi i za slobodu. Sloboda je uslov narod(nos)no-nacionalnog (etničkoga) *samoodržanja Crnogoraca u slobodi* i (za)brana protiv njihovoga višestrukog

(p)otuđenja(štva), od(iz)rođavanja, izdaje i „zarobljavanja sebe u tuđina“, sopstvene otadžbinske, narod(no)ne i držav(otvor)ne „dvostrukosti“ i njegoševskog imperativa „*za dvostrukost ni mislit ne treba*“ (dvostrukoga „bijega od slobode“)²⁵, a ovo uslov oslobođenja **od** neprijatelja i slobode **za** očuvanje i stvaranje moguće slobode, za samu slobodu.²⁶ Nedostatak neke od ovijeh sastavnica je njihov neucjelovljeni „bitni ostatak“, za njih „bitni manjak“, a za drugoga „bitni višak“, pa se to ispoljava kao *totalno nedovoljstvo* koje ište zadovoljenje, ostvarenje. „Odbrana je s životom skopčana“ u organskoj evoluciji i prenesena u društvo kao organicizam i socijal-darvinizam, ali u ljudskoj je odbrana skopčana sa *ljudskim životom, ljudskim bivstvom* koje se u ljudskoj povijesti samokonstituiše u *ljudsku slobodu*, u *ljudskost* kao *bivstva* čoekova *bića*, „*ljudska dužnost najsvetija*“ za samoopstanak ljudskosti u slobodi, same „ljudske prirode“ kao slobode.

U crnogorskom slučaju i *jest* bila borba za *samoodržanje u slobodi*, za *slobodan samoopstanak*, „čojka za čovjestvo“, za „*biti il' ne biti*“ (slobodan i svoj na svome), za oni sudbinski²⁷, rizično odlučujući *praktični ljudski imperativ: za biti ili ne biti*, „*to je jedno ili drugo*“, „neka bude što biti ne može“, za *slobodu od* vanjskoga porobljavanja i *slobodu za slobodu, za sebe*,²⁸ za *očuvanje sopstvenoga etosa i etnosa, svoga i ljudskoga dostojanstva* – za *tradicionalni slobodarski crnogorcizam*, za „slavu i ime crnogorsko“, za „junačku svobodu“, a protiv (p)otuđenja(štva), od(iz)rođavanja, izdaje, „dvostrukosti“ (/u/ dvoj/e/ nosti, dvolik/čn/osti), da se ne „istraži ime crnogorsko“, i protivu „*Istrage Crnogoraca*“, narodnosti crnogorske.

²⁵ Erich From, Bjekstvo od slobode.

²⁶ Isto. Filozofsko određenje „slobode od nečega“ i „slobode za nešto“, za samu slobodu.

²⁷ „Al' tirjanstvu stati nogom za vrat, dovesti ga poznanju prava“.

²⁸ Erich From razlikuje dva lika, strane, dvosmislenost „slobodu od“ nečega (vanjskoga) i „slobodu za“ nešto, za sebe, unutrašnju slobodu pojedinca i smatra da je (naročito u savremenom društvu i demokratiji) ova druga (gubljenje, lišavanje slobode pojedinca) je opasnija; Isto 31, 97. Također, Filozofijski rječnik (u redakciji Vladimira Filipovića), Nakladni zavod Matice hrvatske –drugo dopunjeno izdanje, Zagreb 1984, 304-306.

Iz *Uvoda* ove studije je uočljivo da je *oslobodilački crnogorcizam* u držav(otvor)nosti sažimao i učvorio *crnogorsku otadžbinu, maticu, narodnost-nacionalnost*. U njemu je duboko ukorijenjena svijest da je država Crna Gora ishod 13-tovjeke crnogorske (preovlađujuće ratničke) povijesti; ima svijest o istorijskoj, tradicionalnoj, držav(otvor)noj, otadžbinskoj, narod(nos)noj i nacionalnoj zametnutosti,²⁹ začedenosti,³⁰ gotovo gen(et)ski i genezički užilištenoj posebitosti, samobitnosti, dostojanstvu i prvačnom slobodarskom čojskom junaštvu. Sve su to tradicionalni Crnogorci u bitiju uklupčali u svom *istorijskom državotvorstvu*, u kojemu su utemeljivali *sopstvenu narodnost i nacionalnost*, i obrnuto, što je kod njih bilo *neraspu(p)čivo, učvoreno*. Toga radi je znaveno tradicionalno crnogorsko *isticanje i ljubomorno čuvanje svoje slobodarske istorijske držav(otvor)nosti, države*, ustvari i sušto, bilo naglašeniji *vid ispoljavanja sopstvenoga narod(nos)no-nacionalnog (etničkog i etičkog) bića – crnogorcizma*. To su produbljeno uvrgnute, uvriježene i svojatane vrijednosti,³¹ što ukazuje *na nespremnost i odbojnost da se sve to žrtvuje u ime bilo česa drugoga, pa ni za ilirski i srbinski imperijalni integralizam*.³²

²⁹ Njegoš: „De je zrno klicu zametnulo / onđe neka i plodom počiva“.

³⁰ Začediti (zatrudniti) je divni izraz Sv. Petra Crnogorskoga.

³¹ Što ideološki i naučno može da izgleda neprimjereno, s obzirom na nerazriješeno razlikovanje i često oštro razdvajanje države i narodnacije, ali ne i tako kada je u pitanju višenarodnosna imperijalna država u kojoj se to često poistovjećuje. Toga radi i savremeni ideolozi, političari, teoretičari i istoriolozi s manje zazora priznaju i/li govore (samo) o hiljadugodišnjoj državnosti Crne Gore, bez njezine narod(nos)no-nacionalne oznake, kao da je ona bez svoje (sopstvene) povijesti, istrgnuta i izolovana od nje, i kao da je njen narod(nos)ni nosilac, subjekt, tvorac neki statični, fiksirani, neistorijski (prirodi ili božiji) vanjski arhetip i pratotem; kao da hiljadugodišnja samoprodukcija crnogorske povijesti nije dovoljna za samokonstituisanje njezinoga narodnosno-nacionalnog istorijskoga subjekta. Nije li to opetovano nastavljanje one Njegoševe (u)dvoj(e)nosti, „dvostrukosti“ .

³² Ovi uprćeni trag tradicionalnoga crnogorcizma ispoljio se u ofiranom ishodu srbinizma kao (sve)srpskog, veljesrpskog, imperijalnog integralizma - jugoslovenstva 1918. g. (toliko odomaćivanog i udomazećenoga, tada već razočaravajućega osvajačkog srpstva) u borbenom otporu i

Crnogorcizam je spupčenost slobode i narod(nos)no-nacionalnog („etničkoga“) samoopstanka Crnogoraca

Vladike-gospodari (dinasti) Petrović Njegoš i onodobni Crnogorci, a navlaštito Petar II Njegoš, domakli su do *najdublje nivoa* crnogorskoga bića - do *etničkog jedinstva* čije je ugrožavanje i udvajanje suštinska opasnost za crnogorski narod-naciju za čem je nuž(de)ni uslov *borba za samoodržanje u slobodi*, za *slobodan samoopstanak crnogorske narodnosti* kao brane protiv njihovog otuđivanja, potuđenja, potuđenjaštva, imperijalne asimilacije, narodnosnoga preimen(t)ovanja i preinačenja kroz prevjeru, vjersko i imperijalno državno pripadništvo. To se zanemaruje u istraživanjima i tumačenju i njih i Njegoša i inače opštenito u "crnogorskom slučaju".

Često se naglašava Njegoševa fraza *crnogorska „borba neprestana“ za slobodu*, ali se ne ukazuje da su neodrešivo spupčeni sloboda, etnički opstanak i etničko jedinstvo u *međusobnom uslovljavanju i proishođenju*, u *kruhu pretpostavki i rezultiranja*. Sloboda je ujedno i *etička* kategorija slobodarskoga čojskog junaštva. Sloboda je nužan uslov narodnosnoga (etničkog) opstanka Crnogoraca, a njihovo narodnosno (etničko) jedinstvo uslov uspješne borbe za održavanje slobode i u slobodi. To je najizričitiije i pjesnički prisutno u Njegoševim djelima. U interpretacijama Njegoševih ideja, naročito *Gorskog vijenca*, zatura se oni *najdublji korijen i sloj*, gotovo arhetipski, refleksno etnogenetski i etnogenezički - *etničko bivstvo samoga crnogorskog naroda, njegov etnos, a*

Božićnjem ustanku crnogorskih zelenaša. Objava komandanta Odreda crnogorskih ustanika glasi: „Komanda odreda, broj 1524 od 24. 9.1919. god (st. kal): Svijem komandantima bataljona, četa, grupa i hrabrijem vojnicima kao i pristašama naše svete narodne slobode. Naš viteški narod pokazao je svijetu, da su Crnogorci dostojni sinovi našijeh slavnih predaka i da je Crnogorski narod sposoban živjeti za sebe kao što je to 1.300 godina, a potomje 600 godina bio iskra što ode Slovenima na jugu...“ (BIIT, 360; Š. Rastoder, SSI, II 868). Ovi crnogorski ustanici-rodoljubi znali su za 1.300 godina crnogorske istorije. Josip Broz je također naveo u svom govoru u CANU 1.300 godina crnogorske istorije kao više nego dovoljne za povijesno samokonstituisanje crnogorskoga naroda-nacije i njezinoga državotvorstva i autentične države.

ujedno i *etos*, za koji Njegoš drži da je *iskonska, božanska tvorba*. Još u pjesmi *Pozdrav rodu na novo ljeto* pjeva *odu rodu crnogorskom*.

”Rode dragi, viteško koljeno

...

Ko se stidi majčina mlijeka,
nek se stidi ljudih i svijeta,
nek se stidi sunca i mjeseca,
jer mu ih je mati darovala.

Rodoljublje što je? Električka,
prečišćena iskra božestvena
kroz plamenove besmrtnoga ognja

...

Jezik slavni i narodnost svoju
razdirahu i kamenovahu.

...

Ko je vjeran domaćoj svetinji,
polezan je vlasti, domovini.
Ko l’ na majku svoju rodnu huli,
na njega se u strašnoj ljutosti
lomi vječna roditeljska kletva;
prah će njegov bure hulenija
volnovati vječno u grobnicu”.

U ovijem stihovima naglašeni su simboli iskonske prirode, metafore oprirođenoga (natural/izova/nog) i oljuđenog (huma/nizova/nog) odnosa prema prirodnoistorijskim identitadama, varijetadama, individualitadama (narodu, naciji). *Rod* je ono što je *rodno, rođeno na rodnom tlu* („đe je zrno klicu zametnulo“), dato od „Majke Prirode“, odnjihano „majčinim mlijekom“ *na-rodu, svom narodu, rodo-ljubljem, ljubavlju prema svom rodu, narodu*. „Dragi rod“ je „*po zakonu prirode*“ elektricitet („električka“), ali božjim slovom (logosom) prečišćena luča, „iskra božestvena kroz plamenove besmrtnoga ognja“, vječnoga izvorišta svjetlosti koja oslobađa, ostvaruje i uređuje *kosmos i ljudsku stvarnost*.³³

I ona je, znači, (od)zrcaj „luče makrokozma“ u „luči mikrokozma, (pred)određena još u „preegzistencijalnom stanju“, demitizovano rečeno, već u prvobitnom jedinstvu ljudi i prirode (božanstva), u predcivilizacijskoj sotonskoj pobuni i neprijateljstvu Antropocentrika, Antropokrate prema prirodi

³³ Još od starijih Grka riječ *kosmos* izvorno znači ukrašavanje, uređenost, red, poredak, zakonitost (kod Homera konj ima na glavi *kosmos-ukras*; *kosmos* je uređeni svijet, po nekom redu, poretku, zakonitosti po samoj prirodi, njenoj unutrašnjoj biti, bivstvu (fizisu), Njegoš kaže „po zakonu prirode“, što u krajnjem znači, da se *kosmos* doraduje, uređuje, ostvaruje njegovim osvjetljavanjem iz tmine („vječne zublje, vječne pomračine, / nit dogori niti svjetlost gubi“), savremena nauka bi rekla da se „*kosmos* širi“.

i razbijanju prvobitnog jedinstva ljudi i prirode radi *vlasti* nad njima. Jasna je asocijacija na docniju *Luču mikrokozma*. Njegošev ljubljени *na-rod* je „viteško koljeno“, što znači, crnogorski narod. *Rodo-ljub* je „vjeran domaćoj svetinji“ i „koristan vlasti, domovini“. „Ko l' na majku svoju rodnu huli“ njen je neprijatelj, izrod i izdajnik na kojeg se „lomi vječna roditeljska kletva“ a „prah će njegove bure hulenija / volnovati vječno u grobnicu“. „Roditeljska kletva“ se javlja i u *Gorskom vijencu*, u trećem *Kolu*:

„Ljuta kletva pade na izroda!
prokle mati, od nevolje, sina

... Stiže sina materina kletva,
... pogibe mu vojska svakolika“.

...prokle Mara svog sina Stanišu. ...

Stihovi da će *hulenije svoje rodne grude, naroda* „volnovati vječno u grobnicu“ imaju svoj odjek i u *Posveti prahu oca Srbije* u veličanju Karađorđa, a obezvređivanju izroda i izdajnika njegovoga djela: „Nad svijetlim tvojim grobom zloba grdna bljuva tmuše“, „Plaćne, grdne pomračine, mogu l' one svjetlost kriti?“.

Njegoš u pismu S.S. Uvakovu iz Beča 1846; navodi: „Ona malena iskra crnogorskoga *narodnog genija*, spjevana o herojskim podvizima gorskih Slavena za čast i slavu velikoga plemena slavjanskoga i pravoslavnog“. U pismu Petru Peroviću Cuci, vjerovatno iz Cetinja, u Beogradu Njegoš opominje svog sestrića: „Spomeni se da si ti od onoga *plemena gorskog* koje se svagda otličava ...svojim mužestvom od kako su Turci u Evropu i koji se u pjesne naškijem toliko slave; ovo blago... smatram i *dušu svakojega* Černogorca ... svojega plemena... protiv vraga otečestva. Ovo nijesu basnoslovije i Šparta grečeska, no je ovo istina Šparta slovenska“. U pismu Paunu Jankoviću iz Cetinja 12. 4. 1845. naglašava: „Da crnogorska mladež ne izgubi nimalo od svoje *dične narodnosti*“ (povodom slanja nekoliko mladijeh Crnogoraca na školovanje u Srbiju).

U pismu Stanku Vrazu iz Cetinja 20.10.1848. (povodom zabrane Gajovog ilirizma i pobjede Vukovog srbinizma), Njegoš piše: „Hoće li se naš *narod* svijetu prikazati *narodom* blagorodnim i dostojnim *samostalnosti* svoje ili će vječno

obožavati tuđe verige, koje im već toliko vijeka gotovo prepilaše vrat i *satriješe narodnost*". Dalje u pismu navodi svoje velje razočarenje u Slovene, odnosno Karadžićevo južnoslovenstvo koje nastupa kao imperijalno svesrpstvo. Iako ga generalno ne reducira na južnoslovenstvo, slovenstvo i Slovene, ovđe Njegoš poistovjećuje sa Južnim Slovenima kako je predstavljano u ilirizmu i srbinizmu (*Ilir =Sloven-južnosloven; Sloven-slavenosrbi-Srbi*). Još veće razočarenje u Slovene-južnoslovene zbog njihove nevoljnosti za slobodom, samostalnošću i težnje za podaništvom Njegoš neskriveno i žustro ispoljava u pismu nekom Tršćaninu iz Cetinja 20.11.1848, koji ga moli da pristupi novostvorenom Slovenskom društvu, ograđujući se od zloupotrebe Slovena i slovenstva, ukazuje na njihovu zlu sudbinu da su podložni ropstvu: "Oni su podobni paščetu jerbo se pašče trza da dobije slobodu, no kako istu dobije, nanovo k verigama trči da ga svežu... Kuda bi ta sreća za mene samoga i za *ovu šaku naroda slavjanskoga* da je naše veliko pleme pravoga vjeroispovjedanija mnjenija osviješćenih ljudi!". I ovđe Njegoš ne zbori "za ovu šaku *srpskoga naroda*", no "za ovu šaku *slavjanskoga naroda*" nedvosmisleno misleći na Crnogorce (koji su za razliku od /i/ tadašnjih Srba, bili slobodni, što tušte putah ističe, pa i u agonalnom otpozdravu Simu Milutinoviću: "a Crna Gora ostade dovijeka i strašnoga suda u svojoj volji i slobodi...") .

Svega toga radi, najnovije prećerano pretenciozno apstraktno redukovanje cnogorskog *etnosa* (kao dubljeg skrivanog i zaturanog sloja osnovnih životnih formi starijih Crnogoraca) samo, jedino na crnogorski (i opštenito) *etos*, *moral*, samo je obnova starog (pretrošenog) srpsko-radikalskog ništenja etničkog bića Crngoraca tako što ga *svodi na moral, etos, etičku* i junaštvo i (čojstvo i junaštvo- šetimo se samo grlatoga srpskog književnika Miodraga Bulatovića).³⁴ Inače je

³⁴ To je bo opšti svesrpski model poricanja i ništenja crnogorskog naroda i nacije. U tom stilu i u toj funkciji R. Medenica prevodi izvorni naslov djela Gerharda Gezemana „Životne forme starih Crnogoraca“ u „Čojstvo i junaštvo starih Crnogoraca“. Također, djelo Vuka St. Karadžića „Crna Gora i Crnogorci“ mijenja se u prijevodu po imperijalnom principu „Crna Gora i Boka Kotorska“.

razdvajanje autentičnog *etosa* od njegovog *etnosa* i *države*, na jednoj, i nerazlikovanje i poistovjećivanje imperijalne država od osvojenih naroda-nacija u njoj, na drugoj strani, jedna od glavnijih i aktuelnih svesrpskih teza.

Iako je isticana Njegoševa religiozna „jeretičnost“, ostalo je nedovoljno razjašnjeno njegovo uzdizanje *iznad vjerskih podjela i horizonta*, koje se suštinski može razumjeti samo njegovim složenim *diplomatsko-književnim metodom kontrastiranja, konverzije i problematizovanja (relativizovanja, ograničavanja, razrješavanja) sopstvenoga i pluralno prezentovanog mnjenja i mnjenja preko dramaturški iznijansiranih i agonalno dijaloziranih ličnosti*. Na jednoj strani ističe *istorodnost, jedinoplemenost i bratstveništvo islamiziranih Crnogoraca-„Turaka“ i samih hrišćanskih Crnogoraca*, a na drugoj strani njihovo *krvno, krvničko neprijateljstvo*, dok mu je na trećoj strani glavno mjerilo *rodoljublje, otadžbina, borba za slobodu* (kao uslova narodnosno-nacionalnog samoopstanka Crnogoraca) i njezini *izdajnici i izdaja*. Također se uzdiže do samoga religijskog bivstva obije vjere *islama i hrišćanstva* (lune i krsta), ali stalno spupčenih sa *islamiziranim imperijalnim turstvom* (turciziranim islamom), *”turskom vjerom”*, na jednom, i sa *carskim pravoslavnim srpstvom, ”srpskom vjerom”*, *”Miloševom vjerom i pravdom” i pravoslaviziranim crnogorcizmom, na drugom boku*. Njegoš zbori: *”Brat je mio ma koje vjere bio”; ”Ne pita se ko se kako krsti, / no čija mu krvca grije dušu, / čije ga je ml’jeko zadojilo”; ”Dva se brata bore oko vjere”, ”rodna braća, al’ krvnici jaki i opaki”; ”adsko seme bratskoga razdora”; ”Srpstvuj djelom, vjeruj što vjeruješ: / laktom vjere glupost čojka mjeri, / a ozbiljnost djelom i vrlinom!”*. Kroz govor turskoga predstavnika Njegoš se *”poigrava”* i sa svojom i mentalitskom paradigmom Milošem Obilićem koju dubinski suprotstavlja bivstvu balkanskog pravoslavlja i opštenito istočno-azijatskoj etatizaciji i ideološko-političkoj instrumentaciji religije: *”Krstu služiš, a Milošem živiš”*.

U kontekstu balkanskog (i šire) srednjovjekovlja, cariz(a)ma, u ime *osvete hrišćanske pravde*, Njegoš je nepomirljivu borbu neprestanu *krsta i lune, krsta i nekrsta, hrišćanstva i*

islama, "srpske vjere" i "turske vjere" prepoznao i predstavio da je ona u svojoj osnovi, ono što ona stvarno i jest - krvavi *etnički* rat za *turciziranu islamizaciju drugijeh naroda* („vražje pleme pozoba narode“). U crnogorskom slučaju (do istrebljenja), između dvije *po vjeri različite narodnosti*, Crnogoraca i tzv. "Turaka". No, na drugoj strani, čini se da je to samo utoliko koliko se sa *islamizacijom* vrši i *turcizacija* ("poturčenje") i *promjena narodnosti* i kao borbe neprestane *protiv islamskog osvajača* do "istrage turske, ali naše". Ovo, i pored toga što je znao da se radi o *etnički* istom narodu ("rodna braća, iste krvi i plemena", „al' krvnici jaki i opaki“) neprijateljska i u svojoj *dvostrukosti* opasna za opstanak samoga *izvornog etnosa*. Ili je, može bit', problem jednostavniji: da to omogućava određeni tip, način, uslovi i okolnosti same *prevjere*, odnosno suština same *imperijalno-etastički instrumentalizovane vjere*, posebno tzv. *državne vjere, bogomolje i pripadnosti njoj samoj*. Nije Njegošev nauk *antiislamizam*, nego *antiturstvo* kao *turcizirani islamizam*, odnosno carsko-turcizirana i instrumentalizovana islamizacija u službi osvajačke, okupatorske, neprijateljske, anticrnogorske politike, ideologije i religije. Ono bitno što se prigovora Njegošu za *antiislamizam* i "istragu tursku al' našu" (protiv lune), jer "za dvostrukost ni mislit ne treba", može i obrnuto, za "tursku stranu" protiv krsta, hrišćanstva, pravoslavlja (nevjere, nevjernika) i Crnogoraca, i to za „istragu Crnogoraca“, a posebno za njihovu *islamiziranu denacionalizaciju*, koja je ujedno i narodnosno-nacionalno / etničko/ odrođavanje, preimen(t)ovanje, potuđivanje, "poturčavanje", čerečenje.

Uz potuđenjaštvo ide i uporno dokrajčenje jedino preostale crnogorske slobode, zbjeга (pribježišta, utočišta) slobode bez koje i ne može opstati kao narodnosno-nacionalni Crnogorac. Njegoš naglašava *spu(p)če nost slobode i narodnosti*, odnosno narodnosnog opstanka Crnogoraca, jer su turski osvajački islam i u njemu utjelotvoreni i udjelotvoreni "domaći (naši) Turci", naši svjetovni konvertiti (njihovi pomagači, izdajnici) "dušmani slobode junačke", kao bivstvene (ontološke) pretpostavke samoopstanka i narodnosnog samoodržanja

Crnogoraca. To je razlog što Njegoš crnogorsku "borbu neprestanu" uzdiže do božje pravde, božjeg pregnuća, najvećeg opravdanja i Njegoševе *jeretičke filozofije osvete*. Zato borbu protiv "dušmana slobode junačke", što ujedno znači, i slobodarskoga čojskog junaštva uzdiže na najveću skalu ljudskih vrijednosti, do samog bivstvenoga smisla i važenja čovjeka. Jer, "Crnogorac i ne bi opstao, da nije bio takav kakav jest", kako zbori Njegoš u Šćepanu Malom i "Razmisli se može li i kako / Crnogorac drugačiji biti / da ostane pravim Crnogorcem" ("kako bismo bez rata živjeli? / Rat je nama duša, igumane"). I ranije, a navlaštito od kada je pojačan crnogorski oslobodilački narodni pokret, u sklopu evropskog antiturskog pokreta, Turska imperija je više puta, uz saradnju i neposrednu podršku i pomoć ostalih imperijalnih sila, vojnički pokušavala da *totalno uništi* "crnogorski zbjeg slobode" i bukvalno da istrijebi slobodne Crnogorce kao narod, posebno za vakta vladike-gospodara Vasilija Petrovića i cara Šćepana "Maloga", ali i docnije. *Palili su Cetinje i Cetinjski manasti(je)r pet puta i nasilno raseljavali Crnogorce*. To je do transparentnosti izoštreno u Šćepanu Malom kroz usta Mehmet-paše:

"i ja plana ne znam drugoga što sve ne bih *pokla Crnogorce*".
za pokorit lomnu Goru Crnu,

A Teodosije Mrkojević odgovara Beglerbegu:

"misliš *narod cio istražiti*, a u more prevrnuti gore".

Beglerbeg potvrđuje:

"da ga satre i da ga ukine, al' istraži ali je izvede
i da ovu šaku odmetnikah na put pravi-na šerijat carski".

Beglerbeg to opet potvrđuje:

"a po božjoj i sultanskoj volji protivnike mojega padiše".
diga sam se *da bez traga* gonim

To je najdublje i najuobličeniје (ontološko-aksiološko i pravno-mentalitetsko) izvorište Njegoševoga *Gorskog vijenaca* za tzv. "istragu poturica", međucrnogorske sukobe, krv, osve-

tu, pobunu protiv vlasti crnogorske. "Istraga" nije ni postojala kao poseban istorijski događaj i svršeni čin, no samo kao *stalni tok borbe protiv opasnoga procesa odrođavanja putem turcizirane islamizacije i opštenito vjerskoga i svjetovnog konvertizma* (izdaje), posebno na *pograničnijem krajevima Crne Gore* koji su zaoštravali vjerske fundamentalizme i uslovljavali izdaju i prelazak na neprijatelsjku stranu.³⁵ Tzv. "istraga Turaka (poturica)" nije ništa drugo no zahtjev za radikalniju, pojačanu, širu i temeljniju crnogorsku borbu za oslobođenje protiv osvajačkoga turskoga islama i crnogorske i opštenito hristijanizacije kao glavnoga oslonca imperijalnoga *statusa quo*, a borba protiv toga je ujedno i *borba za cjelovito oslobođenje Crne Gore* i protiv daljega *rascrnogorčenja Crnogoraca*. U tom smislu i značenju, tek je knjaz Nikola I Petrović u Balkanskijem ratovima izvršio taj čin (rezultat dužega istorijskog toka) cjelovitijega oslobađanja Crne Gore.

"Istraga poturica" kod Njegoša sušto nije *određeni istorijski čin i događaj*, no dubinski uočeni društveno-istorijski proces stvarnoga i potencijalnoga, mogućeg otvorenog daljeg ostvarivanja odrođavanja, izrođavanja, (p)otuđenja, opšti problem *izdajstva* sopstvenoga (na)roda, nacije, asimilacija, prevjera i preuzimanje tuđe narodnosti, a gubljenje sopstvene, višesmjerna, viševjerna i višeimperijalna *denacionalizacija* (rascrnogorčenje), navikavanje na tuđinstvo, poistovjećivanje s tuđinom, "zarobljavanje sebe u tuđina", robovanje drugome, poistovjećivanje š njim, podaništvo, vazalstvo, *bijeg od slobode*, gubljenje svijesti o slobodi kao uslova za sopstvenost, samostalnost kroz razne vidove: islamizacije, a š njom i preko nje, turcizacije (poturčivanja), srbizacije, hrvatizacije, latinizacije, "lacmanizacije", italijanizacije, germanizacije, mađarizacije i drugo. Iako je turcizirana islamizacija ("poturčenje") sušto isto što i ostali navedeni procesi, Njegošu je ona najsučeljenija, najizrazitija i najopasnija, jer se njome, u

³⁵ Proces turcizirane islamizacije (poturčenje) na nivou opštega pojma i biti, na koju je izdigao i Njegoš, isto je što i proces italijanizacije (poitalijančenje), germanizacije (pogermaničenje), mađarizacije (pomadžaričenje), srbizacije (posrbičenje), hrvatizacije (pohrvačenje) i sl.

ratnijem oslobodilačkim uslovima protiv inovjernoga osvajača, dovodi u pitanje opstanak *sopstvene narodnosti*, držav(otvor)nosti, postaje njezin neposredni uništavalac i neprijatelj slobode. Ona je u tom vremenu razbijala etničko, narodnosno, borbenu, političko, državno, kulturno i bogomoljsko-vjersko jedinstvo Crne Gore i Crnogoraca, njihovo unutrašnje podvajanje (udvajanje, dvojnost), *narodnosno* čerečenje i međusobno krvničenje: za rodoljubivo očuvanje sopstvene narodnosti, otačastva, države, rodne matice i vjere (koja ih također čuva) u slobodi, na jednom, a protiv izrođavanja ("isturčenja"), izvanjskoga otačastva, tuđinske države, i prevjere pod osvajačem (okupatorom). Sve to do prevage jednog ili drugog pola, „biti jedno ili drugo“ (Njegoš) u borbi "kojoj kraja biti neće / *do istrage turske ali naše*". Takva "istraga poturica" nije zavjernički svršeni čin istrebljenja, genocidni pokolj nemoćnoga, slabijeg, poraženog neprijatelja, naroda, inovjeraca, nego izraz rizika pobjedničke ratne "junačke sreće" u viševjekovnoj oslobodilačkoj „borbi neprestanoj“ malobrojnog, "od svud stiješnjenog", od istrage u češkobni zbjeg zbijenog, do krajnje granice opstanka preostalog još slobodnoga naroda crnogorskoga.

UDK 636.9:929Стефанели Ђ.

Dr sc. Cvetko PAVLOVIĆ,
vanredni član DANU

Dr ĐORĐE STEFANELI, JEDAN OD UTEMELJIVAČA VETERINARSKJE SLUŽBE U CRNOJ GORI

Sažetak: *Dr Đorđe Stefanelli rođen je 11. januara 1864. godine u Siretu - Rumunija. Veterinarske nauke studirao je u Gisenu i Beču. U Crnoj Gori počeo je sa radom 26.09.1889. godine u Podgorici. Ukazom knjaza Nikole I Petrovića od 15. novembra 1908. godine postavljen je za marvenog ljekara oblasti Nikšićke. U periodu od 1901. do 1908. godine stručno se usavršavao na tadašnjim najprestižnijim univerzitetima u Lajpcigu, Drezdenu, Minhenu, Berlinu, Njujorku, Filadelfiji, Vašingtonu, Itaki, Čikagu i Budimpešti. Bio je poliglota i govorio rumunski, njemački, italijanski, engleski, poljski i srpski jezik.*

Bio je oženjen crnogorskom ljepoticom Petrušom Ušćumlić, koju je upoznao na „Svjetskom vašaru ljepote“ 1907. godine u Londonu. Odlikovan je crnogorskim Ordenom Danilova reda V stepena. Umro je u Nikšiću gdje je i sahranjen 1929. godine.

Dr ĐORĐE STEFANELLI, ONE OF THE FOUNDERS OF THE VETERINARY SERVICE IN MONTENEGRO

Summary: *Dr Đorđe Stefanelli was born on January 11, 1864 in Siret – Romania. He studied veterinary science in Gisen and Vienna. In Montenegro he started working on September 26, 1889. in Podgorica. By the command of Prince Nikola I Petrović from November 15, 1908. he was appointed as a marine doctor of the Niksic region. In the period from 1901 to 1908, he graduated professionally at the then most prestigious universities in Leipzig, Dresden, Munich, Berlin, New York, Philadelphia, Washington, Itaki, Chicago and Budapest. He was polyglot and spoke Romanian, German, Italian, Polish and Serbian.*

He was married to the Montenegrin beauty Petrusa Uscumlic, whom he met on "the World Beauty fair", 1907. in London. He got medal with Montenegrin Orden from Danilos fifth degree rank. He died in Niksic where he was buried in 1929.

U drugoj polovini XIX stoljeća, Knjaževina Crna Gora je bila opterećena nacionalno-oslobodilačkim ratovima kao i u čitavoj viševjekovnoj historiji, stiješnjena u svojim planinama, ekonomski nerazvijena, bez neophodne saobraćajne infrastrukture, suočena sa primitivnom poljoprivrednom proizvodnjom i stočarstvom. Izvanredni prirodni, geografski, prostorni i klimatski uslovi, tradicija i ekonomski interesi uzrokovali su da stočarstvo bude primarna i prevladajuća privredna djelatnost kao osnova za prehranu stanovništva.

Primarni politički cilj Knjaževine Crne Gore bio je očuvanje slobode i državne samostalnosti, a odmah zatim izvlačenje države iz vjekovne ekonomske zaostalosti i poboljšanje životnog standarda stanovništva. Crnogorski knjaz Nikola I Petrović Njegoš, prateći tadašnje evropske tokove, nivoe i rezultate razvoja, preduzeo je mjere i akcije na otvaranju škola, izgradnji puteva, luka, željezničkog i poštanskog saobraćaja, uređenju pravnog sistema svoje države, otvaranju institucija nauke, kulture i umjetnosti, kao i razvoju poljoprivrede i stočarstva kao temeljnih osnova za opstanak i razvoj Crne Gore. Kao obrazovan i prosvijećen vladar, iz razvijenih evropskih država angažovao je najbolje stručnjake iz različitih oblasti nauke, kulture, umjetnosti, prava, građevinarstva, medicine, veterinarstva i drugih naučnih disciplina kako bi obezbijedio i unaprijedio razvoj i prosperitet Crne Gore i njenih stanovnika.

Crnogorska vlada je posebnu pažnju posvetila razvoju stočarstva, selekciji stočnog fonda, proizvodnji mlijeka, sira i mliječnih proizvoda i veterinarskoj zaštiti u skladu sa najboljim iskustvima tadašnje evropske nauke i prakse. Na poziv knjaza Nikole, sredinom maja 1880. godine, u Crnu Goru iz Švajcarske dolazi dr Švalej, stručnjak za mliječnu privredu i fabrikaciju sira. „U četvrtak stigao je na Cetinje gospodin Švalej koji je na poziv Njegovog Visočanstva našeg Knjaza i Gospodara došao amo iz Švajcarske, da u bogatijem sa stokom krajevima naše otadžbine, kao što su Drobnjaci,

Piva i dr., čini pokušaje oko mliječne privrede, fabrikacije sira i svega ostalog što u tu struku spada, na način kao što se to čini u alpskim predjelima Švajcarske.

Ova plemenita misao našeg za blagostanje svoga naroda vazda zabrinutog Gospodara urodiće bez sumnje ozbiljnim plodom, jer doista ovi krajevi naše otadžbine, bogati stokom i izdašnom pašom, imaju u sebi sve uslove, koji su nužni za razvitak mliječne privrede i fabrikacije sira, a ovo su dvije grane poljske privrede koje najbogatije nagrađuju trudove i naplaćuju glavnice te se u njih ulože, kao što će biti poznato svakome koji poznaje Švajcarsku, zemlju kršnu i brdovitu, koja se velikim dijelom hrani i izdržava o svojoj stoci i proizvodima koje od njih dobija.

Daj Bože, da se i u našoj domovini ova grana privrede primi i odomaći i da bude od koristi ovoj zemlji, kojoj je svaki i najmanji izvor prihoda dobro došao !” (1)

Već sljedeće neđelje, Švajcarac dr Švalej je raspoređen u Nikšiću đe je organizovao proizvodnju sira i mliječnih proizvoda.(2)

O rezultatima i kvalitetu mliječnih proizvoda pod nadzorom ovog Švajcarca, *Glas Crnogorca* izvještava: „S radošću možemo javiti da su nam iz Nikšića stigle vijesti, po kojima pokušaji oko fabrikacije sira i mliječne privrede u Pivi i Drobnjacima, pod upravom stručnoga Švajcarca g. Švaleja, preko očekivanja naredno ispadaju i trajne uspjehe obećavaju.

Sam g. Švalej izvještava, da je na mjestu pokušaja našao sve uslove dva puta bolje i ugodnije nego i u samoj Švajcarskoj, i da će u slijed toga i proizvodi crnogorski u bijelom mrsu biti dva puta bolji od švarcarskih.

Maslo koje je tamo proizvedeno i koje smo imali priliku okušati ovdje na Cetinju, hvali se od najnadležnijih lica da je bolje i ukusnije nego ma koje od do sada razgledanijeh. Tako je ova grana privrede narodne u Crnoj Gori, podignuta brigom i staranjem našeg ljubljenog Gospodara Knjaza, daje nadanja da će se vremenom pretvoriti u obilato vrelo prihoda zemaljskog“.(3)

„Knjaz Nikola je 1880. godine (o svom trošku) u Nikšiću pod Trebjesom, pored svog starog dvora, podigao Zavod za

mliječnu industriju. U Austriji je za Zavod nabavljeno 100 rasnih krava, 100 grla konja arapske i poluarapske rase, magaraca (kiparske rase) i svinja (jorkširskih)“. Knjaz je iste godine angažovao dr L. Švaleja iz Švajcarske da vodi stručne poslove i da u Drobnojaku i Pivi „čini pokušaje oko mliječne privrede“.

Na Međunarodnom poljoprivrednom sajmu u Briselu, sir i maslo proizvedeno u Knjaževoj fabrici nagrađeni su Velikom srebrenom medaljom. U Renu (Francuska) nikšičko maslo je dobilo srebrnu medalju, a istu i u Švajcarskoj – „jedinu koja se daje za maslo“.

Pavle Rovinski, ruski etnolog i slavista (sa dr B.Švarcom posjetio Nikšić 1881. godine), o ovoj maloj fabrici je zapisao: „Gospodareva farma sa štalama za krave predstavljaju nešto čega rijetko možete naći u Evropi“. (4)

Ubrzanim razvojem i unaprjeđenjem stočarske proizvodnje, crnogorska Vlada angažuje stručnjake veterinarske struke iz drugih država koji imaju iskustva i tradiciju u ovoj oblasti, među kojima su prva dvojica dr Lanke i dr Kobliška. Nakon njih, knjaz Nikola iz Dubrovnika, sa teritorije Austro-Ugarske monarhije, u Crnu Goru dovodi dr Đorđa Stefanelija, kao trećeg marvenog ljekara stranca. On u Crnu Goru dolazi 26. decembra 1889. godine. Grofovska porodica Stefaneli, porijeklom iz Transilvanije, prebjegla je 1822. godine u Bukovinu i naselila se u gradu Siretu. Otac Đorđa Stefanelija, Vasile i njegova majka Voronca imali su devetoro djece - tri sina i šest kćeri. Sinovi su im bili Aurel, Teodor i Đorđe. Teodor je završio Pravni fakultet u Beču. Bio je poslanik Bukovine u Beču i glavni sudija u Siretu.

Đorđe Stefaneli je rođen u Siretu 11. januara 1864. godine, gdje je završio osnovnu školu, a gimnaziju u Gura Humor Ilui, 16 kilometara udaljenom od Sireta. Završio je Školu *Superioara* (veterinarska) u Černauci (Cernauti), danas u Moldaviji. Zatim odlazi u Beč na specijalizaciju iz veterinarskih nauka na tamošnjem Veterinarskom fakultetu. Austrougarske vlasti ga raspoređuju u Dubrovnik u konjičke jedinice.

Đordijev brat Teodor rođen je 18. avgusta 1849. godine u Siretu. Napisao je sedam knjiga. Bio je prijatelj sa Emineskuom.

Njihova najstarija sestra zvala se Olimpija, a druga Aurica. Aurelo potomak - doktor medicinskih nauka (onkolog) Dorde Stefaneli, ugledni ekspert, danas živi u Vermontu - SAD.

U Siretu postoji rodna kuća Teodora Stefanelija. Gimnazija nosi njegovo ime, kao i jedna ulica, dok u Jašiju biblioteka nosi ime Teodora Stefanelija. Porodica Stefaneli imala je jasno izraženu nacionalnu samosvijet i kao intelektualci bili su protivnici austrougarske okupacije i aktivno učestvovali u otporu protiv nje. (5)

Dolaskom na Cetinje, dr Đorde Stefaneli je Knjaževskom Ministarstvu Unutrašnjih djela - Privrednom odjeljenju, dostavio na uvid sljedeće podatke i reference:

Diplomu o završenom Veterinarskom fakultetu u Beču, Dekret i Uvjerenje Zemaljske Sarajevske Vlade u Bosni i Hercegovini za vrijeme svog službovanja u Dubrovniku, Dekret i Uvjerenje Zadarske Vlade u Dalmaciji, za vrijeme svog službovanja u Dubrovniku. (6)

Knjaževska crnogorska zemljodelska škola otvorena je u Podgorici februara 1893. godine. Pored ostalih predmeta, u školi je izučavano stočarstvo sa svilarstvom, pčelarstvom i poukama iz Veterinarstva. Mjesni veterinar dr Đorde Stefaneli je izvodio nastavu iz ovih predmeta bez naknade i ostao upamćen kao vrstan pedagog i predavač nekoliko generacija.

Za vrijeme službovanja u Crnoj Gori, dr Đorde Stefaneli je bio član mnogih državnih komisija za nabavku priplodne rasne stoke u inostranstvu, predstavnik crnogorske države na mnogim međunarodnim skupovima iz domena svoje struke, član mnogih delegacija i komisija kod sklapanja međunarodnih trgovačkih ugovora, često pitan i konsultovan kod donošenja mnogih veterinarskih naredbi, propisa i zakona, čovjek koji je posvetio cio svoj život ugledu svoje struke. (7) Kao vrstan poznavalac higijene klanica, klanja stoke i pregleda mesa, autor je „Pravila i pregledu mesa” u Crnoj Gori, 1896. godine.

Prema podacima Državnog arhiva Cetinje iz 1901. godine, u Podgorici je radio dr Đorde Stefaneli.(8) Za izvanredne zasluge u razvoju veterinarske struke u Crnoj Gori, knjaz Nikola je donio ukaz o odlikovanju dr Đorda Stefanelija koji, prema pisanju *Glasa Crnogorca*, glasi: „Njegovo Visočanstvo

Gospodar izvolio je odlikovati g. dra Đorda Stefanelija marvenog ljekara u Podgorici V-tijem stepenom (Ordena) Danilova reda“. (9)

Prateći pojave zaraznih bolesti kod ljudi i životinja u svijetu, crnogorska Vlada je, kao i ostale uređene države, sprovodila stroge mjere zaštite i kontrole, pa 1890. godine donosi Naredbu: “Ušljed zvaničnog izvještaja Ć.K. pomorske vlade u Triješču, da se pojavila kolera u okolini Meke na istočnoj obali Crvenog Mora, naše Ministarstvo unutrašnjih djela, izdalo je upravama crnogorskih luka naredbu da se svi brodovi prolazeći Crvenijem Morem koji dotaknu koju od crvenomorskih luka budu podvrženi strogom ljekarskom pregledu i stavljeni pod sanitetski pregled (kontumacija) sedam dana.

Dalje, ušljed goveđe bolesti (tifo bovino) koja se pojavila u nekim mjestima provincije Tesalije u Grčkoj, da preduzmu najstrožije mjere, nedopuštajući uvoz goveda živih ili mrtvih iz zaraženijih mjesta, a tako ni otpatke istih, kao i sve ostale stvari koje dolaze u dodir s ovim“. (10) Razvojem saobraćaja i trgovine, rasla je i opasnost od prenošenja zaraznih bolesti, pa Vlada 1892. godine upozorava: „Za sve dolaske iz Crnoga Mora u naša pristaništa određena je kvarantina od 7 dana a za dolaske iz Sirije strogo pregledanje sanitarno“. (11)

Kako epidemija kolere nije jenjavala, Vlada ponovo nareduje: „U svima knjaževskim crnogorskim primorskim lukama preduzete su i ustanovljene sve najstrožije zakonske mjere, kao i u susjednoj monarhiji (Austro- Ugarskoj) za brodove koji bi dolazili iz luka Crnog Mora i Sirije, ušljed kolere, koja se tamo pojavila. Za istu svrhu određena je crnogorska luka Val-di noće za izdržavanje karantine“. (12)

Dr Đorde Stefaneli, stupivši u crnogorsku državnu službu, proveo je u njoj dvanaest i po godina u svojstvu marvenog ljekara sa sjedištem u Podgorici. Kao čovjek široke stručne kulture i poliglota, podstaknut naučno-istraživačkim duhom, 1901. godine odlazi iz Crne Gore na naučna i stručna usavršavanja na najprestižnijim univerzitetima, klinikama i bakteriološkim institutima Evrope i Sjedinjenih Američkih Država. (13)

Dr Đorđe Stefaneli

U periodu od 1901. do 1907. godine dr Stefaneli boravi na stručnom i naučnom usavršavanju u Pešti, Beču, Drezdenu, Berlinu, Njujorku, Bostonu, Itaki i Filadelfiji. Nakon povratka u Crnu Goru 1907. godine, dr Stefaneli se stavlja Ministarstvu Unutrašnjih djela Knjaževine Crne Gore na raspolaganje i podnosi sljedeća dokumenta:

„Uvjerenje Veterinarskog fakulteta u Pešti kako sam tamo slušao interne i eksterne klinike;

Uvjerenje Veterinarskog fakulteta u Beču kako sam tamo slušao eksterne i interne klinike;

Uvjerenje Veterinarskog fakulteta u Drezdenu kako sam tamo slušao eksterne i interne klinike i kako sam tamo bakteriološke nauke svršio;

Uvjerenje Veterinarskog fakulteta iz Berlina, gdje sam slušao eksterne i interne klinike i kako sam posjećivao razne operacije i sekcije;

Uvjerenje Veterinarskog fakulteta iz Njujorka kako sam posjećivao radi nauke tamošnji Centralni bakteriološki institut u Njujorku;

Uvjerenje Veterinarskog fakulteta iz Bostona kako sam posjećivao tamošnje eksterne i interne klinike;

Uvjerenje Veterinarskog fakulteta iz Itaka kako sam posjećivao tamošnje eksterne i interne klinike;

Uvjerenje Veterinarskog fakulteta iz Filadelfije kako sam tamo posjećivao tamošnje eksterne i interne klinike i usavršavao bakteriološke nauke na njihovom bakteriološkom institutu;

Uvjerenje Generalnog konzulata iz Njujorka a pod brojem 1253 sa kojim se tvrdi da sam zaista posjećivao za vrijeme mog boravka u Americi sve dovde navedene eksterne i interne klinike u Americi“. (14)

Rješenjem Ministarstva Unutrašnjih djela, dr Stefaneli je 1907. godine postavljen za privremenog kontraktualnog marvenog ljekara na Cetinju. Ovde se napominje da Odjeljenje „uradi naknadno sa gospodinom Stefanelijem ili ugovor za kontraktualnog (po ugovoru sa strancem) našeg činovnika ili neka isti stupi u naše podanstvo (državljanstvo) nakon čega će se postaviti ukazom za državnog marvenog ljekara“. (15)

Već smo kazali da je dr Đorđe Stefaneli bio oženjen crnogorskora Ijepoticom Petrušom-Petrijom Stevanovom Ušćumlić (1891-1918) iz sela Gornji Unač u Pivi. Igram sudbine, dr Stefaneli je svoju životnu saputnicu upoznao u Londonu na „Svjetskom vašaru ljepote“ 1907. godine. Sve tadašnje države poslale su svoje izabrane predstavnice i predstavnike na izbor najljepše đevojke u London. U Crnoj Gori nije postojao žiri, već je izbor izvršio lično knjaz Nikola, koji je znao da za međunarodnu afirmaciju male kneževine nije dovoljna samo slava svijetlog oružja pa je, pored žive diplomatske aktivnosti, koristio svaku priliku da predstavnici Crne Gore učestvuju na raznim skupovima u svjetskim metropolama.

Prema jednoj verziji, knjaz je prvo namjeravao da u London pošalje jednu od svojih kćerki, ali je od toga odustao iz bojazni da mu ne zamjere Crnogorci ili, još gore, Evropejci. Zato je mobilisao serdare, vojvode i plemenske kapetane da pronađu dvoje najuglednijih čeljadi, koji će se ljepotom i stasom dostojno predstaviti evropskoj sviti na londonskom vašaru. Izbor je pao na „vilu“ iz pivskog sela Gornji Uvač,

Petrušu-Petriju Stevanovu Ušćumlić i golijskog momka Mašana Gašova Čupića, iz Presjeke kod Nikšića, koji su odgovarali tadašnjem poimanju ljepote.(16)

Petruša-Petrija Ušćumlić

Prema svjedočenju njene sestre Savete Perović, u intervjuu datom Vladu Mićunoviću 1966. godine, stoji:

„Kad je Knjaz uputio poruku mojoj majci da sprema Petriju na put u Englesku, ona se obratila čuvenom junaku i bliskom prijatelju naše kuće vojvodi Lazaru Soćici, jer je to u mnogo čemu odudaralo od tadašnjih crnogorskih patrijarhalnih pogleda. To je bilo nečuveno da devojka sama ide u bijeli svijet...“(17)

Petrijin unuk Branislav-Dragan Niković, prenosi sjećanja svoje majke Natalije: „Prave vrijednosti su se i danas mnogo izmijenile. Nekada se najljepša devojka gledala po tome je li visoka, kakav joj je ten i kosa, a posebno se vrednovalo njeno držanje...“

Prema pričanju i sjećanju onih koji su ih poznavali, knjaz je bio zadivljen njihovom ljepotom i srećan što je našao

pravi par za London. U Londonu su morali da u crnogorskoj narodnoj nošnji prošetaju ulicama grada, zajedno sa ostalim predstavnicima iz cijele Evrope, u nošnjama zemalja koje su predstavljali. Iako moja baka, koja je bila izuzetno lijepa, na izboru za najljepšu nije pobijedila zbog jake konkurencije, jer su ostale devojkice bile bliže engleskom i svjetskom shvatanju ljepote. Ali su ona i njen pratilac ispraćeni gromoglasnim aplauzom od strane žirija i mnogobrojne publike“.

Tada je Petriju zapazio jedan engleski lord i zatražio njenu ruku, što je ona odbila. Pričaju da je, po povratku u Crnu Goru, zbog toga bila kritikovana od strane knjaza Nikole i da mu je odgovorila: „Vaše Veličanstvo, nijeste me tamo poslali da se udajem nego da pred svijetom predstavljam ljepotu Crnogorke!“

„Majka mi je pričala da je Petriju, moj pokojni đed (Đorđe Stefaneli), vidio upravo u Londonu, jer je on bio svjetski čovjek. Moj đed je bio porijeklom Rumun, ali je visoke škole završio u Beču, radio je čak i kao profesor na jednom filadelfijskom univerzitetu. Zanesen ljepotom i držanjem moje bake, zatražio je namještenje u Crnoj Gori, i to baš u Nikšiću. Tu je pronašao Petriju i oženio se njom“.(18)

Prema kazivanju Branislava-Dragana Nikovića, tri godine po povratku sa londonskog vašara (1910), Petruša se udala za doktora veterinarstva Đorđa Stefanelija. Petrija je umrla mlada od španske groznice (španjolice), zarazne i tada neizlječive bolesti koja je tada harala Evropom i odnijela milione života.

Dvije godine nakon udaje, uoči Balkanskog rata, Petrija i Đorđe dobili su kćerku Nataliju, Draganovu majku. Prema njegovim riječima: „Sve dragocjenosti, koje je moja baka dobila kada je predstavljala Crnu Goru na izboru za mis, propale su u ratu kada je Nikšić bio bombardovan. Nešto je uništeno, nešto nestalo, odneseno. Ponešto su moja majka i tetka, da bi preživjele u tim teškim vremenima, prodale kako bi kupile hranu. Baka je od knjaza Nikole dobila crnogorsku nošnju, ćemer od zlata, nakit i srebrno posuđe. Od svega toga ostala je srebrna posuda za šećer i fotografije“.

Krajem 1908. godine, ukazom knjaza Nikole dr Ђорђе Stefaneli je premješten u Nikšić na dužnost marvenog ljekara Nikšićke oblasti đe je ujedno bio i vršilac dužnosti oblasnog ekonomа.

Srebrna zdjela i šolja

Taj ukaz glasi: „Mi Nikola I po milosti Božjoj Knjaz i Gospodar Crne Gore na prijedlog Našeg Ministra Unutrašnjih Djela postavljamo: za marvenog ljekara oblasti Nikšićke d-ra Ђорђа Stefanela, za kontraktualnog marvenog ljekara oblasti zetsko-brdske d-ra Ferdinanda Kvadrelі-a. Naš Ministar Unutrašnjih Djela neka izvrši ovaj ukaz. Cetinje, 1.novembra 1908.god. Nikola s.r. Ministar Unutrašnjih Djela, V. Lakić Vojvodic s.r. (19)

Godinu dana kasnije, dr Stefaneli postavljen je za upravnika Stočarskog zavoda i zavodske mljekare u Nikšiću - prvog i najvećeg državnog imanja u Knjaževini Crnoj Gori na kome su se uzgajala uvezena stada rasne priplodne stoke. „U Stočarskom zavodu, koji se nalazio pod Čađalicom, gajeno je 120 rasnih goveda, ovce, arapski konji, kiparski magarci i jorkširske svinje. Pored rasadnika osnovan je i živinarnik. Poljoprivrednici su u Zavodu besplatno dobijali stručne

savjete i kupovali voćne sadnice po niskim cijenama. Kao stručni saradnici u Zavodu su radili Stanko Todorović, ekonom, Đorđe Stefaneli, veterinar i Nikola Ćopid, koji je završio mljekarski kurs u Plzenu. Do Prvog svjetskog rata, Zavod je egzistirao kao ogledno poljoprivredno dobro.(20)

Dr Đorđe Stefaneli je prvi u Crnoj Gori počeo primjenjivati fundamentalne principe i postavke jednog organizovanog pregleda namirnica animalnog porijekla, prometa stoke, stočnih proizvoda i sirovina, dajući mogućnost Crnoj Gori da se postepeno počne infiltrirati u tokove međunarodne trgovačke razmjene ovih dobara. Tehnološki postupak i higijenska ispravnost mliječnih proizvoda u Crnoj Gori - mljekare Stočarskog zavoda u Nikšiću biće pohvaljivani pod njegovim nadzorom, pa će ovi proizvodi dobijati redovne i laskave ocjene ne samo po svom kvalitetu, već i po svojoj higijenskoj ispravnosti.(21)

Dr Stefaneli je predlagač i tvorac „Uputstava“, po kojima su vlasnici bikova i pastuha morali postupati kod čuvanja, njege i iskorištavanja ovih priplodnih životinja, čijom će se primjenom vlasnici ovih grla staviti pod punu državnu kontrolu stručnih lica iz domena rada unapređenja stočarstva.(22) Neprocjenjiv je njegov doprinos i zasluge kod suzbijanja metiljavosti u Crnoj Gori, kao i u pronalaženju efikasnog lijeka protiv metilja, na kome je radio punih deset godina sa italijanskim i njemačkim farmaceutskim kućama. On zahtijeva od Privrednog odjeljenja da se ovaj pronalazak objavi narodu preko *Glasa Crnogorca* i *Nevesinjskih novina*, čime faktički započinje aktivna medikamentozna i prosvjetna borba protiv ove opake i neobično raširene parazitoze na crnogorskom prostoru.(23)

Njegovo interesovanje za bakteriologiju motivisalo ga je da u Crnoj Gori otvori „Bakteriološki laboratorijum“, što je ostalo kao neostvorena želja zbog nedostatka finansijskih sredstava siromašne crnogorske države.(24)

Grob Petruše i dr Ђорђија Стефанелија

Početkom Prvog svjetskog rata, 1914. godine, Stefanelli je napustio Crnu Goru, za koju je kao stranac bio emotivno vezan, da bi joj se opet vratio poslije završetka rata. U novoj državi biva postavljen za sreskog marvenog ljekara u Nikšiću, gdje je ostao sve do smrti, 1929. godine. Sahranjen je na nikšićkom starom groblju, ispraćen sa svim počastima od građana grada i velikog broja stanovništva Nikšićkog sreza i čitave Crne Gore. Ђорђijev i Petrijin unuk Branislav-Dragan Niković u znak sjećanja i pijeteta prema svojim precima, znamenitim ličnostima crnogorske istorije, podigao im je dostojan spomenik.

Rumun dr Ђorde Stefanelli, koji je neizmjereno volio i zadržao Crnu Goru, bio je čovjek koji je cio svoj životni i radni vijek posvetio radu za dobrobit ljudi, razvoju nauke i ugledu svoje struke.

Izvori i literatura:

1. *Glas Crnogorca : list za politiku i književnost*, Cetinje, 17. maj 1880, broj 20.
2. *Glas Crnogorca : list za politiku i književnost*, Cetinje, 24. Maj 1880, broj 21.
3. *Glas Crnogorca : list za politiku i književnost*, Cetinje, 5. jul 1880, broj 27.

4. Vujačić, Maksim Vujačić : *Nikšić : zbornik zanimljivosti*, Nikšić 2005, str. 62
(Maksim Vujačić, istaknuti nikšićki publicista, kulturolog i hroničar, u intervjuu 8.05.2017. godine učinio nam je dostupnom značajnu literaturu i podatke, na čemu mu izražavamo zahvalnost)
5. Podatke o Đordu Stefaneliju iz mjesta rođenja u Rumuniji dobili smo ljubaznošću porodice Apetroaie Corneliu (1967) 27.11.2016. godine na čemu najtoplije zahvaljujemo.
6. Podatke i fotografije iz porodične arhive ljubazno nam je ustupio Stefanelijev potomak Branislav-Dragan Niković iz Nikšića (1939-7.09.2017) prilikom intervjuu 8.05.2017. godine na čemu mu u znak osobitog pijeteta zahvaljujemo.
7. Prema podacima dobijenim od Branislava-Dragana Milanovog Nikovića.
8. Državni arhiv Cetinje, Sanitetsko odjeljenje, akt br. 39 od 11.I 1901.
9. *Glas Crnogorca : list za politiku i književnost*, Cetinje, 15. januar 1894, broj 3.
10. *Glas Crnogorca : list za politiku i književnost*, Cetinje, 4. avgust 1890, broj 32.
11. *Glas Crnogorca : list za politiku i književnost*, Cetinje, 11. jul 1892, broj 28.
12. *Glas Crnogorca : list za politiku i književnost*, Cetinje, 1. avgust 1892, broj 31.
13. K. Perović, D. Mandić, D. Palević : *Sjećanja na dr Đorda Stefanelija : iz istorije veterinarstva*, Veterinarski glasnik, br. 45/1991, str. 392-393.
14. MUD, br. 713/2, 1907 - Prema podacima iz porodične arhive Branislava-Dragana Nikovića;
15. MUD, br. 713/2, 1907.
16. Knežević, Gojko : *Pivljanka među svjetskim ljepoticama*, Pobjeda, Podgorica, 29. maj 2016.
17. *Intervju Vlada Mićunovića*, Ilustrovana politika, Beograd, 26. jul 1966.
18. Brašnjo, Biljana : *Prva crnogorska misica umrla u 27. godini od „španjolice“*, Revija D, 16. oktobar 2003.
19. *Glas Crnogorca : list za politiku i književnost*, Cetinje, 15. novembar 1908.
20. Vujačić, Maksim Vujačić : *Nikšić : zbornik zanimljivosti*, Nikšić 2005, str. 86.
21. MUD, PO. br, 1366/21 , 1910.
22. MUD, PO. br, 796/13, 1909.
23. MUD, PO. br. 1898, 1910.
24. MUD, PO. br. 1593/1/ 14, 1593/3/14, 1905.

UDK 342.534.1(497.16)“1906/1907“

Željko MIRANOVIĆ

**IZBOR JOVANA S. PLAMENCA ZA NARODNOG
POSLANIKA KAPETANIJE DONJO-CRMNIČKE
1906. I 1907. GODINE**

Sažetak: *Jovan S. Plamenac je u dva navrata, 1906 i 1907. godine, bio izabran za narodnog poslanika Kapetanije donjo-crmničke pod sumnjivim okolnostima. U oba navrata njegov protivkandidat pop Savo Klisić podnosio je žalbu na njegov izbor, tvrdeći da je falsifikovao krštenicu i na taj način prekršio član 9, stav 1 Zakona o izboru narodnijeh poslanika koji glasi: Za narodnog poslanika može biti izabran samo onaj crnogorski državljani: 1) koji ima na dan izbora punijeh trideset godina.*

Cilj ovog rada je bio da se na osnovu arhivskih izvora dokaže da je pop Savo Klisić bio u pravu kada je tvrdio da Jovan S. Plamenac na dan izbora nije imao navršenih trideset godina i da nije ispunjavao starosni census da bi mogao biti biran za narodnog poslanika.

Ključne riječi: *Jovan S. Plamenac, Crnogorska narodna skupština, izbori za narodnog poslanika, Kapetanija donjo-crmnička.*

**ELECTION OF JOVAN S. PLAMENAC FOR NATIONAL MINISTER OF
THE CAPTAINS LOWER-CHAMBER 1906 AND 1907**

Summary: *Jovan S. Plamenac, on two occasions, 1906 and 1907, was elected for national deputy captain of the lower-chamber under suspicious circumstances. On both occasions, his opponent priest Savo Klisic filed an appeal against his choice, arguing that he had falsified the baptism and thus violated Article 9, paragraph 1 of the Law on the Election of Folk Legislators, which reads: Only one Montenegrin citizen can be elected as a deputy: 1) who has more than thirty years on election day.*

The aim of this paper was to prove, based on archival sources, that priest Savo Klisic was right when he claimed that Jovan S. Plamenac had

not been thirty years old at the election day and that he did not fulfill the age census in order to be elected as a deputy .

Keywords: *Jovan S. Plamenac, Montenegrin National Assembly, elections for deputies, Lower-Chamber Captain.*

Berlinski kongres stavio je tačku na dvadesetpetogodišnji ciklus oslobodilačkih ratova koje je Crna Gora vodila protiv Turske. Odredbama kongresa je međunarodno pravno sankcionisana državna nezavisnost Crne Gore, a njena teritorija je više nego udvostručena.

Sticanjem nezavisnosti i teritorijalnim proširenjem stvoreni su uslovi za brži društveno-ekonomski razvoj.

Već 1879. g. izvršena je temeljna reforma državne uprave s ciljem razdvajanja zakonodavne, upravne i sudske vlasti. Ukinut je Senat, dotadašnji najviši organ zakonodavne, upravne, sudske, vojne i administrativne vlasti, a formirana su ministarstva, Veliki sud kao sudska vlast i vrhovna sudska instanca u državi i Državni savjet kao zakonodavno tijelo i najviša državna nadzorna vlast. Na čelu Velikog suda i Državnog savjeta nalazila se ista ličnost.

Ovim reformama izvršena je nova administrativno-teritorijalna podjela zemlje. Crna Gora je podijeljena na 10 nahija na čijem čelu je stajao okružni kapetan kao najviša administrativna i sudska vlast. Nahije su se dijelile na kapetanije (73) sa kapetanom na čelu, koji je zadržao dotadašnje nadležnosti - administrativnu i sudsku vlast.

Izvršene reforme, izuzev proširenja državnog aparata, nijesu donijele značajnije promjene u organizaciji vlasti, jer je na čelu države, na poziciji apsolutnog gospodara i dalje stajao knjaz.

Reformama u vidu donošenja *Zakona o knjaževskoj vladi* i *Zakona o Državnom savjetu* 1902. godine, Vlada i Državni savjet nijesu pretrpjeli neku ozbiljniju reformu jer su i dalje ostali strogo potčinjeni knjazu.

Nove reforme 1903. g. obuhvataju sudstvo, finansije, vojsku i državnu upravu. Sprovedena je nova administrativna podjela zemlje. Crna Gora je podijeljena na pet oblasti. Na

njihovom čelu nalazio se oblasni upravitelj potčinjen ministru unutrašnjih djela. Oblasti su se dijelile na kapetanije (56, i taj broj ostao je nepromijenjen do kraja crnogorske države) i varoške opštine (6). Ovim zakonom se sudska vlast u oblastima odvaja od upravne, a u kapetanijama kapetani i dalje vrše administrativnu i sudsku vlast.

Sve ove reforme, izuzev donekle sudstva i finansija, nijesu izazvale neko oduševljenje kod opozicionih krugova koji su zahtijevali i očekivali i političke reforme - ustavnost i parlamentarizam. Knjazu je na indirektan način ukazivano na potrebu uvođenja ustavnog poretka. Iako svjestan da više nije mogao vladati po starom, knjaz Nikola je i dalje insistirao na autokratskom upravljanju državom.

Majski prevrat u Srbiji 1903. i događaji u Rusiji 1905. g. - poraz u ratu s Japanom 1904/5. g., revolucionarna previranja i donošenje ustava, znatno su uticali na odluku knjaza da "podari" ustav.

Proglasom, tzv. *Lučindanskom proklamacijom*, od 18. oktobra 1905. g.¹ knjaz Nikola saopštio je svoju namjeru o davanju ustava i sazivanju ustavotvorne skupštine 6. decembra 1905. g.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu sprovedeni su na osnovu devetnaest uputstava, koje je propisala *Naredba predsjednika Državnog Savjeta i Ministra Unutrašnjih Djela o izborima narodnih poslanika*².

Izbori za Ustavotvornu skupštinu održani su 14. novembra 1905. g. u korektnoj atmosferi i bez oštrije izborne agitacije.

Ustavotvorna skupština održala je 3. decembra 1905. g. „prethodni“ sastanak, na kojem je izabrala privremenog predsjednika i verifikacioni odbor za pregled poslaničkih punomoćja i akata o izboru narodnih poslanika. Na Nikoljdan 6. decembra, Skupština je odslušala knjaževu prijestonu besjedu i tekst Ustava, kojeg je primila bez rasprave, a zatim je raspuštena.

¹ Svi datumi u radu su po julijanskom kalendaru.

² DACG MUD, broj. 4514, f. 23, 1905. g.

Ustavno uređenje Knjaževine Crne Gore izgrađeno je na principu podjele vlasti. Ustav usvaja tradicionalnu teoriju podjele državne vlasti na zakonodavnu, upravnu i sudsku. Po Ustavu zakonodavnu vlast vrši Narodna skupština sa knjazom i ni jedan zakon nema zakonsku snagu dok ga ne odobre oba nosioca iste. Sudsku vlast po Ustavu vrše samo sudovi i to po zakonu. Administrativno-izvršnu upravnu vlast vrši vlada, Državni savjet i Glavna državna kontrola sa svim njihovim organima. Kao dio administrativnih i sudskih vlasti postoje još i crkvene vlasti. Sudske i crkvene vlasti izriču u knjaževo ime pravdu na osnovu zakona i uredaba pojedinih konfesija.

Ustav se sastoji iz petnaest djelova i 222 člana sa prelaznim odredbama. Djelovi Ustava dva i tri odnose se na Narodno predstavništvo (čl. 41-70), odnosno na krug vlasti Narodne skupštine (čl. 71-103).

Prema Ustavu Narodna skupština je narodno predstavništvo, kojeg *Knjaz Gospodar* saziva redovno svake godine na Lučindan (18. oktobra), odnosno u vanredan saziv ako to zahtijevaju važni ili hitni državni poslovi (čl. 41-42)³.

Narodne poslanike birao je na četiri godine narod, na redovnim skupštinskim izborima po kapetanijama i varoškim opštinama kao izbornim jedinicama na osnovu opšteg, jednakog i neposrednog izbornog prava. Pored poslanika izabranih od naroda, u Narodnu skupštinu su kao poslanici dolazili i oni koji su to pravo sticali po položaju (virilni). Poslanici po položaju, po funkciji, tj. virilni poslanici bili su: mitropolit crnogorski, arcibiskup barski i primas srpski, muftija crnogorski, predsjednik i članovi Državnog savjeta, predsjednik Velikog suda, predsjednik Glavne državne kontrole i tri brigadira koje knjaz imenuje (čl. 43-47).

Ustav je postavio osnovna načela o izboru poslanika koje je birao narod (čl.48-60) i za poslove koji spadaju u djelokrug rada Narodne skupštine (čl. 61-70).

Prelazna naređenja Ustava, čl. 221, tačka II, stavovi 1, 2 i 3 obavezivali su Knjaževsku vladu da izradi „najpotrebnije

³ Ustav za Knjaževinu Crnu Goru, str. 13.

zakone i uredbe, koji će, pošto ih pretrese Državni savjet i odobri Knjaz Gospodar, imati silu zakona i važiti kao privremeni, dokle ih Narodna skupština u redovnim sazivima ne pretrese i riješi⁴. Postupajući po članu 221 Ustava, Knjaževska vlada je imala pripremiti:

- 1.) Nacrt zakona o izborima narodnijeh poslanika, koji se imao primijeniti samo na izbore narodnih poslanika za prvu redovnu skupštinsku periodu;
- 2.) Nacrt zakona o poslovnom redu u Narodnoj skupštini;
- 3.) Nacrt zakona o ministarskoj odgovornosti.

Knjaz Nikola I je 24. juna 1906. g., u skladu sa odredbama Ustava, sankcionisao *Zakon o izborima narodnijeh poslanika*⁵.

Po odredbama *Zakona*, Narodna skupština se bira na četiri godine, izuzev u slučaju koji je predviđen članom 17, a u vezi s članom 66 Ustava. Izbori poslanika za Narodnu skupštinu određuju se ukazom knjaževim. Takođe, istim ukazom određuje se i saziv Narodne skupštine. koja se po Ustavu saziva (sastaje) redovno svake godine o Lučindanu, 18. oktobra. Izborne jedinice bile su kapetanije, sve oblasne varoši: Cetinje, Nikšić, Podgorica, Kolašin i Bar, kao i varoš Ulcinj.

Zakon o izborima narodnijeh poslanika, kojim su preciznije regulisana biračka prava građana, aktivna i pasivna, u svojim osnovnim rješenjima nije izlazio iz ustavnih okvira kojima su ova pitanja regulisana na načelan način. Pravo glasa imao je svaki punoljetni crnogorski državljanin (21 god.). Aktivno biračko pravo glasa bilo je uskraćeno aktivnim oficirima u vojsci, podoficirima i vojnicima stajaće vojske, kao i licima koja su bila pod posebnim zakonskim ograničenjima. Pasivno biračko pravo imala su lica sa navršениh 30 godina života, čije je stalno prebivalište u Crnoj Gori, pod uslovom da uživaju sva građanska prava, kao i da plaćaju godišnji porez najmanje 15 kruna. Bitno ograničenje predstavničkog karaktera Narodne skupštine bila je ustanova poslanika po položaju, tzv. virilaca: mitropolit crnogorski, arcibiskup barski i primas srpski,

⁴ Isto, str. 53-54.

⁵ Glas Crnogorca, broj 25, 1906. g.

muftija crnogorski, predsjednik i članovi Državnog savjeta, predsjednik Velikog suda, predsjednik Glavne državne kontrole i tri brigadira koje knjaz imenuje (čl. 45 Ustava). Ovim rješenjem nastojala se očuvati privilegovana pozicija knjaza i dvorske oligarhije u političkom životu zemlje.

Zbog boljeg shvatanja *Zakona* i upoznavanja izbornog procesa, kao i radi pravilne primjene istog od strane za to pozvanih organa, Ministarstvo unutrašnjih djela 28. juna 1906. g. objavljuje *Raspis svima oblasnim upravama, predsjednicima opština izbornih varoši i plemenskim kapetanima*⁶. Poseban akcenat stavljen je na odredbe *Zakona* koje se odnose na uređenje biračkih spiskova, izborne aktivnosti i izborni postupak na sam dan izbora, kako bi isti bio sproveden sa što manje nepravilnosti.

Knjaz Nikola I je 29. juna 1906. izdao ukaz kojim je 14. septembar 1906. g. određen kao datum održavanja izbora narodnih poslanika za četvorogodišnji skupštinski period (1906-1909), a izabrana Narodna skupština imala je da se sastane u redovan saziv 18. oktobra iste godine⁷.

Raspisivanje izbora označilo je početak parlamentarnih političkih borbi u Crnoj Gori. U izbornoj aktivnosti 1906. g. nije se pojavila nijedna politička grupa sa nekim uopštenim političkim programom, pa makar on bio neodređen i nejasan.

Na prve izbore 1906. g. kandidati za narodne poslanike išli su pojedinačno oslanjajući se na podršku bratstvenika, odnosno plemenika koji su svojim potpisima podržali njihovu kandidatsku listu. Ovakav način podržavanja kandidatskih listi uslovio je pojavu velikog broja kandidata na izborima u pojedinim izbornim okruzima.

Izbori 1906. g. bili su potpuno slobodni jer u arhivskoj građi, a i u literaturi nema podataka koji bi ukazivali da su centralne vlasti ograničavale nekome da se kandiduje za narodnog poslanika ili uticale na birače da glasaju za određene kandidate. Međutim, iz raspoložive arhivske građe može se zaključiti da su pojedinci iz lokalnih organa vlasti ili vojnih

⁶ DACG MUD, broj 3958, f. 39, 1906.

⁷ Glas Crnogorca, broj 26, 1906. g.

komandi, koristeći svoj položaj i ugled, uticali na birače da glasaju za određene kandidate. Naravno, to su radili iz ličnih, rodbinskih i bratstveničkih, a nikako iz političkih razloga, odnosno zbog političkog programa kojeg zastupa kandidat.

Izlaznost na izborima je bila mnogo veća nego na izborima 1905. g., ali je u pojedinim izbornim jedinicama bila znatno ispod 50% od broja upisanih birača. Razloga za to bilo je više: udaljenost biračkog mjesta od pojedinih sela, a mnogo birača nalazilo se u inostranstvu.

Prema Izvještaju biračkog odbora kapetanije Donjo-crmničke, u birački spisak je bilo upisano 712 glasača⁸, od kojih je svoje biračko pravo iskoristilo njih 300. Kandidatska lista za narodnog poslanika Kapetanije donjo-crmničke imala je pet kandidata: prof. Jovan S. Plamenac, pop Savo Klisić, pop Savo Vukosavović, uč. Marko Leković i uč. Luka Jovović. Kandidati su na prvom izboru dobili sljedeći broj glasova:

prof. Jovan S. Plamenac	130
pop Savo Klisić	78
pop Savo Vukosavović	47
uč. Marko Leković	31
uč. Luka Jovović	14

Kako nijedan kandidat za narodnog poslanika nije dobio apsolutnu većinu od broja izašlih birača, pristupilo se užem izboru gdje su kandidati bili prof. Jovan S. Plamenac i pop Savo Klisić koji su na prvom glasanju dobili najviše glasova. Na užem izboru glasali su samo oni koji su u prvom krugu glasali za preostala tri kandidata (ukupno 92 birača): 51 glas je dobio pop Savo Klisić a prof. Jovan Plamenac 15, dok je preostalih 26 birača odbilo da glasa. Pop Savo Klisić dobio je ukupno 129 glasova (78 u prvom + 51 u drugom krugu), a prof. Jovan S. Plamenac 145 (130 u prvom + 15 u drugom krugu) i na taj način izabran je za narodnog poslanika Kapetanije donjo-crmničke.

Izabrana Narodna skupština sastala se 18. oktobra 1906. g. na Cetinju u Zetskom domu. Predsjedavao je naj-

⁸ DACG CNS, broj. 1213, f. 9, 1906/7.

stariji poslanik po godinama, serdar Savo Plamenac, a dužnost privremenih sekretara obavljali su poslanici Dušan Gregović i Mihailo Ivanović. Na istom sastanku izabran je i Verifikacioni odbor u sastavu: predsjednik Spasoje Piletić i članovi: Bajo Gardašević, Janko Spasojević, Janko Tošković i Gavriilo Cerović.

Pošto je prethodno obavio pregled poslaničkih punomoćja i zapisnika biračkih odbora i razmotrio žalbe na izbore u pojedinim izbornim jedinicima, verifikacioni odbor je na II prethodnom sastanku Narodne skupštine, 24. oktobra 1906. g., podnio Narodnoj skupštini svoj Izvještaj. Dio V, tačka 3 Izvještaja⁹ odnosila se na izbor narodnog poslanika za Kapetaniju donjo-crmničku, na koji je žalbu podnio Ilija S. Klisić navodeći:

- a) što Jovan Plamenac nema trideset godina, da može biti narodni poslanik;
- b) što je brat Jovanov, Savo Plamenac, pisao pisma oficirima i drugim viđenijim ljudima u Donjoj Crmnici i tim agitirao za svog brata;
- v) što je oficir Marko Klisić skupljao četu 10. septembra, ne toliko radi vojničke vježbe, koliko radi agitacije i što je govorio biračima popa Klisića da ne idu na biralište, već da mogu poslati pismeno svoje glasove, a koje im odbor nije uvažio na dan izbora;
- g) što su takođe gluhodolski oficiri kupili svoje čete od 8-14. septembra takođe u istom smjeru;
- d) što Đuran Uskoković¹⁰ nije izabran bio za člana biračkog odbora od strane svoje opštine, već se sam kao takav predstavio na dan izbora biračkom odboru;

⁹ DACG CNS, broj. 1197, f. 9, 1906/7.

Stenografske bilješke o radu Crnogorske narodne skupštine, sazване u redovni saziv 18. oktobra 1906. g., knjiga prva, str.16-17, Cetinje 1908.

¹⁰ DACG CNS, broj. 1213, f. 9 1906/7. Izvještaj biračkog odbora kapetanije Donjo-Crmničke: član odbora je Đuran

Vuksanović, a ne Uskoković, kako je to navedeno u Stenografskim bilješkama o radu Crnogorske narodne skupštine, sazване u redovni saziv 18. oktobra 1906. g., knjiga prva, str.16, Cetinje 1908. g.

e) što pop Savo Klisić kao izabrani član biračkog odbora nije pri izboru učestvovao, jer su ga kap. Lazo Plamenac i Tomo Plamenac isključili s napomenom da on kao kandidat ne može biti član biračkog odbora, te ga je zamijenio Savo Milić, bez da ga je opština birala.

Odbor nalazi:

- a) navod pod a) nije dokazima utvrđen, ali ako postoji, važan je uslov da se punomoćije Jovana Plamenca uništi s obzirom na čl. 9 *Zakona o izboru narodnih poslanika*¹¹;
- b) navod pod b) nije od uticaja na pravilnost izbora;
- v) navodi pod v) nijesu utvrđeni dokazima da su uticali na rezultat izbora, ali ako postoje, njima je povrijeđen čl. 4 *Zakona o izboru narodnijeh poslanika*¹²;
- g) navodi pod tačkama d) i e) nijesu od velikog uticaja na rezultat izbora, ali ako postoje time je samo formalno povrijeđen čl. 26 zakona¹³, - te je mišljenja, da se

¹¹ Zakon o izboru narodnijeh poslanika 1906. g., čl. 9. Za narodnog poslanika može biti izabran samo onaj crnogorski državljanin: 1) koji ima na dan izbora punijeh trideset godina; 2) koji stalno živi u Crnoj Gori, izuzimajući one, koji se bave na strani po državnom poslu; 3) koji uživa sva građanska prava, 4) koji plaća državi najmanje 15 kruna godišnje poreza i dacije, ili zajedno dacije i poreza;

¹² Zakon o izboru narodnijeh poslanika 1906. g., čl. 4. Na pet dana prije dana izbora narodnijeh poslanika, ne može nikakva vlast pozivati birače pojedinih kapetanija ili izbornih varoši ni na kakve skupove, kao: zajedničke radove, vojničke vježbe ili smotre, osim u slučajevima kakve prijeke opasnosti; a tako isto ni pojedine birače, osim u slučajevima neodložne kakve potrebe ili u slučajevima išljeđenja zločina, prestupa, prevare ili istupnih krađa. Ako su birači ranije kud pozvati ili skupljeni, raspustiće se najdalje do 8. septembra, osim u slučaju kakve opasnosti ili prijeke potrebe, kad moraju ostati na svojim mjestima.

¹³ Zakon o izboru narodnijeh poslanika 1906. g., čl. 26. Birački odbor sastaviće se u kapetaniji na ovaj način: Pomenutog dana 8. septembra svaka opština bira za sebe po jednog svog predstavnika, koji će biti član odbora. A u izbornim varošima birački odbor sastavljaju pet odbornika, koje odbor opštinski izabere.

Ovako izabrani članovi biračkog odbora, biraju na dan izbora sami između sebe svoga predsjednika.

U kapetanijama pisar kapetanski, a u varošima sekretar opštinski vršiće pismenu prepisku i sve što je potrebno biračkom odboru za izbor narodnijeh poslanika.

privremeno odloži odluka o osnaženju izbora Donjo-crmničke kapetanije, dok se učini istraga o godinama starosti Jovana Plamenca.

U Zapisniku sjednice Verifikacionog odbora od 19. oktobra 1906. g.¹⁴ konstatovano je da je birački odbor kapetanije Donjo-crmničke svojom odlukom da na užem izboru ne glasaju ponovo svi prisutni birači, već samo oni koji su u prvom krugu glasali za preostalu trojicu kandidata, prekršio čl. 34, stav 3 *Zakona o izborima narodnijeh poslanika*. Međutim, ova konstatacija u Zapisniku je precrtana i nije ušla u Izvještaj Verifikacionog odbora koji je pročitana narodnim poslanicima na II prethodnom sastanku, mada je očigledno da je prekršen čl. 34 *Zakona o izboru narodnijeh poslanika*. Isti previdi biračkih odbora desili su se na biralištima u kapetanijama: Martiničkoj, Zetskoj, Drobnjačkoj i Oputno-rudinskoj. Za razliku od greške biračkog odbora Kapetanije donjo-crmničke, Verifikacioni odbor je ove greške konstatovao i prezentirao narodnim poslanicima i predložio, a Skupština usvojila, da to nije uticalo na konačni rezultat izbora jer bi glasači koji su glasali za određenog kandidata u prvom izboru vjerovatno to uradili i u drugom, odnosno užem izboru.

U skupštinskoj debati koja se povelala oko podnesene žalbe na izbor narodnog poslanika za Kapetaniju donjo-crmničku prvi se za riječ javio upravo Jovan S. Plamenac: „Mi znamo, da su se po Crnoj Gori manje više vodile agitacije, a kad su vidjeli moji protivnici, da ne mogu ništa protiv moga izbora, oni su kazali, da nemam dosta godina“¹⁵, i predao svoju krštenicu predsjedništvu Skupštine. Potom je u debati učestvovalo nekoliko poslanika od kojih su neki predlagali da se taj dokument, odnosno krštenica provjeri, a većina govornika da se prihvati kao zvanični dokument i da se na osnovu nje osnaži mandat poslanika Jovana Plamenca.

¹⁴ DACG CNS, broj 1197, f. 9, 1906/7.

¹⁵ Stenografske bilješke o radu Crnogorske narodne skupštine sazivane u redovni saziv 18. oktobra 1906. g, knjiga prva, str.22, Cetinje 1908.

Potom je izvjestilac verifikacionog odbora pročitao sadržaj krštenice¹⁶:

Parohija Boljevička
Broj 49.

Boljevići, 18. oktobra 1906. g.

SVJEDOČANSTVO

Da je Jovan zakoniti sin Simona M. Plamenca i Jovane Petrove Đuraškovića. Rođen u Boljeviće 10. septembra, 1876. godine. Kršten i sv. Mirom pomazan 8. oktobra iste godine, pri hramu sv. Jovana Krstitelja u Boljeviće, čez sveštenodjeistvo pok. protojereja Vukajla Plamenca paroha boljevićskog.

Pri svetoj kupjeli bio mu je vosprijemnik pok. Mitar Andrušković iz Boljevića.

Da je ovo svjedočanstvo u svemu tačno aktu Kap. Donjo-Crmničkog suda od 18. oktobra 1906. godine, broj 1135. svojim potpisom i parohijalnim pečatom jamčim.

(M. P.)

Marko Plamenac s. r.
sveštenik boljevički

Nakon čitanja ovog dokumenta predsjedavajući je pitao poslanike da li ga usvajaju ili ne. Poslanik Mihailo Ivanović je smatrao da treba provjeriti vjerodostojnost ovog dokumenta, navodeći da su potpisnici istog pop Plamenac i kapetan Plamenac.¹⁷ i da se o njemu izjasni Verifikacioni odbor. Ostali učesnici u debati su smatrali da dokument treba prihvatiti bez rezerve i sporili su se oko načina verifikacije mandata Jovana Plamenca: da se o tome prvo izjasni Verifikacioni odbor pa onda Skupština ili odmah Skupština. Jovan Plamenac je izrazio sumnju da neki poslanici, prije svega Mihailo Ivanović, imaju nekog ličnog motiva prema njemu i zatražio da se odluka o njegovom mandatu odloži¹⁸.

¹⁶ Isto, str. 23-24.

¹⁷ Isto, str. 24.

¹⁸ Isto, str. 25.

Verifikacioni odbor je ostao na stanovištu da se do daljnjeg, odnosno do provjere krštenice Jovana Plamenca, odloži donošenje odluke o verifikaciji njegovog poslaničkog mandata. Međutim, član ovog odbora Gavrilo Cerović imao je odvojeno mišljenje, da se na osnovu priložene krštenice, poslanički mandat Jovana Plamenca odmah osnaži.

Predsjedavajući je stavio na glasanje izvještaj Verifikacionog odbora da se odluka o mandatu Jovana Plamenca odloži i većina poslanika je glasala protiv. Potom je stavio na glasanje predlog člana Verifikacionog odbora Gavrila Cerovića "da se osnaži mandat g. Plamenca u kapetaniji Donjo-Crmničkoj". Predlog je usvojen većinom glasova¹⁹.

Ovom odlukom skupštinske većine stavljena je tačka na izbor narodnog poslanika za Kapetaniju donjo-crmničku za četvorogodišnji skupštinski period 1906-1909. g.

Iz gore navedenog da se zaključiti da je Skupština, odnosno narodni poslanici, olako prihvatili krštenicu Jovana S. Plamenca kao vjerodostojnu, iako je očigledno da je ona bila izdata od strane kapetanskog suda Kapetanije donjo-crmničke, a ne od strane paroha boljevičkog: "Da je ovo svjedočanstvo u svemu tačno aktu Kap. Donjo-Crmničkog suda od 18. oktobra 1906. godine, broj 1135. svojim potpisom i parohijalnim pečatom jamčim. Marko Plamenac s. r. sveštenik boljevički"²⁰.

Ovaj dokument, odnosno krštenica nije sačuvana u DACG, u arhivskom fondu Crnogorska Narodna Skupština (CNS).

Na osnovu raspoložive arhivske građe lako se može utvrditi godina rođena Jovana S. Plamenca. Tokom juna i jula 1879. g. izvršen je popis stanovništva u Knjaževini Crnoj Gori²¹. U knjizi II popisa Kapetanije boljevičke, kapetana Pavića Perazića, popisano je domaćinstvo Simona Markišina (35 g.) i Jovane Simonove (35 g.) i njihove djece Sava (12 g.),

¹⁹ Isto, str. 26.

²⁰ Isto, str.23-24.

²¹ DACG MUD, VII-1 I VII-2, Popis svega stanovništva po okružjima, varošima i selima - 1879.

Popis stanovništva Crne Gore - 1879, knj. I-II, DA CG, 2009.

Velike (8 g.), Vasa (5 g.), Đuše (5 g.) i Jovana (½ g.)²². Ovaj podatak nam potvrđuje da je Jovan S. Plamenac u vrijeme popisa imao pola godine, tj. da je rođen početkom 1879. g. Takođe, potvrdu o godini njegovog rođenja nalazimo i u arhivskom fondu Glavno Školsko Nadzorništvo (GŠN), gdje su sačuvani spiskovi učenika osnovne škole u Boljevićima, koji sadrže podatke o imenu i prezimenu učenika, imenu roditelja, godinama starosti, mjestu rođenja i razredu koji učenik pohađa. Tako je za Jovana S. Plamenca navedeno da školske 1887/8. ima 7, odnosno 8 godina i da pohađa prvi razred²³.

Podatak da je Jovan S. Plamenac rođen 1879. g. nalazimo i u literaturi²⁴.

Dakle, iz navedenog može se izvesti zaključak da je Jovan S. Plamenac Narodnoj Skupštini dostavio "krštenicu" sa netačnim podacima o godini rođenja i svjesno prekršio član 9, stav 1, *Zakona o izboru narodnijeh poslanika* iz 1906. g.²⁵ koji glasi: "Za narodnog poslanika može biti izabran samo onaj crnogorski državljanin: 1) koji ima na dan izbora punijeh trideset godina".

O motivu koji je Jovana S. Plamenca naveo da prkrši član 9, stav 1 *Zakona o izboru narodnijeh poslanika* može se samo nagađati. Međutim, interesantno je da on nije jedini koji je prekršio član 9, stav 1, pomenutug Zakona. Naime, i Blažo Anđelić koji je izabran za narodnog poslanika Kapetanije poljske na ponovljenom izboru za tu kapetaniju²⁶ takođe je lažnom krštenicom potvrdio da ima navršenih trideset godina. Za razliku od Jovana S. Plamenca, Blažo Anđelić je pritisnut dokazima podnio ostavku, tj. vratio je poslanički mandat²⁷.

²² Popis stanovništva Crne Gore, knj. II, str. 175, DA CG, 2009.

²³ DACG GŠN, broj 374, f. 21; broj 455, f. 22, 1887.

²⁴ Istorijski leksikon Crne Gore, knj. V, str. 1025-26, 2006.

²⁵ Glas Crnogorca, broj 25, 1906. g.

²⁶ Glas Crnogorca, broj 44, 1906. g.

DACG CNS, broj 1200 i1205, f. 9, 1906/7. g.

²⁷ DACG MPCP, broj 2748, f. 75, 1911. g.; iz ovog dokumenta vidi se da je Blažo Anđelić školske 1896/7. g. kao učenik I razreda gimnazije na Cetinju imao 14 godina.

Stenografske bilješke o radu Crnogorske narodne skupštine saz-

Narodna skupština izabrana za četvorogodišnji skupštinski period 1906-1909. raspuštena je knjaževim ukazom od 26. juna 1907. g.²⁸. Istim ukazom izbori za novi četvorogodišnji skupštinski period 1907-1910 zakazani su za 18. oktobar, a novoizabrana skupština imala se sastati 8. novembra iste godine.

Da bi izbori za novi skupštinski period 1907-1910. g. bili sprovedeni u skladu s odredbama *Zakona o izboru narodnijeh poslanika*, Ministarstvo unutrašnjih djela izdalo je dva raspisa predsjednicima "izbornijeh varoških opština i plemenskim kapetanima"²⁹. U njima je poseban akcenat stavljen na odredbe *Zakona* koje su se odnosile na sprovođenje samog izbornog procesa: sređivanje biračkih spiskova, kandidatskih lista, tajnost glasanja, zaključivanje glasanja, proglašenju izbora...

Period između raspuštanja prethodnog skupštinskog saziva i održavanja novih izbora obilježio je progon klubaša i zastrašivanje njihovih pristalica od strane vlasti, s ciljem onemogućavanja njihovih kandidata da predaju kandidatske liste. Zbog toga je u znatnom broju izbornih jedinica bio samo jedan, tzv. vladin kandidat, koji su u novom skupštinskom sazivu činili apsolutnu većinu.

Izabrana Narodna skupština sastala se 8. novembra 1907. g. na Cetinju u Zetskom domu. Predsjedavao je najstariji poslanik po godinama, vojvoda Mašo Đurović, a dužnost privremenih sekretara obavljali su poslanici Pavle Vujisić i Milutin Tatar. Na istom sastanku izabran je i verifikacioni odbor u sastavu: predsjednik Labud Gojnić koji je po automatizmu zauzeo mjesto privremenog predsjednika Narodne skupštine, i članovi: Milutin Tatar, Živko Dragović, pop Šćepo Martinović i dr Mitar Radulović.

vane u redovni saziv 18. oktobra 1906. g, knjiga prva, str. 751, Cetinje 1908.

²⁸ Glas Crnogorca, broj 29, 1907. g.

²⁹ DACG MUD, broj 4354, f. 60, 1907.

DACG MUD, broj 5457, f. 57, 1907.

Verifikacioni odbor je na II prethodnoj sjednici Narodne skupštine podnio svoj izvještaj. Tačka X Izvještaja odnosila se na izbor narodnog poslanika za Kapetaniju donjo-crmničku:

Da je u Kapetaniji donjo-crmničkoj izabrat za poslanika Jovam S. Plamenac.

Protiv ovoga izbora postoji žalba Sava Klisića, upućena Ministarstvu unutr. djela, u kojoj Klisić navodi:

- 1) da Plamenac nema 30 godina; i
- 2) da mu je kandidatska lista uništena, mada ju je Obl. Sud bio potvrdio³⁰.

Verifikacioni odbor je u svom Izvještaju konstatovao da je kandidatska lista popa Sava Klisića, uprkos nedostacima³¹, bila potvrđena od strane Oblasnog suda Bar dok ju je Kapetanski sud, uz obrazloženje da je podnijeta poslije isteka roka za njeno podnošenje, odbacio. Oblasni sud Bar poslao je svog predstavnika u Kapetanski sud da ispita okolnosti zbog kojih je odbijena kandidatska lista popa Sava Klisića i poslije svega potvrdio svoju ranije donijetu odluku o potvrđivanju iste. Međutim, Ministarstvo unutrašnjih djela, po prijemu izvještaja Oblasnog suda Bar, donosi rešenje o poništavanju kandidatske liste popa Sava Klisića tako da je Jovan S. Plamenac bio jedini kandidat za narodnog poslanika Kapetanije donjo-crmničke.

Odbor navodi, da je navod pod 1, kao i ništenje liste od strane Ministarstva unutrašnjih djela, koje je uostalom nenadležno učinjeno, moglo uticati na ishod izbora, pa i predlaže da se izbor poništi³².

Skupštinska debata koja se pavela poslije čitanja izvještaja Verifikacionog odbora svodila se na to da li je Oblasni sud

³⁰ Stenografske bilješke o radu Crnogorske narodne skupštine sazivane u redovni saziv 8. novembra 1907, str.13-19, Cetinje 1909.

³¹ Zakon o izboru narodnijeh poslanika 1907. g., Dio V, Kandidatske liste, čl. 22-31.

³² Stenografske bilješke o radu Crnogorske narodne skupštine sazivane u redovni saziv 8. novembra 1907, str.13-14, Cetinje 1909.

DACG CNS, broj 455, 457 i 494, f. 17, 1907/8.

Bar, svojom odlukom da potvrdi kandidatsku listu popa Sava Klisića, povrijedio članove 22-31 *Zakona o izboru narodnijeh poslanika*, odnosno da li je Kapetanski sud donio odluku u skladu s istim *Zakonom*. Poslanik pop Krsto Popović je u svom izlaganju optužio predsjednika Oblasnog suda Bar, Raičevića da je klubaš i da je potvrdio kandidatsku listu popa Sava Klisića zato što i on možda pripada istom taboru koji je kovao “zlokobni plan protiv naše zemlje”³³. Poslanik Mirko Mijušković predložio je da Verifikacioni odbor promijeni svoju odluku o poništavanju izbora i da donese novu o odlaganju verifikacije mandata te da se formira “jedna anketa” koja bi ispitala sve okolnosti oko poništavanja kandidatske liste popa Sava Klisića³⁴. Poslanici su glasali protiv predloga Verifikacionog odbora o poništenju izbora, a usvojili predlog poslanika Mirka Mijuškovića da se odloži verifikacija poslaničkog mandata Jovana Plamenca³⁵.

Skupštinska rasprava oko izbora u Kapetaniji donjo-crmničkoj nastavljena je na III redovnoj sjednici i ponovo se debatovalo o odlukama Oblasnog suda Bar i Kapetanskog suda. Međutim, o odluci Ministarstva unutrašnjih djela da poništi kandidatsku listu popa Sava Klisića nije bilo riječi. Takođe, o dijelu žalbe koji se odnosio na godine starosti Jovana S. Plamenca gotovo da se nije ni raspravljalo.

Poslije završene debate, predsjedavajući je na glasanje stavio predlog: “Ko je za to, da se izbor osnaži neka sjedi, a ko je protiv neka ustane. (Svi sjede)

Oglašujem, da je izbor u kapetaniji Donjo-Crmničkoj osnažen”³⁶.

Ovom odlukom Narodna skupština je, kao i u prethodnom sazivu, potvrdila poslanički mandat Jovanu S. Plamencu, suprotno odredbama člana 9, stav 1, *Zakona o izboru narodnijeh poslanika*.

Pop Savo Klisić nije se mirio s ovom odlukom i podnosi Narodnoj skupštini žalbu protiv Jovana S. Plamenca: “ ...

³³ Isto, str. 14-15.

³⁴ Isto, str. 18.

³⁵ Isto, str. 19.

³⁶ Isto, str. 53.

zbog nepravilnog i netačnog podnošenja svjedočanstva o svojim godinama Nar. Skupštini prilikom ovjeravanja njegovog mandata, a navodi u prepisu - kako on kaže - tačno svjedočanstvo o njegovim t. j. Jovanovim godinama, a po registru rođenih dotične parohije”³⁷.

Narodna skupština, odnosno njen Odbor za molbe i žalbe, nije razmatrao ovu žalbu popa Sava Klisića, jer je ubrzo zaključila svoj rad u ovoj skupštinskoj sesiji.

Predsjednik Narodne skupštine Labud Gojnić, 30. januara 1908. g. dostavlja dopis ministru prosvjete i crkvenijeh poslova, Jovanu S. Plamencu, kojim ga obavještava da je Skupština odbila žalbu popa Sava Klisića u vezi njegove krštenice. Odgovor popu Savu Klisiću, umjesto ministra Plamenca, potpisao je činovnik ministarstva Đ. Špadijer³⁸.

Ostaje nejasno zašto popu Savu Klisiću na njegovu žalbu nije odgovorila Narodna skupština, već je na to obavezala ministra prosvjete i crkvenijeh poslova Jovana S. Plamenca.

Nezadovoljan odgovorom, pop Savo Klisić 4. aprila 1908. g.³⁹ podnosi tužbu Oblasnom sudu Bar protiv Jovana S. Plamenca zbog falsifikovanja krštenice. Međutim, njegovu tužbu sud nikako nije uzimao u proceduru.

Na XXVI redovnoj sjednici Narodne skupštine, održanoj 14. marta 1914. g., narodni poslanik Nikola J. Vučinić podnosi interpelaciju upućenu ministru pravde Ljubomiru Bakiću:

“Godine 1907. za narodnog poslanika u Donjo-Crmničkoj kapetaniji izabran je bio Jovan S. Plamenac. Njega je onda optužio njegov protiv-kandidat pop Savo Klisić, navodeći da on (Jovan) nema 30 godina od svoga rođenja. Potražila se krštenica koja je pokazala, da je Jovan S. Plamenac imao 30 godina.

Protiv te krštenice poveo je parnicu rečeni pop Savo Klisić, navodeći da je ona falsifikovana - na kraju krajeva to

³⁷ Isto, str. 729-730.

U arhivskom fondu DACG CNS nije sačuvana žalba popa Sava Klisića.

³⁸ DACG MPCP, broj 299, f. 38, 1908.

³⁹ DACG MP, broj 1364, f. 166, 1914.

je 1. januara 1908. god. predato Oblasnom Sudu u Bar na suđenje.

U toliko Jovan S. Plamenac postao je Ministar. On je Ministrovao, a sudski organi pomenutu parnicu preskakali, što se kaže “kao vukovi magare” i tako ta parnica još nije kraju privedena, o čemu glasi u Skupštinu podnesena žalba rečenog popa Klisića. Te povodom toga podnosim ovu interpelaciju, i Vas pitam Gospodine Ministre.

- 1) da li je ovo Vama poznato i ako je: zašto nijeste naredili da se povede istraga protivu ovoga zločina, pa da se krivci kazne jer:
- 2) ovdje su krivi, ili Jovan S. Plamenac i odnosni pop ako su krštenicu falsifikovali, ili kriv je
- 3) pop Savo Klisić ako je oklevetao, a
- 4) u svakom slučaju krivi su organi onoga suda, koji ovo nijesu kraju izveli, jer sigurno nije ih nagomilanost posla ometala, pa dalje
- 5) da li Gospodin Ministar misli odnosno ovoga povesti istragu i kazniti one koji su ovo naročito iz sopstvenih pobuda u zabačenost ostavili.

Cetinje 14/III-1914. g.

Interpelant
Nikola J. Vučinić
narod. poslanik”⁴⁰

Postupajući po ovoj interpelaciji, ministar pravde Ljubomir Bakić je uputio dopis Oblasnom sudu Bar, zahtijevajući odgovor u vezi tužbe popa Sava Klisića protiv Jovana S. Plamenca. Oblasni sud Bar je ministru odgovorio da je u sudu “nagomilata masa krivičnih djela, i nešto blagodareći ratu, nešto novim ukazima, isleđenje, nije se moglo voditi na način, kako bi trebalo da se vodi... i da će ovo djelo doći na dnevni red, kad se važnija krivična djela posvršavaju”⁴¹.

⁴⁰ Stenografske bilješke o radu Crnogorske narodne skupštine sazvane u redovni saziv 15. januara 1914, Cetinje 1915, str.793.

⁴¹ DACG MP, broj 1364, f. 166, 1914.

Na LI redovnoj sjednici Narodne skupštine, održanoj 18. aprila 1914. g., na dnevnom redu bio je odgovor ministra Ljubomira Bakića na interpelaciju narodnog poslanika Nikole J. Vučinića. Ministar Bakić je saopštio da u Okružnom sudu Bar postoji tužba popa Sava Klisića protiv Jovana S. Plamenca i da sud ima “mnogo stvari hitnijih za rješavanje od ove, a od suda se ne može tražiti da poslove preskače”⁴².

Interpelant Nikola J. Vučinić je u svom izlaganju naveo sva zbivanja u vezi ovog slučaja, i pročitao original krštenice⁴³ po kojoj je Jovan Plamenac rođen 1879, a ne 1876. g., kao što je u podnešenoj krštenici stajalo, te da nije imao 30 godina. Poslanik Vučinić je naveo “da mu nije svrha da optužuje Jovana Plamenca, niti popa koji je izdao krštenicu, kao ni da opravda popa Klisića, nego mu je svrha da iznese stradanje pravde, da iznese zloupotrebe jednog suda: ovaj predmet došao je pred njega prije 6 godina, a ni do danas nije riješen protivno čl. 66 *Zakona o izborima narodnijeh poslanika*, po kome se izborne stvari hitno rješavaju; pop dolazi u kraljevski sud, a ovaj se na to ne obrće, već stvar njegovu baca u prikrajak i preskače je. Govornik se nije zadovoljio s ministrovim odgovorom, već je predložio za prelaz na dnevni red ovakvu motivaciju: da se odredi jedna sudska kontrola, koja bi pregledala sve poslove kod sudova i drugih nadležstava, pa svi organi, za koje se utvrdi da su zlonamjerno zadržavali poslove da budu strogo kažnjeni”⁴⁴.

Ministar Bakić je u odgovoru naveo “da ne prihvata nikakvu motivaciju osim samo prost prelaz na dnevni red, i da on nije ni politički ni inače odgovoran za ono što je prije njega rađeno, i da treba da težimo da bolje stvorimo, a ne da prošlost napadamo, jer svako vrijeme ima i svoje ljude.

Skupština je primila prost prelaz na dnevni red”⁴⁵.

⁴² Glas Crnogorca, broj 25, 1914. g., Zapisnik LI redovne sjednice Narodne Skupštine držate 18. IV 1914.

⁴³ U raspoloživoj arhivskoj građi u arhivskom fondu DACG CNS nema pomenutog dokumenta.

⁴⁴ Glas Crnogorca, broj 25, 1914. g., Zapisnik LI redovne sjednice Narodne Skupštine držate 18. IV 1914.

⁴⁵ Isto.

Ovom skupštinskom odlukom završen je ovaj slučaj. Jovan S. Plamenac je umjesto da krivično i politički odgovara zbog krivotvorenja krštenice, napredovao u političkoj karijeri. Naravno, sve to uz pomoć upravne, sudske i zakonodavne vlasti, koje su u potpunosti podržale Plamenca.

Pop Savo Klisić nije uzalud branio istinu, jer je ona tragom dokumenata i poslije čitavog vijeka isplivala.

Sve u prilog - Zakona istine. Htjeli ne htjeli - istina nikad ne zastarijeva.

UDK 930.25(497.16)

Из архивске теорије и праксе

Dr Mile BAKIĆ

KNJIŽEVNI ARHIVI U CRNOJ GORI: POTREBA I INTERES DRŽAVNI, KULTURNI, NAUČNI ILI I DALJE MARGINALNO PITANJE, IZGLEDI U BUDUĆNOSTI

Sažetak: *U autorskom radu se analiziraju arhivi književnosti, kao vrsta posebnih, specijalnih arhiva, i njihov značaj za kulturu, književnost, umjetnost, uopšte društveni ugled svake zemlje. Autor zagovara i naučno analizira ideju o potrebi osnivanja nacionalnog arhiva književnosti u Crnoj Gori, samostalno ili pri drugim ustanovama, što je trebalo mnogo ranije učiniti i što bi mnogo doprinijelo čuvanju i zaštiti književne arhivske građe i kulturne baštine Crne Gore.*

Ključne riječi: *Crna Gora, književnost, arhivi, nacionalni arhiv književnosti.*

LITERARY ARCHIVES IN MONTENEGRO: NEEDS AND INTERESTS NATIONAL, CULTURAL, SCIENTIFIC OR OTHERWISE MARGINAL QUESTION, PROSPECTS IN THE FUTURE

Summary: *The author's work analyzes the archives of literature, as a kind of specific, special archives and their significance for culture, literature, art, in general the social reputation of each country. The author advocates and scientifically analyzes the idea of the need to establish a national archive of literature in Montenegro, independently or in other institutions, which should have been done much earlier and would greatly contribute to the preservation and protection of literary archival material and cultural heritage of Montenegro.*

Keywords: *Montenegro, literature, archives, national archives of literature.*

I. Crna Gora nije samo zemlja slikarstva i slikara, nego i književnosti, književnika i pjesnika. Ne bih rekao da smo

se do sada u Crnoj Gori nešto „pretrgli“ na očuvanju i zaštiti književne baštine, nasljeđa, osnivanju književnih arhiva na širem, nacionalnom nivou, za pojedine poznate književnike, pjesnike. Neke zemlje bivše SFRJ: Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija i dr. imaju ovih rezultata još iz perioda socijalizma, a nastavili su i u postjugoslovenskom periodu.

Zašto, šta je ovom posrijedi: nehat, nemar, teško objašnjiv indolentan odnos najviših državnih, kulturnih, naučnih vlasti, te kako, čemu nezainteresovanost i držanje po strani ljudi iz struke i intelektualaca? Ovome bih pridodao i svojevrstan fenomen, teško objašnjiv, indikativan: Crna Gora teritorijalno i stanovništvom je mala zemlja koja ima veliki broj književnika, pjesnika (literata), i ima stalan, veoma izražen egzodus, rekao bih klasično njihovo iseljavanje u zemlje bivše SFRJ, manje u njenom okruženju u kojima su nastavili dalje da stvaraju, afirmišu njihovu kulturu i umjetnost i u kojima su okončali svoj radni i životni vijek. Ne samo književnici; pozamašno decenijama iz Crne Gore su se iseljavali i slikari, vajari, ljudi različitih struka, nauke.

Mnogo ih je, a donijelo je to nesagledivih posljedica, osiromašilo je naš umjetnički, nacionalni duh i kulturu za njihova brojna i vrijedna djela. Šta reći da su ona trebala biti dio državnog, nacionalnog, kulturnog, umjetničkog identiteta, spomeničnog nasljeđa. Neminovno pitanje: zašto, zbog čega ovo iseljavanje i zašto do sada nešto nije preduzeto da se spriječi i čemu „muk“ naše stručne, naučne, pa i najšire javnosti?

Čini se da naša nauka nije posvetila dovoljno pažnje ovim pitanjima, pa stoga manjkaju i naučni odgovori. U bivšim socijalističkim zemljama, i kod nas, kao što je poznato, bilo je „prešutkivane“, „skrajnute“, „marginalizovane“ istorije ostvarivane političkom marginalizacijom ili, kako znamo uobičajeno da kažemo, istorije pod prenaglašenom ulogom političkog faktora. Floskulom „politički faktor“ depersonifikovao se subjektivitet ustanove, institucije, pojedinca, koji su bili u profesionalnoj nadležnosti, a nijesu se bavili ovim pitanjima na pravi način.

Razlozi u neku ruku ovog nasilja nad našom kulturom i umjetnošću alibiraju se dobro poznatim, gotovo istorijskim

frazama: nije bilo novaca, nedostatak političke volje, razumijevanja nadležnih struktura i dr. Odgovor je težak, složen, potrebna su studioznija, multidisciplinarna istraživanja i konekcija u ovoj oblasti sa inostranim iskustvima i dostignućima. Neka bude i hipotetički odgovor, istina dosta uopšten koji naučnoistraživačkim postupkom treba operacionalizovati. Problem je uveliko naša kultura, a nemamo ni znanja nivoa i profila koje nam je potrebno. Pod uticajem boljševičkog nasljeđa na položaje na kojima treba da budu stručnjaci, koji bi profesionalnim radom bitno doprinijeli i autonomnosti, depolitizaciji, demokratičnosti ustanova i institucija kojim rukovode, bili su (i sad istina ima toga) politički, ideološki zaslužni ljudi (kadrovi). Argument više protiv alibiranja našeg neuspjeha, zapravo nezainteresovanosti i angažovanja oko književnih arhiva: i druge zemlje su imale ove i slične probleme, pa su neke imale valjane i značajne rezultate. Zemlje u razvoju, nerazvijene zemlje, zemlje trećeg svijeta, već kako su se u pojedinim periodima zvale u ovom pogledu su dosta postigle, naročito one što su se ranije oslobodile kolonijalizma. Ubrzano su radile na nacionalnoj emancipaciji i stvaranju svojih država iz plemenskih, patrijarhalnih struktura tradicionalnih društava, što je bio sastavni i veoma bitan dio njihove politike i na ekonomskom i kulturnom razvoju i što je umnogome doprinijelo stvaranju nacionalnih arhiva, muzeja, biblioteka i drugih kulturnih ustanova i institucija.

Nezamislivo je da iole razvijenija zemlja u kulturnom, arhivskom pogledu nema književne arhive samostalne ili pri muzejima, bibliotekama, institutima i dr. Oni su posvećeni nacionalnoj književnosti ili pojedinim poznatim literatama od nacionalnog, regionalnog ili šireg značaja. Primjerice: Njemačka Demokratska Republika, samostalna država od 1949. do 1989. godine, koja je po nizu arhivskih oblasti imala svjetski nivo, pa i u oblasti arhivske institucionalne infrastrukture (arhivske mreže), ima i književne arhive: „Njemački državni arhiv, državne arhive, istorijske arhive, kotarske arhive, gradske arhive, arhive preduzeća, arhive znanstvenih ustanova, filmske arhive, foto-arhive i tonske

arhive, te literalne arhive koji su nadležni za ostavštine pjesnika, pisaca i umjetnika, kao i za umjetnička društva, saveze i udruženja“.¹

II. Odsustvo institucionalizacije i brige društva u Crnoj Gori prema književnim arhivima i baštini književnosti i dr., dalo je povoda pojavi brojnih kritičara koji su digli glas protiv ovakvog stanja. Nijesu to bili ljudi iz državnog aparata, apartčici, koji su najmanje pozvani da govore i odlučuju o ovim pitanjima, nego iz „civilnog“ društvenog sektora, kako mi uobičajavamo da kažemo iz „nevladinih organizacija“, slobodni intelektualci, novinari, publicisti i dr. Oni ističu da to što imamo stare rukopisne knjige koje su pisane, prepisivane i čuvane u crkvenim pisarnicama, odnosno arhivima, prve štampane knjige u Crnojevića štampariji, štamparijama Božidara Vukovića, njegovog sina Vićenca, Paltašića, Zagurovića, Andreole u srednjem vijeku, koje imaju izuzetnu istorijsku, kulturnu i umjetničku vrijednost, nameće potrebu za arhivima književnosti, literature. Negdje su to muzeji ili muzeji-arhivi, koji se od arhiva književnosti i ne razlikuju, i za ovaj dugi vremenski period se moglo mnogo toga učiniti. Sa ovakvim mišljenjem sam posve u saglasju te ističem da su mi u metodološkom, organizacionom pristupu i institucionalnom rješavanju ovih pitanja veoma prihvatljiva hrvatska teorijska i praktična iskustva.²

Ova zemlja baštini dugu i bogatu tradiciju nastanka i čuvanja rukopisne građe, prve štampane knjige, te knjige nastale savremenim štamparstvom, a istorijski razvoj arhiva književnosti išao je postupno i od prostijih prema sve složenijim organizacionim i institucionalnim oblicima, od rukopisnih zaostavština pri bibliotekama, gradske do sveučilišne, pa do književnih arhiva u bibliotekama, arhivima, naučnim institutima.³ Dakle i naš stručni koncept treba biti prvo krenuti sa osnivanjem manjih, početnih arhiva književnosti

¹ Vjekoslav Omašić, *Razvitak arhivske službe u Njemačkoj Demokratskoj Republici*, Arhivske vjesnik, XIII, 1970, 540, 541.

² Josip Kolanović, *Spomen-muzeji književnika i književni arhivi*, Muzeologija, br. 43/44, str.28.

³ Josip Kolanović, nav. dj. 22.

za pojedine poznatije književnike, pjesnike, pa da se sa daljim institucionalnim iskoracima ide ka posebnim književnim arhivima na regionalnom i širem, nacionalnom nivou. To je bio i put drugih većih zemalja, poznatijih u ovom pogledu. Njemačka u Vajmaru 1889. godine osniva Geteov arhiv, kojem je iste godine dodat Šilerov arhiv, a koji pod imenom Arhiv Getea i Šilera i danas postoji. Ovakav arhiv postoji i pri Nacionalnom istraživačkom i memorijalnom institutu klasične njemačke literature u Vajmaru, a postoje literarni arhivi pri Njemačkoj akademiji umjetnosti i Akademiji nauka u Berlinu.

U Crnoj Gori do sada nije osnovan nijedan pojedinačni arhiv nekom poznatom književniku ili pjesniku. U socijalističkom periodu rađena su većinom spomen-obilježja istaknutim revolucionarima, ličnostima narodnooslobodilačkog pokreta, NOR-a, što je bilo uslovljeno ideološkim i političkim razlozima vladajuće Partije, a predstavljalo je i oblik izopačenja istorije, pa i same politike. Politička indoktrinacija u ovom pogledu uzela je ne mali danak, a imala je udjela i u valorizaciji djela i stvaralačke ličnosti literata. Dugo je trajalo da se oni procjenjuju ideološkim kriterijumima, da li su bili sa jedne ili druge strane Pokreta, koliko su bili angažovani za oslobođenje zemlje, a najmanje je bilo bitno njihovo književno djelo i njihovi umjetnički dometi i kvaliteti. Ovdje možemo govoriti i o tzv. političkim neprijateljima, neki od njih su bili i narodnim, državnim. Kasnije je politička terminologija izgubila na napadnosti i oštrini, pa su neki književnici i pjesnici nazivani političkim oponentima, disidentima i dr. Oni, u svakom slučaju, nijesu bili „omiljeni“ pisci u prosvjetnom, obrazovnom sistemu zemlje i u javnosti su skrajnuti, ili skoro nijesu bili prisutni. To se odrazilo i na njihovu arhivsku građu, a time i na cijelu arhivsku književnu građu i buduće književne arhive. Ona je podvrgnuta selektivnom pristupu, počev od valorizacije, prikupljanja i pohrane u arhive, pa do korišćenja, što je bilo i prema svoj građi izvan partijske, socijalističke provenijencije. Ovakav pristup je bio prisutan manje-više u cijeloj bivšoj Jugoslaviji i bivšim socijalističkim zemljama. Ja nemam teorijskih i iskustvenih doticaja da je u državnim arhivima u Crnoj Gori ova građa bila izopštena iz javnosti,

dok dokumenti, zapravo određene kategorije dokumenata, dosijea i dr. su u arhivima ministarstava unutrašnjih poslova, narodne odbrane (vojske) i uprava, službi i dr., kojima su oni profesionalno nadređeni i na saveznom jugoslovenskom nivou i nivou republika. Ta građa politički proskribovanih građana, koliko mi je poznato, nije dostupna javnosti i ovi arhivi nijesu u funkciji korišćenja, što će svakako biti u nekoj bližoj ili doglednijoj budućnosti. Njene vremenske granice dosežu do 1918. godine od osnivanja Kraljevine SHS, pa do vremenske granice novije dobi, godina raspada i dezintegracije Jugoslavije, o čemu su presudni i profesionalni i drugi interesi ovih ministarstava i njihovih arhiva, koji su kao specijalni arhivi veoma značajni u arhivskom sistemu svake zemlje.

Crna Gora, takođe, nije do sada osnovala ni memorijalni muzej ili spomen-kuću nekom svom književniku, stvaraocu iz kulture, umjetnosti, kakve su Ivana Gorana Kovačića, Miroslava Krleže u Hrvatskoj i dr. Čak ni Njegošu u Crnoj Gori nije osnovan memorijalni muzej; od prošle godine jeste spomen-soba pri crnogorskoj Nacionalnoj biblioteci u Cetinju. Po mom mišljenju, to je pomalo čudno stručno institucionalno rješenje koje se praktikuje, po pravilu, književnim stvaraocima, lokalnog ili nešto šireg značaja, a ne jednom kolosu pjesničke riječi, najvećem pjesniku Južnih Slovena, kako je svojevremeno izjavio jugoslovenski nobelovac Ivo Andrić. Inače, zadnjih godina dosta su učestali napadi u Crnoj Gori na Njegoša i njegovo remek-djelo svjetske poezije „Gorski vijenac“ od ličnosti nepoznatih struci i nauci, anonimnih njegošologa.

Ja sam od ranije zagovornik i ideje da se o Njegošu osnuje naučni institut, u okviru kojeg bi bio: arhiv, muzej, biblioteka i dr. Prosto je neshvatljivo za mene rješenje „spomen-sobe“, a već sam rekao kada je u Njemačkoj osnovan Arhiv Gete-Šiler, a književne muzeje, zapravo arhive imaju: Tolstoj, Puškin, Igo, i dr. Kod nas nemaju nikakvih spomen obilježja ni književnici formata Danila Kiša, Borislava Pekića, Ćamila Sijarića, Dušana Baranina, Miodraga Bulatovića (samo sam neke nabrojao), da dodam i naše velikane slikarstva, vajare, pozorišne i filmske umjetnosti, koji su veoma brojni, a

neke sa evropskim prestižom i reputacijom. Oni su prilično zapostavljeni, a prijeti opasnost i da budu i posve zaboravljeni, jer su zbog svojih razloga napustili Crnu Goru i nastavili da žive i rade u drugim republikama bivše SFRJ. Tamo su postali dio njihovog kulturnog, umjetničkog identiteta i baštine i stekli su znatno bolju valorizaciju.

Iznio bih i par negativnih primjera kojima sam bio očevidac preko štampe iz vremena kada sam se kao mlad čovjek počeo baviti izučavanjem arhiva i arhivistike, odnosno arhivske teorije i prakse u zemlji i svijetu. Radi se o nekim poznatim imenima na jugoslovenskom, evropskom i svjetskom nivou koji su nekim komunama u Crnoj Gori htjeli ostaviti svoje arhive ili biblioteke (rukopisne ostavštine), autorska prava. Međutim, lokalne vlasti su se ponijele neprofesionalno, dogmatski, naglašeno ideološki i politikanski, i ostali smo bez njih. Ovdje treba tražiti i dijelom odgovore zašto manjkaju arhivi književnosti kod nas, bilo samostalno ili u okviru muzeja, biblioteka, naučnih instituta.

Sasvim logično pitanje, upućeno stručnoj i naučnoj javnosti, ali i kulturnim i stručnim vlastima, koje je posve profesionalno, a najmanje političko: gdje su naše najstarije rukopisne i prve štampane knjige i arhivska građa, odnosno državni dokumenti značajni za istoriju književnosti Crne Gore? Da li oni postoje uopšte, koliko su sačuvani, zašto se nalaze u zemljama van Crne Gore? Da smo imali književne arhive i muzeje, pa i crkvene arhive inkorporirane u sistem državnih arhiva Crne Gore, to se nikako ne bi dogodilo. Ističem da je „Kotorski pontifikal“ sasvim slučajno pronađen u Biblioteci „Saltikov Ščedrin“ u Lenjingradu, a koliko ima još ovakvih „dragulja“ za koje još ne znamo. Mnogo je ovim osiromašena kulturna i književna baština Crne Gore, a ne mali broj tih starih rukopisnih i štampanih djela su svojim sadržajem i umjetničkim vrijednostima od evropskog, pa i svjetskog značaja.

Tradicija stvaranja i čuvanja knjiga u Crnoj Gori je veoma duga, započinje sa rukopisnim bogoslužbenim knjigama iz crkvenog prava i književnosti, a kasnije istorijske i druge sadržine. Pisane su i prepisivane u manastirskim pisarnicama

(skriptorijumima), a tradicija se nastavlja prvim štampanim knjigama (inkunabulama, postinkunabulama) štamparija: Crnojevića, Vukovića, Paltašića, Zagurija, Andreole i dr. i traje do savremenog doba.

Neke od njih ćemo navesti:

“Pontifikal Kotorske biskupije“, za koji nijesmo znali dok nije pronađen u Biblioteci „Saltikov Ščedrin“ u Lenjingradu, koji je nastao krajem 11. i početkom 12. vijeka. Nalazi se u Akademiji nauka u Lenjingradu. „Ovaj kodeks se može smatati najstarijom latinističkom bogoslužbenom knjigom, pisanom beneventanskim pismom, na području cijele Dalmacije. Djelo ima 200 listova (folija) i oko 400 stranica (jer ima i nepisanih). Na marginama mnogih listova i praznim stranicama naknadno je dopisano 57 tekstova profane sadržine (odluka Gradskog vijeća, testamenata, izjava svjedoka i dr.)“;⁴

“Kraljevstvo Slovena“, poznato u nauci još pod nazivima „Barski ljetopis“/„Ljetopis popa Dukljanina“ nastalo je u 12. vijeku od nepoznatog autora Slovena popa Dukljanina iz Bara. Ljetopis je napisan na slovenskom jeziku, a original na latinskom prepisu je pronađen i čuva se u Vatikanskoj biblioteci, koji je 1601. godine preveo na italijanski i izdao Mavro Orbini.⁵ „Dukljaninovo djelo je do nas doprlo u dvije verzije prijepisa, odnosno u dvije redakcije. Prva, sačuvana u latinskom prijevodu, iz XVII je vijeka (izdanje Ivana Lucića Trogirana u Amsterdamu 1666. godine), objavljeno pod naslovom *Kraljevstvo Slovena*, a druga u hrvatskom prijevodu s latinskog jezika, nazvana *Hrvatskom hronikom*, pronađena je početkom XVI vijeka, da je prvi publikuje Ivan Kukuljević Sakcinski 1851. godine.“⁶ *Ljetopis* se sastoji od 47 poglavlja, 6 djelova, a poglavlje 36 je posvećeno legendi o dukljanskom knezu Vladimiru i Kosari „jedino poznato djelo stare dukljanske književnosti je Život zetskog (dukljanskog) kneza

⁴ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, Tom I, Cetinje, 1989, 125.

⁵ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, 416, 417.

⁶ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, Tom I, Cetinje, 1989, 125; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 111; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 111.

Vladimira”. Tvorac tog književnog teksta koji je, kako se misli, nastao u drugoj polovini XI vijeka, je nepoznati benediktinac – Sloven iz krajine, za kojega se pretpostavlja da je bio monah u manastiru Sv. Bogorodica u Prečistoj Krajinskoj, Vladimirovoj prijestonici⁷;

„Miroslavljevo jevanđelje“, nastalo oko 1190. godine za humskog kneza Miroslava, napisali su ga zetski pisar Versameleon, zastupnik zetsko-humske redakcije i Gligorije dijak zastupnik raške redakcije.⁸ Ovaj dragocjeni i umjetnički veoma vrijedan rukopis (rukopisna knjiga) „pronašao je episkop Porfirije u manastiru Hilandar 1848. Kaluđeri ovog manastira poklonili su ga Kralju Aleksandru Obrenoviću za vrijeme njegove posjete Svetoj gori (1896). Čuvano je u kraljevskom dvorcu u Beogradu. Za vrijeme I svjetskog rata (1915) sklonjeno je na ostrvo Krf u Grčkoj. Poslije II svjetskog rata čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu“⁹;

„Ilovačka krčmija“, „odnosno Zakonopravilo ili nomokanon svetog Save.“ Ovaj rukopis je po nalogu zetskog episkopa Neofita 1262. godine sa Savina predložka u Ilovici na Prevlaci prepisao neki Bogdan za crkvu sv. Arhanđela u tom istom mjestu.¹⁰ Rukopisna knjiga spada u oblast crkvenog prava i pravne književnosti, nalazi se u HAZU u Zagrebu;

„Gorički zbornik“ nastao na ostrvu Gorici na Skadarskom jezeru „Sastavio ga je (1441-1442) Nikon Jerusalimac, lični ispovjednik Jelene, žene Đurđa II Balšića. U Zborniku se nalaze tri Jelenina pisma upućena Nikonu. Jedno od njih je kao dokument književnog stvaralaštva u prednjegoševskom dobu uvršćeno u zbornik književnih radova *Prednjegoševsko*

⁷ Isto, 125, 126, 17, 111.

⁸ Nikola Racković, *Prilozi za leksikon crnogorske kulture*, Cetinje, 1987, 135; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 22; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 113.

⁹ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, 490.

¹⁰ Vojislav Nikčević, *Crnogorski pravoslavni skriptorijumi*, Arhivski zapisi, br.1-2, Cetinje, 11; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 22; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 113.

doba (Biblioteka Luča, Titograd, 1966).¹¹ Zbornik se nalazi u Arhivu SANU;

„Vlastareva sintagma“, originalno rukopisno djelo istog naslova, sastavljač Matija Vlastar monah manastira sv. Isak u Solunu nastalo je 1355. godine, a njegov prepis je „izvršio đakon Damjan u mjestu Koporinji (!) u Zeti 17.V.1453. godine.“ Prijepis koji je sačinio Damjan izrađen je prema primjerku analognom verziji *Sintagme* potpune Vlastareve redakcije iz manastira Pčinje, datirane oko 1380. godine.¹² Djelo se bavi pitanjima crkvenih odnosa i odnosa crkve i države, a čuva se u Muzeju Srpske pravoslavne crkve u Beogradu.

Ovo su samo neke od starih crnogorskih srednjovjekovnih rukopisnih knjiga, koje možemo nazvati i spomenicima njene crkvene, kulturne, pravne, književne djelatnosti iz tog perioda. Radi se o velikom bogatstvu i brojnosti, što govori o nivou kulturnog i prosvjetnog života u tadašnjoj Crnoj Gori u kontinuitetu od dinastija: Vojislavljevića, Nemanjića, Balšića, Crnojevića. Vojislav Nikčević u tom pogledu s pravom ukazuje: “U crkvama i manastirima na obalama i ostrvima Skadarskog jezera postojao je cijeli kompleks pravoslavničkih skriptorijuma s velikim brojem sveštenika koji su radili na prepisivanju i ukrašavanju knjiga (Starčevo, Moračnik, Beška, Krajina, Goričani, Krnjice). Taj njihov rad u lancu skriptorijuma posjedovao je visoke umjetničke domete u nekoliko sačuvanih manuskripata: *Prilog* iz XIV vijeka, *Četvoroevangelje* s kraja XV stoljeća, *Cetinjski psaltir* iz 1414-1423, *Šestodnev* iz 1439-1440, *Gorički zbornik* iz 1441-1442, *Vlastareva sintagma* iz 1453, *Praznični minej* iz 1483, *Časlovac* iz 1486. godine, itd.”¹³

I ove stare crkvene rukopisne knjige iz vremena Balšića i Crnojevića, nastale u basenu Skadarskog jezera, a da ne govorimo o onima iz drugih regija Crne Gore, su dosta otuđene, odnesene izvan Crne Gore i nalaze se mahom u ze-

¹¹ Nikola Racković, *Prilozi za Leksikon crnogorske kulture*, Cetinje, 1987, 75; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 28; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 117.

¹² Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, Cetinje, 1989; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 34; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 117.

¹³ Vojislav Nikčević, nav. dj. 13.

mljama njenog bližeg i šireg okruženja. Tako, *Prolog* (nastao sedamdesetih godina XIV vijeka) nalazi se u Državnoj biblioteci u Berlinu,¹⁴ a Četvoroevangelje krajem XIV vijeka otkriveno u biblioteci Marcijano u Veneciji.¹⁵ Rukopis *Cetinjski psaltir* je nastao u početku XV vijeka i čuva se u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.¹⁶ Korpusu navedenih rukopisnih knjiga iz Crne Gore treba pridodati: *Praznični minej* iz 1483. godine, koji se nalazi u Univerzitetskoj biblioteci u Torinu, Časlovac iz 1484. godine koji je sastavio i napisao Nikola Kosijer po nalogu Božidara Grka.¹⁷

Staro crnogorsko štamparstvo i djela što su njime nastala različite sadržine: teološke, filozofske, pravne, književne i dr. su dalji nastavak pečatanja knjiga, odnosno stvaranja i čuvanja stare crnogorske knjiške, a u okviru nje i književne baštine.

Crnojevića štamparija, nastala po nalogu crnogorskog vladara Đurđa Crnojevića (1490-1496), je prva ćirilaska štamparija kod Južnih Slovena. Osnovana je 1493. godine i djelovala je do 1496. godine, a za to vrijeme odštampano je pet knjiga: *Oktoih prvoglasnik*, *Oktoih petoglasnik*, *Psaltir s posledovanijem*, *Trebnik*, *Molitvenik*. Crnojevića štamparija je, može se reći, jedna od prvih državnih štamparija u svijetu, a „nabavljena je u Veneciji. Štampar je bio monah Makarije, koji je imao sedam pomoćnika...”¹⁸ Odštampane knjige su crkvene sadržine, predstavljaju prve crnogorske inkunabule, a pored sadržine imaju veliku umjetničku vrijednost, bogato su ukrašene inicijalima i ilustracijama”. I one dijele istorijsku

¹⁴ Rajka Vujošević, *Skriptoriji Skadarskog jezera* u: Skriptoriji i manastirske biblioteke u Crnoj Gori, Cetinje, 1989, 45; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 28; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 116.

¹⁵ Isto, 45, 28, 116.

¹⁶ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, 124; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 28; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 116.

¹⁷ Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 34; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 117.

¹⁸ Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 35; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 118.

sudbinu slabe sačuvanosti i vrlo ih je malo u Crnoj Gori: *Oktoih prvoglasnik* (1494) sačuvano 105 primjeraka, *Oktoih petoglasnik* (1494) sačuvano je osam primjeraka (računajući i odlomke), *Psaltir s posljedovanijem* (1495) sačuvano je 27 primjeraka i odlomaka, *Trebnik* (Molitvenik) (1496) sačuvano je sedam nepotpunih primjeraka i odlomaka, Četvoroevangelje, sačuvano u prepisu iz 1548. godine.¹⁹ Božidar Vuković Podgoričanin (Podgorica oko 1466-Venecija oko 1540) pisar, logofet u dvorskoj državnoj kancelariji Crnojevića, poslije odlaska iz Crne Gore 1499. godine osnovao je ćirilsku štampariju u Veneciji.²⁰ Za svoj rad stekao je vojvodstvo, a njegova štamparija se može smatrati nastavkom štamparije Crnojevića. Iz njenog rada proizašle su knjige: *Psaltir* (1519), *Služabnik* (1519), *Molitvenik* (1520), *Psaltir s posljedovanijem* (1520), *Molitvenik* (oko 1520-1527), *Molitvenik* (1536), *Oktoih petoglasnik* (1537), *Sabornik* (1538), *Molitvenik* (Trebnik) (oko 1538-1540).²¹ Božidar Vuković Podgoričanin je sahranjen na ostrvu Starčevu na Skadarskom jezeru.

Vojislav Nikčević je iznio novo, originalno i naučno utemeljeno mišljenje da, kao što je Božidar Vuković „prošao put od pisara (logoteta, logofeta) u državnoj kancelariji Crnojevića do štampara u pečatnji koju je sam osnovao, tako je isto i Pahomije kako sam za sebe kaže „od Crne Gore, od Rijeke“ (Crnojevića) bio pisar i radnik u njegovoj štampariji (1519-1520). Zna se da je napisao pogovore trima crkvenijem knjigama - *Liturgijaru*, *Psaltiru* i *Molitveniku*. Poput Vukovića, i on bi mogao biti učenik pisarske i štamparske vještine znamenitog štampara iz Crnojevića pečatnje, jeromonaha Makarija, što i sam za sebe takođe napisa da je „od Crne Gore“. Drži se da je Pahomije udario osnove Vukovića štamparije i da se 1520. na jednoj knjizi potpisao „Jeromonah Pahomije ot ostrov Dioklitijaskoga jezera.“²²

¹⁹ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, 135.

²⁰ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, 825; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 35; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 118.

²¹ Isto, 826, 35, 118.

²² Vojislav Nikčević, *Crnogorski pravoslavni skriptorijumi*, Arhivski zapisi, 1996, 1-2, 20; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 35.

Nit najstarijeg crnogorskog štamparstva i izdavaštva nastavlja sin Božidara Vukovića Podgoričanina Vićenco (Vićentije) (oko 1500-poslije 1575). Naslijedio je od oca štampariju koja je radila 20 godina (prestala sa radom 1563. godine). U njoj su odštampane sljedeće ćiriliske knjige: *Psaltir s posledovanjem* (1546), *Molitvenik* (1547), *Službanik* (1554), *Molitvenik* (1560), *Oktoih petoglasnik* (sa Jerolimom Zagurevićem) (oko 1560), *Psaltir s posljedovanjem* (1561).²³

Veoma značajni predstavnik crnogorskog izdavaštva i štamparstva u Veneciji je Andrija Paltašić (Kotor, oko 1450-Venecija, oko 1500). Rođen u Kotoru, kasnije živio i radio u Veneciji, gdje je od 1477-1493. godine u svojoj štampariji izdao je i štampao 41 knjigu. „Pored Biblije i crkvenoobrednih knjiga štampao je i rimske antičke pisce (Cicerona, Tibula, Katula, Ovidija, Vergilija i dr.), humaniste, starije i savremene teološke autore, historiografe, leksikografe. Knjige koje je on štampao spadaju svojom izradom i estetskim izgledom među najuspjelije proizvode ranog venecijanskog štamparstva... Na djelima koje je štampao uvijek ističe svoje kotorsko porijeklo. Knjige koje je štampao, spadaju u rjeđe inkunabule, a na teritoriji Crne Gore sačuvano je oko 40 primjeraka.²⁴

Jerolim Zagurović (XVI vijek) imao je u Veneciji ćirilsku štampariju (osnovana 1569. godine), a „radila je dvije do tri godine i za to vrijeme u njoj su štampane četiri knjige: *Psaltir* (1569), *Trebnik* (1570), *Službanik* (1570), *Oktoih ili Osmoglasnik* (1570).“²⁵

Takođe, važan dio starog crnogorskog štamparstva i izdavaštva čini štamparstvo i izdavački rad Franja Andreole (Venecija XVIII-XIX vijek), koji je osnovao štampariju u Kotoru. U njoj je od 1798. do 1802. godine je odštampano 13 knjiga na latinici i ćirilici.²⁶

²³ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, 833.

²⁴ Nikola Racković, *Prilozi za leksikon crnogorske kulture*, Cetinje, 1987, 152.

²⁵ Nikola Racković, *Prilozi za leksikon crnogorske kulture*, Cetinje, 1987, 222; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 119.

²⁶ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, 23; Mile Bakić, *Arhivska izdavačka djelatnost*, Podgorica, 2017, 119.

Staro štamparstvo i izdavaštvo u Crnoj Gori bilo je kompleksno i za to vrijeme na visokom nivou. Bilo je visoko cijenjen izdanak „starog venecijanskog štamparstva“ i svojim sadržinskim i grafičko umjetničkim kvalitetom značajno je uticalo na štamparstvo i izdavaštvo pojedinih okolnih zemalja, prije svega balkanskih, slovenskih. Kada kažem da je kompleksno, želim ukazati da se sastoji iz više djelova, čine ga: štamparije, štampari koji su djelovali na području današnje Crne Gore, dalje štamparije u inostranstvu (Venecija), čiji su osnivači i vlasnici štampari porijeklom iz Crne Gore, koji su štampali uglavnom bogoslužbene knjige za crkvene, teološke potrebe Crne Gore, i napokon štamparije u inostranstvu (Veneciji) čiji su državljani u svojim štamparijama izdavali i štampali samostalno ili pak sa drugim štamparima pojedina bogoslužbena djela za potrebe opadajućeg hrišćanstva u Crnoj Gori. Mislim da samo na ovaj način možemo naučno pravilno i objektivno tretirati ovo važno pitanje, dakle kao cjelinu koja obuhvata, kao što smo rekli, i štamparstvo, izdavaštvo, štampare na tlu današnje Crne Gore, ali i štamparije, štampare i knjige što su „pečatane“ za Crnu Goru u inostranstvu. Mi obično historiografski rabimo podatak da je najstarija „pečatana“ crnogorska knjiga, ona prva odštampana u Crnojevića štampariji (Oktoih prvoglasnik, 1494. godine), a pri tom se zapostavlja podatak da je Kotoranin Paltašić, koji je „često svoje porijeklo navodio na svojim knjigama“ svoju prvu knjigu odštampano u svojoj štampariji u Veneciji 17 godina prije nego što je Crnojevića štamparija odštampana svoju prvu knjigu.²⁷ Ovo je, inače, naučni princip usvojen u svijetu, odnosno razvijenim kulturnim zemljama: Kanada, SAD i dr., za čiju primjenu sam i kod nas po ovom izuzetno važnom pitanju naše kulturne istorije. U naučnoj obradi i objašnjenju ovih pitanja primijenio sam i metodološki princip da su prve štampane knjige koje čine dio kulturne baštine Crne Gore, prve njene inkunabule i postinkunabule, evolutivno nastale iz najstarijih crkvenih rukopisnih knjiga, čiji su nastavak i sastavni, organski dio i obrnuto.

²⁷ Vidi: Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Cetinje, 2009, 748.

U knjizi „Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori“ (2010), iznio sam mišljenje da ove prve rukopisne i štampane knjige na ćirilici i latinici, crkvenoobredne, teološke, crkvenoppravne, književne, historiografske i dr. sadržine čine crkvene arhive, biblioteke na temelju kojih su u Crnoj Gori utemeljene na državnom nivou ove ustanove.²⁸ Dodao bih da iz navedenog slijedi stručno stanovište da snažno stoje argumenti za osnovnim zahtjevom koji slijedi iz ovog autorskog rada o osnivanju nacionalnog književnog arhiva za Crnu Goru i pojedinih arhiva za pojedine istaknute naše književnike. O tome dovoljno i više nego ubjedljivo i dovoljno potvrđuje i govori i to da je Crnojevića štamparija druga ćirilična štamparija kod Slovena, poslije štamparije u Krakovu u Poljskoj, prva štamparija kod Južnih Slovena, te prva ili jedna od prvih državnih štamparija u svijetu. Tu bi bilo mjesta i o ustanovljenju ideje o štamparstvu, odnosno starom štamparstvu na prostorima današnje Crne Gore i naučnog instituta, akademije i sl., putem kojih bi izučavali, štitili i afirmisali ovaj, možda, najvrjedniji dio naše književne, kulturne baštine i bliže i potpunije dali svijetu informacije o našoj kulturi, kulturnoj istoriji i tradiciji.

III. Sa arhivističkog, arhivski praktičnog stanovišta, kao što je poznato najvažniji dio arhiva književnosti, odnosno arhivske građe u njemu, pripada rukopisnim ostavštinama ili kako se još zovu ličnim arhivskim fondovima (arhivima) književnih stvaralaca. Oni se veoma često zovu i rukopisi, koji su nastali djelatnošću pojedinih književnika ili pjesnika. Takođe, koristi se i termin rukopisni spisi što se, po mom mišljenju, više odnosi na različite spise koji ne moraju biti tematska cjelina niti povezani u radu književnih djelatnika. I na njih se odnosi isto pitanje: koliko ih imamo, koliko smo ih sačuvali, kada nemamo književnih arhiva, samostalno ili u sastavu biblioteka, muzeja i drugih ustanova? Rukopisne ostavštine, zapravo ostavštine su time najvažnija kategorija (vrsta) dokumenata u arhivskoj građi arhiva književnosti i u svijetu imaju poseban značaj, bilo da su u arhivu ili kod

²⁸ Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 36.

stvaralaca/imalaca. Isti značaj moraju imati i u Crnoj Gori. započinjali su obično književnim ostavštinama i u početku su to bili „prvi“, „arhivi u malom“ arhiva književnosti. Po pravilu, to im je bila „prva“, „početna“, „jedina“ arhivska građa, a tek kasnije dolaze druga dokumenta, pisana ostavština, ako se radi o arhivima književnosti šireg, regionalnog, nacionalnog značaja, kompleksnim književnim arhivima na temelju kojih su se mogla obavljati ozbiljnija, cjelovitija istraživanja.

Da ukažemo na jednu distinkciju, dosta nepoznatu stručnim, akademskim krugovima, kada je riječ o ovim pitanjima. Kao što je poznato, kao državne ustanove, u svijetu su biblioteke nastale prije arhiva, što je slučaj i u južnoslovenskim zemljama, pa i u Crnoj Gori. Oni su u tom svom početnom dijelu rada obavljale u određenom smislu arhivsku funkciju, a bibliotekari su izvršavali i određene arhivske poslove, sabirali su, čuvali važna dokumenta, a među njima i ona književne prirode, rukopisne ostavštine pojedinih književnika, i dr. Otuda se, po nekoj historijskoj inerciji, i uvriježilo mišljenje, koje i danas ima duboke korijene, da ova vrsta dokumenata pripada bibliotekama, tačnije njihovim rukopisnim odjeljenjima. I dan danas u svijetu traju teorijske rasprave u kojima postoje i dosta različita i suprotstavljena mišljenja oko toga da li su rukopisne ostavštine književnika arhivska ili biblioteka građa i da li saglasno tome pripadaju arhivima ili bibliotekama. U znatno manjem obimu i muzejska struka u tome učestvuje, i nema dvojbi ona je određuje, uglavnom arhivskom građom, a književni arhivi se mogu konstituisati i postoje pri muzejskim ustanovama. Čisto doktrinarno gledano u institucionalnom pogledu preovladava rješenje da su arhivi književnosti (književni arhivi) samostalne ustanove od lokalnog do nacionalnog nivoa ili su arhivi pri državnim arhivima opšteg tipa, državnim bibliotekama, muzejima, naučnim institutima, zavodima i dr. Privatni arhivi su dosta rijetki, moglo bi se reći da ih skoro i nema, bilo da je riječ o ličnim ili porodičnim arhivima. Prema podacima iz knjige „Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori“, koja jedina kod nas sadrži cjelovite i objedinjene podatke o ovim pitanjima, ne bi se moglo reći da imamo zavidan bilans ostavština, odnosno ličnih i porodičnih

arhivskih fondova u arhivima i vanarhivskim ustanovama u Crnoj Gori. U arhivima, bibliotekama, muzejima, arhivima vjerskih zajednica u Crnoj Gori nalazi se i čuva 89 ostavština, od čega su 16 književne ostavštine, a neke od njih su: Nikole I Petrovića, Marka Cara, Janka Đonovića, Sima Milutinovića, Jovana Sundečića, Jova Ljepave, Lazara Tomanovića i dr.²⁹

Poslije arhiva, ostavština najviše ima u: Nacionalnoj biblioteci „Đurđe Crnojević“ u Cetinju - 7, Narodnom muzeju Crne Gore u Cetinju - 13. Navedene ostavštine nas upućuju na zaključak da su to ustvari lični arhivski fondovi pojedinih književnih stvaralaca. I ovo je u teorijskom smislu najpravilniji način poimanja ostavština, dakle kao ličnih arhivskih fondova, čime pripadaju arhivima i podliježu stručnim arhivističkim metodama sređivanja i obrade.

Kada se malo bolje pogleda, u sadržinskom pogledu sastav navedenih ostavština u Crnoj Gori da se primijetiti da su njihovi stvaraoci u većini slučajeva bili vladari, istaknute državne, naučne, kulturne, prosvjetne, uopšte javne ličnosti, koji su se pored navedenih poslova bavili i književnošću. Kralj Nikola je bio vladar Crne Gore, Simo Milutinović istoričar, pisac istorije o Crnoj Gori, Lazar Tomanović, predsjednik vlade, ministar, diplomata i dr. Njihove ostavštine u većini slučajeva su samo dijelom književne i u njima ima važnih dokumenata iz: politike, javne uprave, kulture, školstva i prosvjete, diplomatije, uopšte raznih oblasti društvenog života i dr., čime zalaze u zonu ličnih arhivskih fondova, ličnih arhiva, opšteg društvenog tipa. Podsjetio bih da su naročito važni dokumenti, odnosno njihova korespondencija sa istaknutim ličnostima u zemlji i inostranstvu. Stoga ove ostavštine imaju i širi društveni, a naročito istorijski i naučni značaj, tako da ne pripadaju posebnim, specijalnim arhivima, nego više sistemu opšte državnih arhiva. Osim toga, predstavljaju veliki potencijal zbog svojih podataka i informacija, dokumentarno svjedočanstvo istraživanja politike, pravne, kulturne i dr. prošlosti Crne Gore, te djelovanja istaknutih ličnosti, institucija, ustanova, službi u kojima su radili, istorijskih

²⁹ *Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori, I-II*, Cetinje, 2001, 96, 242, 243.

dogadaja, zbivanja u kojima su učestvovali, geneologije, rodoslova pojedinih istaknutih porodica i dr.

Arhivske službe u svijetu su im posvetili veliku pažnju, a takođe arhivistika i arhivsko zakonodavstvo. Arhivskim propisima se, pored prikupljanja, čuvanja, sređivanja, obrade, publikovanja, korišćenja i dr. arhivske građe, pravno, zapravo profesionalno propisuju obaveze arhiva književnosti prema književnim ostavštinama dok su kod stvaralaca, dakle u nastajanju.

Kod svjetski poznatih arhiva se vodi velika briga po pitanju utvrđivanja i razradi metodoloških stručnih principa, načela, smjernica, uputstava, kriterijuma sređivanja, obrade, objavljivanja i dr. ove arhivske građe. I kod svjetski poznatih arhivista dosta su različita mišljenja po ovim pitanjima.³⁰ Jedno od najvažnijih, ako ne i najvažnije u ovim arhivskim poslovima je pitanje klasifikacije, tj. podjele arhivske građe po određenim kriterijumima: tematski, hronološki, kategorija (vrsta) dokumenta, i dr. u ostavštinama na određene grupe, odnosno serije, a one na još podgrupe, podserije dokumenata. Na temelju toga se građa dijeli na osam serija, s tim što N.O. Meissner iznosi predlog za svaku pojedinačnu seriju, a potom slijedi sređivanje, obrada i dr. Dakle, poznati njemački arhivist N.O. Meissner predlaže da se ova građa dijeli u tri osnovne serije, a predlog A.A. Novikova, poznatog ruskog arhiviste je da se ova dokumenata dalje dijeli na više podserija.³¹

Kako nemamo arhivskih fondova književnih stvaralaca u arhivima u Crnoj Gori, niti, pak, u njenim vanarhivskim ustanovama (što je odgovor na ranije postavljeno pitanje, koju i kakvu arhivsku građu imamo u Crnoj Gori u književnim arhivima), praktično gotovo svu arhivsku građu ove provenijencije arhivi imaju kao pojedinačne dokumente u okviru drugih arhivskih fondova ili zbirki. To su dokumenta o pojedinim našim književnicima, pjesnicima nastali tokom školovanja, studija, obavljanja službe, radovi u štampi, časopisima, pisma, dnevници, pojedini važni dokumenti dok su

³⁰ Josip Kolanović, nav. dj. 13-15.

³¹ Danica Božić-Bužanić, *Osobni i obiteljski arhivi: priručnik iz arhivistike*, Zagreb, 1977, 135.

bili na visokim državnim položajima i dr., i oni su još uvijek kod stvaralaca, imalaca ili u više arhivskih i vanarhivskih ustanova. Tu se mogu naći i pojedini rukopisi književnika, te pojedina njihova književna djela, njihove privatne biblioteke, pravni dokumenti o svojini i posjedu što su imali, finansijski dokumenti nastali iz njihove poslovne djelatnosti, i dr. Takođe, slučaj je da se više dokumenata o pojedinom književniku može naći u više arhivskih fondova i zbirki u okviru istog arhiva. U vidu određene pozornosti bih istakao da ima arhivske građe o književnim stvaraocima iz Crne Gore u inostranim arhivima, koju treba u njima kontinuirano i sistematski istraživati, za što je potrebno poznavanje jezika na kojem je arhivska građa, kao i određena stručna arhivistička znanja koja su neophodna u istraživanju dokumenata. Isto tako, pojedinačna dokumenta, dosijei i dr. o pojedinim književnicima ili pjesnicima “političkim disidentima” ili su krivično odgovarali pred sudskim i državnim vlastima, nalaze se u ministarstvima policije, pravosuđa, državne bezbjednosti, koji su pod posebnim režimom kontrole, dostupnosti, odnosno javnosti.

U apsolviranju problematike arhiva književnosti na temelju teorijskih i iskustvenih dostignuća u zemlji i inostranstvu, za Crnu Goru smo ponudili neka institucionalna rješenja kao moguća i prikladna i istakli neophodnost da ona ima nacionalni književni arhiv. Za to imamo utemeljenje, pored savremenog razvijenog književnog stvaralaštva, što Crna Gora kao mala zemlja po broju stanovnika ima značajan broj književnika, pjesnika, poslanika književne, poetske misli, i u crkvenim rukopisnim knjigama (stvaralaštvu), pisanim i prepisivanim u njihovim pisarnicama (skriptorijumima) i starom štamparstvu i u njima izdatim i odštampanim knjigama. To što nijesmo prionuli ranije rješavati ovaj problem i imati na nivou zemlje svoj krovni, vodeći nacionalni državni arhiv književnosti mnogo je uslovalo da nam manjkaju brojna rukopisna književna djela, rukopisne ostavštine naših značajnih književnih stvaralaca, dragocjene i izuzetno vrijedne za našu i svjetsku kulturu i kulturnu baštinu, stare crkvene rukopisne knjige, prve crnogorske inkunabule i postinkunabule štampane u

Crnojevića štampariji i drugim starim štamparijama u zemlji i inostranstvu. Dosadašnje stanje u pogledu arhiva književnosti mora imati svoje odgovore, ako bi se riješilo da se krene sa postojećeg marginalnog, indolentno provincijskog nivoa. Morao bi početi da se primjenjuje metodološki, organizaciono i stručno drugačiji i noviji koncept. To možda zvuči kao ideološki otrcane, politikanske, demagoške floskule: važno je, zapravo najvažnije je obezbijediti materijalna sredstva, adekvatne prostorno-smještajne uslove, neophodnu opremu i dr. Ova se pitanja rutinirano rješavaju, a mnogo su važna ona stručna, visokostručna, metodološka i naučna koja neizostavno zahtijevaju snažnu, što potpuniju i djelotvorniju konekciju sa arhivskom strukom i naukom u teorijskom i praktičnom ovladavanju znanja i prakse vodećih zemalja u svijetu koje je donio savremeni razvoj književnih arhiva. U ovom pogledu moramo priznati da smo do sada dosta hendikepirani. Nemamo snage da stvaramo svoja stručna validna rješenja, a stara praksa u ovom pogledu je samo hod po mukama i unaprijed je profesionalno osuđena na neuspjeh. Ovi arhivi, ako hoćemo da ih imamo kako treba, potrebno je da budu savremeno stručno i društveno profilisani. Naučnost i što veći broj u pogledu vrste i obima visokostručnih poslova u djelatnosti ovih arhiva je posve neminovna i ničim ne smije biti dovedena u pitanje, a dosta je teško i trajaće duže da se obezbijedi apolitičnost, profesionalnost, uticaj vlasti (javne uprave), na arhive, pa i ove u Crnoj Gori, što je bilo karakteristično i za ostale socijalističke zemlje sa totalitarnim društvenim i političkim sistemima. U arhivistici na nivou bivše SFRJ socijalističkog perioda dato je niz značajnih odgovora i rješenja od strane pojedinih poznatih arhivista, a organizovane su i naučne rasprave o nizu pitanja arhivske teorije i prakse, koji mogu biti od velike ispomoci u našem radu na osnivanju i razvoju književnih arhiva. To su pitanja razgraničenja djelatnosti između arhiva, biblioteka i arhiva, bibliotečke, muzejske s jedne strane i s druge strane arhivske građe, što se podrazumijeva pod književnim arhivskim fondom, a šta pod književnim arhivom, koje kategorije, vrste dokumenata čine arhivsku građu arhiva književnosti, meto-

določka i stručna načela i principi sređivanja i obrade arhivske građe u arhivima književnosti i dr. Pored uvažavanja inostrane arhivske teorije i prakse o arhivima književnosti, neizostavno i veoma respektibilno se mora uvažavati i ova arhivska teorija i praksa. Od pravovremenog i pravilnog razumijevanja i prihvatanja navedenog koncepta i stručnih benefita koje nudi, pored onih klasičnih, tipskih, ustaljenih preduslova: novac, prostor i dr., zavisice uveliko struktura, funkcionalnost početnog i budućeg rada ove vrste arhiva, što bi mogao biti i stručni obrazac za osnivanje budućih opštih i specijalnih arhiva.

IV. Kao što je već rečeno Zeta, odnosno Crna Gora, kao rijetko koja zemlja mala po teritoriji i broju stanovnika, koja je dosta često i dugo bila pod stranim upravama, istorijski gledano je bogata starim rukopisnim, kasnije prvim štampanim knjigama u čemu ima kasnije kontinuitet i tradiciju, što nije nimalo slučajno. U tome su preovladavale crkvene, obredne potrebe, odnosno potrebe očuvanja i širenja pravoslavlja. Međutim, u to vrijeme manastiri su bili centri vjerskog i kulturnog života, a djela nastala u njihovim pisarnicama (skriptorijumima) su bila izraz tih potreba i svjedoče o obrazovnom i kulturnom nivou sveštenstva, crkve i crnogorske države tog vremena.

Stare crnogorske rukopisne, i štampane knjige u Crnoj Gori su slabo sačuvane. O njima nemamo ustrojene podatke (bazu podataka), što to se može primijetiti uvidom u radove autora koji su objavljivani o ovoj problematici; Nika S. Martinovića, Dragoja Živkovića, Dušana Martinovića i dr. „Praćenjem po izvorima ustanovljen je još priličan broj crkvenih bogoslužbenih knjiga grčko-pravoslavne provenijencije, koje su pripadale kulturnoj ostavštini poslednjih Balšića i vladara iz dinastije Crnojević. Tako je zabilježeno da je još prije prvog svjetskog rata u privatnom vlasništvu nekog kolekcionara iz Odese nađeno tzv. *Vranjičko četvorojevanđelje*, koje je tamošnjem manastiru Sv. Nikola priložio jeromonah Roman 1436. godine. Neki drugi monah, s istim imenom Roman, napisao je za manastir Sv. Petra i Pavla u Bijelom Polju jedan *Praksapostol* iste godine kada je nastao i *Gorički zbornik* (1441/1442). Riječ je o apostolskim

poslanicama koje, sljedstveno kanonskom poretku, počinju apostolskim djelima, i otuda spis nosi pomenuti naziv. Djelo je bilo vlasništvo Narodne biblioteke u Beogradu i nestalo je zajedno sa njom u požaru 1941. godine. Istom kulturnom sloju pripada i *Triod morački*, koji je tamošnjem hramu Sv. Uspenija priložio neki pop Nikodim 1444. godine, a spis je danas svojina Državne biblioteke u Berlinu. Jedna crkvena knjiga sastavljena 1483/84. godine, dakle na kraju vladavine Ivana Crnojevića, nosi naziv *Sabornik četirem mjesecem*, a nalazi se u fondu unikata Univerzitetske biblioteke u Torinu. Iz vremena Ivana Crnojevića je i *Časlovac* Nikole Kosijera, sastavljen 1484. godine, po narudžbini dvorskog logoteta Božidara Grka. Poslednji zanimljiv crkveni spis, poznat pod imenom *Cetinjski psaltir*, danas se nalazi u rukopisnom odjeljenju Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Nastao je u prvoj polovini XV vijeka i spada među novije knjige priložene Bogorodičnom manastiru, prilikom njegovog otvaranja (1485).³²

Takođe, isto mišljenje ima i Niko S. Martinović: „Crna Gora je vrlo zanimljivo područje za istoričara štamparske djelatnosti i cirkulacije knjige. Iako besputna, sem na Primorju, izložena vjekovima stalnim ratovima, ona je svojim kulturnim oazama, manastirima i crkvama, izbušenim puškarnicama za odbranu od neprijatelja i prokopanim tajnim hodnicima za obezbjeđenje komunikacije u slučaju blokade, čuvala najviše tekovine ondašnje civilizacije, knjige. I danas, pored vjekovnih pustošenja, ostaci njenog najstarijeg književnog fonda pružaju iznenađujuće podatke o najstarijim evropskim štamparijama.“³³ koje je iznio na naučnom skupu o skriptorijumima i manastirskim bibliotekama u Crnoj Gori (1987).

Dosta bogatu zbirku crkvenih knjiga ima Cetinjski manastir. „Zavređuju pažnju *Apostol Cetinjske crkve iz suvo-grla vezan za doba 1370/1380. godine, Stihovani prilog za septembar-decembar iz vremena 1375/1385. godine, Pa-*

³² Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, Tom I, Cetinje, 1989, 380, 381.

³³ Niko S. Martinović, *Stari knjižni fond u Crnoj Gori*, u: Skriptoriji i manastirske biblioteke u Crnoj Gori, Zbornik radova sa naučnog skupa na Cetinju, održanog 26. i 27. oktobra 1987. godine, Cetinje, 1989, 13.

negirik (praznična žitija i besjede) nastao između 1370. i 1380. godine, i *Službeni minej za maj* kaluđera Teofila iz sredine XIV vijeka. U manastirskoj biblioteci su deponovani i svetačko-poučni i pravni spisi kao: *Paterik griješnog Nikite*, čiji se nastanak vezuje okvirno za 1390. godinu, potpuna redakcija *Vlastareve sintagme* u prijepisu iz oko 1387. godine, *Ljestvica sinajskog igumana Jovana Vizantinca*, iz VII vijeka, u verziji prijepisa makedonske redakcije nastale u vremenu između 1425. i 1430. godine, jedinog srpskog rukopisa iz 1425. i 1430. godine, i dva kasnija iz XVI i XVII vijeka, *Besjede svetih otaca*, nastale između 1365. i 1375. godine, zatim i jedan svezak spojena tri spisa: *Poručenije svetih otaca*, *Kanonski zbornik* i *Zlatoust manastira Pive*, nastao između sredine šeste i sredine sedme decenije XIV vijeka. S kraja XIV vijeka je i poučni zbornik *Pčela*, zbirka izreka iz Svetog pisma, djela crkvenih otaca, grčkih pjesnika, besjednika, filozofa, historičara i drugih umnih ljudi. Izbor i sastav ovog korpusa većim dijelom se pripisuje Maksimu Ispovjedniku. To djelo je igralo veoma važnu ulogu u upoznavanju širokih slojeva vjernika s duhovnim tvorevinama antičkih mudraca. Zbirci ovih spisa pripada *Amartrol cetinjski*, koji se smatra najstarijim prijepisom Amartolove grčke *Hronike* na crkvenoslovenskom jezičkom području.”³⁴

Ovim se nikako ne iscrpljuje fond starih knjiga Cetinjskog manastira, nego mu „pripada i zbirka od nekoliko crkvenih knjiga nastalih u XV vijeku. To su: *Četvoroevandjelje* iz prve polovine XV vijeka, *Službeni minej za avgust* nastao oko 1400. godine, jedan *Služabnik* iz prve četvrtine XV vijeka, *Žitija svetih* iz druge četvrtine XV vijeka i napokon *Besjede svetih otaca* iz druge polovine XV vijeka.”³⁵

Pored Dragoja Živkovića o fondu starih knjiga u Cetinjskom manastiru daje nešto šire podatke Dušan Martinović na naučnom skupu *Skriptoriji i manastirske biblioteke u Crnoj Gori*, održanom na Cetinju 1987. godine. On konstatuje: “U

³⁴ Dragoje Živković, nav.dj., 381, 382.

³⁵ Dušan Martinović, *Uvodna riječ*, u: *Skriptoriji i manastirske biblioteke u Crnoj Gori*, Zbornik radova sa naučnog skupa na Cetinju, održanog 26. i 27. oktobra 1987. godine, Cetinje, 1989.

Cetinjskom manastiru se formira i prva biblioteka krajem XV stoljeća, čiji prvi popis knjiga datira iz druge polovine XVI vijeka. Zapravo, 1592/93. godina manastirska biblioteka je imala 42 rukopisne i štampane knjige i to je za ono doba bila solidna, ponajveća biblioteka (*la piu copiosa libreira*), o čemu svjedoči izvještaj papskog emisara Leonardija iz 1638. godine. Kasnije će, u vrijeme mitropolita Vasilija Petrovića (1709-1766) i pogotovu Petra I Petrovića (1782-1830) i njegovog nasljednika Petra II Petrovića Njegoša (1830-1851) biblioteka dobiti fizionomiju organizovane i sređene kulturne institucije od mnogostrukog značaja za nauku i kulturu.”³⁶ Autor, takođe, dijeli mišljenje o njihovoj slaboj sačuvanosti i ističe: “Sudbina pomenutih i nepomenutih rukopisnih knjiga, “rukodjelisanih” u razdoblju od XII do XV vijeka, bila je takva da su razasute po raznim jugoslovenskim i evropskim centrima i tako iako sačuvane za nauku, otuđene kao kulturno dobro mjesta u kojima su nastajale. A koliko je nestalih, za nauku za svagda uništenih, ni broja se ne zna.”³⁶

I u drugim manastirima u Zeti i Crnoj Gori nalaze se brojne stare rukopisne knjige, od kojih su značajan dio nastale prepisivačkom djelatnošću za crkvene, bogoslužbene potrebe.

Svetomiholjski manastir na Prevlaci kod Tivta u svom skriptorijumu prepisao je više crkvenih knjiga, koje čine veoma brojnu i vrijednu zbirku crkvenih rukopisa u kojoj se nalaze: *Simeonov tipik* iz treće četvrtine XIV vijeka, zatim dva psaltira, dva oktoiha, *Jevanđelje*, *Apostol*, *Liturgija* (Službenik), *Molitvenik* (Trebnik), šest mineja, *Triod*, *Pravila*, *Palaj*, *Otačnik* i *Tipik*, takođe iz XIV stoljeća, ističe Vojislav Nikčević i zastupa stanovište da i oni pripadaju fondu prevlačke prepisivane literature.³⁷

Manastir sv.Trojica kod Pljevalja je takođe bogat starim rukopisnim crkvenim knjigama. “U njegovoj ostavštini se nalaze: jedno Četvorojevanđelje iz druge polovine XV vijeka i jedno iz treće četvrtine istog stoljeća, Četvorojevanđelje popa Stefana iz 1476, *Izborno jevanđelje s apostolima* i dodatkom

³⁶ Isto, 7.

³⁷ Vojislav Nikčević, *Crnogorski pravoslavni skriptorijumi*, Arhivski zapisi, br.1-2, 1996, 12.

iz *Trebnika* iz sredine XV vijeka, *Psaltir* sa dodatkom iz druge polovine XV vijeka, *Minej služabni za april* iz druge četvrtine XV vijeka i *Minej* za isti mjesec koji takođe pripada XV vijeku. Iz grupe hagiografsko-patrističkih tekstova ovaj manastir posjeduje: *Otačnik* iz treće četvrtine XV vijeka, kojemu je pridodat i tekst Crnorisca Hrabara *O pismenih*, kao i *Stihovani prolog* za mjesec mart-avgust iz treće četvrtine XV vijeka, *Adrijantu* Jovana Zlatoustog sa 31 besjedom iz druge polovine XV vijeka i *Margarit* iz 1452. godine.³⁸ Iz navedenog citata se vidi obilje i bogatstvo starih crkvenih rukopisa koji čine ostavštinu ovog manastira, dok je Vojislav Nikčević mišljenja: "Upravo najznačajnije knjige istočno-pravoslavnog obreda iz XIV vijeka, ipak, potiču iz pisarnice manastira sv. Trojica kod Pljevalja."³⁹

Dragoje Živković, zbirci starih crkvenih rukopisnih knjiga pridaje kao osobito važno iz ostavštine u manastiru Nikoljcu kod Bijelog Polja. "Nikoljcu u Podvrhu kod Bijelog Polja pripadaju: *Četvorojevanđelje* iz prve polovine i *Četvorojevanđelje* dijaka Petra s kraja XV vijeka, *Minej služabni za avgust* s kraja XV i *Minej praznični* koji je pripadao Cetinju Bogorodice iz Zaplana (!) iz poslednje četvrtine XV vijeka, dva posna trioda, jedan iz druge ili treće dekade, a drugi iz druge četvrtine XV vijeka, jedan *Služabnik* iz prve polovine XV vijeka; privlače i pažnju i nekoliko hagiografsko-profanih spisa iz ostavština ovog manastira kao: *Zbornik slova i žitija*, vezan za vrijeme između 1410. i 1430. godine. Tu su, najzad, i dva pravna spisa: skraćena *Vlastareva sintagma* iz druge četvrtine i *Tipik* manastira Vojislavice na Kosovu iz poslednje četvrtine XV vijeka."⁴⁰

Relativno bogate zbirke, starih crkvenih rukopisnih knjiga, odnosno biblioteke su, takođe, imali: manastir Piva, manastir Savina, manastir Đurđevi stupovi u Beranama, manastir Morača, manastir Ostrog i dr.

V. O "pohari" naših crkvenih rukopisnih i prvih štampanih knjiga i drugih važnih arhivalija, koje se gotovo kon-

³⁸ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, Tom I, Cetinje, 1989, 381.

³⁹ Vojislav Nikčević, nav. dj. 12.

⁴⁰ Dragoje Živković, nav. dj. 381.

tinuirano i flagrantno činilo u Crnoj Gori većinom od izvanjaca, dužnosnika, naučnika i dr. koji su je posjećivali, dosta govori njihovo odnošenje od Vuka Karadžića u čemu je imao pomagače: Vuka Vrčevića i Vuka Popovića. Vuk Karadžić je više puta boravio u Crnoj Gori radi regulisanja jedne od svojih penzija i sabiranja i bilježenja jezičke građe i narodnog stvaralaštva, ali je i “predano” radio na otkupu za male novce starih, veoma vrijednih crkvenih i drugih rukopisnih i prvih štampanih knjiga, koje su završile u bečkim i drugim evropskim kulturnim i naučnim centrima, njihovim arhivima i bibliotekama, i dr.

O tome kako je u ovoj pohari siromašio Crnu Goru, mnogo govori pismo 25. Vuka Vrčevića, koji je bio “zadužen” za područje Budve, Maina i Paštrovića, potom i Risna i Trebinja,⁴¹ upućeno Vuku Karadžiću u kojem je dat spisak poslatih crkvenih knjiga: Žitije Svetog Save, Psaltir pisan 7100 godina od stvaranja svijeta, Sabornik pečatan od Božidara Vukovića u Mlecima, Trebnici, Jevanđelja, Triod, Molitvenici, Liturgija pečatana u Italiji od Đura Ljubojevića iz 1527, Pentikor rukopisni, Mjesecoslov⁴² i druge.

Takođe, iz pisma 13. Vuka Popovića upućenog Vuku Karadžiću se vide “razmjere i sadržaj ovog destruktivnog djelovanja”, u kojem navodi “da je za njega sakupio pored određenog broja narodnih pjesama i 2 trebnika, poluustav, 2 molitvenika, 1 oktoih i triod posni, 2 jevanđelja, 2 psaltira, 1 hirotoniju, 2 mineja, 1 psaltir, 1 službanik, sve 16 komada.”⁴³

Akademik Jevto Milović, koji je blizu 30 godina istraživao građu u bečkim arhivima: Državni arhiv, Ratni arhiv, Upravni arhiv, Policijski arhiv, Nacionalna biblioteka i dr., dao je popis knjiga (39), koje se čuvaju Austrijskoj nacionalnoj biblioteci, kao i onih u Državnoj biblioteci u Berlinu.⁴⁴

⁴¹ Alojz Ujes, *Risna i Vuk Stefanović Karadžić i Crna Gora*, SANU, Titograd, 1987, 249; Mile Bakić, *Vuk Karadžić i arhivska građa u Crnoj Gori* : zbornik radova sa naučnog skupa Vuk Karadžić i Crnogorci, spisi, 2005, 232.

⁴² Isto, 242, 232.

⁴³ Isto, 243, 233.

⁴⁴ Jevto Milović, *Štampane i rukopisne knjige koje je Vuk Karadžić sakupio u Crnoj Gori i zapisi u tim knjigama*, Vuk Stef.Karadžić i Crna Gora (naučni skup), Titograd, 1987, 213.

Austrijska monarhija, kao što je poznato, obnovila je Arhiv generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju u Zadru, od 1624. godine, koji od 1814. godine u istom gradu djeluje kao Arhiv starih spisa pri Predsjedništvu pokrajinske uprave. Ona je vršila arhivsku službu na ovom teritorijalnom području, sprovodeći na njemu politiku "koncentracije" arhivske građe, čije prve aktivnosti su bile odnošenje stare mletačke građe i spisa iz razdoblja francuske uprave.⁴⁵

Treba konstatovati da je Vuk Karadžić u otuđenju naše arhivske građe i njenom odnošenju u Beč, nešto manje u Berlin i dr., bio vrijedan djelatnik austrijske arhivske politike "sabiranja, koncentracije arhivske građe" iz jugoslovenskih zemalja i iz Crne Gore, odnosno najviše Boke Kotorske, odakle je 1883. godine odnešena vrijedna arhivska građa, koja je vraćena u Kotor tek 1952. godine.⁴⁶ "Arhivska građa, naročito crkvene provenijencije "koncentrisana", odnosno odnešena je pored primorskih i iz drugih krajeva Crne Gore... Ima ne malo saznanja da su uzimanjem, poklonom i prodajom za male novce, moglo bi se reći, preko ovih emisara poharani brojni i vrlo vrijedni djelovi naših crkvenih arhiva - stare rukopisne bogoslužbene i druge crkvene knjige, ikone, povelje, i drugi dokumenti, tako da je dio našeg vrijednog kulturnog nasljeđa završio u središnjim austrijskim arhivima."⁴⁷

Predrag Malbaša, pozivajući se na Ljubomira Stojanovića (Život i djelo Vuka St. Karadžića 1924, 708), konstatuje da je Vuk Karadžić radi obezbjeđenja sredstava za egzistenciju prodavao stare rukopisne knjige Ruskoj akademiji, Rumjancovom muzeju, Berlinskoj akademiji, Berlinskoj dvorskoj biblioteci, Sreznjevskom, Bočanskom, Šiškovu i naročito mnogo Pogodinu.⁴⁸ Autor dalje navodi: "Od oktobra 1846. godine do marta 1854. godine Vuk je Mihailu Pogodinu prodao starih knjiga za oko 9430 rubalja. U pošiljci od 22 ju-

⁴⁵ *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Hrvatska*, Beograd, 1984, 14; Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, 79.

⁴⁶ Mile Bakić, *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010.

⁴⁷ Isto, 79.

⁴⁸ Predrag Malbaša, *Vuk i knjige*, Zbornik radova, Vuk Karadžić i Crnogorci, Cetinje, 2005, 246.

na 1847. godine Vuk je između ostalog, poslao: *Triod posni* (Venecija-1561), *Pentikostar* (Venecija, 1561), *Psaltir* (Cetinje, 1495), za koje Pogodin kaže da su prekrasne, a za dva zbornika (Venecija, 1538 i 1563), *Triod posni* (Venecija, 1551) i *Psaltir* (Venecija, 1638), da su odlično sačuvane. Da je količina knjiga koje je Vuk poslao Pogodinu bila zaista znatna, proizilazi iz Pogodinovog pisma od 30. januara 1848. godine, u kojem javlja Vuku da u svojoj biblioteci ima već po nekoliko primjeraka iste knjige i kaže:” Za sledeće knjige, od kojih ste vi mene poslali po pet i više primjeraka, *Oktoih* (1537), *Minej* (1538), *Služabnik* (1554), *Triod* (1561), *Triod cvjetni* (1563), *Molitvenik* ili trebnik (1570), ja ubuduće mogu dati samo 35, odnosno 20 rubalja.”⁴⁹

Predrag Malbaša o Vukovoj prodaji starih rukopisnih i štampanih knjiga navodi: ”Do Drugog svjetskog rata u toj biblioteci se nalazilo otkupljeno od Vuka Karadžića: Četiri jevanđelja, šest psaltira, pet apostola, četiri trebnika, tri nomokanona, tri mineja, dva služabnika, dva trioda, dva oktoiha, dva zbornika, jedan sabornik, jedan homilija, jedan akatist itd.”⁵⁰

Vuk Karadžić pozivajući se na M. Seleskovića (Vuk Karadžić i G. Pertz, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd 1937, XVII/1, 84-5), dalje daje brojne i detaljne podatke o prodaji ovih knjiga Berlinskoj kraljevskoj biblioteci. Tako je “prodao aprila 1856. godine 11 komada knjiga za 310 talira, zatim juna 1856, 45 rukopisa za 955 talira, potom aprila 1857. godine 5 knjiga i jedan rukopis za 160 talira i maja 1857. godine 3 rukopisa za 300 talira. Prema ovoj dokumentaciji, Vuk je samo Berlinskoj kraljevskoj biblioteci prodao 16 knjiga (od kojih jednu na pergamentu) i 49 rukopisa (od kojih 11 na pergamentu) za ukupnu cijenu od 1725 talira.”⁵¹

⁴⁹ Predrag Malbaša, nav.dj., 264.

⁵⁰ Predrag Malbaša, nav.dj., 246, 247.

⁵¹ Isto, 247.

UDK 930.25(497.16)

Dr Mile BAKIĆ

**IMAJU LI (I KOD NAS) ARHIVI AUTONOMNOST,
PROFESIONALIZAM, APOLITIČNOST I
DEMOKRATIČNOST
-Iskustva, rezultati naše i drugih bivših
socijalističkih zemalja-**

Sažetak: Rad analizira autonomnost, profesionalnost, apolitičnost i demokratičnost arhiva bivših socijalističkih zemalja, bivše SFRJ i Crne Gore. Provedena analiza pokazuje kako su i na koji način njihovi totalitarni društveni sistemi ostvarivali dominantan uticaj na arhive: indoktrinacija istorije, arhivistike, finansiranje, kadrovska politika u arhivima i dr. Arhivski totalitarizam njihov nije nestao ni nakon izvršene „tranzicije“, a autor ističe da je jedino rješenje i pravi put za to: „autonomija arhivske službe što je drugo ime za njenu profesionalizaciju“, mišljenje hrvatskog arhivskog znanstvenika Josipa Kolanovića. Rad se fokusira na probleme koje u ovom pogledu ima Crna Gora i ukazuje na mogućnosti i prioritete nakon izvršene „arhivske reforme“ da se arhivi učine savremenim društveno i naučno profilisanim ustanovama.

Ključne riječi: arhivi, bivše socijalističke zemlje, bivši SFRJ, njene republike, Crna Gora, autonomnost, apolitičnost, profesionalizam arhiva.

**DO OUR ARCHIVES (AND WITH US)HAVE AUTONOMY,
PROFESSIONALISM, APOLITISM AND DEMOCRACY
- Experiences, results of our and other former socialist countries -**

Summary: The paper analyzes the autonomy, professionalism, apolitism and democracy of the archives of the former socialist countries of the former SFRJ and Montenegro. The conducted analysis shows how and in what way their totalitarian social systems exercised a dominant

influence on the archives: indoctrination of history, archives, financing, personnel policy in archives and others. Archival totalitarianism did not disappear even after the „transition” was made , and the author points out that the only solution and the right way is: „ the autonomy of the archive service, which is another name for its professionalization „, opinion of the Croatian archival scientist Josip Kolanovic. The paper focuses on the problems that Montenegro has in this respect and points to the possibilities and priorities after the“ archival reform“ was carried out to ensure that archives contribute to modern socially and scientifically-funded institutions.

Keywords: *Archives, the former socialist countries , former SFRJ, its republics, Montenegro, autonomy, apolitic, professionalism of archives.*

1. Često se novija istorija savremenih arhiva dijeli na istoriju arhiva komunističkog perioda i postkomunizma, odnosno istoriju arhiva prije i nakon pada socijalizma. Podjela je i kod nas došla preko arhivskih službi i arhivista zapadnoevropskih zemalja, a mi smo je zdušno i dosta nekritički primili i prihvatili, iako je za to imalo određenih opravdanih teorijskih i praktičnih arhivističkih razloga. Ovdje se radi o određenom pojednostavljenom stručnom šematizmu, koji se svodi u suštini na sljedeće: arhivi, arhivska djelatnost i arhivistika u bivšim socijalističkim zemljama, odnosno zemljama sa totalitarnim društveno-političkim sistemima, posve su pod uticajem vladajućih partija, politike, ideologije i time nejavni i nedemokratski, dok u zemljama zapadne demokratije sve to nijesu. Prećutno za to postoje geografske i vremenske granice - najnovija je Berlinski zid i njegovo rušenje, kao i pripajanje Istočne Njemačke (DDR) matičnoj njemačkoj državi.

I kod nas u Crnoj Gori Berlinski zid i njegovo rušenje postali su paradigma pada socijalizma, socijalističkog samoupravnog sistema i uvođenja novog kapitalizma, ne starog, klasičnog, istorijski prevaziđenog, nego navodno savremenog, socijalno modifikovanog, progresivnog, i dr. Ali i paradigma ranije istaknute i kod nas hronološke arhivske podjele, podstaknuta i utemeljena prethodnom socijalnom i političkom podjelom. I o jednom i drugom veoma važnom pitanju ništa, ili vrlo malo kažu ljudi iz struke i nauke, ne bih rekao zbog nedostatka intelektualne hrabrosti, etike, niti da je u pitanju

intelektualna autocenzura i dr. U pitanju može biti njihov pojedinačni, staleški, ideološki, politički stav da ne treba da se bave ovom problematikom, zašto iznalaze mnogo razloga, što šteti struci i nauci, kao i njihovom ugledu i stručno naučnom autoritetu. Rekao bih, na njihovo mjesto su se „ugurali“ ljudi iz ideologije, politike, partijski aktivisti i „određeni“ ljudi od lokalnih do centralnih vlasti, administrativnog aparata (administracije), nove političke klase, koja je zamijenila raniju komunističku, socijalističku, političku klasu. Njihov upliv je politički, ideološki utilitaran, pragmatičan, bavljenje i razmatranje u kojem je izostala analitičnost, studioznost, naučnost, multidisciplinarnost, pogotovo konekcija sa inostranim arhivskim izvorima i naučnim saznanjima o ovim pitanjima. Sličnih primjera je bilo, ali u mnogo manjoj mjeri i u drugim bivšim socijalističkim zemljama i ličilo je ne malo i na političku, partijsku propagandu namijenjenu manipulisanju javnosti, sadašnjim i potencijalnim glasačima, ali i, da se poslužimo političkim žargonom, političkim oponentima i neistomišljenicima (ranije državnim neprijateljima).

Poput većine bivših socijalističkih zemalja, kao i zemalja bivše Jugoslavije (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i dr.), nijesmo se u Crnoj Gori dovoljno i šire angažovali da naučno izučimo ove novonastale, velike društvene i istorijske događaje i promjene, kao i promjene u arhivskim sistemima, arhivskoj teoriji i praksi bivših socijalističkih zemalja i njihove odnose i međusobne uticaje. Očito novi, gotovo planetarni, događaji i promjene su unijele novine u arhivskim sistemima, arhivskim službama, arhivima, arhivistici ovih zemalja, te su saobrazno takvoj izmijenjenoj društvenoj i profesionalnoj ulozi postali autonomniji, profesionalniji, otvoreniji, demokratičniji, i značajno aktivniji i plodotvorniji sudionik u izučavanju novih istorijskih i društvenih događaja i kretanja.

2. Gdje su u svemu ovome arhivi u Crnoj Gori, jesu li se značajno promijenili poput arhiva bivših socijalističkih zemalja (prije svega njihova društvena, profesionalna uloga)? Zapravo, jesu li dosegli veću autonomnost, profesionalizam, apolitičnost, demokratičnost, te da li je arhivska građa postala otvorenija, pravovremeno više dostupnija javnosti,

istraživačima, korisnicima? Kad kažemo arhivi mislimo i na vanarhivske ustanove: muzeje, biblioteke, institute i dr., koji raspolazu sa arhivskom građom, te stvaraoce i imaoce registraturskog materijala i arhivske građe (operativni arhivi), posebno ministarstva vojske, unutrašnjih poslova, diplomatije, koji arhivima ne predaju arhivsku građu i predstavljaju neformalno gledano specijalne arhive, pojedinih stvaralaca ili pojedinih društvenih djelatnosti, veoma važne arhive društveno i profesionalno. Ova upitna konstatacija će, tek nakon sprovedenog istraživanja, imati i odgovor do kojeg je dosta teško doći, jer je u pitanju posve nova, složena problematika.

Da bih približio na izvjestan način istraživačima arhivistima ovu problematiku, želio bih istaći da su zemlje bivšeg SSSR-a, Bugarska, Poljska, Češka, Slovačka, i dr. arhivistički prilježno i pravovremeno odgovorile ovim novim političkim i društvenim promjenama: otvorile su arhive i svoju građu, koja je do tada bila djelimično ili posve nedostupna istraživačima (istoričari, novinari, publicisti i dr.), tako da se značajno povećao interes za istraživanje u njima, a predmetom istraživanja su postale i od ranije brojne nedozvoljene teme. U arhivima ovih zemalja, naročito Rusije, brojni su istraživači iz SAD, Njemačke, Engleske, Francuske, Italije i drugih zemalja, koji istražuju arhivsku građu o političkim i uopšte društvenim događajima novije istorije, naročito XX vijeka, a koji se tiču prošlosti tih zemalja. Predmeti njihovog naučnog interesovanja su naročito veliki međunarodni, odnosno svjetski događaji u kojima su SSSR i druge socijalističke zemlje imale značajnu ulogu, čiji su politički, zapravo istorijski uticaji i posljedice bile i prema zemljama koje istražuju građu arhiva ovih zemalja. Kada je riječ o arhivima ovih zemalja, oni su za potrebe inostranih istraživanja obezbijedili prevodioce, mikrofilmovanje i fotografisanje dokumenata, istraživanje građe njihovih arhivista, naučnoinformativnih sredstava, i dr., a za izvršene arhivske poslove ubiraju značajna sredstva.

Nažalost, kod nas ovakvih istraživanja arhiva do sada nije bilo, niti pojedinačno, pogotovo ne timskih, dugoročnih. To lako možemo alibirati pomanjkanjem novaca i dr., a pravo

pitanje je možemo li se za to kako treba organizovati i imamo li osposobljenih stručnjaka/istraživača sa neophodnim znanjem i iskustvom. Međutim, za državu, društvo, nauku, kulturu, arhive, arhivistiku i dr. neprocjenjiva i nenadoknadiva je šteta da se nijesmo „na pravi“ način ponijeli prema ovim pitanjima.

3. Za nas kao državu, društvo, te arhive, arhivistiku naročito je veliki promašaj i nedopustiva greška da nijesmo dovoljno radili na arhivskoj „tranziciji“: stručno, naučno, nadasve profesionalno, što bi doprinijelo i arhivskom i društvenom razvoju Crne Gore. S eliminisanjem očiglednih recidiva i nasljeđa arhivskog totalitarizma, zasigurno bi se više iskazali kao moderno, savremeno društvo, a posebno u profilisanju arhiva kao naučnih, otvorenih, autonomnih, depolitizovanih i demokratskih ustanova i što je posebno bitno - njihovoj većoj otvorenosti prema javnosti. Ova tema je društvena i arhivistička, mora se neizostavno i detaljno sa oba aspekta izučiti. Ona ima dalekosežne i dugoročne teorijsko- praktične posljedice u odnosu na arhivsku praksu, ali i na arhivsku doktrinu.

Podsjetio bih da su u Crnoj Gori arhivi nastali u socijalističkom periodu: kotorski (1949), nacionalni (1951), i od tada se nikada nije naučno raspravljalo, niti pisalo o navedenim temama na novi, kvalitetniji, savremeniji način, i u korelaciji sa inostranim arhivskim teorijskim i praktičnim iskustvima i dostignućima. To je upućivalo na činjenicu da je kod nas sve u redu, a bojim se da sam dosta blizu istine kada kažem da mi i ne znamo u pravom značenju šta je autonomnost, profesionalizam, apolitičnost, deideologiziranost, nepartijnost arhiva, u čemu se ona sastoji, šta su njeni dometi, granice i dr. Nažalost, u tome nijesmo ni danas mnogo odmakli. Stoga se mora konstatovati da je problem je kod nas najprije u njihovom poimanju, razumijevanju, pa potom dalje, ostalo po strani: arhivska djelatnost, praksa, koja bez arhivske teorije nije moguća.

Retrospektivno gledano, u socijalističkom periodu naša razmišljanja i stručna, naučna javnost vrlo malo su na pravi način doticala ova pitanja. Više su u fokusu bila prava i dužnosti, zadaci arhiva, uloga i položaj arhiva u društvu

(materijalni), ali pitanja koja su tema ovog autorskog rada ostajala su po strani. Prava, obaveze, zadaci arhivi su, kao što je poznato, periodično definisani u nacionalnim arhivskim zakonima, i položaj arhiva se svodio na razmatranje i isticanje lošeg i nedovoljnog finansiranja, nepovoljnih prostorno-smještajnih uslova, zaostajanje u obezbjeđenju potrebne arhivske opreme, nedostatka kvalifikovanog arhivskog kadra, i dr. Tek se znatno kasnije, tako da kažem, u poznom socijalizmu, u bivšoj Jugoslaviji počinju skromno, postupno javljati nove ideje i poimanja o „novom profilu savremenih arhiva“ koje su dopirale sa Zapada. U nekim zemljama nastalim nakon dezintegracije Jugoslavije, manje u praksi, više u struci i nauci, određen preokret daju Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, i dr., gdje se javljaju autori: Josip Kolanović, Vladimir Žumer, Azem Kožar i dr. Oni o ovim pitanjima pišu prve, veoma značajne naučne radove u kojima, na novi, savremeniji način i mnogo profesionalnije, analiziraju ova pitanja i upoznaju nas sa teorijskim i praktičnim iskustvima i rezultatima drugih, naročito bivših socijalističkih zemalja, koji mogu biti uputni i primjenljivi i u našim uslovima. Tako nastaje novi naučni koncept u razmatranju i razrješenju ovih pitanja koji umnogome detaljno i cjelovito ukazuje što je i u čemu se sastoji „tranzicija“ arhiva, u kom pravcu treba da ide, kako da se usmjeri i ostvari depolitizacija, departijnost, veća javnost, autonomnost, profesionalnost, demokratičnost arhiva bivših socijalističkih zemalja, zemalja bivše SFRJ i Crne Gore. Treba istaći da je na ovu temu bilo i radova skromnog dometa, koji ovu problematiku pojednostavljeno shvatali kao „arhivi i politika“; zatim autora sa malim stručnim doprinosom koji se, rekao bih, parolaški svodio na to da arhivi moraju biti što manje pod uticajem politike, više profesionalne, a ne ideološke, partijske ustanove, i kao takve su relevantni pokazatelji demokratskog nivoa i razvoja jednog društva. Nećemo se iznenaditi da među vodećim arhivskim kadrovima i zapaženim arhivistima bivše Jugoslavije, koji su u njoj proveli značajni dio svog profesionalnog radnog vijeka, ima arhivista, prepoznatljivih po zdušnom zalaganju u arhivistici i arhivskoj praksi, poslije pada socijalizma, protiv veličanja

autoriteta partije, istorijskog vođe, vodeće uloge proleterijata, kasnije radničke klase i dr., uz jasnu konstataciju da se to ne može brzo prevazići te da treba vremena, sredstava, novog, osposobljenog arhivskog kadra i dr.

4. Veoma bitno, zapravo jedno od najbitnijih, se nameće pitanje gdje se i u kojim oblastima arhivske djelatnosti očitavala „totalitarnost“ kao posljedica totalitarnosti društvenog i političkog sistema u kojima su arhivi djelovali u Crnoj Gori?

U našoj zemlji postoji jedan nacionalni državni arhiv u kojem su objedinjeni svi područni (lokalni) arhivi, upravna organizacija državne uprave, mada je ranije bilo perioda da su arhivi bili ustanove kulture. On je organizacioni, institucionalni dio državne javne uprave, državnog sistema i pod nadležnošću ministarstva kulture, kao resorsnog ministarstva. Time su nacionalni državni arhiv, i u okviru njega objedinjeni arhivi, i u „bližem i neposrednijem kontrolnom odnosu“ države i njenih vlasti u planiranju i izvršavanju arhivske politike, programa rada, arhivskih stručnih i naučnih zadataka i dr. Država je arhivu „poslodavac“ i ona obavlja stručni nadzor nad zakonitošću njegovog rada, nad zaštitom arhivske građe u njemu i registratorskim materijalom i arhivskom građom kod stvaralaca i imalaca, itd.

Evidentan pokazatelj dirizma prema nacionalnom arhivu i arhivima u njihovom sastavu u Crnoj Gori je da ih država finansira u potpunosti: od ličnih dohodaka, izgradnje i održavanja arhivskih zgrada, pa do nabavke opreme, školovanja stručnog kadra i dr. Kad je, dalje, riječ o postojećem stanju, naglašavamo da državno ministarstvo finansija određuje i iznos i strukturu finansijskih sredstava za arhivske potrebe i nadzire utrošak i raspolaganje sa njima. Finansiranje arhiva, dakle, proizilazi iz njegovog statusa i ostvaruje se iz državnog budžeta iz kojeg se finansiraju ostala ministarstva i drugi državni organi, a utvrđuje se predlogom budžeta koji donosi Vlada, a usvaja Skupština Crne Gore za tekuću godinu. Uplate institucijama iz budžeta se realizuju kontinuirano tokom godine.

Još jedan značajan dokaz upliva države i politike na arhivsku službu i arhive u Crnoj Gori predstavlja izbor direktora

nacionalnog arhiva, njegovih pomoćnika, rukovodećeg kadra i arhivista koji se ostvaruje njihovim imenovanjem, kao i usvajanjem sistematizacije radnih mjesta za zaposlene u arhivu od strane državne vlasti. Uopšte cijela kadrovska politika u arhivima je ranije, a i sada, pod prejakim uticajem politike kao uostalom i najveće institucije države.

Za vrijeme socijalizma u zemljama sa totalitarnim društvenim sistemima direktori arhiva nijesu profesionalni arhivisti, nego istaknuti i zaslužni partijski ili državni funkcioneri, a što se prenijelo dosta i nakon tranzicije. To ilustrativno pokazuje, kako ističe hrvatski arhivski znanstvenik Jozo Ivanović: "Očito u tim zemljama se ovaj položaj shvaća kao političko ili isključivo upravno mjesto, nego profesionalno, tehničko."¹

U zapadnim zemljama, ističe ovaj autor, to nije slučaj, što „otkriva službeni stav vlade prema arhivima“; zapravo, od 45 država što su odgovorile na upitnik koji je pokrenuo Odbor za koordinaciju europskog programa MAV-a, a vodio ga je Hrvatski državni arhiv, čija je tema bila pravni i upravni položaj arhivskih ustanova, samo u pet zapadnih zemalja „direktor državnog arhiva nije profesionalni arhivist.“² “ Josip Kolanović, sveučilišni profesor arhivistike u Zagrebu, poznati hrvatski arhivski znanstvenik i raniji direktor hrvatskog Državnog arhiva, u ovom ide još dalje i tvrdi „Prvi i osnovni element kontrole arhiva, očitovao se u kadrovskoj politici.“³ Prema mišljenju Kolanovića u arhivskim službama bivših socijalističkih, totalitarnih zemalja „politička kvalifikacija je bila iznad profesionalne osposobljenosti i opredijeljenosti“, te da je ovdje „riječ o sustavu kontrole koji se prvenstveno provodi preko tzv. politike kadrova“, i da ovo pitanje nije riješeno, odnosno i dalje ostaje otvoreno i u zemljama zapadne demokracije .⁴

¹ Jozo Ivanović, *Arhivska neovisnost: anketa o položaju arhiva u europskim zemljama*, Arhivski vjesnik, god.42 (1999), 47.

² Isto, 47.

³ Josip Kolanović, *Autonomija arhivske službe*, Arhivski vjesnik, god. 42 (1999), 30.

⁴ Isto, 30,31.

5. Javni, upravni arhivi prema svom pravnom položaju su dio ovih sistema, koji služe upravi, ostvaruju zadatke i ciljeve države, koji su i politički. Svojim informacijama i dokumentima (arhiv kao izvor informacija), oni su imaju zadatak i da štite političke interese i ciljeve informisanjem i svrhom dokaza, odnosno politiku svoje zemlje. „Arhivistika je znanost koja proučava dokumente uredskog rada i ostavština osoba, koji su društveno-političkog, posebno historijskog ili tehničko-ekonomskog karaktera, kao izvora znanstvene informacije radi njihove zaštite i korišćenja za opće društvene potrebe i pojedinačne interese građana“.⁵ O tijesnoj i neraskidivoj vezi arhiva sa državom, koji ima status, ulogu i misiju prevashodno društvenog karaktera i u funkciji je razvoja i jačanja države⁶ piše prije pedeset i više godina svjetski poznati arhivski znanstvenik Theodor Schellenberg: „Akti održavaju početke i razvoj državne vlasti i predstavljaju glavni izvor informacija za sve postupke države. Oni predstavljaju administrativno oruđe, neophodno potrebno u radu organa državne vlasti. Oni sadržavaju dokaz finansijskih i pravnih obaveza, pa ih treba čuvati u interesu zaštite državnih interesa. Oni sadržavaju u sebi golemu riznicu administrativnih iskustava potrebnih državnim vlastima da bi očuvali povezanost i dosljednost svojih postupaka, da bi objasnili principe i ciljeve državne politike i da bi riješili socijalne, ekonomske, organizacione i proceduralne probleme. Kratko rečeno akti čine podlogu na kojoj je izgrađena struktura državnog aparata“.⁷ Nećemo ulaziti u pitanje da li su arhivi „nosioci“ moći države, da li je u nekom (manjem) dijelu preuzimaju i da li se ona u arhivima može otrgnuti i izmaći kontroli, odnosno biti nekontrolisana. To je zasebna tema, koja se stalno usložnjava i dobija na aktuelnosti, značaju te zahtijeva širu, potpuniju obradu i eksplikaciju. U vezi sa ovim pitanjem mnogo je važno i ko je nosilac, subjekt najviše državne vlasti u arhivu, odnosno nacionalnom arhivskom sistemu i što utiče na autonomiju i integritet arhiva? U svijetu, kao što je poznato, postoji više

⁵ Ivan Beuc, *Arhivistika*, Zagreb, 1968, 15.

⁶ Mile Bakić, *Arhivistika*, Podgorica, 2007, 29.

⁷ Theodor Schellenberg, *Moderni arhivi*, Beograd, 1965, 6.

modela: glavna državna arhivska uprava koja je izvan arhiva i njima upravlja, zatim nadležno ministarstvo ili neko njegovo tijelo, Vlada, nacionalni arhiv, odnosno sami arhivi, itd.⁸ U bivšim socijalističkim zemljama vodeću upravnu vlast nad arhivima su obavljale glavne državne arhivske uprave, dosta rjeđe sami državni arhivi. Kod nas u Crnoj Gori postojala je i sada postoji, rekao bih, jedno dosta „hibridno“ rješenje da glavnu upravnu državnu vlast obavlja sam državni arhiv, u čijem sastavu su i lokalni arhivi (opštinski arhivi), i državno ministarstvo kulture, a ne ministarstvo uprave što bi bilo logično, budući da je nacionalni državni arhiv dio državne uprave (upravna organizacija).

Drugim riječima, funkciju glavne arhivske vlasti, iako je arhiv dio državne uprave, sistemom podijeljene odgovornosti sprovodi i ministarstvo kulture, odnosno Vlada preko ministarstva, i nacionalni državni arhiv, koji je ujedno dio i državnog i arhivskog sistema zemlje. Na pojedinim poljima arhivske stručne djelatnosti ova „podijeljena odgovornost“ se na neki način ponavlja, pa i duplira. Recimo, nacionalni državni arhiv ima zakonska ovlašćenja da vrši inspekciju i nadzor nad nizom stručnih postupaka, odnosno nad stručnim postupanjem u vezi sa registraturskim materijalom i arhivskom građom stvaralaca/imalaca (registratura), naročito nad njihovom fizičkom zaštitom i osiguranjem od propadanja, nestajanja i uništenja. Ako u ovom pogledu dođe do nezakonitog postupanja, nedopustivog ponašanja i kršenja arhivskih normi u čijem donošenju je učestvovao i državni arhiv, a propisala ih je država, imaju se primijeniti državni arhivski propisi, arhivski zakon i krivični zakon, odnosno zakonske kazne (primjena sankcija). Još jedan pokazatelj ne ide u prilog autonomnosti arhiva, a to je da nacionalni državni arhiv podliježe državnom nadzoru u pogledu zakonitosti svog rada i arhivskog stručnog postupanja sa arhivskom građom i dr., a dio je državne uprave. Ovo dupliranje nadzora nad arhivima ne samo da ne daje doprinos autonomnosti, profesionalnosti i depolitizaciji arhiva, nego je otvoreno pitanje pred državu, arhive, pravnu nauku i arhivistiku kako

⁸ Vidi: Jozo Ivanović, nav.dj. 67.

ga pravilno riješiti i prevazići, čime bi postigli određen pomak i u autonomnosti uprave, državnih arhiva, kao i njihovih međusobnih odnosa.

6. U razmatranju ovih pitanja više nego uputno se nameće zahtjev u kojim aspektima, oblicima i sadržajima se sve još ostvarivalo nepoštovanje i kršenje autonomnosti i profesionalnog integriteta arhiva i arhivske građe u bivšim socijalističkim zemljama, prije svega u bivšoj SFRJ (Crnoj Gori), čega je bilo ne malo i u praksi i teoriji.⁹

Autonomnost arhiva je tijesno vezana i sa dostupnošću i pravom na korišćenje arhivske građe koje je opšte i jednako za sve, bez bilo kakvih ograničenja. Prema profesoru Kolanoviću, selektivni pristup arhivskoj građi je, pored kadrovske politike, slijedeći najrasprostranjeniji metod državne, političke kontrole arhiva, što je u njegovoj primjeni dovelo da su u izučavanju savremene istorije dokumenti „bili strogo nadgledani“ i „da je pristup bio potpuno omogućen samo „državnim povijesničarima“, te da uticaj politike na arhive ima za posljedicu i „prećutkivanje povijesti“, da „skrivena i prećutkivana istina stvarala je krivu sliku prošlosti i često bila izvorom manipulacije povijesti i oblik gušenja demokratskog razvoja“.¹⁰

Takođe, vid izopačenja autonomne, profesionalne uloge arhiva i integriteta arhivske građe, pod uticajem politike je i što se ostvaruje putem manipulacije istorijom. Ustaljen i poznat odnos nje i arhivistike nije komplementaran, a integritet arhivske građe političkom indoktrinacijom je ugrožen što ne doprinosi na pravi način istoriji kao nauci.¹¹ Vodeća državna vlast na arhivistiku i domete istorije može loše uticati „nebrigom o stanju arhivske građe“, kako one u operativi, tako i one koja je predata arhivu, „koja se ogleda u odsustvu propisa kojima se uređuje proces nastajanja, operativne funkcije i pohranjivanja dokumenata u nadležne

⁹ Josip Kolanović, *Autonomija arhivske službe*, Arhivski vjesnik, god.42 (1999), 63.

¹⁰ Josip Kolanović, *Autonomija arhivske službe*, Arhivski vjesnik, god. 42 (1999), 31.

¹¹ Azem Kožar, nav.dj., 21.

arhive, potom u nepostojanju (ili neprimjeni) standarda i normativa u ophođenju sa arhivskom građom itd.¹² Poznata je arhivistička maksima „da je krivo izlučivanje ravno paleži arhivalija“¹³, a kakva će se pisati istorija najviše zavisi od arhivista, od dokumenata koje oni sačuvaju i pohrane u arhive, tako da arhivisti nijesu samo čuvari arhivske građe, nego i njeni „stvaraoci“. Ova praksa imanentna je više zemljama sa nerazvijenim arhivskim službama, koje nemaju arhivsku tradiciju, a nebriga o dokumentima na širem državnom nivou slijedi i zbog siromaštva, pomanjkanja novca za finansiranje osnovnih potreba i funkcija arhiva, osposobljavanje arhivističkog kadra, i dr.

Uticaj politike, u negativnom smislu, na nezavisnost arhiva i profesionalnu funkciju i integritet arhivske građe se ostvarivao posredstvom historiografije, koja je prvenstvo u istraživanjima davala građi o vodećoj ulozi partije, socijalističkoj revoluciji, oslobodilačkoj borbi, životu, radu i ulozi pojedinih revolucionara, visokih državnih, političkih i vojnih ličnosti. To je moralo imati i „dokumentarno arhivistički aspekt“, tj. morala se voditi najveća pažnja i briga o arhivskoj građi koja će omogućiti istraživanje navedenih istorijskih tema.¹⁴ Mišljenje je profesora Kožara: „Historiografsko usmjeravanje arhivistike u bivšim socijalističkim zemljama evidentno je u svim oblastima i sadržajima njenog rada: kod zaštite arhivske građe u nastajanju, preuzimanja, valorizacije, arhivističke obrade, istraživanja, publikovanja i prezentiranja“.¹⁵ Prema mišljenju ovog autora, uticaji politike na historiografiju su se u socijalističkoj Jugoslaviji, pa i u Bosni i Hercegovini očitovali kroz: aktivnosti novih vlasti na prikupljanju značajnih količina memoarske građe o ilegalnom radu KPJ, SKOJ-a između dva svjetska rata i dr., koja ima ograničenu istorijsku vrijednost; istraživanje arhivske građe

¹² Azem Kožar, nav. dj., 21; *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 2, Tuzla, 2005, 18.

¹³ Ivan Beuc, *Prijedlog za unapređenje sistema odobrenja i izlučivanja registratorske građe u Jugoslaviji*, Vjesnik historijskog arhiva u Pozipu, Rijeci, 1969, 467; Mile Bakić, *Arhivistika*, Podgorica, 2007, 148.

¹⁴ Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 2, Tuzla, 2005, 25.

¹⁵ Isto, 25.

u inostranstvu, koje je bilo politički usmjereno i prioritarno fokusirano na: Komiternu, Komunističku omladinsku internacionalu i dr; osnivanje i usmjeravanje više naučnih i kulturnih institucija: instituta za historiju radničkog pokreta, koji su se razvili iz arhiva za historiju radničkog pokreta, od kojih su nastali pojedini instituti za historiju; nastajanje novih spomen obilježja o ličnostima radničkog pokreta, NOR-a i revolucije; osnivanje mreže muzejskih ustanova za brigu o muzeološkoj građi revolucionarnog karaktera: muzeji opšteg tipa u čijem sastavu su i historijska odjeljenja, muzeji revolucije i dr; finansiranje „naručenih tema“ kao naučnih projekata (utvrđivala ih savezna, federalna vlast, finansirale republike), koje su se dominantno odnosile na savremenu političku istoriju; školovanje naučnih kadrova, koji su bili režimski historičari, a njihova nauka režimska nauka.¹⁶

Kontrolisana istorija, zapravo istorija manipulisana politikom ostvarivala se po navedenim metodama i u Crnoj Gori za vrijeme bivše Jugoslavije, a potom i od novih vlasti, politike i nakon „tranzicije“, što je imalo nepovoljnog uticaja na arhive, arhivistiku i stanje i integritet arhivske građe. Ovome treba dodati da se u Crnoj Gori ostvarivala dugo vremena i kroz diverzifikaciju i disperziju vodećih historiografskih i arhivskih institucija: da je Fakultet za istoriju u Nikšiću „prekomponovan“ istovremeno u Fakultet i za geografiju, da je po završenim četvorogodišnjim studijama školovan kadar sa zvanjem profesora istorije i geografije. Praktično, do skoro je trajalo ovo dvojstvo „istorije i geografije“, kada se ukida i Fakultet za istoriju se oslobađa pogrešnog uticaja ranije državne vlasti, politike i vraća u regularne naučne tokove. Takođe, određena vrsta političkog uticaja se ostvarivala i kroz pogrešno geografsko i funkcionalno lociranje vodećih nacionalnih institucija koje izučavaju istoriju Crne Gore. Istorijski institut je iz neshvatljivih razloga sa Cetinja, prijestonice crnogorske državnosti i istorije, preseljen u Podgoricu, a Fakultet za istoriju, umjesto na Cetinju, osnovan je u Nikšiću, gradu metalne industrije i metalurgije. Arhivi su laboratorije za izučavanje istorije, gdje studenti istorije

¹⁶ Azem Kožar, nav.dj., 24, 25.

praktično svakodnevno izučavaju arhivsku građu, koja je od šireg nacionalnog značaja. Ova građa se čuva u cetinjskom Državnom arhivu, a u istom gradu bi za svoje studijske i istraživačke potrebe imali mogućnost da koriste bibliotečku i muzejsku građu u državnoj nacionalnoj biblioteci i muzeju. Trebalo bi iz navedenih razloga Institut za istoriju vratiti na Cetinje, a Fakultet za istoriju iz Nikšića prebaciti, takođe, na Cetinje.

7. Može se reći da su ovo su ozbiljni i širi problemi, ne samo arhivistike, nego i historiografije kao nauke, i uopšte nauke, koji se duboko tiču i naše zemlje. Nije rješenje ono što je učinila naša historiografija poslije urušavanja socijalizma, kada su se njeni istoričari „preko noći“ odrekli istorijskog materijalizma i socijalističke historiografije zasnovane na marksizmu i postali na prečac njeni najveći oponenti i kritičari. Ništa se kod njih u ovom pogledu nije suštinski promijenilo i flagrantan su primjer naučne, pa i političke mimikrije, kameleonstva. Više podsjećanja radi, u svijetu, naročito zemljama zapadne demokratije, bilo je poznatih historiografa marksističkog uvjerenja, a njihova istorijska nauka (djela) bila je utemeljena na marksizmu, čega je bilo i u drugim društvenim naukama. Slično ili gotovo isto bilo je kod nas i sa ekonomskom naukom. Ona je u doba socijalizma bila marksistička, socijalistička, temeljila se na Marksovom shvatanju društvene svojine i socijalističkim ekonomskim zakonitostima i principima, a ekonomisti su bili veliki kritičari privatne svojine i na njoj zasnovane kapitalističke ekonomije. Kasnije, nestajanjem socijalizma sa istorijske scene, zaboravljaju ovo učenje i postaju veliki zagovornici i branitelji privatne svojine i na njoj utemeljene kapitalističke ekonomije. I u ovom slučaju otklon je bio više deklarativni nego naučni i više priliči političarima i politici (politikologija to još zove demagogija ili sugestivna demagogija). Takođe bih podsjetio da imamo i danas ekonomista marksista, teoretičara ekonomije na zakonomjernostima i postulatima marksizma u zemljama sa kapitalističkim društvenim i ekonomskim sistemima.

Ovakvo ili neko slično rješenje za arhivistiku i arhive nije poželjno, kao što nikuda ne vodi prećutkivanje i držanje

po strani ovih problema. U arhivskoj branši ionako imamo mnoštvo „starih“ problema, gotovo su postali dio naše arhivske istorije, a neki od njih su sporo, vrlo kasno riješeni. Moja procjena je da naša arhivistika i arhivi nijesu ili su se malo promijenili saobrazno novonastalim društvenim i arhivskim promjenama i odnosima. Bojim se da su zapravo ostali „stari arhivi“, odnosno arhivi socijalističkog perioda, a arhivistika na doktrini kasnih pedesetih ili prve polovine šezdesetih godina. Sklon sam ustvrditi da su arhivi u Crnoj Gori u priličnoj mjeri ostali ideološke, političke, partijske ustanove, što je uslovalo da nijesu ni autonomne, profesionalne, dovoljno javne, otvorene, naučne. U ovoj tvrdnji obuhvatio bih i vanarhivske ustanove, stvaraoce i imaoce registraturskog materijala arhivske građe, naročito one od velike društvene važnosti i značaja (operativne arhive), te posebno neke specijalne arhive koji još nijesu formalnopravno konstituisani, a za što imaju u arhivskom zakonodavstvu normativne preduslove i pretpostavke: ministarstva diplomatije, unutrašnjih poslova, vojnih poslova (odbrane), i mnoge uprave, direkcije i druge ustanove i institucije kojima su podređene. Posebno je kod njih uputno pitanje o nezavisnosti i integritetu građe koju posjeduju, da li je sva i koliko dostupna za javno korišćenje, ima li i u kojoj mjeri zakonskih i drugih ograničenja u tome, i dr.?

8. Prethodno postavljenom pitanju kao dopunu bih dodao i: imamo li dovoljno finansijskih, upravnih, organizacijskih, stručnih, naučnih mogućnosti i kapaciteta da osmislimo i obavimo valjano arhivsku „tranziciju“ i oslobodimo se nepotrebnog totalitarnog arhivskog balasta iz perioda socijalizma, kako bi oslobodili arhive i arhivistiku od politike, ideologije, partijnosti i time ih učinili mnogo više autonomnim, profesionalnim, javnim, demokratskim, kako su to već uradile mnoge bivše socijalističke zemlje. Odgovor je odričan – nemamo. „Malo rukah, malena i snaga“, jer kako sada stoje stvari gotovo je nemoguće da nadoknadimo vrijeme u kojem uveliko kasnimo.

Ovome su doprinijeli i problemi sporog arhivskog razvoja jer dugo nijesmo imali konstituisanu arhivsku mrežu u Crnoj

Gori, a tamo gdje nema arhiva, arhivska građa je ugrožena, izložena propadanju, otuđenju, uništenju. O kakvom je problemu riječ, vrlo upečatljivo i dovoljno govori Olga Giler: „Tu skoro polovina crnogorskih opština uopšte nemaju svojih arhivskih ustanova (Pljevlja, Bijelo Polje, Mojkovac, Kolašin, Danilovgrad, Ulcinj, Bar i Tivat“¹⁷ (dodao bih i Rožaje), a potom su nastale i opštine: Plav, Gusinje, Tuzi, Zeta, koje zahtijevaju adekvatno arhivsko institucionalno rješenje. Da li je i ovo politika, Crna Gora ima veoma staru i bogatu istoriju, a pola njene teritorije nije pokriveno arhivima. Politika, po svemu sudeći je i da se nikad nijesmo na nivou najvših državnih, kulturnih, naučnih vlasti upitali zašto je do ovog moralo da dođe, čija je krivica i odgovornost, kolika je količina arhivske građe nepovratno uništena i kakve je to ostavilo posljedice za državu, nauku, kulturu, izučavanje prošlosti.

Istorijskom trendu „uništenja“ sopstvene arhivske građe mnogo je učinio i naš nemar i nebriga prema njoj, a mnogo je stradala u ratnim pustošenjima, kao i u periodu neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Može se reći da naša iskustva nijesu nimalo poučna: na građu prije socijalističkog perioda gledalo se sa omalovažavanjem, kao na građu „klasnog neprijatelja“. Ona je često uništavana, prije svih građa religioznog karaktera, ali i fondovi pojedinih sudova, osnovnih, srednjih škola, srezova, opština i dr. u skladu sa logikom, manirima i postupcima novih revolucionarnih vlasti. Nove vlasti su na saveznom nivou, iako malo zakašnjelo, donijele *Naredbu o privremenom osiguranju arhiva* 1948. godine.¹⁸

Ovom diskontinuitetu integriteta arhivske građe, arhivske službe, arhiva državne administracije i jezika na kojem je vođena, mnogo su doprinijeli i periodi stranih uprava: mletačke, turske, ruske, francuske, dvije austrijske, koje su u nekim djelovima teritorije današnje Crne Gore trajale i do 1918. godine. Građa iz tih perioda je višejezična, administracija je vođena na stranim jezicima, najviše na italijanskom, što predstavlja i u lingvističnom smislu posebnost, koja zahtijeva

¹⁷ Olga Giler, *Priručnik za zaštitu arhivske građe van arhiva*, Tито-grad, 1983, 5.

¹⁸ Službeni list FNRJ, br. 48/1948.

arhiviste - dobre prevodioce za njeno sređivanje, obradu i korišćenje.

Iz izloženog se jasno uočava djelovanje politike, ideologije i javne vlasti na arhive, kao i stanje naše arhivske građe, ponajviše na njen fizički i stručni integritet i pomanjkanje istorije za sadašnje i buduće generacije. Biće to i na lokalnom i širem državnom nivou istorija prekida u cjelini gledano, odnosno diskontinuiteta izučavanja prošlosti u gotovo svim društvenim oblastima. Neće se, takođe, moći valjano i cjelovito pratiti ni državna administracija, jer nedostaju mnogo važna državna i naučna dokumenta, koja su zauvijek izgubljena i ne mogu se nikad više nadoknaditi.

9. Kao što je poznato, u bivšim socijalističkim zemljama arhivi su bili u okviru državne uprave koja u njima je vršila, prije svega, javnu upravnu vlast, ne vodeći pri tom mnogo o njihovoj autonomnosti i profesionalnosti. Crna Gora u ovom pogledu nije bila izuzetak. Arhivi su bili u pojedinim periodima ustanove kulture pod nadležnošću državnog ministarstva kulture, dakle u okviru državne uprave. Početkom 90-tih godina prošlog vijeka, nakon pada socijalizma, u Crnoj Gori je izvršena arhivska reforma. Pored ostalog, njom je promijenjen status arhiva - postali su ustanove državne uprave, što je uslovalo da su svi područni arhivi objedinjeni u jednu instituciju - Državni arhiv Crne Gore. Postali su jedno pravno lice sa jedinstvenim žiro-računom, pečatom, koje se finansira iz državnog budžeta. Ovo rješenje je donijelo i niz prednosti. Posebno treba istaći da je arhiv prvi put postigao potpunije i redovnije finansiranje, a posebno veliki pomak je što se uspio riješiti gotovo „vječiti“ problem konstituisanja arhivske mreže u Crnoj Gori formiranjem desetak novih opštinskih arhiva. Ova nova statusna koncepcija, koja je u koliziji sa sličnim rješenjima drugih socijalističkih zemalja, pokazala je i dosta nedostataka u radu arhiva. Država, zapravo javna uprava je previše uticala, pod geslom „zaštite državnih interesa“, na gotovo sva važnija pitanja: arhivski kadar, arhivsku politiku, finansije, stručni nadzor nad arhivima, registraturskim materijalom i arhivskom građom stvaralaca, zatim na donošenje i izvršenje planova rada i programa razvoja arhiva

na godišnjem, višegodišnjem nivou i dr. Pokazala se i ovog puta, kao u ranijim periodima, dvostruka funkcija arhiva: kao javne uprave, odnosno državne vlasti, i kao stručne (dijelom i naučne) ustanove te da obavljaju i državnu i profesionalnu, stručnu funkciju. Ovo „dvojstvo“ je postavljeno neprirodno i u njemu se potiskivao, marginalizovao arhiv, arhivistika, arhivski sistem na uštrb upliva i preovladavanja centralizovanije državne vlasti. A sve ovo kod nas, slično iskustvima bivših socijalističkih zemalja, imalo je mnogo toga nepovoljnog na autonomiju, profesionalnost, javnost, demokratičnost arhiva, što se mora neodložno promijeniti.

10. Veliki podsticaj drugačijem, savremenijem poimanju uloge arhiva i razrješenju navedenih problema kod nas dala bi njihova veća „naučnost“, odnosno orijentacija društva i države da arhivi, pored stručne, profesionalne uloge, imaju i karakter naučne ustanove. Vječita tema: arhiv i nauka, i kod nas treba da imaju pravu primjenu. Zaživljavanje nauke u arhivima značajno bi poboljšalo nedostatke u našem arhivskom sistemu. Nije nikakav problem našim nacionalnim arhivskim zakonodavstvom utvrditi da su i arhivi naučne ustanove sa precizno utvrđenim naučnim obavezama i zadacima. Takođe, i zakonom o nauci treba detaljno regulisati, isto tako, ovo pitanje, što bi rezultiralo da arhivi rade samostalno naučne projekte, ali i u saradnji sa akademijama, institutima, fakultetima i dr. Mi sada nemamo arhive kakve zagovaramo, nemamo ni naučni kadar spreman i osposobljen da radi na ovakvim projektima. Ovaj kadar se stvara školovanjem na prestižnim inostranim arhivističkim fakultetima i institutima, što jeste skupo, ali ipak mnogo jeftinije od posljedica koje nastaju zbog nedostatka kompetentnih arhivskih stručnjaka. Polje naučnog rada postojećeg i ovog novoškolovanog kadra bilo bi najprije: izučavanje arhivske teorije i prakse u svijetu, istraživanje arhivske građe o Crnoj Gori u inostranim arhivima, analiza postojećeg i projektovanje srednjoročnog i dugoročnog arhivskog razvoja i dr. Ovdje bih, primjera radi, izdvojio naučni zadatak - istraživanje arhivske građe o Crnoj Gori u arhivima u inostranstvu, samo koliko da pokažemo njegovu naučnu složenost i multidisciplinarnost. Ovaj kadar

mora imati arhivističko, ali i lingvističko znanje (građa je na stranim jezicima), kao i znanja iz društvenih nauka i oblasti kojoj građa po sadržaju pripada. Ovo su, po pravilu, višegodišnja, pa i decenijska istraživanja iza kojih stoji država u izdavačkom i finansijskom pogledu i dr.

O potrebi izučavanja arhivistike i arhivske prakse, koji smo takođe opredijelili našim posebnim i vodećim arhivskim zadatkom, usudio bih se kvalifikovati kao stalni, kontinuirani naučni zadatak, koji nam svojim saznanjima može dati odgovore i na mnoga arhivska pitanja i probleme nastale u svakodnevnom radu. Da je arhivistika u Crnoj Gori više naučna, profesionalnija, više autonomnija, deideologizirana, iz svjetske arhivistike bi prihvatili i primijenili od: „nekih osnovnih načela arhivistike (kao što je primjerice vrednovanje arhivskoga gradiva), te prioriteta koja postavlja arhivska služba neke zemlje, primjerice u obradi arhivskoga gradiva kako bi bilo dostupno široj javnosti (prioritet obrade)“.¹⁹

Od njih, naročito iz oblasti valorizacije arhivske građe velikog pozitivnog upliva bi imala naša arhivistika, arhivska djelatnost, istoriografija i niz drugih društvenih nauka. Novi savremeniji, svjetski pristup kriterijumima valorizacije arhivske građe uticao bi bitno da se opredijelimo i za primjenu jednog od kriterijuma: specifičnost vremena društvenih promjena (osobito ga izučila i primjenu razradila arhivska služba i nauka Njemačke, kod nas Ivan Beuc²⁰), koji bi nam itekako pomogao u izučavanju savremene istoriografske teme urušavanja i dezintegracije u svijetu socijalizma i uspostavljanju pravilnog arhivističkog odnosa u vrednovanju, odabiranju i čuvanju arhivske građe iz ovog istorijskog perioda na temelju koje bi se izučavala navedena društvena, istorijska problematika. Ovaj kriterijum (koji je nama manje više nepoznat) bi nam omogućio da se širi, veći djelovi arhivske građe ove provenijencije proglase za arhivsku građu koju treba trajno čuvati. Naglasio bih, cjelovito gledano, da ovu građu zbog izuzetne važnosti istorijskih događaja

¹⁹ Josip Kolanović, *Autonomija arhivske građe*, Arhivski vjesnik, god. 42 (1999), 31.

²⁰ Ivan Beuc, *Arhivistika*, Zagreb, 1968.

i zbivanja treba znatno drugačije vrednovati, valorizovati i mnogo pažljivije odabirati i izlučivati. Svjetska arhivistika zagovara da se sva građa u pojedinim važnim istorijskim periodima, kao što je ovaj, proglasi arhivskom, iako neke njene kategorije i djelovi to ne zaslužuju. Smisao ovog svjetski poznatog, važnog arhivskog kriterijuma valorizacije sastoji se u tome „da građa nastala u vrijeme društvenih promjena...ima veću historijsku vrijednost od one istog karaktera, ali koja je nastala u vrijeme bez spomenutih društvenih promjena²¹ “. Ovaj arhivski kriterijum se vrlo često u upotrebi kombinuje sa kriterijumom valorizacije: specifičnosti po teritoriji, čime dolazi do potpunijeg izražaja i dobija na efikasnosti, a čiji je smisao da građa nastala na određenoj teritoriji na kojoj su se desile društvene i druge promjene od nacionalnog i šireg društvenog i istorijskog značaja ima po ovom veću istorijsku vrijednost, od građe koja nema navedene teritorijalne specifičnosti.²²

11. Ključni problem „tranzicije“ arhiva je pitanje o kojem se još vode rasprave u arhivistici i stvara nedoumice u arhivskoj praksi. Smatram da je to autonomnost arhiva, što konceptijski i strukturalno zagovara poznati hrvatski arhivski znanstvenik Josip Kolanović. Njegovo mišljenje: „autonomija arhivske službe je drugo ime za njenu profesionalizaciju“²³, postalo je nekom vrstom arhivskog aksioma, koji je prihvaćen i od mnogih drugih arhivista i znanstvenika bivših jugoslovenskih zemalja i u njihovom širem okruženju.²⁴ Prema mišljenju ovog autora se autonomija arhivske službe može ostvariti prije svega razrješenjem sljedećih pitanja:

a) Znanstvena i stručna autonomija. Praktično se svodi na „znanstvenu i stručnu autonomiju arhivske teorije i prakse“, što podrazumijeva da je arhivistika samostalna disciplina. Ona podrazumijeva autonomiju profesije arhivista, autonomno školovanje i profesionalizaciju arhivske službe na svim nivoima (i kod stvaraoca i arhivu), a bitan dio „znanstvene i stručne autonomije“ je „definisanje politike odabiranja i izlučivanja

²¹ Ivan Beuc, nav. dj., 83, 84.

²² Isto, 84.

²³ Josip Kolanović, nav. dj., 34.

²⁴ Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 2, Tuzla, 2005, 41.

arhivskog gradiva, politike predaje arhivskog gradiva arhivima i konačno, politike pristupa arhivskom gradivu“, koje mora biti jednako za sve.²⁵

b) *Autonomija uprave.* Bez autonomne administracije arhivske službe, odnosno autonomne arhivske uprave, nije moguća naučna i stručna autonomija arhiva, u čijoj nadležnosti treba biti „utvrđivanje stručne arhivske politike i stvaranje arhivskih nacionalnih programa“, te zbog toga treba težiti da bude uprava ili interministerijalna što znači u izričitoj nadležnosti predsjednika Vlade ili samostalna uprava.²⁶

c) *Arhivistika i historiografija.* Odnos među njima bitno se tiče i stručne i znanstvene autonomije arhiva. Kolanović se izričito zalaže za iskorjenjivanje „prešućivanja i zabranjivanja povijesti“, povlašćenog pristupa građi koji su imali samo pojedini „državni povjesničari“, što je dovelo do „stvaranja krive slike o prošlosti, kao produktu tzv. „državne historiografije“.²⁷

d) *Financijska autonomija.* Autonomija arhivske službe, ukoliko se ne obezbijedi potrebna materijalna potpora arhivske službe, te arhivima neophodni prostor, stručni kadar i dr. nije moguća, a koje su njene osnovne pretpostavke.²⁸

12. Da li je autonomija arhivske službe samo karakteristična, odnosno bitan problem bivših socijalističkih zemalja ili u drugih zemalja, pa i zemalja evropske demokratije? Da li je ona posve moguća u smislu otklona, odvojenosti od politike, ideologije, države (javne uprave) i njenih ciljeva, interesa, potreba?

Poput profesora Kolanovića zagovaram stanovište da je problem autonomije arhiva u određenoj mjeri aktuelan i u drugim evropskim zemljama.²⁹ Smatram da su arhivi u svim zemljama u određenoj mjeri i politički arhivi pod uticajem države i njene ideologije, pa i u zemljama zapadne demokratije,

²⁵ Josip Kolanović, *Autonomija arhivske službe*, Arhivski vjesnik, god. 42 (1999), 33.

²⁶ Josip Kolanović, *Autonomija arhivske službe*, Arhivski vjesnik, god. 42 (1999), 33, 34.

²⁷ Isto, 34.

²⁸ Isto, 34.

²⁹ Josip Kolanović, *Autonomija arhivske službe*, Arhivski vjesnik, god. 42 (1999), 34.

iako u ovom pogledu imaju najveće domete i rezultate. Međutim, multidisciplinarna i nešto podrobnija analiza bi pokazala da to posve nije tako i da se kvalifikacija o njihovoj arhivskoj autonomnosti može smatrati dijelom političkom i ideološkom. To su zemlje sa najviše ostvarenih građanskih i institucionalnih sloboda, ali i one svoj društveni, politički i ekonomski sistem temelje na ideologiji: liberalizma, slobode tržišta, slobodne konkurencije i dr., u čijem kontekstu moramo posmatrati i vrednovati njihovu arhivsku teoriju i praksu i arhivski sistem. U prilog ovome dosta govori i istorija arhiva kao discipline arhivistike, a nije tako davno bilo kad su neke od ovih zemalja imale svoje tajne, zatvorene arhive, poput Pruske, Holandije i dr.

I poznati slovenački arhivski znanstvenik Vladimir Žumer stoji na sličnom stanovištu: „U poslednjih deset godina, u gotovo svim zapadnoevropskim zemljama osjećaju se veliki pritisci demokratske javnosti i pojedinaca, koji na temelju relevantnih zakona i propisa o zaštiti osobnih podataka, zahtijevaju uništavanje osobnih informacija u javnim zbirkama podataka i javnim evidencijama, koje vode država i lokalne zajednice“.³⁰ Prema ovom autoru: „postoje i zahtjevi za uništavanjem podataka u javnom arhivskom gradivu, koji se odnose na privatnost pojedinaca, kao npr. u policijskim, zdravstvenim ili poreskim dokumentima, dosijeima. Većina zakona o zaštiti osobnih podataka propisuje uništavanje osobnih podataka, nakon što su poslužili svojoj svrsi i nakon što su protekli rokovi čuvanja tog gradiva“.³¹ Dalje u vezi sa ovim ističe Žumer: „U mnogim demokratskim zemljama zahtjevi za poštovanjem osnovnih prava i sloboda građana predstavljaju veliki pravni i arhivistički problem. Na sreću arhivske kulturne baštine, većina takvih odredbi su nadišli propisi arhivističkih zakona u smislu „lex specialis, derogat ex generalis“, a u nekim državama složene pravne formulacije“.³²

³⁰ Vladimir Žumer, *Politika akvizicije i kriteriji vrednovanja: profesionalni i politički aspekti*, Arhivski vjesnik, god.42 (1999), 63.

³¹ Vladimir Žumer, nav.dj., 63.

³² Isto, 63.

Veliko, složeno društveno i arhivističko pitanje je građa pod režimom tajnosti i ograničenog roka korišćenja, povjerljiva, strogo povjerljiva građa i u bivšim socijalističkim zemljama i u zemljama zapadne, liberalne demokratije.³³ To je građa pod posebnim državnim i pravnim režimom, nadzorom i staranjem države od njenog nastajanja, korišćenja, zaštite, pa do čuvanja. Kad je riječ o Crnoj Gori, iz mog dugogodišnjeg naučnog i djelatnog arhivskog bavljenja, smatram da državni arhivi opšteg tipa, pogotovo lokalni nemaju ili skoro da nemaju ove građe. Analizu i pažnju treba posvetiti više specijalnim arhivima, koji su neformalno ili institucionalno organizovani arhivi: diplomatije, narodne odbrane, unutrašnjih poslova, tajnih službi bezbjednosti, partija i njihovih masovnih organizacija i dr. Bivše socijalističke zemlje su imale ovakve specijalne arhive: SSSR, Poljska, Rumunija, Čehoslovačka, Istočna Njemačka, SFR Jugoslavija, itd., koji su bili profesionalno zaduženi za građu ove provenijencije. To su bili samostalno konstituisani specijalni arhivi, koji su kasnije ukidani i priključeni vodećim državnim arhivima. Bivša Jugoslavija je na saveznom nivou imala arhive: CK SKJ, Centralni arhiv SSIP, Vojni arhiv i dr. Šta je „stvarno“ bilo sa ovim arhivima i njihovom arhivskom građom veliko je pitanje, bar kad je riječ o nekima od njih. Neki su pripojeni opštim državnim ili po djelatnosti srodnim specijalnim državnim arhivima, neki su poštovanjem i primjenom rezidualnog međunarodno pravnog arhivskog principa ostali sa sjedištem gdje su konstituisani (nijesu izmještani) sa pravom jednakog i ravnopravnog korišćenja građe zemalja članica bivše SFRJ, dok građa arhiva (arhive) saveznog SUP-a, koliko se nezvanično zna, je uništena (da li je nestala) namjerno ili usljed uticaja ratnih dešavanja 90-tih godina prošlog vijeka. Građa o političkim disidentima, Informbirou, ratnim zločinima i zločincima iz perioda Drugog svjetskog rata ne zna se pouzdano da li je bila uopšte u arhivima, a ako jeste, kako i zašto je skrajnuta ili je negdje drugo pohranjena u tajnim arhivima najviših državnih, političkih, vojnih elita. Države članice bivše SFRJ se zalažu

³³ Vidjeti: Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi*, kn. 2, Tuzla, 2005, 34, 35.

da se policijska građa, građa tajnih službi bezbjednosti i dr., uz prethodno otvaranje arhiva, povrati i premjesti u njihove arhive, od perioda stvaranja Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije, zaključno sa 1945. i od 1945. godine pa na dalje, jer su u pitanju njihovi građani, njihovi nacionalni i državni interesi. Predmet posebnog interesovanja zemalja članica bivše SFRJ su tajna „dosijea“ njihovih građana, koje su pod kvalifikacijom da su državni neprijatelji, politički disidenti, agenti stranih obavještajnih službi i dr., vodile policijske, vojne i tajne službe bezbjednosti na saveznom jugoslovenskom nivou, ali i na nivou jugoslovenskih republika i pokrajina.

Poodavno ima zagovornika, ne samo među arhivistima i istoričarima (ekstremna mišljenja), da su „pravi“ arhivi, oni tajni, skriveni, za koje se vrlo malo zna, ili da su to arhivski fondovi i zbirke, cjeline arhivske građe, dokumentacija, pojedinačni dokument, koji se skrajnuti drže pod „embargom“ u postojećim državnim, specijalnim i drugim arhivima. Javnost i njihova dostupnost su potpuno ili djelimično isključeni iz više razloga, pored ostalih i državnih. Arhivisti znaju da u njedrima arhiva „je mnogo toga što su neuspjesi, grijesi, nacionalni i civilizacijski promašaji, posrnuća“, pa i određene tajne što će biti „dokučive“ mnogo kasnije ili to uopšte neće biti. U ovom pogledu je velika razlika između arhiva, arhivski poznatih zemalja i zemalja na mnogo manjem arhivskom nivou. Poznati, prestižni arhivi su dokumentarni svjedoci evropskih, svjetskih značajnih istorijskih događaja i zbivanja i time, naravno, u svom domenu, imaju mnogo veću državnu, političku, uopšte društvenu ulogu i značaj informacionog izvora i dokaza o njima, za razliku od nižih ili kako ih još zovu arhivi malih, provincijskih zemalja.

U ovom radu smo govorili o „selektiranoj“, „režimskoj“ istoriji, ovom bih dodao i „skrivenoj“, „zabranjenoj“, „tajnoj“ istoriji, koja treba prije ili kasnije zaživjeti i koja se upravo temelji na navedenim arhivima i njihovoj arhivskoj građi.

UDK 94(497.16Кучи)“17“

Документи и сјећања

Jovan ĐURANOVIĆ

ZBOR CRNOGORSKIH I ALBANSKIH GLAVARA U KUČIMA 1614. GODINE

Sažetak: Crna Gora je u XVII vijeku bila je samosvojna država što potvrđuju stalne borbe sa Osmanskom imperijom za odbranu slobode, kao i sporazumi i saradnja sa evropski državama. U istorografiji ima pokušaja da se ospori samosvojnost Crne Gore u XVII vijeku, pa se u tom cilju vrlo pogrešno i neutemeljeno tumače dokumenta iz tog perioda sa ciljem da se omalovaže, čak i prikažu kao falsifikati. Crna Gora u to doba je bila jedino ostrvo slobode na Balkanskom poluostrvu, pa su predstavnici porobljenih balkanskih naroda mogli samo u njoj odžavati sastanke radi dogovora na ustanak protiv Osmanske imperije. Cilj ovog rada je da se objelodane dokumenta sačinjena nakon održana dva zbora u Kučima 1614. godine, na kojima su doneseni sporazumi o prihvatanju pokroviteljstva i saradnje sa evropskim državama radi opšteg ustanka balkanskih zemalja.

Ključne riječi: Crna Gora u XVII v., Osmansko carstvo, zbor u Kučima 1614. godine, crnogorski i albanski glavari, postignuti dogovor na zboru, Mletačka Republika, falsifikovanje istorijskih događaja.

THE MEETING OF MONTENEGRIN AND ALBANIAN CHIEFS IN KUCHI IN 1614

Summary: Montenegro was an independent state in the 17th century, as confirmed by the constant struggle with the Ottoman Empire for the defense of freedom, as well as agreements and cooperation with European countries. In histrography there are attempts to deny the independence of Montenegro in the 17th century, and for that purpose, the documents from that period are interpreted very wrongly and unwittingly in order to

disparage, even display as counterfeit. At that time, Montenegro was the only island of freedom on the Balkan Peninsula, so representatives of the poorest Balkan peoples could only hold meetings in it in order to agree on the uprising of the Ottoman Empire. The aim of this paper is to present the revealed documents after the two choirs in Kuchima in 1614, where agreements were reached on the acceptance of patronage and cooperation with the European countries for the general uprising of the Balkan countries.

Keywords: *Montenegro in the 17th century, the Ottoman Empire, the choir in Kuchima in 1614, the Montenegrin and Albanian leaders, an agreement reached at the assembly, the Venetian Republic, the forgery of historical events.*

Neki važni istorijski događaji u Crnoj Gori u XVII vijeku koji su prethodili zborovima u Kućima 1614.

Crnogorci su i u XVII vijeku nastavili borbu protiv Osmanskog carstva za očuvanje svoje slobode i nezavisnosti. Ogromno Osmansko carstvo u XVII vijeku prostiralo se na tri kontinenta i bilo je najveća državna sila svog vremena u Evropi, pod čijom upravom je bilo Balkansko poluostrvo i veći dio Panonske nizije.¹ Crne Gora je i u to doba imala svoju slobodnu teritoriju i nije priznavala osmansku vlast.

Osnovno životno načelo Crnogoraca bilo je da sloboda i nezavisnost nemaju cijenu, a sloboda je za njih bila draža i od samog života. Herojska vjekovna borba crnogorskog naroda protiv osmanskog osvajača učvrstila je i povezala sva crnogorska i albanska plemena u jednu zajednicu sa duboko razvijenom sviješću da je važniji zajednički nego pojedinačni, odnosno plemenski interes. Crna Gora je bila jedina zemlja na Balkanskom poluostrvu u XVI vijeku upisana na mapi Evrope još 1500. godine kao slobodna teritorija u okviru svojih granica, okružena moćnim Osmanskim carstvom.² Posmatrajući istorijski period XVI i XVII vijeka, nesporno se može konstatovati da je ta vjekovna borba Crnogoraca za slobodu teško mogla opstajati da nijesu bili u savezu i dobijali podršku od evropskih zemalja, prije svega od Mletačke Republike. Crnogoraci su odbijali da plaćaju porez, što je bio

¹ *Istorija Crne Gore*, knj. 3, 1975, str. 73.

² Mihailo Burić, *Geografsko istorijski atlas Crne Gore*, 7.

osnovni razlog da je Osmansko carstvo stalno pokretalo svoje vojne formacije sa ciljem da pokori Crnu Goru. Iz navedenih razloga, Osmanska imperija je 1603. godine pokrenula kaznenu ekspediciju na Crnu Goru pod komandom sanžak-bega Ali-bega Memibegovića. Zbog novonastale situacije, grupa crnogorskih glavara pošetila je marta 1603. godine kotorskog providura moleći ga da spriječi Ali-bega da preko mletačke teritorije napadne Crnu Goru. Kotorskom providuru crnogorski glavari su objasnili da skadarski sanžak-beg hoće da ih opljačka i da će oni „**radije izgubiti živote nego da mu dozvole da uđe u njihovu zemlju**“, kao i „**da su svi do žena spremni da uzmu oružje u ruke**“. Skadarski sandžak beg Ali-beg Memibegović je želio da svoju namjeru sprovede u djelo, pa je u junu 1603. godine sa nekoliko stotina vojnika pokušao da silom upadne na crnogorsku teritoriju. Predvođeni crnogorskim vladikom Rufimom II (1593-1636), Crnogoci su se dobro organizovali i dočekali osmansku vojsku u Lješkopolju, đe se odigrala bitka iz koje su Crnogorci izašli kao pobjednici. U borbi je poginulo preko osamdeset osmanskih vojnika, Ali-beg je ranjen kopljem, dok je njegov ćehaja poginuo.³

Napad na pobunjena crnogorska plemena Bjelopavliće, Kuće, Pipere i Bratonožiće i albanska plemena Dukadine i Klimente 1609. godine izvršio je bosanski paša s velikom vojskom. Snage ustanika cijenile su se na sedam hiljada boraca. Otpor brdskih plemena bio je žestok, posebno Kuća i Klimentata, tako da su se osmanske snage vratile bez pobjede. Jedinstvo crnogorskih i albanskih plemena, oslonjeno na pomoć evropskih zemlja, obezbjeđivao je očuvanje slobode i privilegija u odnosu na druge balkanske zemlje. Posebno je bila izražena borba albanskih plemena, što potvrđuje jedan mletački dokument s kraja 1609. godine, u kojem kaže da Dukadinci, Klimenti i drugi „već četiri godine ratuju protiv sultana“⁴. Osmansko carstvo, iznenađeno žestinom otpora crnogorskih plemena, donosi odluku na najvišem nivou da se pobuna uguši.

³ Ž. Andrijašević i Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore*, str. 101, i *Istorija Crne Gore*, knj. 3, 1975, str. 97.

⁴ *Istorija Crne Gore*, knj. 3, 1975, str. 98.

Naime, sultan je naredio bosanskom paši da pokori Klimente, Kuče, Pipere, Zlaticu, Bratonožice, Vasojeviće, Grude i Bjelopavliće. Sredinom decembra 1609. godine, bosanski paša krenuo je sa oko 20.000 boraca iz Banja Luke sa ciljem da napadne na Crnu Goru, odnosno brdska plemena, dok se i u Albaniji okupila velika vojska sa istim ciljem. Napredovanje osmanske vojske išlo je polako da bi tek na proljeće 1611. godine brdska plemena bila okupirana sa preko 60.000 boraca. To je bila „vojska koja se nikada nije pojavljivala u ove krajeve u tako velikom broju“, izjavio je kotorski providur.⁵ Prvi na udaru bili su Bjelopavlići, pa poslije toga Piperi i u oba plemena osmanska vojska izvršila je veliku odmazdu (ubistva i paljenje kuća) zbog neprihvatanja njihove vlasti i neplaćanja poreza. Ofanziva osmanskih snaga na brdska plemena nastavila se i 1612. godine, pa se sredinom oktobra vojska bosanskog vezira Ahmet-paše ulogorila u Podgorici. Odatle su vršili napad na pobunjena crnogorska plemena Kuče, Pipere, Bratonožice i Dukadžin, jer nijesu ni oni šćeli da se pokore i da plaćaju porez Osmanskoj carevini. Međutim, otpor crnogorskih plemena i u takvim uslovima bio je žestok.⁶

Napad osmanske vojke na crnogorska plemena nastao se i 1613. godine. Naime, iz Carigrada u Crnu Goru upućen je Arslan-paša sa sedam sandžak begova koji su komandovali sa oko 15.000 boraca. Najveća borba odigrala se u Bjelopavlicima, u Kosovom Lugu. Osmanskoj vojci, pod komandom sandžak-bega Baličevića suprotstavila se crnogorska vojska pod komandom vladike Rufima II, kao i u bici 1603. godine u Lješkopolju protiv Ali-bega. Crnogorci su i u ovoj bici izvojevali pobjedu nad osmanskom vojskom.⁷

Uspostavljeno jedinstvo u borbi crnogorskih plemena u XVII vijeku za očuvanje svoje slobode predstavljalo je svijetlu tačku i primjer porobljenim balkanskim zemljama. Crna Gora u to doba bila je centar otpora na Balkanu, sa kojom su se evropske zemalje dogovarale i pravile sporazum u cilju

⁵ *Istorija Crne Gore*, knj. 3 1975, str. 98 i 99.

⁶ *Isto*; Bogumil Hrabak, *Podgorica do početka XIX vijeka*, str. 101.

⁷ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, str.95 i 96 ; Bogumil Hrabak, *Podgorica do početka XIX vijeka*, str. 101.

sprovedenja zajedničke politike u oslobađanju balkanskih zemalja i u zaustavljanju napredovanja agresivne Osmanske imperije prema Evropi. Pored Mletačke Republike, za uspostavljanje saradnje sa Crnom Gorom zainteresovani su bili španski i austrijski dvor. Austrija je krajem XVI vijeka poslala svoje izaslanike u Crnu Goru sa ciljem da sa njom uspostavi saradnju u zajedničkom otporu protiv osmanske agresije na Balkanskom poluostrvu i širenje prema centralnoj Evropi. Interensantan je dokument od 15. juna 1597. godine, u kojem vladika crnogorski Rufim izjavljuje u ime Crnogoraca spremnost da podrže austrijsku carevinu: „Ja rečeni vladika i biskup obitujem sa svim prvimi glavami naše zemlje da će mo biti svi sinovi posluha svitlosti cesarevoj, i ako bude od potrebe umriti na njegovoj službi, ne kratimo se“. Na ovom dokumentu je pečat s natpisom: Milostju božju jepiskop Crnoj Gori Stefan.⁸ Ovo vladičino pismo odslikava vrijeme u kojem je Crna Gora živjela, a takođe se može smatrati političkom platformom koja je predstavljala ideološku osnovu crnogorskom narodu u borbama za slobodu koje je vodila u XVII vijeku. Istorija Crne Gore iz tog perioda posebno poznaje vojvodu Grdana koji je bio uspostavio čvrste veze sa Španijom, jednom od vodećih sila u Evropi, i savojskim vojvodom Karlom Emanuelom I, vladarom jedne italijanske države. Napulj koji je tada bio pod španskom vlašću, postaje stjecište mnogih delegata sa prostora Crne Gore. Već 1606. godine u Napulj su stigli izaslanici vojvode Grdana i ostalih glavara sa pismom koji: „izjavljuju odanost katoličkom veličanstvu“.

Pored uspostavljenih diplomatskih odnosa sa španskim dvorom, vojvoda Grdan i ostali crnogorski i albanski glavari, kao što je rečeno, uspostavljaju diplomatske odnose i sa Karlom Emanuelom I, savojskim vojvodom, čija je rezidencija bila u Torinu. Njegovi izaslanici 1607. godine došli su sa pismima i porukama u Crnu Goru za vojvodu Grdana i ostale glavare sa ciljem da provjere da li su glavari spremni da prihvare pokroviteljstvo savojskog vojvode. Glavni pregovorač, odnosno veza između Karla Emanuela I i vojvode Grdana bio je Jovan

⁸ *Istorija Crne Gore*, knj. 3, 1975, str.75.

Renezi, mletački kapetan, porijeklom Albanac.⁹ Ova saradnja sa evropskim državama omogućavala je vojvodi Grdanu da se oko dvije decenije bori za očuvanje slobode Drobunjaka, Pive i nikšićkog plemena. Crna Gora, kao jedino gnijezdo slobode na Balkanu u XVII vijeku, bila je jedino mjesto đe su se mogli održavati sastanci i dogovori sa evropskim izaslancima. Tako je i 1608. godine u manastiru Morača održan zbor plemenskih glavara iz Crne Gore, Hercegovine i Albanije, sa kojeg je upućena molba papi Pavlu V da se založi kod španskog dvora i savojskog vojvode za pomoć u borbi za oslobođenje od Osmanske imperije. Na zboru glavara, kojih je bilo 32, svojim potpisom i pečatom dali su saglasnost da će prihvatiti savojskog vojvodu Karla Emanuela I za svog gospodara-kralja ako se oslobode od osmanske vlasti.¹⁰ Pošto italijanske države - savojsko, mantovansko i toskansko vojvodstvo, nijesu uspjele da zadovolje zahtjeve porobljenih balkanskih zemalja, srpski patrijarh Jovan i crnogorski glavari povratili su se svojim starim prijateljima Špancima. U cilju uspostavljanja diplomatskih odnosa, delegacija u sastavu Dimitrije Baranin i kaluđer Damjan Ljubibratić 1612. godine boravila je u Madridu, a odatle je otišla u Napulj da pregovara sa napuljskim vicekraljem na uspostavljanu saradnje u borbi protiv osmanske agresije.¹¹

Poslije uspostavljenih veza sa španskim dvorom i drugim evropskim dvorovima, evropske države su bile zainteresovane za podizanje ustanka protiv Osmanskog carstva koje je porobilo balkanske zemalje. Dizanje ustanka pretpostavljalo je prethodno izvršiti dogovore u organizaciji i planiranju vojnih snaga i strategije ratovanja. Jedina zemlja na Balkanu đe su se mogli održavati takvi međunarodni skupovi bila je Crna Gora, jer je ona imala slobodnu teritoriju. Dva važna zbora crnogorskih glavara i glavara iz okolnih zemalja u organizaciji evropskih dvorova održana su 1614. godine u Kučima.

⁹ *Istorija Crne Gore*, knj. 3, 1975, str. 80-81.

¹⁰ Ž. Andrijašević, Š.Rastoder, *Istorija Crne Gore*, str. 100; *Istorija Crne Gore*, knj. 3, 1975, str. 75-82.

¹¹ *Istorija Crne Gore*, knj. 3, 1975, str. 84-86.

Zbor crnogorskih i albanskih glavara u Kučima održan 14. jula 1614. godine

Prvi zbor crnogorskih i albanskih glavara, na kojem je postignut dogovor o ustanku, održan je Kučima 14. jula 1614. godine. Na ovom zboru prisustovalo je 25 glavara, a 19 glavara “nijesu mogli doći zbog vrlo važnih obaveza koje su imali, ali su poslali svoje izaslanike sa sopstvenim pečatima i zakletvama kako bi se sve što bude dogovoreno i odlučeno na Skupštini smatralo odobrenim sa njihove strane”, kako to stoji u navedenom dogovoru. Sa ovog zbora sačinjen je dogovor-sporazum na italijanskom jeziku, koji je objavio srpski istoričar Jovan Tomić 1901. godine u svojoj knjizi “Sastanak i dogovor srpskih glavara u Kučima 1614. godine radi ustanka na Turke”.¹² Obzirom da ovaj dokument nijesmo našli kod nas prevedenog, a zbog njegove važnosti sa stanovišta sagledavanja društveno-političkih odnosa koje su vladale u Crnoj Gori u XVII vijeku, preveden od strane prof. Branke Martinović dat je u prilogu i predstavlja sastavni dio ovog teksta.

Prevod ovog sporazuma glasi:

DOGOVOR O USTANKU POSTIGNUT NA ZBORU U KUČIMA

Njegovoj visosti Princu,

Dana 25. juna gore pomenute godine došao sam u Crnu Goru i odšeo u kući kneza Voja (Vuja), oca kneza Marka, sa kojim sam razgovarao o dogovoru sa Vašom visosti. Odmah nakon toga je odlučeno da upute jednog čovjeka da o tome obavijesti kneza Voja (Vuja) od Risna i kneza Ivana od Župe, kako bi odmah došli da razgovaraju sa mnom i pomenutom gospodom. Kneževi, otac i sin, su došli i obavili smo dobar i dug razgovor i odlučili da pozovemo dolje navedenu gospodu

¹² J. Tomić, *Sastanak i dogovor srpskih glavara u Kučima 1614. godine radi ustanka na Turke : prilog kritici izvora za istoriju srpskog naroda*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1901, str. 84-87.

na tajni dogovor: kneza Lala Drekalovića iz Kuča i Genigeri iz Dukađina, sjeverna Albanija i kneza Versevo, sa ciljem da obavijeste sve ustanike iz susjednih zemalja. Oni su se sastali 25 (14) kod pomenutog kneza u Kučima, kako bi ustanovili i shvatili sve nove informacije koje sam ja prenio oko dogovora i cilja našeg ustanka. U slučaju da neki od njih nije mogao da dođe, poslali su lična tajna pisma sa zakletvom, kako bi se sve što bude dogovoreno i odlučeno na Skupštini smatralo odobrenim sa njihove strane i tako su i učinili.

Dana 14. jula okupili su se ustanici u Kučima i to 25 najvažnijih, jer ostali nijesu mogli doći zbog vrlo važnih obaveza koje su imali, ali su poslali svoje izaslanike sa sopstvenim pečatima i zakletvama, i to njih 19. Tom prilikom smo organizovali tajni zbor na kome sam rekao sve što mi je Vaša visost rekla da prenesem i pokazao im tekst koji ste mi Vi dali. Nakon što su razmatrali, pozvali su me na Zbor i rekli mi kako slijedi.

Kada budete ponovo kod vojvode izrazite mu poštovanje u naše ime i recite mu da smo se svi zajedno dogovorili i prihvatili da on bude naš kralj i gospodar, ali i da ga dobro molimo da ne uradi ono što su uradili brojni prinčevi, i papa Klement VIII, imperator Rudolf i na kraju njihove visosti vojvode od Savoje i Mantove, koji su nam obećavali pomoć za dizanje ustanka i prouzrokovali velike troškove. U momentu kada nam je uskraćena pomoć pretrpjeli smo velike muke vezane i za naš život i čašt i robu zbog Venecijanaca koji su, da bi bili veliki prijatelji zajedničkog neprijatelja, svaki put bi ga o tome obavijestili. Zbog toga smo mi, ogorčeni zbog nepružanja pomoći od strane katoličkih prinčeva i zbog njihovog odlaganja, pomislili na vaš veliki povratak. Međutim, vi nijeste donijeli čvrstu odluku da pošaljete kralju Engleske i grofu Mauricijisu poruku da se povežu sa svim protestanskim prinčevima Njemačke i da između njih izaberu vođu koji bi mogao da podrži ovaj narod i da ga brani uz pomoć vojske i vojnika. Ali, hvala Bogu, ovaj princ je obećao da će uz pomoć kralja Španije, prevazići sve teškoće i osloboditi se od tiranije tako okrutnog neprijatelja, pa smo sretni da prihvatimo njega

као нашег краља и molimo да predate ova pisma u njegove ruke, moleći ga u naše ime, da nam pošalje jedan dobro naoružani brod, kako bismo sigurno po vašem povratku poslali Vašoj visosti naše glasnike, koje ćemo izabrati i odmah poslati kada bude došao naš preuzvišeni patrijarh, koji se nalazi u Konstantinopolju da plati porez za dvije godine, u iznosu od pedeset četiri hiljade sultanina.

Što se tiče broja tvrđava i rijeka, o čemu Vaša visost želi da bude obaviještena, stavljeni su na spisak kao i broj ljudi koji su nam dovoljni za podizanje ustanka, otprilike dvjesta ili trista hiljada naoružanih ljudi, spremnih i sigurnih da budu u službi naše slobode i da podržavaju нашег budućeg kralja. Za ostali dio naši glasnici, koje ćemo poslati na vaš brod, iznijeće Vam pravo stanje svih stvari koje su potrebne da zadovolje Vašu visost i nas i realnu situaciju ovih važnih dogovora. Takođe bi htjeli da naglasimo da bi po vašem povratku ovdje sa brodom bilo izuzetno dobro za nas da nam pošaljete jednog inženjera kako bi vidio sve naše luke i lokacije, đe treba postaviti tvrđave kako bi se obezbijedila naselja. Bilo bi, takođe, dobro da Vaša visost obezbijedi potrebnu veliku količinu oružja za pješake i konjicu, i što više topova koji bi se koristili na moru. Tako je kapetan Giovanni Renes završio svoje izlaganje, i nastavio sa govorom:

Vaša visosti,

Ono što sam rekao je ono što se dogodilo i ono što su mi ova gospoda rekla. Budući da Vi znate da sam ja častan i iskren u pregovoru sa prinčevima, ponavljam da je za mene čast da radim sa glasnicima koji će biti poslani, i koji su ponudili svoju decu i braću da budu taoci kao dokaz njihove spremnosti da učestvuju u ustanku. Zato vas molim, da ih sa zahvalnošću primite, na moje i vaše najveće zadovoljstvo, da bi nastavil pregovore tako teške i važne, iako ja već znam i uvjeren sam da ta gospoda nikada ne pogaze svoju riječ i zakletvu, da zadržavaju integritet i duševnu snagu, koja caruje u njihovim srcima, kao žarku žudnju da se oslobode od nepodnošljivog jarma ropstva; sve to Vaša visosti uz moje veliko zalaganje i učestvovanje.

Što se tiče broda, on je potreban, i treba da bude dobro naoružan i snabdjeven, kako bi se mogao odbraniti od drugih brodova, jedrenjaka i bojnih brodova. Kako Vaša visost videla koliko ova gospoda žele da se ovi pregovori privedu kraju, obećali su da će prvi troškovi održavanja broda i plate mornarima biti na njihov račun. Ovaj brod će služiti da povede i vrati glasnike u zemlju i da dovede taoce. U slučaju da ratovi u Italiji potraju, mogao bi poslužiti Vašoj visosti da prebači vojnike i konje u Albaniju i druge zemlje, uz informaciju da se brodom mogu prebačiti 60 ili 70 konja i da put od Ankone do Albanije ne traje dugo. Može, takođe, služiti, i u trgovačke svrhe, po vašoj želji.

Imena, prezimena i zemlja odakle dolaze svi ustanici, a prvo su navedena imena šest glavnih vođa, koji imaju ovlašćenja da na Skupštinu pozovu sve ostale.

Prisutni

1. vojvoda Gradan iz Njegovođa
2. knez Lale Drekalović iz Kuča,
3. knez Vojo iz Risna
4. knez Vojo iz Crne Gore
5. Genci Bandi iz Mirdita
6. Protojerej Ivanović.
-
7. knez Nikola iz Pipera,
8. knez Selah iz Grlje (staro selo u Zeti, današne Ljajkovići, primj. J.Đ)
9. Vojvoda Raič iz Bjelopavlića
10. Vojvoda Rade iz Plavnice
11. knez Petar iz Plužina
12. knez Šćepo iz Lješkopolja
13. knez Drazigo Gezeno
14. knez Menzita iz Crmnice
15. knez Nikola iz Njeguša
16. Genigeri Ducagini (Dukađini, primj. J.Đ,)
17. knez Vule iz Dubovika
18. knez Radosav iz Braića,
19. knez Marko iz Crne Gore,

20. knez Ivan iz Gornje Zupe (Gornji Grbalj, primj. J.Đ)
21. Vojvoda Vukelj iz Klimenta
22. knez Tomaš iz Velike
23. knez Pavo iz Opasanice
24. Vojvoda Sekule iz Buče
25. knez Milija od Bijele

Od 26 oni koji su bili odsutni

26. knez Jovan iz Pješivaca
27. knez Drago iz Rudina
28. knez Mileta iz Riđana
29. knez Giovanni Mustachi
30. knez Miloš iz Kočana
31. knez Mihailo iz Prešeke
32. knez Toma iz Primorja
33. knez Vukašin iz Bjeloša
34. knez Vigioravan ot Grigianach
35. knez Vukelj iz Tuzi,
36. knez Vujak iz Baloča (Komani, primj. J.Đ)
37. knez Andrija iz Župe Donje (Donji Grbalj, primj. J.Đ)
38. knez Mile iz Cuca,
39. knez Tomaš iz Podgorice,
40. knez Stjepan iz Primorja
41. knez Vule iz Zete,
42. Vukosav iz Trebjese
43. knez Andrija iz Pješivaca,
44. Pop Andrija iz Orah

Analizom ovog dokumenta, prvo se može zaključiti da je Crna Gora početkom XVII vijeka imala međunarodni značaj i uvažavana kao ozbiljan partner u međunarodnim dogovorima u cilju oslobođenja porobljenih balkanskih naroda od Osmanskog carstva. U cilju ostvarivanja ovog opšteg cilja, crnogorski i albanski glavari bili su spremni da prihvate španskog kralja za pokrovitelja (napominjemo da je u to doba

dio južne Italije sa Napuljom pripadao Španiji). Iz spiska se vidi da su na zboru 14. jula 1614. godine prisustvovali glavara iz Žabljaka, Risna, Grblja, Njeguša, Cuca, Bjeloša, Građana, Kuča, Bjelopavlića, Pipera, Pješivaca, Trebjese, Rudina, Riđana, Velike, Opasanice, Crmnice, Komana, Oraha, Zete i druh mjesta iz Crne Gore, znači predstavnici slobodne Crne Gore od mora do Žabljaka koji se stalno borio za očuvanje svoje slobode. Takođe, na spisku su se nalazili i albanski glavari iz Mirdita, Dukađina, Tuzi i Klimenta, koji su vjekovima dijelili istu sudbinu sa crnogorskim narodom. Kao dokaz da se radi o slobodnim građanima pokazuje i činjenica da su svih 44 glavara, koji su prisustvovali ili su bili pozvani na ovaj skup, imali titulu plemenskih glavara, uglavnom titulu kneza. Srpski historičar Tomić ovaj zbor crnogorskih i albanskih glavara naziva: „Sastanak i dogovor srpskih glavara u Kučima 1614. godine radi ustanka na Turke“. Ovakva formulacija je očiti falsifikat, jer nije teško zaključiti da na spisku nema nijedne ličnosti iz Srbije, a drugo je pitanje da li je i bilo srpskih glavara u Srbiji u tom periodu. Takođe je nesporno da su na zboru, pored crnogorskih bili i albanski glavari, pa i njih ovaj historičar poistovjećuje sa srpskim glavarima. Pored toga što je izrekao neistinu „sastanak i dogovor srpskih glavara“ da bi omalovašio značaj Crne Gore u tom periodu, cijelo djelo je posvetio „ubijajući se“ da dokaže kako ovih zborova nije bilo, odnosno da ova dokumenta nijesu vjerodostojna. O ovom „naučnom otkriću“ detaljnije će biti komentara u nastavku, nakon opisa drugog zbora u Kučima koji je održan 8. septembra 1614. godine.

Zbor crnogorskih i albanskih glavara od 14. jula 1614. godine bio je prethodnica narednom zboru koji je održan 8. septembra 1614. godine, takođe, u Kučima, na kojem je donešena odluka o strategiji i taktici u borbi za oslobođenje balkanskih zemalja od Osmanskog carstva.

Zbor crnogorskih glavara i glavara iz okolnih zemalja u Kučima održan 8. septembra 1614. godine

U avgustu 1614. godine u Kučima, kako to piše istoričar Jagoš Jovanović, “održana je skupština narodnih prvaka iz Crne Gore, Bosne, Hercegovine, Srbije, Dalmacije, Makedonije i ostali brđanski glavari” koju je sazvaо srpski patrijarh Jovan. Među tim izaslanicima bilo je pet iz Crne Gore, tri je odredio vladika Rufim, a dvojicu su izabrale plemenske skupštine Pipera i Vasojevića. Ostale je odredio patrijarh Jovan iz svih krajeva i oblasti koje su bile predstavljene na ovom sastanku. Obzirom da je zbor narodnih prvaka u Kučima bio organizovan u tajnosti, ne zna se koliko je bilo prisutnih, ali se zna da ih je bilo iz raznih krajeva Balkana i da je savjetovanje trajalo skoro mjesec dana. Vijećano je o uspostavljanu veza sa španskim dvorom i drugim evropskim dvorovima i u tom cilju su određeni izaslanici za pregovore sa španskim dvorom i sa Karlom Emanuelom I, savojskim vojvodom. Na sastanku u Kučima odlučeno je da Crna Gora postane baza za snabdijevanje ustanika oružjem iz drugih krajeva. Pošto je sultan bio obaviješten o ovom sastanku, pečkog patrijarha su na putu od Kuča prema Peći uhvatile osmanske vlasti i odveli ga u Carigrad, a na osnovu određenih podataka može se zaključiti da je tamo umro u oktobru 1614. godine.¹³

O ovom sastanku u Kučima 8. septembra 1614. godine pisao je i Pavle A. Rovinski, poznati ruski istoričar, etnolog, antropolog i geograf koji je živio u Crnoj Gori oko 30 godina krajem XIX i početkom XX vijeka, sa nazivom teme: „Plan ustanka hrišćana na Balkanskom poluostrvu urađen na skupu svih zemalja i naroda koji su se na njemu našli 8. septembra 1614. godine u Kučima i predstavljanje tog plana Neverskom vojvodi Karlu II de Gonzago“¹⁴. Zbog interesantnosti

¹³ Jagoš Jovanović, *Istorija Crne Gore*, 2., dopunjeno izdanje, 1995. str.74.

¹⁴ Pavle A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, str. 534.

ovog istorijskog sporazuma, prenosimo ga u cjelini kako je prezentiran u navedenom djelu:

“Osmog septembra 1614. godine održan je sastanak u Kučima, u Gornjoj Albaniji, na kojem su učestvovali srpski patrijarh, gospoda glavari svih zemalja (de tuti li regni), tj.: Gornje Albanije, Bosne, Makedonije, Bugarske, Srbije, Hercegovine (Arcecovina) i Dalmacije-kojima su vladali Turci. Razlog su bili nameti, tj. porezi i dažbine koji su tamošnji paša htio da nametne sveštenstvu. S tim u vezi odlučeno je da se pošalje kapetan Giovanni Reness (Jovan Renezi, mletački kapetan, prim. JĐ) u Italiju k njegovoj svjetlosti, sa zadatkom da mu podnese izvještaj o saboru i saopšti mu šta je na njemu odlučeno o oslobađanju od turske tiranije.

Prije svega žele da se pobrinu da se doveze oružje u **planine Crne Gore** i Himere (Zimara, u Epiru), koje se naslanjaju na more- u količinama koje bude moguće. To je bilo lako izvesti **jer tamo ne dolaze Tuci i te zemlje ne plaćaju porez Velikom Turčinu (sultanu), nego održavaju i čuvaju svoju slobodu.** Iz tih planina oružje će prenijeti u planine Dukadina, koji se nalazi u susjedstvu s Himerom, a otuda će ga dati svim gorštacima koji su ušli u taj sporazum, odnosno u tu zavjeru, kao: Piperi i Klimenti, Versevo e Bilopagli (Vasovo pleme i Bjelopavlići), koji već trides godina žive slobodno i ne plaćaju porez Velikom Gospodar. Na tim prostorima moguće je skupiti oko 30.000 dobrih vojnika.

Odlučeno je da se pokupi 12.000 vojnika i iz drugih zemalja koje su ušle u zavjeru - iz Srbije, Hercegovine, Makedonije, Albanije i Bosne, tj. provincije koje se graniče s navedenim planinama. Malo po malo ti narodi će se okupiti u tim planinama tako da kada skupe 42.000 vojnika, od čega će bito 12.000 konjanika a 3.000 pješadinaca, podiće će se ustanak.

Raspored će biti sljedeći:

Vojnici Himere njih 8.300, uputit će se ka Valoni da bi zauzeli tvrđavu i grad. To će biti lako učiniti jer tamošnji garnizon čine hrišćani, i sva komanda je u dogovoru sa Himeranima.

Dukađinci će se s druge stane usmjeriti ka Kroji, da je zauzmu, a to će se postići bez ikakvih prepreka, jer su djelovi zidova grada srušeni a Turci ih nijesu popravili.

Jedan dio će poći k Skadru, jer tamo ima istomišljenike. Takođe jedan dio ustanika će poći na Novi (Castel-novo, Herceg Novi, primj. J.Đ). Crnogorci će ovdje noću napasti da bi zauzeli tvrđavu, jer su u dogovoru s hrišćanima koji noću drže stražu na tvrđavi.

Čim se takvi pokreti jedinica učine od planina, kako je navedeno, počće ustanici zemalja koje su dogovorile na saboru, razbijajući na parčad sve Turke koji se nađu u tim zemljama. To će biti lako izvesti, naročito zato što na svim tim prostorima na deset Turaka dolazi 200 hrišćana. Dio tog naroda krenut će na Skoplje i tako će mu se priključiti onih 42.000 o kojima smo govorili, s kojima će se formirati odabrana vojska od 120.000 ljudi, i za manje od dva mjeseca-stvar će biti završena.

Armija će krenuti na Jedrene, a prolazeći kroz zemlje koje su ušle u zavjeru, a koje smo naveli, prije dolaska u Jedrene ojačat će na više od 160.000 vojnika. Sve će to biti urađeno savršeno bez ikakvog otpora od strane neprijatelja, jer će ustanak početi u oktobru, kada su Turci razoružani.

Turci u Evropi nemaju vojske. Da bi nam se suprostavili, biće im potrebno da vojsku dovedu iz Azije. Ali, da bi je doveli do nas, bilo bi potrebno šest mjeseci. Kako Turci imaju običaj da vojsku postavljaju u sela tek poslije žetve žita, mi ćemo imati na raspolaganju osam mjeseci, a to nam je dovoljno da izgradimo sva potrebna utvrđenja.

Kada sve navedene zemlje ustanu, Turci će biti vrlo nejak. Osim toga, katolički kneževi Vlaške i Moravske, koje su susjedne s Bugarskom, u svakom slučaju će nam priteći u pomoć, jer je sa njima zaključen ugovor posredstvom vlašskog arhiepiskopa, koji je brat od strica srpskog patrijarha. Oni će nam rado pomoći pod uslovom da im se garantuje da će doživotno ostati kneževi i da će kneževstvo naslijediti njihovi potomci.

U toku osam mjeseci mi se nadamo da će mo uz božju pomoć ući u Carigrad. Njega je lako zauzeti, jer na putu k njemu nema ni jedne tvrđave čije bi zauzimanje tražilo vremena, ili nas zaustavilo u pohodu. Postoje samo tvrđave na granicama Mađarske i Hrvatske. Ali one će ostati iza nas. No, u slučaju takvog razvoja prilika - car neće gubiti vrijeme da zavlada Mađarskom, a nadvojvoda - Hrvatskom.

Uz sve to na našem saboru je predviđeno da se, za potrebe ustanka, napravi minijatura novčanica od smjese nekog bijelog metala i da se izda naredba da sav narod tu monetu mora da prima od vojnika kao nadoknadu za hranu. Oni koji dobiju tu novčanicu - svaka tri mjeseca će je nositi vlastima zemalja koje su ustale, a ove će im za nju davati monete veće vrijednosti. Jedini na taj način će biti moguće svakog mjeseca plaćati vojnike - a da se narod time ne optereti.

Takođe je odlučeno da se sav plijen koju bi se dobio u gradovima od Turaka i Jevreja, kao zlato, drago kamenje, srebro dr. predaje kraljevskoj blagajni za izdržavanje vojske. Na taj način će se formirati velika riznica koja će omogućiti da se rat vodi nekoliko godina bez ikakve druge materijalne pomoći. Po zauzeću Carigrada povući će se iz opticaja ta moneta, a u zamjenu za nju oni koji je budu predali dobiće vrednije monete.”

Prilikom analize ovog dokumenta, naša pažnja je posebno fokusirana na konstataciju u ovom sporazumu da u planinama Crne Gore i Epira “*ne dolaze Turci i te zemlje ne plaćaju porez Velikom Turčinu (sultanu), nego održavaju i čuvaju svoju slobodu*”. E, ova istorijska činjenica prouzrokuje frustraciju nekih srpskih istoričara, kako to da je Crna Gora i u XVII vijeku bila slobodna i da ne plaća porez.

Veliki ruski naučnik P. Rovinski uopšte ne sumnja u autentičnost ovog dokument, već u svom djelu samo analizira uzroke zašto ovaj sporazum nije uspio. Takođe i Ilarion Ruvarac, srpski istoričar, arhimandrit, rektor karlovačke bogoslovije i akademik u svom djelu “Montenegrina” piše o dogovoru sa zboru održanom 8. septembar 1614. godine u Kućima kao značajnom istorijskom događaju u Crnoj Gori i

nijednom riječju ne osporava njegovu autentičnost, a sigurno da ovaj srpski historičar ne bi zaboravio da konstatuje njegovu falenciju da je imao istorijskih dokaza.¹⁵

O značaju dokumenta koji govori o ovom važnom istorijskom događaju, čak je na sednici francuske Akademije književnosti i inskripcije od 9. jula 1840. godine njen član Berger de Xivrey (Berže de Ksivrej) priložio jednu svoju raspravu (studiju) pod nazivom “Sjećanja na pokušaj ustanka organizovanog u Manju od 1612-1619. godine u ime vojvode Nevera” (*Mémoire sur une tentative d’insurrection organisée dans le Magne, de 1612 à 1619, au nom du duc de Nevers*) [article], koja je štampana u *Bibliothèque (Biblioteka) de l’École des chartes* Année 1841 tom II str. 532-553. U ovom naučnom radu Ksivrej je objavio na francuskom jeziku sporazum sačinjen na zboru održanom u Kučima 8. septembra 1614. godine. Zbog velikog interesovanja za ovaj dokument, pored Ksivreja, objavili su ga: Bišon na originalnom italijanskom tekstu u svojim novim istraživanjima o principatu Moreje, zatim Aleksandar Blanše u svojoj knjizi “Grčka od pada Konstantipolja do naših dana” (knjiga I, poglavlje II), Fransoa Lenorman među priložima svoga djela “Turci i Crnogorci” (str. 331-334) i mnogi drugi. U svom radu J. Tomić ne spori da su strani historičari smatrali ovaj dokumenat autentičnim jer kaže: “da svi ovi pisci koji su se bavili proučavanjem istočnog pitanja, u pogledu Turske, ne mogaše a da se ne obazru na ovaj interesantan dokument. Ali svi ovi pisci kao i drugi, koji su, pišući o pokušajima ustanka Hrišćana na Balkanskom poluostrvu protiv Turaka početkom XVII stoljeća, osvrtni na nj, smatrajući ga autentičnim i potpuno pouzdanim podatkom za događaj, na koji se odnosi, i niko ne sumnjaše (dok im on nije otvorio oči, primj. J. Đ.) kako je ovo jedna od mnogobrojnih mistifikacija s naročitom tendencijom iz prve polovine XVII stoljeća...”¹⁶

¹⁵ Ilarion Ruvarac, *Montenegrina : prilošci istoriji Crne Gore*, Zemun 1890, u *Povjesnica crnogorska*, str. 601.

¹⁶ J. Tomić, *Sastanak i dogovor srpskih glavara u Kučima 1614. godine radi ustanka na Turke*, str. 4.

Od strane crnogorske historiografije, po našem mišljenju, čitav XVII vijek nije sveobuhvatno i cjelovito proučen, pa ispada "normalno" da navedeni istorijski dokument bude prihvaćen kao autentičan samo od dijela crnogorskih istoričara, kao na primjer od Jagoša Jovanovića i dr Lazara Tomanovića¹⁷. S druge strane, neki crnogorski istoričari pozivajući se na J. Tomića, glavnog negatora crnogorskog naroda, odnosno crnogorske nacije, dovode u pitanje njegovu autentičnost. Veliki broj ne obrađuje detaljnije ovaj period, što je normalno sa aspekta uže specijalnosti pručavanja milenijumskih istorijskih događaja Crne Gore. No, srećna je okolnost što su se, pored domaćih istraživača, za prošlost Crne Gore interesovali stranci i to velike ličnosti koje nijesu bile opterećene političkim i nacionalnim uticajem, već su objektivno iznosile istinu o istorijskim događajima.

U cilju podsticanja daljih istraživanja prošlosti Crne Gore u XVII vijeku, na kraju ovog rada prilažemo postignuti sporazum od 8. septembra 1614. godine u Kućima koji je objavljen u studiji Berže de Ksivreja na francuskom jeziku.

Značaj održanih zborova u Kućima 1614. godine

Iz izloženih podataka može se zaključiti da je Crna Gora u XVII vijeku, da bi očuvala svoju slobodu, vodila borbu na dva fronta i to na bojnem i na diplomatskom polju radi stvaranja prijateljskih veza sa evropskim zemljama.

Crna Gora, kao mediteranska zemlja, je u XVII vijeku svoju spoljnu politiku i svoje strateško opredjeljene temeljila na saradnji sa južnoevropskim zemljama, Italijom i Španijom. Uostalom, bez te saradnje i pomoći Crna Gora ne bi mogla održava svoju slobodu koju je krvlju plaćala u stalnim borbama i ratovima. Zar bi španski kralj želio da bude zaštitnik Crne Gore da u njoj nije živio slobodni narod sa visokom sviješću za očuvanje svoje slobode i nezavisnosti. Narod koji je na zborovima birao svoje glavare, knezove i vojvode, mogao je

¹⁷ Dr Lazar Tomanović, *G. Ruvarac i Montenegrina*, Sremski Karlovcı, 1899, str. 37-39.

biti samo slobodan narod. Crnogorski glavari su bili legitimni predstavnici svog naroda i u međunarodnim odnosima.

Ako je nesporno da je Evropa saradivala sa crnogorskim glavarima početkom XVII vijeka, to dovoljno govori o značaju Crne Gore u tom periodu, jer je ona bila jedino slobodno ostrvo na Balkanskom poluostrvu koje je bilo pokoreno od strane velikog Osmanskog carstva.

Zaludnje negiranje srpskih istoričara ovih istorijskih događaja

Cijelu knjigu srpski istoričar Jovan N. Tomić "Sastanak i dogovor srpskih glavara u Kučima 1614. godine radi ustanka na Turke" posvetio je dokazivanju kako se događaji, opisani u navedenim dokumentima, nijesu desili pa su, samim tim, i dokumenta koja svjedoče o održanim zborovima u Kučima 1614. godine, nevjerodostojna, odnosno neautentična.

Koja je to količina subjektivizma da se ova dokumenta od strane navedenog srpskog istoričara proglašavaju falsifikatom bez analize vremena u kojem su nastala pri čemu se, na primjer, ne osporava ni jedno ime od 44 glavara na spisku ili mjesto odakle su oni došli na zbor 14. jula 1614. godine. Takođe, ne osporava se ni činjenica da su pojedini od njih bili istorijske ličnosti, kao i da su u tom periodu imali diplomatske odnose sa italijanskim i španskim dvorom, kao npr. vojvoda Grdan, knez Lale Drekalov i drugi. Međutim, jedan od argumenata na osnovu kojih ovaj srpski istoričar osporava pomenuti istorijski događaj (od 14. jula 1614.) je da vojvoda Grdan nije bio živ 1614. godine, iako ne spori da je bio živ 1613. godine. Svoju tvdnju obrazlaže na sljedeći način: "što se u spisku imena prisutnih glavara na sastanku spominje i Grdan, onogoški vojvoda, koji je bio u životu 1613. godine, kad je Nikoli Radovu, dato punomoćstvo za Renezja od strane glavara, a za pregovore s vojvodom savojskim, kraljem španskim i namesnikom milanskim, *ali nije bio živ i 1614. godine* u doba kada Renezi veli da je bio sastanak u Kučima (14. jula 1614. god., primj J.Đ.). Kad pak Grdan u to doba nije bio u životu, znači da na verovnom pismu upućenom

vojvodi parmskom od strane srpskih glavara nije mogao biti ni potpis niti pečat njegov, a ako je bio na kakvom pismu, to je bio na onom iz 1613. godine kojim se Reneza za ovu priliku koristio da prestavi kako je poruka doista od glavara sa zbora držanog u julu 1614. godine. Iz ovoga pak izlazi da je izveštaj o događaju 14. jula 1614. godine *lažan* i da je napisan na osnovu podataka, koji se tiču ranijeg rada Renezijeva”.¹⁸ Glavni argument za ovakvu tvrdnju J. Tomić izvodi na osnovu djela kotorskog plemića Marijana Bolice “Opis Skadarskog sandžakata”, objavljenog u Veneciji 1614. godine, u kojem ne pominje vojvodu Grdana već njegovog sina. Koliko je ova tvrdnja nelogična i nedokaziva pokazuje činjenica da ovaj srpski historičar ne spori da je vojvoda Grdan bio živ 1613. a spori da je bio živ 1614. godine, što je sa vremenske distance beznačajan period, ukoliko se nema pouzdan podatak, kao na primjer umrlica na koju se ne poziva. No, samim tim što i Marjan Bolica piše o sinu vojvode Grdana kao komandantu Nikšića i Onogošta, onda je normalno da je na sastanku 14. jula 1614. godine prisustvovao otac ili sin, jer su obojica historijske ličnosti čiji se život poklapa tačno sa vremenom ovog historijskog događaja.¹⁹

Znači, ako su nesporne činjenice da je Evropa saradivala sa crnogorskim glavarima početkom XVII vijeka, onda je jasno da je cilj srpske historiografije da ignoriše ovaj važan historijski događaj, a samim tim i značaj Crne Gore koji je imala u odnosu na druge porobljene balkanske zemlje. Koliko je J. Tomić objektivna u tumačenju historijskih činjenica koje se odnose na istoriju Crne Gore, govori i tumačenje jednog dokumenta iz 1689. godine, iz vremena Morejskog rata koji se vodio između Osmanskog carstva i Mletačke Republike. Na osnovu ovog dokumenta koji je sačinjen na italijanskom jeziku, crnogorska plemena su se obavezala da će se boriti na strani Mletačke Republike protiv Osmanskog carstva. Kao garanciju izvršenja postignutog dogovora mletačke vlasti su

¹⁸ J. Tomić, *Sastanak i dogovor srpskih glavara u Kučima 1614*, str. 68-69.

¹⁹ Isto; P. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti sadašnjosti*, tom I, str. 595.

tražile od strane crnogorskih plemena i Kuča (Kući u to doba nijesu bili u granici stare Crne Gore) da im pošalju određeni broj glavara. Međutim, ovaj srpski istoričar u svom djelu „Crna Gora za Morejskog rata 1684-1699“ iznad ovog dokumenta napisao je naslov: „Spisak talaca Sulejmanu Bušatliji od strane Crnogoraca i Kuča“.²⁰ U ovom slučaju, kad se radi o negativnoj konotaciji pokušaja prikazivanja istorijskih činjenica o Crnoj Gori, ovaj istoričar piše crnogorski, a ne srpski glavari. Jednostavnom analizom lako je zaključiti da taoci nijesu dati kod Sulejman-paše Bušatlije u Skadar kao osvajaču, što je čist falsifikat istorijskih činjenica sa ciljem omalovažavanja crnogorske istorije, već se radi o sporazumu sa mletačkim providurom u cilju davanja garancije u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Takođe treba napomenuti i da J. Tomić dokazuje u svojoj raspravi „Turski pohod na Crnu Goru 1712. godine“ (Glas XCVI, 1920, str. 153-196) da turska vojska predvođena bosanskim vezinom Ahmed-pašom nije bila potučena od strane crnogorske vojske na Carevom Lazu 1712. godine, što se takođe ne može prihvatiti kao istinito tumačenje istorijskih činjenica. Ovo iz razloga što je ova poznata crnogorska bitka ostala duboko u pamćenju crnogorskog naroda i zapisana u narodnim pjesmama, a opisana je i od strane vladike Petra I Petrovića Njegoša i crnogorskih istoričara.

Pored svih propusta, bolje reći krivotvorenja istorijskih činjenica, po našem mišljenju ne može se osopriti veliki značaj ovog srpskog istoričara na istraživačkom radu i objelodanjivanju ogromnog broja dokumenata iz istorije Crne Gore posebno iz XVII i XVIII vijeka, ali su sporni njegovi zaključci i komentari. Međutim, veći je problem što neki naši istoričari, bez kritičkog pristupanja, preuzimaju njegove analize i zaključke.

Posmatrajući kontinuitet nespornih istorijskih događaja u XVII vijeku, kao što je, prihvatanje Unije (1640. godine) od strane vladike Mardarija sa katoličkom crkvom, učešće Crne Gore u Kandijskom (1645-169) i Morejskom ratu (1684-1699) i u oslobođenju Herceg Novog 1687. godine,

²⁰ J. Tomić, *Crna Gora za Morejskog rata 1684-1699*, str 144.

kao i desetine vođenih borbi između Crne Gore i Osmanskog carstva, ukazuje da se sa velikom vjerovatnoćom može konstatovati da su zborovi 1614. godine u Kućima održani i da su na ovim zborovima doneseni programi za ostvarivanje političkih ciljeva koji su realizovani u navedenim istorijskim događajima.²¹ Prema tome, sve istorijske okolnosti govore da su ova dokumenta vjerodostojna, jer je ovakvih i sličnih dokumenata bilo na desetine u XVII vijeku, pa ih niko ne osprava. To se radilo s namjerom krivotvorenja uloge Crne Gore u tom period da bi se osporo i omalovažio njen značaj kao jedinog svjetionika slobode na Balkanu u to doba.

Glavni problem pojedinih srpskih istoričara jeste što iz političkih razloga nijesu imali želju da objektivno sagledaju i opišu društveno-ekonomski status Crne Gore pa, samim tim, nijesu htjeli da priznaju da je Crna Gora bila slobodna i da nije plaćala porez Osmanskom carstvu. Ovo se jasno vidi u navedenim dokumentima, dok su istovremeno ostali balkanski narodi bili obespravljeni pod osmanskom okupacijom.

Navedenog srpskog istoričara ne interesuje objektivno dokazivanje istine, pri čemu bi bilo normalno da se prilikom analiziranja i komentarisanja istorijskih događaja u XVII vijeku polazi od društveno-ekonomskih odnosa, specifičnosti i samobitnosti crnogorskog naroda, njene tradicije, istorije i kulture. Treba poći od osnovne činjenice da vrelo slobode crnogorskog naroda nikad nije prestajalo zahvaljujući vjekovnoj oružanoj borbi protiv agresora. Važno je napomenuti da je Evropom, odnosno Balkanom, od srednjeg vijeka vladao feudalizam kao društveni-ekonomski sistem, odnosno kmetstvo, koje je ukinuto u velikom dijelu Evrope tek Buržoaskom revolucijom 1848. godine, odnosno u Rusiji 1861. godine.²² Za razliku od evropskih, odnosno balkanskih zemalja u kojima su seljaci bili potlačena i obespravljena klasa, u Crnoj Gori su živjeli slobodni seljaci koji su imali svoja imanja, sastavljena, kako je to zapisao Đurđe Crnojević “iz polja, lugova, šenokosa, gora i planina”. Bitno je napomenuti

²¹ *Istorija Crne Gore*, knj. 3, 1975, str. 108- 188.

²² Vikipedija, Slobodna enciklopedija.

da je u Crnoj Gori (Zeti) još u XIV vijeka od Balšića postojala mnogobrojna sitna vlastela, koja je nastavila da se razvija posebno u doba Crnojevića. Vlastelu u Crnoj Gori nije karakterisalo veliko bogatstvo (dvorci, sluge i kočije), već su to masovno bili samo ugledni seljaci koji su se najčešće bavili stočarstvom i koji su se isticali svojim ratničkim duhom i visokim moralnim kriterijumima, što je bila karakteristika cjelokupnog crnogorskog naroda. Vlastelini/glavari su rješavali sitne sporove u bratsvu i plemenu, dok je za teška krivična djela kao ubistva i slično sudio gospodar.

Pored viteškog duha i borbe za slobodu i nezavisnost, Crnogorci nijesu zaostajali na kulturnom polju za najrazvijenim evropskim zemljama. Naime u XV vijeku, kada je Osmansko carstvo vladalo cijelim Balkanskim poluostrvom i kad se izgubilo ime svih balkanskih država, u Crnoj Gori se otvara štamparija 1494. godine i štampaju prve knjige kod Južnih Slovena, što je predstavljalo najveće kulturno dostignuće u svijetu u to doba. U ovakvim društveno-ekonomskim odnosima koji su vladali na ovom području, moćno Osmansko carstvo početkom XVI vijeka pokušava da određenim privilegijama uspostavi vlast nad Crnom Gorom. Za razliku od ostalih balkanskih zemalja u kojima je Osmansko carstvo uvelo timarski (kmetovski) sistem po kome je cjelokupna obradiva seoska zemlja pripadala državi, tako da seljak nije mogao biti vlasnik nad zemljom već je radio kao najamnik, u Crnoj Gori Skender-beg Crnojević pokušava da uvede poseban sistem oprezivanja koji se zvao *filuridžija*. Ovaj sistem je obezbjeđivao da je seljak slobodan, jer je imao vlasništvo nad zemljom i bio u obavezi da samo godišnje plaća porez-harač.²³ No, ni ovakav sistem oporezivanja crnogorski narod nije prihvatao već je stalno dizao bune i vodio borbe protiv osmanskog zavojevača. Kao što je rečeno, za razliku od drugih balkanskih zemalja koje su od XV vijeka bile pod osmanskom vlašću sa uspostavljenim feudalnim društveno-ekonomskim sistemom, u Crnoj Gori živio je slobodan narod sa visoko razvijenom

²³ Vasa Čubrilović, *Malonšići pleme u Crnoj Gori*, u: Zbornik : odabrani istorijski radovi, str. 415-420.

sviješću i moralom da očuvanje slobode i nezavisnosti nema cijenu. Takođe je kod crnogorskog naroda bila razvijena svijest da je uslov očuvanja slobode i nezavisnosti postojanje jedinstvenog sistema organizacije ne samo na nivou plemena, nego na nivou cijele teritorije Crnr Gore, oslonjene na pomoć od strane evropskih zemalja.

Samo sagledavanjem cjelokupnih društvenih odnosa u Crnoj Gori moguće je analizirati i pojedine događaje u XVII vijeku, te se iz navedenih razloga možemo smatrati nespornim da održavani dogovori u Kućima 1614. godine pod pokroviteljstvom evropskih zemalja, predstavljaju važne istorijske događaje u crnogorskoj istoriji.

**Dogovor o ustanku postignut na zboru u Kućima održan
14. jula 1614. godine**

i

**Sporazum 8. septembra 1614. godine u Kućima objavljen
u studiji Berže de Ksivreja**

Relatione della congiura fatta in Cuggi 'i

Ser.^{mo} Principe,

Alli 25 di Giugno dell' anno sopradetto arrivai à Montenegro et alloggiài in casa del Sig.^r Conte Voio (Vuio) padre del Conte Marco, con li quali conferii il trattato fatto con V. A. Ser.^{ma} dove subito fù spedito un huomo apostà al conte Voio (Vuio) da Risano et al Conte Giovanni di Zuppa di sopra acciò venissero subito ad abboccarsi meco et con li sudetti sig.^{ri} Conti, Padre et figliolo, la notte seguente arrivorno et tutti insieme fatto un buono et lungo discorso, risolvessimo di mandare à chiamare l'infrascritti Sig.^{ri} tutti della congiura: il Conte Lalla Drecalo di Cuggi et il Genigeri in Ducagini, Albania Superiore et li Conti Versevo, acciò avvisassero tutti li congiurati delli Regni convicini, che per tutto li 25 (14) di Luglio si ritrovassero in Cuggi del sopradetto Conte per statuire et intendere tutto quello che meco portavo di nuovo circa li negotii et fine della nostra congiura; et quando che alcuni di loro non fossero potuti venire, mandassero i loro segreti sigilli co'l giuramento, acciò tutto quello avesse determinato et risoluto l'Assamblea s' intendesse da loro ratificato per buono et così fecero.

Alli 14 di luglio furno radunati li congiurati in Cuggi al n.º di 25 delli più principali non essendo gl' altri potuto venire per gravissimi loro rispetti, ma ben mandarono li loro segretarii con i proprii sigilli et giuramenti che furno al n.º de 19, dove fatto una fidelissima Congregatione, nella quale io referii tutto quello, che portavo da V. A. Ser.^{ma} mostrandoli li Capituli, che mi haveva dati V. A. sopra li quali havendo fatto bonissima consideratione mi fecero chiamare dentro nell' Assamblea et mi dissero ciò che segue.

Ritornate dal Sr Duca et in nome nostro fattali prima riverenza li dirrete che noi tutti d' accordo habiamo rissoluto di accettarlo per nostro Re et S.^{re}, ma che ben lo preghiamo, che nò voglia ancor lui fare si come tanti altri Prencipi hanno fatto, cioè Papa Clemente Ottavo, l' Imperator Rodolfo et finalmente li SS.^{ri} Duchi di Savoia et di Mantova, li quali con le loro promesse ci hanno fatto fare sollevationi et spese grandissime, dove che poi havendone mancato dell' aiuto et soccorso promessoci habiamo patito et nella vita et nell' honore et nelle robba per mezzo delli Venetiaui, li quali per esser tanto amici dell' Inimico Commune ogni volta l' anno avisato et per ciò disperati dell' aiuto delli Prencipi Cattolici per la loro longhezza havevamo pensato al ritorno vostro quando però nò haveste reportato soda rissoluzione di espedirvi al Re d' Inghilterra et al Conte Mauritio, acciò che havesse fatto lega con tutti li Principi Protestanti di Alemagna, et che frà di loro havessero eletto un Capo che fosse sofficiente à regger questi popoli nostri et à difenderci con l' aiuto dell' Armata et de soldati. Ma poi che piace à Dio, che questo Prencipe si come egli promette con l' aiuto del gran Rè di Spagna superare ogni difficoltà et liberarci dalle Tirranide di così Crudel Inimico, ci contentiamo di accettare lui per nostro Re et li darrete queste lettere nelle proprie mani, supplicandolo in nome nostro, che se degni mandarci una Nave benissimo armata, acciò possiamo sicuramente al vostro ritorno quà mandare à Sua Altezza Ser.^{ma} nostri Ambasciatori, li quali elegeremo et espediremo subito venuto l' Illmo Patriarca nostro, che si trova in Constantinopoli à pagare il tributo di due anni, che sono cinquanta quattro mille sultanini.

Circa poi alla quantità delle fortezze et fiumi, che S. A. dissidera sapere, sono messe in lista et quantità delle genti che à noi basta l'animo di sollevare, dirrete che sarrano ducento et anco trecento mille huomini armati, pronti et sicuri per servitio della nostra libertà et esaltatione del nostro Re futuro. Nel resto gl' Ambasciatori nostri, che li mandaremo su la Nave sua li darranno pienissimo raguaglio di tutte le cose necessarie alla sodisfatione di Sua Altezza Ser.^{ma} et nostra et alla realtà di così importante negotio. In tanto ditoli, che al ritorno vostro quà con la Nave non sarrà se non beue, ch' egli mandasse un' Ingegnero, acciò vedesse tutti li Porti e siti, dove si doveranno piantare fortezze per assicurar meglio il paese et sarebbe ancora bene, che Sua Altezza Ser.^{ma} facesse provisione di quella maggior quantità possibile d'armi per fantaria et per cavalleria, et di quanti più canoni si potrà havere per servirsene alle parte maritime, et qui fue fine alla sua relatione il Capitan Giovanni Renea et riprese à dire:

Ser.^{mo} Principe.

Quello che io ho detto è quanto è passato et che quelli Sig.^{ri} m'hanno imposto, hora come da me acciò l' A. V. Ser.^{ma} conosca quanto io professi honore et realtà con i Prencipi pari suoi Grandi, li dico che à me basta l' animo

di operare talmente con quelli Ambasciatori che sarranno mandati, che da loro stessi offerirano per ostaggio di sicurezza li proprii figlioli et fratelli di tutti li Sig^{ri} Congiurati. Onde la prego ad accettarli gratamente, come cosa per sua maggior sudisfazione et mia fatta et come comporta un negotio di tanta gravità et importanza, ancorch'io mi renda certo, che quelli sig.^{ri} non siano giamai per far mancamento della lor parola et giuramento fatto, si per l'integrità et fortezza di Animo, che nei loro petti regna, come anco per ardente bramo che tengono di sottrarsi dal grave et intollerabile giogo della schiavitudine, ma tutto prenda V. A. Ser.^{ma} per buon zelo et scarico mio.

Circa della Nave, ella è necessaria, et che sia bene armata et monita, acciò che dando nelle Galere de Venetiani ò in altri Vasseli possa almeno difendersi da quelli, et perche l'A. V. Ser.^{ma} veda quanto siano dessiderosi quei Sig^{ri} d'impor fine à questo negotio promettono fatto che ella haverà il primo sborso della Nave mantenerlo à lor costo di tutto punto, cioè pagar li marinari et sustenerli sino al fine, la qual Nave servirà per condurre quà et ritornare al Paese li Ambasciatori et portar gli Ostaggi; et in caso, che le guerre d'Italia andassero avanti potrà servire à V. A. Ser.^{ma} per condurre Cavalli et soldati d'Albania, e di altre Proventie, con la corrispondenza di quelli Sig^{ri} che per ogni viaggio si potrà condurre sessanta ò settanta Cavalli alla volta, li quali viaggi di Ancona in Albania presto si fanno. Potrebbe parimente servire per mercantie diverse come a Vostra Alt.^a Ser.^{ma} piacerà.

Nomi, Cognomi et Patria di tutti li Sig^{ri} Congiurati, et prima delli sei Capi principali, che tengono Carico et autorità di chiamare in occasione di Dieta tutti gl'altri.

Prima

1. Gradan Voivoda da Nuovogoste	13. Conte Drazigo Gezeno
2. Conte Lalla Drecchalo da Cuggi	14. Conte Menzita Serniza
3. Conte Voio da Risano	15. Conte Nichulla Neghulla
4. Conte Voio da Montenegro	16. Genigeri Ducagini
5. Giezi bandi da Miridita	17. Conte Vuli Dubigne
6. Protopo Ivanovich	18. Conte Radosava Bronci
	19. Conte Marco da Montenegro
	20. Conte Giovanni di Zupa superiore
7. Conte Nicolà Ot puperi	21. Voivoda Vuchegi Clementi
8. Conte Selach della Gria	22. Conte Tomaso de Versevo
8. Voivoda Raiz bilo Pavligi	23. Conte Pavvo Ot priseme
10. Rade Voivoda Otplano	24. Voivoda Sechula Odubeha
11. Conte Petar Ot pluscive	25. Conte Milia Otbiele.
12. Conte Cepivo Lescovopoglie	

Quelli che erano absentì:

26. Conte Giovanni Plesisi	30. Conte Milos Cocchagni
27. Conte Dragoi Odrudina	31. Conte Michaello Ot preis
28. Conte Miletta Rigani	32. Conte Toma Ot costa
29. Conte Giovanni Mustachi	33. Conte Vuisco Ot bilossi

34. Conte Vigio ravan Ot grigi-
anach	38. Conte Mile Ot cupe
35. Conte Vulhegi Otusano	39. Conte Tomaso Ot pegerizzi
36. Conte Vuoin Ot balea	40. Conte Stipan Raschucco
37. Conte Andria di Zuppa In-
feriore	41. Conte Vule Ozzete Voivoda
	42. Vuchossa Otrebicsa
	43. Conte Andria Ot plesivici
44. Popov voin Orasavina.	
-

MÉMOIRE

SUR

UNE TENTATIVE D'INSURRECTION

ORGANISÉE DANS LE MAGNE, DE 1612 A 1649,

AU NOM DU DUC DE NEVERS.

[Lu à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres dans la séance du 9 juillet 1844.]

Il y a vingt ans, l'héroïque insurrection de la Grèce frappa d'abord la plupart des esprits comme un acte en quelque sorte improvisé. C'était, ainsi qu'on le reconnut bientôt, le fruit d'une longue et indomptable persévérance. Sur cette terre illustre, stérile pour l'esclavage, tout semblait conserver les germes de la liberté; et le temps, l'ignorance même, s'y montraient impuissants à l'oubli. Sous l'oppression des infidèles, la voix de la religion élevait encore les âmes à l'idée de l'indépendance nationale; les poètes populaires étaient l'écho des regrets et des espérances de la patrie, qu'ils entretenaient par l'enthousiasme, comme les éclairèrent par l'instruction ces généreux commerçants qu'un si noble emploi de leurs richesses a rendus de grands citoyens¹.

Heureusement ces moyens, si sagement préparés à la fin du siècle dernier, se purent soustraire, cette fois, aux interruptions violentes du cimetière; et le peuple grec, au moment décisif,

¹ Notamment les frères Zosimas, Varvakis, etc.

lettre du duc avait été envoyée par le moyen du seigneur Blaise Malacovich ¹.

Voulant suivre, autant que possible, l'ordre des événements, que nous révèle ou nous indique cette curieuse correspondance, je ne fais mention qu'en passant d'une lettre en italien, écrite au duc de Nevers, le 28 août 1613, par Chrysanthos Lascaris, archevêque de Lacédémone, et par Georges Colombos, prêtre de Chios, pour le prier de recommander au pape et au cardinal Borghèse deux jeunes gentilshommes de Napoli de Romanie, qu'ils voudraient faire entrer au collège des Grecs à Rome ². C'est une preuve de plus de la persévérance si honorable des Grecs à fonder sur l'instruction donnée à la jeunesse l'espoir d'un avenir de liberté, tout en se montrant prêts à payer de leur sang une liberté présente, s'ils la pouvaient conquérir.

Les tentatives qui se firent sur plusieurs points dans ce but, au nord de la Grèce, en 1614, nous sont attestées par le procès-verbal, rédigé le 8 septembre de cette année, et déroulant tout le plan d'un soulèvement général. Bien qu'il n'y soit pas question du duc de Nevers, un exemplaire de cette pièce, écrit en italien, fut envoyé à ce prince, puisqu'elle est placée à son rang dans la correspondance que nous examinons ³. L'assemblée, dont elle constate les délibérations, se tint à Cucci, dans l'Albanie supérieure. Les membres de la réunion étaient le patriarche et les principaux habitants de cette province, les principaux de Bosnie, de Macédoine, de Bulgarie, de Serbie, d'Erzégovine et de Dalmatie. L'oc-

¹ Ce personnage s'était chargé de faire parvenir au duc de Nevers des faucons que les Maniotes devaient lui donner. C'est ce qu'on voit au verso de la lettre italienne, dans un post-scriptum signé des frères Calapoli Micalangi Cosma. « Vostra magista « cristianissima (c'est le duc de Nevers qui est ainsi désigné) a mandato SS. Sr Biasio « con li vostri leteri per asegurare li falconi, li qualli noi siamo obligato a vostra « maista, et lei se potera asegurare mandando SS. Sr Biasio, overo altri chi para a vos- « tra maista, ne avera quanti da lei desiderato et di migliori di paieze. »

On sait combien les divers oiseaux de fauconnerie étaient alors recherchés à la cour. La plupart des mémoires du temps attribuent la prodigieuse faveur du duc de Luynes, qui atteignit jusqu'à l'épée de connétable, au plaisir que causait à Louis XIII le talent particulier de ce seigneur pour dresser des pies-grièches à prendre des moineaux.

A la suite du post-scriptum viennent encore les noms de André Nicolo, Calapoli Cosma et de plusieurs autres qui prennent le titre de constables, et dont les noms paraissent avoir été altérés par l'écrivain italien.

² Fol. 28, recto.

³ Fol. 50 et suiv. Ce qui suit jusqu'à la page 544 est la traduction presque littérale de cette pièce.

casion en était l'impôt que les pachas de ces contrées, soumises aux Turcs, voulaient y lever sur le clergé grec.

On résolut :

D'introduire autant d'armes qu'on pourrait dans le Monténégro et dans la montagne de la Chimère, confinant à la marine ; et cette introduction sera aisée dans des pays restés indépendants, où n'ont point pénétré les Turcs, et qui n'ont jamais été tributaires du Grand Seigneur.

De ces montagnes on transportera des armes dans celles des Duccagginni, qui sont voisines de la montagne de la Chimère, pour armer tous les montagnards conjurés, tels que les Piperi, les Clémentins, les Bilopaligi, ceux de Cucci et de Versova dont l'indépendance date déjà de trente années, qui ne payent aucun tribut au Grand Seigneur, et qui peuvent fournir trente mille bons soldats.

Au bout de l'année on introduira douze mille soldats conjurés d'autres provinces, comme la Servie, l'Erzégovine, la Macédoine, l'Albanie et la Bosnie, toutes provinces contigües aux susdites montagnes. On les y répartira peu à peu, ce qui donnera aux troupes conjurées un effectif de quarante-deux mille hommes, dont douze mille de cavalerie et trente mille d'infanterie.

Il sortira d'abord de la montagne de la Chimère huit mille hommes pour surprendre la Vallone, la ville et le château, ce qui sera facile, parce que la garnison du château est composée de chrétiens dont les chefs sont d'accord avec les Chimariotes.

Ceux de Duccagginni et les autres auront à diriger une partie de leurs forces sur Croya. Cette ville sera prise sans la moindre difficulté, car il y a un pan de ses murailles par terre, auprès de la porte ; et les Turcs ne l'ont jamais relevé.

Un second corps se dirigera vers Scutari, parce qu'on entretient là des intelligences. Un troisième corps se portera sur Castel-Novo. (Là il est dit que les Monténégrins devront ensuite prendre une forteresse, dont le nom manque dans le Ms., où cet endroit a été déchiré.) Une nuit doit suffire à cette prise, parce que les chrétiens, qui, dans la citadelle, avaient précisément la garde de nuit, étaient d'intelligence avec les conjurés.

Le moment où ces diverses irruptions partiront des montagnes sera celui du soulèvement de toutes les contrées dans la conjuration, et tous les Turcs qui s'y trouveront seront taillés en pièces ; chose facile, n'y ayant pas dix Turcs contre deux cents chrétiens :

Les peuples entraînés par cette révolution viendront joindre des renforts aux quarante-deux mille hommes, ce qui portera l'armée à cent vingt mille hommes d'élite, le tout en moins de deux mois.

Avant d'arriver à Andrinople, le nombre sera porté à cent soixante mille hommes et plus s'il est besoin. Cette marche ne rencontrera plus d'obstacles, en commençant le soulèvement au mois d'octobre, où les Turcs sont désarmés et ne laissent pas de troupes en Europe.

Il est vrai qu'ils pourraient en faire venir d'Asie; mais elles ne seraient pas avant six mois dans le voisinage de nos montagnes, parce que c'est encore une coutume des Turcs de ne mettre jamais l'armée en campagne avant d'avoir fait la moisson. Nous aurions encore huit mois pour nous munir de tout ce qui nous serait nécessaire.

Le soulèvement de tous ces pays exténuera les forces des Turcs, d'autant plus que les princes catholiques des pays voisins de la Bulgarie, savoir le prince de Valachie et celui de Moldavie¹, viendront à notre aide, car on a déjà traité avec eux. L'archevêque de Valachie est cousin du patriarche de Serbie; et ils ont garanti aux princes la possession perpétuelle de leurs États pour eux et pour leurs descendants.

Ces huit mois nous suffiront donc, nous l'espérons, pour être à Constantinople; et la prise de cette ville sera facile, comme la route n'est gardée par aucune forteresse où nous ayons à perdre le temps en sièges. Nous ne laissons derrière nous que les forts de la Hongrie et de la Croatie; mais en de telles conjonctures ce ne sera pas du temps perdu pour l'empereur de saisir la Hongrie, ni pour l'archiduc de s'emparer de la Croatie.

On propose encore à ladite assemblée, à l'effet de ce soulèvement, d'émettre une monnaie très-basse de titre, et légèrement argentée², en ordonnant, par un édit, que tous les peuples aient à recevoir cette monnaie pour le payement de la dépense des soldats. Et tous ceux qui auront ainsi de cette monnaie la rapporteront au bout de trois mois aux ministres, qui en rendront la valeur en bonne monnaie.

¹ L'italien dit *Moravia*.

² Le texte dit même seulement : *un peu blanchie*. Voici les termes : « Si debbe fare « una moneta bassissima di lega con qualche bianco. » Fol 51, recto.

544

De cette manière les troupes seront payées régulièrement tous les mois, et les peuples ne seront pas grevés.

Les dépouilles provenant du sac des villes, du pillage des Turcs et des Juifs, rempliront d'or et d'argent la caisse de l'armée, et subviendront pour plusieurs années, sans autres subsides, aux frais de la guerre. A la prise de Constantinople on aura les moyens de donner satisfaction à chacun, en remplaçant par de bonne monnaie celle dont on a parlé ci-dessus¹.

Cette révolution par écrit, qui fait si bon marché de tous les obstacles, me semble un échantillon entre mille des audacieux projets dont aime à se repaître l'imagination aventureuse de ces belliqueux montagnards. Cependant tous ces préparatifs n'étaient pas imaginaires. On vient de voir que, dans ce plan d'une insurrection générale du nord de la Grèce, il n'est pas question du duc de Nevers. Mais je trouve dans une lettre écrite au pape² par l'archevêque de Naupacte et Arta, et par l'archevêque de Janina, chacun en son nom, au nom des cinq évêques ses suffragants et de leurs peuples, la nouvelle que Chariton, évêque de Durazzo, a présenté de la part du pape à tous les prélats de ces montagnes un envoyé de Sa Majesté très-chrétienne : « *Al quale havemo mos-*
« *trato parte delli luoghi et terre, quanto sia stato possibile, et*
« *fatto vedere la multitudine del popolo desideroso di esponersi*
« *per la loro liberta, con questo l'innumerabile ricchezza che anno*
« *li Turchi et Hebrei; e pui la commodita et occasione del tempo.* »

¹ A la suite de ce plan, sur l'exemplaire qui nous en a été conservé, se trouve un post-scriptum de la même écriture, dont l'auteur, parlant alors en son propre nom, dit qu'à l'instant même il apprend la nouvelle que les princes chrétiens donnent au sultan Iahia, qui était à Napolé de Romanie, une armée pour reconquérir son empire : qu'en conséquence, au lieu de continuer son voyage, il se dirige vers ce sultan.

Sur le personnage ainsi désigné, voici ce que dit M. de Hammer : « Le prétendu frère « d'Ahmed qui, sous le nom d'Yahia et revêtu du froc de moine chrétien, parcourt « toute l'Europe, demanda des secours à Varsovie, Prague, Florence, Paris, Naples et « Rome, et trouva une foi apparente aux fables qu'il débitait sur sa naissance, paraît « avoir été un aventurier grec. » *Histoire de l'Empire ottoman*, t. XLII, t. VIII, p. 255 de la trad. française.

Nous avons, dans la correspondance adressée au duc de Nevers, une lettre de ce même personnage, écrite en italien et datée de Paris, le 4 octobre 1618, pour accréditer auprès du prince un fondé de pouvoirs, chargé de recevoir en son nom une somme que le duc de Mantoue lui avait accordée. (Voyez notre Ms., fol. 57, recto.) Cette lettre confirme ainsi les notions données par M. de Hammer, sur ce prétendu sultan, en le montrant comme un de ces aventuriers qui s'attachent aux entreprises hasardeuses, dans l'espoir d'y pouvoir pêcher en eau trouble.

² Fol. 74, recto.

UDK 821.163.4-6

UDK 821.163.4:929Томановић Л.

Доц. др Андријана НИКОЛИЋ

Факултет за црногорски језик и књижевност, Цетиње

ТРИ ПИСМА ДР ЛАЗАРА ТОМАНОВИЋА

Сажетак: Једна од значајнијих, али запостављених личности у историји црногорске књижевности свакако је Лазар Томановић, који је својим књижевним, политичким и друштвеним дјеловањем оставио печат једном времену. Посебност његовог живота утемељена је у личној борби за црногорски језик, заснован на фонетским правилима. Трагање за грађом овог неуморног државника, политичара, путописца, уредника Гласа Црногорца, првог Књажевог, односно, Краљевог човјека који му је остао вјеран након Подгоричке скупштине, довело је проналаска више десетина писама и телеграма, који нам дају ново свијетло на личност овога неуморног друштвеног прегаоца. У овом раду објелоданићемо тек мали сегмент из живота великога човјека, који се приватно дружио и дописивао са великанима писане и политичке ријечи.

Кључне ријечи: писмо, Црна Гора, др Шоћ, глад, рад, нерад.

THREE LETTERS FROM DR LAZAR TOMANOVIC

Summary: One of the most important but neglected figures in the history of Montenegrin literature is certainly Lazar Tomanović, who with his literary, political and social activities left a seal for a time. The specialty of his life is based on a personal struggle for the Montenegrin language, based on phonetic rules. The search for the property of this tireless statesman, politician, travel writer, editor of the Voice of Montenegrin, the first Royal, that is, the Royal man who remained faithful to him after the Podgorica Assembly, led to the invention of dozens of letters and telegrams, which give us a new light on the personality of this tireless social chopper. In

this paper we will reveal a small segment of the life of a great man, who personally communicated and corresponded with the giants of written and political words.

Keywords: *letter, Montenegro, Dr. Šoć, hunger, work, reluctant.*

УВОД

Лазар Томановић, државник, рођен је 1845. године у селу Лепетане у Боки Которској. У свом путопису из 1868. године наводи да су бокељски Томановићи поријеклом од цуцких Томановића, о чему је у часопису *Бока* (1913) писао и свештеник Сава Накићеновић. Наводећи поријекло Томановића, те године је написао да су они „из близу Цетиња“ од прије двије стотине и двадесет година, те да славе Светог Ераста и Олимпа. Томановић сматра да су његови „грана од тог славног коријена, од ког се одцијепише због братске крви и најприје у Морињ и послје у Лепетане населише као кметови на властeosка добра перашка и доброцка, која су сада њихова, дочим од властеле нема трага“.¹

О братству Томановића је написао да су братства у Боки иста као и братства у Црној Гори.² Свако је братство имало свога старјешину који је бринуо за односе унутар братства: удаје, женидбе, пријатељства са другим братствима. Он је потомак дједа Вукадина који је са четири унука и снахом сишао из ондашње Старе Црне Горе у Боку Которску. Настанивши се у Морињу, дјед је са собом донио и крсну славу Свети Никола, коју оставља као славу за прислуживање и узима крсну славу Светог Јована због непосредне близине парохијске цркве Светог Јована Богослова. Томановићи су се породично одали поморству. У свом чланку М. В. Ђурковић³ пише да је витез Трипо

¹ Лазар Томановић, *Залив которски*, Матица, Нови Сад 1868.

² Лазар Томановић, *Моје братство*, дуго необјављен рукопис, данас се налази у породичној заоставштини Томановића у Лепетанима. У међувремену је публикован у годишњаку *Бока*, приредила Мирјана Ковчин, бр. 26. Херцег Нови 2006, стр. 357-382.

³ М. В. Ђурковић, *Једна епизода из живота Васа Брајовића*, Нова Зета, 1890, IV, стр. 141-142.

Ђуров Томановић био поморски капетан, да је имао свој брод и да је учествовао у грчком ослободилачком рату од 1821. до 1828. године. Његов син, отац Лазарев, Андрија, био је поморски капетан и власник брода. Имао је пет синова: Петра, Лазара, Теофила, Божа и Ђура, те четири кћерке: Софију, која је умрла млада (са непуних 25 година, средином 1864), Марину (близнакињу Теофилову), Христину и Милицу. Најстарији Лазарев брат Петар, бавећи се поморским занатом и пловећи на свјетским лађама, остао је да живи у Аустралији.⁴ Трећи Лазарев брат Теофило бавио се трговином и земљорадњом на породичном имању у Лепетанима, а имао је тројицу синова: Бранка, који је живот провео као морепловац на бродовима у Аргентини, Луку, који је био признати вајар и професор у Херцег Новом, те Васа Томановића који је био филолог и професор Универзитета у Скопљу. Божо Андријин Томановић је четврти брат Лазара Томановића. Имао је свој брод којем је дао име Петрослава (1881-1882) из поштовања према рано преминулој супрузи Лазара Томановића. Касније је радио у тршћанском поморском предузећу Лојд. Пети Лазарев брат Ђуро, скрасио се као поморац у Јужној Америци. Од Томановића од којих потиче Лазар јесу и два поморска капетана, Георгије и Филип Томановић који се 16. априла 1876. године потписују на писму за др Светозара Милетића, а на иницијативу Лазара Томановића.⁵ Од ових Томановића је и проф Шпиро, супруг Лазареве кћерке Росанде.⁶

Лазар Томановић је у Лепетанима је од 1855. до 1860. године завршио три разреда основне школе. За вријеме трогодишњег школовања у Лепетанима учитељ му је био Кеко Бајигати који је на њега оставио јак утисак,

⁴ Горан Максимовић, *Личност, дјело и доба Лазара Томановића*, у: Зборник радова у част академика Радована Вучковића, Зборници и монографије, књ. VI, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 5, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2006, стр. 505-520.

⁵ Лазар Томановић, *Писма*, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад.

⁶ Шпиро Томановић, *Зетски гласник*, Цетиње, 1932, бр. 27.

о чему Томановић топло и са посебним сензибилитетом приповиједа у тексту *Моје братство*. Захваљујући Кеку он је читав живот посветио још у раним годинама наученој крилатици: „Вазда сам вјеровоа у побједу истине“.⁷ Четврти разред завршава у Херцег Новом, као ђак манастира Савина. Одмалена бистар и талентован, али са тежњом да учи за попа,⁸ саопштава мајци своју жељу (отац му је већ био умро) јер није имао аспирација за бављење поморским занатом као његови преци. Обрадован одлуком младог ученика, зет Катовић из Рисна повео га је код владике далматинског Стефана Кнежевића, који је имао намјеру да се млади ђак школује у Гимназији и Православној богословији у Задру, а потом и да студира теологију у Русији. Манастирско имање Савине било је задужбина Николе Мусића у циљу да се „ту приправљају ђаци за свештенички чин“,⁹ па је Томановић за вријеме школовања

⁷ Препричавајући доживљај из дјетињства, он приповиједа како је мајка држала неколико „инглескијех стерлинга“ замотаних у једном ручнику. Пошто је као дијете био радознао и често дирао мајчине ствари, десило се да је један стерлинг нестао. Мајка тада замоли његовог учитеља Кека да испита Лазара да му није можда неко од одраслих ђака изнудио новац. Кеко је заплашио дијете, па је овај од страха признао да се играо са новцем на понти, те му је случајно испао из руке у море. Истина ће се открити на Петровдан, на прослави имендана Лазаревог млађег брата, када је мајка гостима подијелила чисте ручнике да обришу руке. У моменту када је учитељ Кеко развио свој, испао је стерлинг, који се некако завукао међу савијене рубове. Лазара су частили читавим стерлингом да нешто купи, мајка је била поносна на сина, а Кеко је био посрамљен због начина како је дијете навео да призна под присилом оно што није учинио. Овај догађај из дјетињства описан у тексту „Моје братство“ оставиће траг на Томановића који ће га се сјетити у моментима када му је разум био најпотребнији, у периоду министровања, помињући горе наведену крилатицу.

⁸ Лазар Томановић, *Моје братство*, дуго необјављен рукопис, данас се налази у породичној заоставштини Томановића у Лепетанима. У међувремену је публикован у годишњаку Бока, приредила Мирјана Ковчин, бр. 26. Херцег Нови 2006, стр. 358.

⁹ Лазар Томановић, *Шта сам радио?* (аутобиографија) из писма упућеног др Милану П. Костићу, аутору чланка у Матичној Споменици: „Стипендисти Матице српске“ објављено у часопису *Стварање*, год. XVII, Цетиње, септембра, бр. 9, стр. 615-618, аутор др Милан П. Костић

у овом манастиру и потом у Задру користио стипендију ове задужбине.

Из Савине млади Томановић полази у задарску Богословију. С обзиром на чињеницу да су тадашња начела налагала да полазник Богословије мора прије уписа имати завршених бар шест разреда гимназије, Томановић у Задру завршава седми разред, а у Новом Саду је матурирао. Већ тада је био познат Милетићу, уреднику *Заставе* као млади дописник са приморја. Застава излази у Пешти гдје је Томановић завршио прву годину Правног факултета.¹⁰ Остали дио факултетског школовања завршава у Грацу, гдје је и докторирао. Захваљујући Текелијиној стипендији, ужива и помоћ књаза Николе, који прати његово писање у *Застави* за вријеме Кривошијског устанка,¹¹ када напада аустријски феудализам и вјешања бокешких родољуба, те када прилично млад, одговара на нападе бечких и пештанских листова на Црну Гору у периоду од 1869. до 1870. године.¹²

Након овог периода, Томановић полаже државни испит и одлази на Цетиње гдје га је чекало мјесто секретара у Сенату. Доласком на Цетиње добија понуду од Матице српске, уз коришћење Текелијине стипендије да се даље школује и усавршава. Недуго послије, обрео се у Котору у судској пракси. За вријеме 1875. године букнуо је Херцеговачки устанак, а 1876. године рат Црне Горе и Србије. Томановић је тада као добровољац уређивао на Цетињу *Глас Црногорца*. Крајем 1876. године изабран је за народног посланика у Далматинском сабору, у исто вријеме кад и Стефан Митров Љубиша, о чему Томановић свједочи: „Љубиша је био изабран једногласно, упркос Сабору који га је био свргао са предсједништва као недостојног, а мене већином гласова против Конте Војиновића, којег је Цар

¹⁰ Лазар Томановић, *Црна Гора и Аустрија*, Застава, 1869, бр. 13, стр. 4.

¹¹ Лазар Томановић, *Вјешала и мир*, Застава, 1869, бр. 131, стр. 1.

¹² Лазар Томановић, *Бока Которска је у опасности*, Застава, 19. 10. 1869, бр. 124, стр. 2.

био оставио на мјесто Љубише за предсједника Сабора. Земаљски одбор који је верифицирао мандате, поништи оба наша мандата. Али Сабор мој одобри. Ипак ја нијесам ушао у клуб већине...¹³

Живот и рад Лазара Томановића може се подијелити у два раздобља: далматински и црногорски.¹⁴ Прву је половину живота дјеловао у Далмацији, а другу половину у Црној Гори. Мада, док је живио у Далмацији, често је одлазио на Цетиње како би активно учествовао у друштвено-политичким кретањима и културно-просвјетним активностима, те је опет, док је живио на Цетињу, одржавао везе са Далмацијом, учествујући у раду далматинских листова и часописа. У Задар је стигао 1860. када се распламсавао народни препород удружених Хрвата и Срба, који су се груписали против талијанаша. Задар је тада био политички, културни и административни центар Далмације. Ту је остао седам година, учећи у гимназији, истичући се својим знањем и талентом. Из Задра се јавља Антонију Хаџићу, предсједнику главног Омладинског одбора, и обавјештава га да је на његову (Томановићеву) иницијативу основана у Задру ђачка дружина *Првенац*, а потом и истоимени лист. Из тог је периода сачувана молба тринаест ђака да им се дозволи оснивање дружине, а први потписник је био Томановић. Ђаци су уз молбу приложили и нацрт од 18 тачака. Тадашњи владика Кнежевић је додао још пет тачака, како би могао „утврдити“ начин праћења ове дружине.¹⁵ Оно што је издвајало овај лист, јесте концепција која је одударала од богословске, а и чланови дружине нису били богослови, већ тадашњи гимназијалци. Она је била усмјерена на народни препород и против клерикализма. Далматински Срби и Хрвати поздрављали

¹³ Лазар Томановић, Шта сам радио? (аутобиографија) из писма упућеног др Милану П. Костићу, аутору чланка у Матичној Споменици: „Стипендисти Матице српске“ објављено у часопису Стварање, год. XVII, Цетиње, септембра, бр. 9. стр. 615-618, аутор др Милан П. Костић.

¹⁴ Коста Милутиновић, *Ополитичком лику др Лазара Томановића*, Историјски записи, 1976, стр. 3-4.

¹⁵ Повијесни архив у Задру, Списи далматинско православне епархије, св. 92. бр. 40/сем. пр. 21. IV 1866.

су овај нови лист и његове идеје. Задарски *Народни лист* објављује чланак у коме одаје признање на рад Уједињене омладине српске. Поред овог ангажмана, Томановић је као гимназијалац сарађивао у *Србско-далматинском магазину*. Сарадњу са Милетићевом Заставом започео је шаљући испочетка само краће чланке о раду дружине. Када је видио да Милетић објављује све његове чланке, почео је писати политички обојене текстове о друштвеним збивањима. У току првих година сарадње, Томановић је написао неколико значајних чланака.¹⁶ У јануару мјесецу 1877. године када је Русија прискочила у помоћ Црној Гори и Србији, Лазар Томановић води битку у италијанској штампи за слободу Босне и Херцеговине, те за права Србије и Црне Горе. Противник његовим ставовима био је др Коста Војновић, ректор загребачког Универзитета. Узимајући у обзир своју репутацију, др Војновић није ни очекивао да ће му млади Томановић одговорити. Међутим, након три оштра одговора кроз исти часопис, уважени ректор се више није оглашавао, а Томановић је славио своју побједу.

Био је сарадник великог броја српских часописа (*Стражилово, Јавор, Матица*), календара (*Грлица*) и листа (*Народни лист, Искра, Виенац, Стварање, Бока, Застава...*) прије уједињења 1918. године. Уређивао је часописе (*Нова Зета, Глас Црногорца*) и годишњаке, те преводио са италијанског језика.

До 1874. године био је секретар Сената Црне Горе. Од 1874. до 1888. године био је на судској пракси у Котору и адвокатској на Цетињу од 1874. до 1888. године.

Уредник је *Гласа Црногораца* за вријеме рата са Турском 1876. године и од 1888. године. Од 1903. године био је судија Великог суда на Цетињу, а од 26. фебруара исте године до 1907. године био је предсједник истог суда.

¹⁶ Објављени су му написи: „Опис црногорског збора на Цетињу“ (Застава, бр. 31, 1868); „Из Далмације на Видовдан“ (Застава, бр. 52); „У посљедњем часу“, предлог да се IV скупштина Уједињене омладине српске одржи на Цетињу (Застава, бр. 86, 1869); „Са омладинске скупштине“, чланци о раду омладинске скупштине у Кикинди, којој је присуствовао (Застава, бр. 102, 104, 105, 106).

Предсједник је Владе и министар иностраних послова од 4. априла 1907. године до 10. августа 1911. године. Министар је правде од 4. априла 1907. до 2. априла 1909. године.

Од 24. јануара до 31. марта 1910. године био је министар унутрашњих послова и заступник министра правде од 1. септембра 1910. године до 10. августа 1911. године.

Предсједник је Владе без портфеља од 10. августа 1911. до 6. јуна 1912. године. Судија је и Великог суда од 1910. године. Пензионисан је 19. априла 1920. године.

Поред политичког и националног ангажмана, бавио се и превођењем под окриљем Уједињене омладине српске. У току од 1870. до 1871. године објавио је у Пешти превод романа *Опсада Фиоренце*, италијанског аутора Франческа Гвџерија.¹⁷

Такође, оставио је иза себе велики број путописа.

Највише је створио између 1889. године и 1902. године. Вријеме које му се касније ставило на располагање (1903-1915) било је у служби одговорних и тешких дужности, као предсједник Великог суда и министар (април-јун 1907-1912), због чега сасвим оправдано није имао времена за писање.

Најзначајније дјело му је монографија *Петар II Петровић Његош као владалац* (1896). О догађајима из 1910. године, када је за вријеме његовог манадата предсједника владе, књажевина Црна Гора проглашена за краљевину, Томановић је оставио писану ријеч у књигама: *Поводом анексије Босне и Херцеговине* (Цетиње, 1909) и *Из мог министровања* (први дио, Нови Сад, 1921) Објавио је више значајних расправа: *Земни остацци владике Рада у робовању* (Херцег Нови, 1919), *Догађаји у Боки Которској од 1797. до 1814* (Дубровник, 1922), *Књаз Данило у Аустрији* (Београд, 1924).

У аутобиографском запису *Шта сам радио?* Томановић је 1926. године експлицитно исказао своје животне

¹⁷ Лазар Томановић, *Обсада Фиоренце*, превод романа Франческа Доминика Гвџерија, Пешта, 1871, укупно 480 страна. Превод романа је посветио др Михаилу Полит-Десанчићу.

смјернице: „Све што сам радио, радио сам из моје главе по захтјеву моје савјести“. Исте године у часопису *Нови живот* објавио је сачувану преписку коју је водио са Стефаном Митровим Љубишом, Стојаном Новаковићем, Миланом Ћ. Милићевићем, Симом Матавуљем, Иларионом Руварцем, Људевитом Вулићевићем, под насловом *Из писама умрлих и заслужних Срба*.¹⁸

Часопис *Нова Европа* у новембарском броју 1932. године објављује његове записе из мемоарских успомена, успоредо са некрологом о Томановићевој смрти.

Умро је 2.11.1932. године у дубокој старости у Херцег Новом. Сахрањен је два дана касније на малом гробљу поред манастира Савина.

ПИСМА

У Народном музеју Црне Горе, у Архивско-библиотечком одјељењу, на Цетињу, у најобимнијем легату др Пера Шоћа, у кутији бр. 7, фасцикла бр. 34, сачувана су четири писма из 1929. године, од чега су три у рукопису (Л. Томановић) и са назначеним датумима. На писмима у рукопису налазе се и накнадно дописане нумерације у горњем десном углу (1.2.4). Постоји још једно писмо куцано на машини, без икакве датумске или нумеричке ознаке, а анализом се дошло до закључка да је Томановићу ово писмо писао др Шоћ, као одговор на претходна два Томановићева писма, што доводи до закључка, да недостајући број 3 припада Шоћевом писму, јер су нумерама (1.2.4) означена Томановићева писма у рукопису. У овом легату су свега три коверте у којима су писма достављена др Шоћу. Међутим, на једној Томановићевој коверти је жиг с датумом слања 26.06.1929. године и на полеђини жиг с датумом „Биоградске поште“ када је пристигло, 02. 07. 1929. године. Овај податак доводи у недоумицу.

Наиме, Томановић је уредно исписивао датуме писања својих писама, али је у старости знао да умјесто тачног

¹⁸ Лазар Томановић, *Из писама умрлих и заслужних Срба*, Нови живот, Београд, 1926. књига XXVI, св. 6-12, књига XXVII, св. 1-12.

датума напише приједлоге: „на“, „око“, „учи“ и допише значајан дан. У потрази за писмом које би припадало наведеној коверти наметнула су се два могућа рјешења:

1. Или је писмо послато у коверти од 26.06.1929. изгубљено, јер остала три нијесу датирана;
2. или је Томановић усљед старости прво послато писмо грешком обиљежио *на Видовдан*, који је 28.06. па је датум два дана старији од датума слања.

У овом раду писма су обрађена по хронологији, уз поштовање затеченог стања, уз отежавајућу околност што у архиву не постоје никакве званичне сигнатуре за поједина архивска документа из кутије бр. 7, фасцикла 34. У дубокој старости Томановић је видно промијенио величину слова,¹⁹ па су писма из овог легата писана изузетно ситним словима, веома тешко читљивим. Посебност његовог рукописа је у писању ћириличних слова с и т која су се разликовала од писма до писма, или кроз само писмо, јер је Томановић имао личне знакове за ова два слова. Тако нпр. мало писано слово с он пише као супротно окренуто мало ћирилично с, док је слово т писао својим знаком 1 који је највише одговарао грчком алфабетском *tau*.

У првом се писму др Перу Шоћу²⁰ насловљеном са: „Драги Пријатељу“, захваљује што га се сјетио и пружио му радост уживања. Почетак писма је немогуће прочитати и разумјети због изузетно ситних слова, а мјестимично неке реченице које су подебљаване, сасвим су нечитљиве. Углавном, Томановић пише о робовању Црне Горе, чије су ропске муке биле ублажене агилношћу митрополита, јер је имао савезнике код високих достојника ван Црне Горе који су му понудили своју савјетодавну помоћ. Наводи да

¹⁹ Ауторка текста се бавила истраживањем писама Лазара Томановића, те је ишчитавајући његова писма „препознала“ касну фазу рукописања. Како је старио, Томановић је све више смањивао слова.

²⁰ Лазар Томановић, Др Петру Шоћу, Херцег Нови, На Видовдан, 1929, кутија бр. 7, фасцикла бр 34, легат Петра Шоћа, Народни музеј Црне Горе, Архивско-библиотечко одјељење на Цетињу.

ни Црногорцима у туђини није било лако. Саопштава да су од њега (не наводи ко) тражили његову књигу о Владици Раду, али су видјели да је била одштампана, пошто се био дохватио њихових података, па су му је повратили. У даљем наставку писма пише о црногорској капетанији која је из Рисна свратила на Росе и помало хвалисавим тоном пише да су га црногорски официри тражили свуда гдје је долазио, иако им није претходно помагао.

У другом писму²¹ које је још нечиткије од првог, Томановић захваљује др Шоћу на дару. У писму му саопштава да је читао да се о Црној Гори пише као о земљи у којој глад царује и наставља да у Црној Гори није никад нико од глади умро. Он пише да народ није ни у Русији живио у таквом благостању као у Црној Гори, позивајући се на свједочење једног сродника.²²

Писмо које је писано писаћом машином писао је др Шоћ Лазару Томановићу.²³ На почетку писма му се обраћа са: „Уважени Господине Предсједниче“ и обавјештава га да је уредно примио његова два писма која су му причинила искрено задовољство.

Ваша ауторитативна похвала мојег скромног рада, за мене је један подстицај: јача ме у увјерењу да поштени рад никад не пропада. Попут вас и сам сам служио једном идеалу.

У писму му саопштава да његове чланке чита са особитим интересовањем, јер су сви од значаја и дају скупоцјени прилог за новију историју и показују да је његов дух остао вазда млад. Уз жељу да још дуго поживи здрав и једар, др Шоћ се нада и продужетку плодног рада

²¹ Лазар Томановић, Др Петру Шоћу, Херцег Нови, 07.07.1929, кутија бр. 7, фасцикла бр 34, Државни архив на Цетињу, музејски дио.

²² Средина и крај овог писма су толико ситно исписани, а мастило се током година буквално растопило преко слова, те је немогуће из оригинала, који је у јако лошем стању било шта разумјети, па чак и у покушају читања под великом лупом.

²³ Др Петар Шоћ, Лазару Томановићу, Биоград, 1929, кутија бр. 7, фасцикла бр 34, легат Петра Шоћа, Народни музеј Црне Горе, Архивско-библиотечко одјељење на Цетињу.

Томановићу. На крају је дописао да покољења не смију никада заборавити Томановићеве расправе о Мон-тенегрини, Ивану Црнојевићу и Петру II Петровићу Његошу. За ове његове расправе др Шоћ је написао да им нема равне у тој историјској литератури испод Ловћена. Посебно је вредновао односне периоде наше прошлости Томановића, наводећи да то нико није урадио као он. Његове закључке назвао је темељем који се не могу ни срушити ни помаћи. Овим писмом га др Шоћ моли да му пошаље примјерак књиге Петар II Петровић Његош као владалац, јер је примјерак који је имао, нестао из његове књижнице, као и многе друге књиге, за вријеме рата.

Четврто писмо овог легата је уједно треће писмо Томановића²⁴ и насловљено: „Мој драги млади Пријатељу“, веома необично за стил Томановића. Овим писмом одговара Шоћу на молбу да му пошаље своју књигу о Петру II, коју му није могао послати јер је одмах раздијелио по Црној Гори и изван ње, како би што прије истакао владоца. О томе што га је подстакло да пише књигу о владици Раду, Томановић каже да су га изван Црне Горе славили као пјесника, док се чак осуђивао као владалац, јер Црна Гора није ратовала за вријеме владике Рада, али је он оставио успомене у народу. У прилог овој тврдњи наводи писање листа Дело у којем је труд Томановића приказан као проста компилација, и наставља да је било и оних који су његову књигу о владици назвали дилетантским памфлетом. Посебна му је част што је министар Трифуновић ту књигу пронашао чак у Београду и по њој говорио на Ловћену о светковању праха Његошева. У овом писму га обавјештава да код себе има само једну књигу на којој је вазда радио. Такође, да је позван од стране листа Нова Европа да пише о краљу Николи, као што је у Новом Саду писао у Застави, посебно о односима Црне Горе са Аустријом, уз образложење да ондашње уредништво у Подунављу није много било упознато са историјским чињеницама Црне

²⁴ Лазар Томановић, Др Петру Шоћу, Херцег Нови, 17.10.1929. Кутија бр. 7, фасцикла бр 34, легат Петра Шоћа, Народни музеј Црне Горе, Архивско-библиотечко одјељење на Цетињу.

Горе и Аустрије. У писму, даље, пише о либералном односу према затвореницима у чувеној подгоричкој Јусовачи, ондашњем затвору, који он назива Усовача, уз примједбу да је у затвору један жандар стајао на вратима авлије, а осуђеници су могли поћи дома у каквој нужди. Ово је уједно и крај трећег писма, са поздравом др Шоћу да буде здраво.

ЗАКЉУЧАК

Колико је Томановић био цијењен и колико се вјеровало његовом писању, посебно на теме са двора, говори и податак да га је уредништво Нове Европе, од 26. априла, 1929. замолило да у дубокој старости, у осамдесет петој години, напише за овај лист чланак о односима краља Николе и Аустрије, цијенећи његов политички ангажман министар-предсједника и првог доглавника и савјетника краља Николе. Пошто никада није припадао ни једној странци, а учествовао у Херцеговачком устанку, за ово уредништво он је био добро квалификован да говори о политици Црне Горе и краља Николе.

SUMMARY

How many Tomanovic was appreciated and how much was believed by his writing, especially on topics from the court, speaks and the fact that he was edited by New Europe, from April 26, 1929, asked that in deep age, at eighty-five For years, this article is written about relations between King Nikola and Austria, appreciating his political engagement minister-president and first the co-ordinator and counselor of King Nikola. Since he never belonged to any one foreigners and participated in Herzegovinian. He was up for this editorial board, well qualified to talk about the politics of Montenegro and King Nikola.

UDK 614.885(497.1)

UDK 614.885(497.16Херцег Нови)“1934“

Tatjana MILAČIĆ

DRUŠTVO CRVENOG KRSTA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE I OSNIVANJE OPŠTINSKOG ODBORA CRVENOG KRSTA U HERCEG NOVOM 1934. GODINE

Sažetak: *Da li je humanost osobina koja je prisutna u čovjeku od njegovog postanka ili se formira kasnije tokom života, pod uticajem raznih spoljašnjih i unutrašnjih faktora, formiranjem ličnosti, pitanje je kojim su se bavili mnogi pisci, psiholozi i filozofi. Jedan od njih je i njemački filozof Johann Gottfried Herder, koji je zapisao: "Razvijanje čovječnosti se mora stalno nastaviti, inače ćemo potonuti natrag u sirovu animalnost i brutalnost". Upravo želja da se pomogne pojedincu u teškim životnim okolnostima usloвила je i pojavu Društva Crvenog krsta, kao humane i autonomne ustanove koja je, kao takva, bila pod nadzorom i zaštitom državnih vlasti u pogledu obavljanja poslova iz svoje nadležnosti.*

U ovom radu akcenat je stavljen na ulogu i značaj Društva Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije kao i na formiranje Opštinskog odbora Crvenog krsta u Herceg Novom 1934. godine.

Ključne riječi: *humanost, zakon, Društvo Crvenog krsta, opštinski odbor.*

Summary: *Whether humanity is a characteristic that is present in a person from the start of his/her life, or formed later on throughout one's life, under the influence of various external and internal factors, through formation of a personality, is an issue that preoccupied numerous writers, psychologists and philosophers. One of them is German philosopher Johann Gottfried Herder, who wrote: "The effort to attain humanity is a task that must be carried on incessantly, or we will sink back to raw animality and brutality". That will to help the individual in difficult circumstances initiated*

the existence of the Red Cross Society as a humane and autonomous institution, and as such it was under the supervision and protection of the competent state authorities regarding the execution of activities under its jurisdiction.

This text points out the role and importance of the Red Cross Society of the Kingdom of Yugoslavia, as well as the formation of the Municipal Board of the Red Cross in Herceg Novi in 1934.

Keywords: *humanity, law, Red Cross Society, Municipal Board*

Društvo Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije predstavljalo je ustanovu koja je imala plemeniti i humani zadatak da u miru i ratu pruža prvu pomoć narodu u slučaju velikih elementarnih nesreća, raznih epidemija i drugih opštih narodnih nevolja. Društvo je imalo status pravnog lica, a na njegovom čelu je bio predsjednik koji je bio i najviši predstavnik Crvenog krsta u državi.

Zakon o Društvu donesen je 1933. godine, a svoj rad je Društvo zasnivalo na odredbama *Ženevske konvencije* za poboljšanje sudbine ranjenika i bolesnika u ratu od 27. jula, 1929. godine, na odredbama *Konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima* od 27. jula 1929. godine i na odredbama *Konvencije o Međunarodnoj uniji za pomoć* od 12. jula 1927. godine. Sve tri konvencije su ratifikovane od strane Kraljevine Jugoslavije 1931. godine.

Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja iz 1929. godine, opšta uprava u državi vršila se po banovinama, srezovima i opštinama (čl. 2 Zakona). Banovina je bilo devet, među kojima i Zetska banovina sa sjedištem na Cetinju.

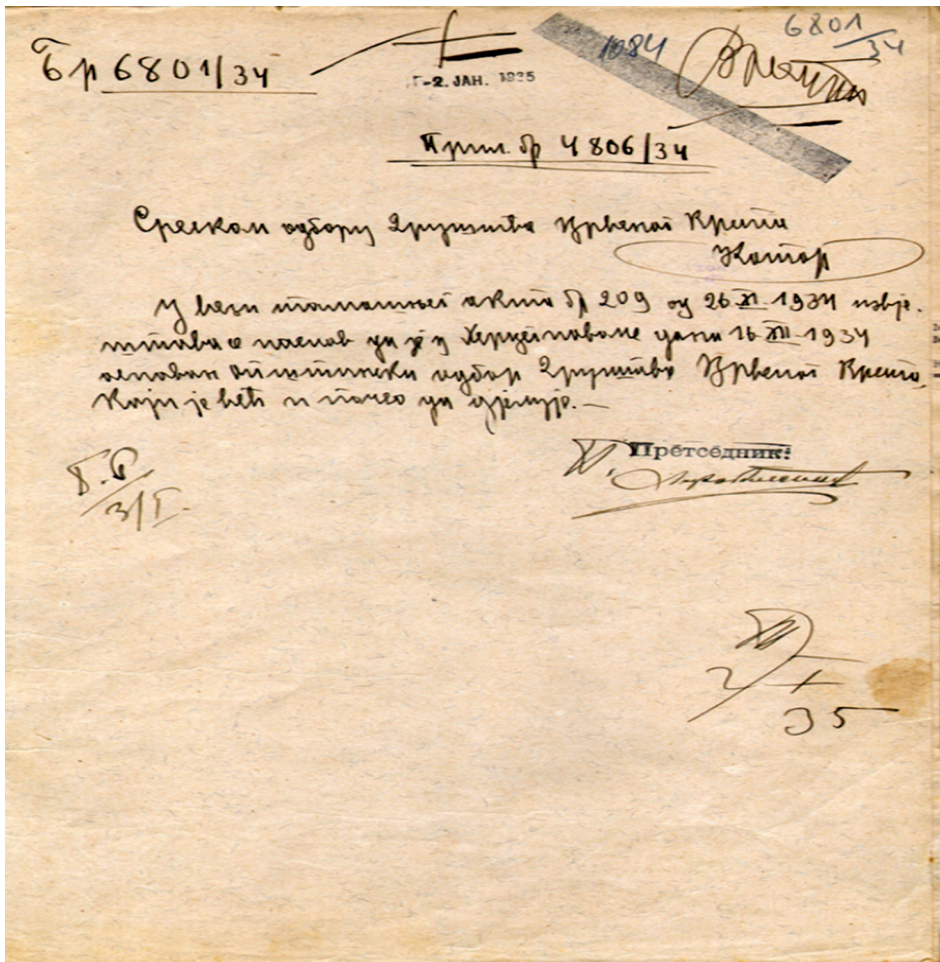
Zetski banovinski odbor Društva Crvenog krsta, koji je osnovan 1934. godine na Cetinju, inicirao je i dao potrebna uputstva za sprovođenje sreskih i opštinskih odbora i povjereništava Društva na teritoriji Zetske banovine. Za upravu i poslovanje Društva postojali su sljedeći organi: glavni odbor, banovinski odbori, sreski odbori, opštinski odbori-povjereništva, školski odbori Podmlatka Crvenog krsta i skupštine.

*Zakon o društvu Crvenog krsta*¹ predviđao je obrazovanje mjesnih, odnosno opštinskih odbora Crvenog krsta po svim opštinama. Članom 18 *Zakona* definisano je da opštinski odbori Društva Crvenog krsta postoje u mjestima sjedišta opštinskih vlasti, u kojima bude najmanje 20 punopravnih članova Društva i nose ime svoje opštine. U mjestima-opštinama gdje bude manje od 20 punopravnih članova, obrazovaće se povjereništva i ona nose ime po mjestu gdje se nalaze.

U dopisu broj 2976 od 22.04.1934. godine, koji Sreska ispostava Herceg Novi dostavlja Opštinskoj upravi, od iste traži da se izjasni da li je osnovan opštinski odbor, odnosno povjereništvo Crvenog krsta u Herceg Novom. Od strane Opštinske uprave upućen je odgovor 25.04.1934. godine, u kojem se navodi da je obrazovano Opštinsko povjereništvo Crvenog krsta u Herceg Novom koje će odmah pristupiti radu za upis mještana u članstvo radi obrazovanja odbora.

Opštinski odbor Društva Crvenog krsta osnovan je 16.12.1934. godine u Herceg Novom o čemu je obavješten i Sreski odbor Društva Crvenog krsta u Kotoru.

¹ *Zakon o Društvu Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije*, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, od 05.09.1933. godine, XV-1933, broj 201.

Dopis koji je upućen Sreskom odboru Društva Crvenog krsta Kotor o osnivanju Opštinskog odbora Društva Crvenog krsta u Herceg Novom

U ovom dopisu, koji je upućen Sreskom odboru Društva Crvenog krsta u Kotoru broj 6801/34, navedeno je: "U vezi tamošnjeg akta br. 209 od 26.XI.1934. godine, izvještavamo naslov da je u Hercegovome dana 16.XII.1934. osnovan Opštinski odbor Društva Crvenog krsta, koji je već i počeo da djeluje"².

² OH-271, dok.br. 6801/34, fol 1084.

Општински одбори и повјереништва у срезу су непосредно били потčinјени среским одборима, док су срески одбори непосредно потčinјени бановинским одборима.

Општински одбор Друштва Црвеног крста упутио је позив члановима одбора да присуствују сједници, која ће се одржати 20. 12. 1934. године ради именовања функционера одбора. Да присуствују сједници позвани су слjedeћи чланови: Доклестић Насте, Вујовић доп Јосип, Секуловић Јово, Карен Фране, Радосавлјевић Добрила, Костић Предраг, Вулићевић Ђида, Ајчевић Вуко, Томић Мирослав и Тошић Сара. На сједници скупштине општинског одбора, која је одржана 14.02.1937. године, за предсједника је изабрана гђа Доклестић Насте, док је за потпредсједника изабран Томић Мирослав. Скупштина је за управу изабрала следеће чланове: Аранђеловић Меланију, др Тришић Милана, др Бабаца Николу, Петра Лукетића, Шћепапа Шћепаповића, Ђурђевић Марију, Вуковић Благоја, Ђилду Вулићевић, Маринковић Василија, доп Јожа Вујовића и Катицу Василјевић. За надзорни одбор скупштина је изабрала: за предсједника Милетић Илију, а за чланове Радмилић Виду, Мушић Милана и Ђорђину Ломбардић.

На Сједници Управног одбора Друштва Црвеног крста, која је одржана 18.02.1937. године, за секретара је изабран Лукетић Петар, док је за замјеника секретара изабран Маринковић Васо. За благајника је именован Шћепаповић Шћепап, док је за замјеника благајника именована Катика Василјевић.

За обављање послова из своје надлежности приходи Друштва су се састојали од улога својих чланова. Тако је чланарина за редовне чланове износила 24 динара, док је за помогаће износила 6 динара на годишњем нивоу. Редовни чланови су имали активно и пасивно право у свом општинском одбору. Поред редовних чланова и помогаћа друштво је имало почасне чланове и добротворе.

**SPISAK ČLANOVA DRUŠTVA CRVENOG KRSTA U
HERCEG NOVOM U PERIODU 1934-1937 I IZNOS
ČLANARINE**

PREZIME I IME	ČLAN DIN.	PREZIME I IME	ČLAN. DIN.
1. Prnjat Braća	24	37. Branković Niko	24
2. Matković Božo	6	38. Matković Veljko	24
3. Doklešić Leso	12	39. Košio Josip	24
4. Furlan Ana	24	40. Čorović Lazar	24
5. Mustur Savo	6	41. Danilović Pero	6
6. Konjević Dušan	12	42. Gudelj Sekula	6
7. Marić Antun	6	43. Komnenović Mirko	24
7. Čaušić Đuro	12	44. Tomić Miroslav	24
9. Popov Artemije	24	45. Glavić Vuko	24
10. Kilibarda Todor	24	46. Mršić Krsto	6
11. Sušić Simo	24	47. Doklešić Branislav	6
12. Čenić Niko	6	48. Šćepanović Katica	6
13. Doklešić Lazar	24	49. Muminagić Čašif	6
14. Tomić Petar	24	50. Čurić Dušan	6
15. Vidaković Stevo	6	51. Maračić Ljudevit	6
16. Budeč Vido	6	52. Vrančić Ivanka	24
17. Vučković Jovo	6	53. Milić Ljubomir	6
18. Bubalo Đuro	6	54. Musić Milan	6
19. Bulut Marko	24	55. Špern Perica	6
20. Đuričić Vaso	24	56. Đurđević Marija	6
21. Saulačić Braća	24	57. Potparić Jovan	6
22. Petrak Stjepan	24	58. Hajduković Dušan	6
23. Kljaić Veljo	24	59. Bulaić Krsto	6
24. Radojević Krsto	24	60. Avramović Jovo	24
25. Marović Stevo	24	61. Karen Franjo	24
26. Sekulović Jovo	24	62. Janićijević Darinka	24
27. Terzović Savo	24	63. Portot Dr. Ivo	24

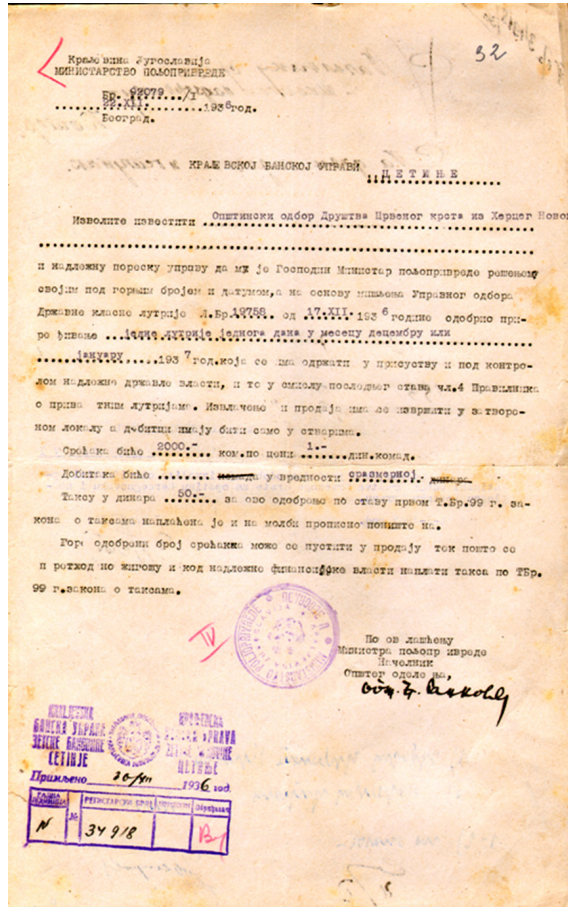
28. Đonović Antun	24	64. Janjanim Bogumila	24
29. Korda Braća	24	65. Nalis Edmund	24
30. Mirković Danilo	24	66. Duda Antonija	24
31. Sager Eduardo	24	67. Anteljević Nikola	24
32. Šabović Milivoj	24	68. Rihto Cvjetko	6
33. Stanišić Marko	24	69. Berberović Đorđe	6
34. Musić Mitar	24	70. Dabinović Aleksandar	6
35. Juras Marin	24	71. Nenadović Bogdan	6
36. Kraljević Petar	24	72. Dončić Krsto	6

Društvo se finansiralo od legata i zavještanja, od državne pomoći i donacija, od taksi naplaćenih za vrijeme Nedelje Crvenog Krsta kao i od organizovanja raznih manifestacija. Puštanje u saobraćaj propagandnih maraka Društva Crvenog krsta je predstavljao još jedan način finansiranja. Tako su u periodu od 17. do 23. septembra 1933. godine puštene u saobraćaj propagandne franko i porto marke od 0,50 dinara. Marke su se koristile za taksiranje pisama, dopisnica, paketa i telegrama u unutrašnjem saobraćaju.

Opštinski odbor Društva Crvenog krsta u Herceg Novom je organizovalo razne manifestacije, u korist prikupljanja priloga. Jedna od njih je bila i kostimirana igranka, za koju je Odjeljenje za zimsku pomoć Herceg Novi uputilo poziv dana 06.03.1937. godine, a ista se trebala održati u prostorijama Oficirskog doma u Herceg Novom.

Donacije su se prikupljale i organizovanjem igara na sreću. Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije je svojim dopisom br. 92079 od 22.12.1936. godine dalo saglasnost za organizovanje lutrije, a dopis je upućen Kraljevskoj Banskoj upravi na Cetinju. U dopisu je navedeno: "Izvolite izvestiti Opštinski odbor Društva Crvenog Krsta iz Herceg Novog i nadležnu poresku upravu, da mu je Gospodin Ministar poljoprivrede rešenjem svojim pod gornjim brojem i datumom, a na osnovu mišljenja Upravnog odbora Državne klasne lutrije br. 19758 od 17. XII 1936. godine, odobrio priređivanje jedne lutrije, jednog dana u mesecu decembru ili januaru 1937.

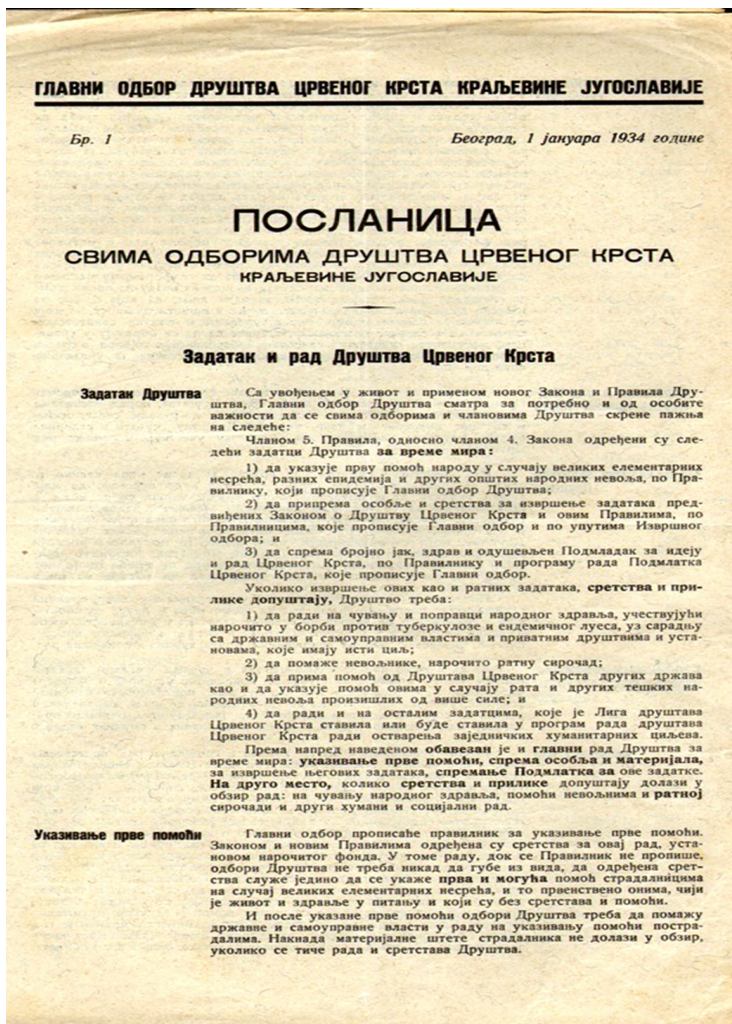
god., koja se ima održati u prisustvu i pod kontrolom nadležne državne vlasti, i to u smislu poslednjeg stava čl.4 Pravilnika o privatnim lutrijama. Izvlačenje i prodaja ima se izvršiti u zatvorenom lokalu a dobitci imaju biti samo u stvarima”.³

Dopis Ministarstva poljoprivrede Kraljevskoj Bansknoj upravi na Cetinju

Glavni odbor Društva Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije sačinio je Poslanicu 1. januara 1934. godine, kojom je definisan zadatak i rad Društva, ukazivanje prve pomoći, spremanje i rad podmlatka Crvenog krsta, higijensko prosvječivanje naroda i čuvanje njegovog zdravlja, socijalni rad i aktivnosti za popularisanje Crvenog krsta.

³ OH-274/1937, fol. 32.

*Poslanica Glavnog odbora Društva Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije
(1 strana)*

Važnost organizacije Crvenog krsta i njenog djelovanja istakao je i predsjednik Međunarodnog komiteta Crvenog krsta g. Maks Huber na konferenciji guvernera Lige društava Crvenog krsta, održanoj 13. i 14. oktobra 1932. godine u Parizu. Između ostalog, g. Huber je rekao: "Premda mi treba da činimo sve da ova aktivnost ukoliko se mir među narodima konsoliduje, ne utrne, mi ćemo pokazati ne samo nezahvalnost prema prošlosti, već i nedostatak uviđavnosti i smisao za

realnost, tako neophodne humanoj aktivnosti - ako ne vodimo računa o onoj tragičnoj strani života, ako prenebregnemo ili zaboravimo osnovni zadatak Crvenog Krsta”.⁴

Poslanicom je definisano da svi odbori i članovi Društva treba u svome radu da se uvijek rukovode mišlju i željom da ih nikakvi događaji ne iznenade i zateknu nespremne za izvršenje zadataka koji su Društvu povjereni.

Znak Crvenog krsta - Crveni krst na bijeloj pozadini je usvojen 1864. godine na Ženevskoj konvenciji, koja se smatra prvim najznačajnijim međunarodnim dokumentom iz ratnog prava. “Nastanak Ženevske konvencije iz 1864. godine se vezuje za Međunarodni Crveni krst u Ženevi, kao i za njegovog osnivača, švajcarskog književnika J. Henry-a Dunant-a.”⁵ Konvencija je imala 10 članova, a članom 7 je definisano da “lica koja se nalaze pod zaštitom neutralnosti, moraju da imaju traku oko ruke koja će ih razlikovati od ostalih lica - ranjenika i bolesnika. Zastava kao i traka oko ruke treba da ima Crveni krst na beloj osnovi”.⁶

Radi podizanja svijesti o značaju i važnosti Crvenog krsta obilježavala se i Nedjelja Crvenog krsta svake treće nedjelje u mjesecu septembru. Bila je posvećena ideji Crvenog krsta, prikupljanju članova i sakupljanju priloga sa ciljem da se populariše Crveni krst i njegova humanitarna misija.

ZAKLJUČAK

Društvo Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije postojalo je kao humana i autonomna narodna ustanova i, kao takva, bila je pod nadzorom i zaštitom nadležnih državnih vlasti u pogledu obavljanja poslova iz svoje nadležnosti. Društvo je imalo osnovne zadatke koji su definisani Zakonom iz 1933. godine da za vrijeme mira pruža prvu pomoć narodu u

⁴ Poslanica Glavnog odbora Društva Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije od 01.01.1934.

⁵ Konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu, od 22.08.1864, Jelena Đ.Lopičić Jančić, Akademiya za diplomatiju i bezbednost u Beogradu.

⁶ Isto.

slučaju velikih elementarnih nesreća i raznih epidemija. Za vrijeme rata, Друштво je imalo zadatke da potpomaže sanitet državne vojne sile kao pomoćni njegov organ pri evakuaciji, transportovanju, njezi i liječenju bolesnika i ranjenika, kao i druge zadatke.

Za upravu i poslovanje postojali su sljedeći organi: glavni odbor, banovinski odbor, sreski odbori, opštinski odbori - povjereništva, školski odbori podmlatka Crvenog krsta i skupštine. Opštinsko povjereništvo u Herceg Novom osnovano je u aprilu 1934., dok je Opštinski odbor Друштва osnovan 16.12. iste godine. Друштво se finansiralo plaćanjem članarine svojih članova i organizovanjem raznih manifestacija. Ideja Crvenog krsta promovisana je i kroz obilježavanje Nedjelje Crvenog krsta koja se održavala u mjesecu septembru.

CONCLUSION

The Red Cross Society of the Kingdom of Yugoslavia functioned as a humane and autonomous national institution, and as such it was under the supervision and protection of the competent state authorities regarding the activities in its jurisdiction. The Society had the basic tasks that were defined by the 1933 Law – to provide first aid to the people in case of significant natural disasters and various epidemics during the periods of peace. In case of war, the Society had the task to support the medical department of the national military force, as its auxiliary branch, in evacuation, transport, care and treatment of the wounded and the patients, as well as in other tasks.

There were following authorities in charge of administrative and operation activities: main board, regional board, county boards, municipal boards-delegations, school boards of the Red Cross youth and assembly. Municipal delegation in Herceg Novi was formed in April 1934 in Herceg Novi, while the Municipal Board of the Society was formed on 16th December of the same year. The Society was financed through the membership fees paid by its members and through organization of various events. The idea of the Red

Cross was also promoted through commemoration of the Red Cross Week, held annually in September.

LITERATURA:

1. Državni arhiv Cetinje - Arhivski odsjek Herceg Novi, OH-271/1934.
2. Državni arhiv Cetinje - Arhivski odsjek Herceg Novi, OH-287/1934, fasc. 9.
3. Državni arhiv Cetinje - Arhivski odsjek Herceg Novi, OH-274/1937.
4. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, od 05. 09. 1933, god. XV/1933, br. 201.
5. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, od 05.10.1929, god. XI/1929, br. 233-XCVI.
6. Poslanica glavnog odbora Društva Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije, od 01.01.1934.
7. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, od 11.09.1933, br. 206.
8. Konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu, od 22. 08. 1864, Jelana Đ. Lopičić-Jančić, Akademija za diplomatiju i bezbednost u Beogradu, 18. 04. 2011.

UDK 930.25:94(497.16Никшић)“1939/1945“

Прикази

Okružni komitet KPJ Nikšić u Narodnooslobodilačkom ratu, knjiga II : zbornik dokumenata (Državni arhiv Crne Gore, Cetinje 2018)
NOVI ZBORNİK ISTORIJSKIH IZVORA

Državni arhiv Crne Gore je objavio Zbornik dokumenata „Okružni komitet KPJ Nikšić u Narodnooslobodilačkom ratu, knjiga II“. Zbornik su priredili vrsni arhivisti: mr Jadranka Selhanović, Biljana Drašković i Dragoslav Bojović. Isti autori su priredili i prethodni zbornik dokumenata „Okružni komitet KPJ Nikšić u Narodnooslobodilačkom ratu, knjiga I“, koji je objavljen 2017. godine. Knjiga II je tematski i hronološki nastavak knjige I i obuhvata period od kapitulacije Italije 8. septembra 1943. do oslobođenja Crne Gore u januaru 1945. godine. Autori su obavili izuzetno istraživanje, jer su pregledali šest arhivskih zbirki koje se odnose na Narodnooslobodilački rat u Crnoj Gori 1941-1945. Nakon prvog istraživanja izdvojili su oko 600 dokumenata, da bi u završnoj selekciji odbrali 187 dokumenata. Osim četiri, svi ostali dokumenti se objavljuju prvi put, što je izuzetno značajan doprinos za dalje proučavanje prošlosti ovih djelova Crne Gore u Drugom svjetskom ratu. Za svaki dokument je u njegovom naslovu dato kratko pojašnjenje, a za 136 ličnosti koje se pominju u dokumentima autori su napisali kraće biografije. Zbornik sadrži i imenski registar, popis dokumenata i spisak

skraćena. Autori su ispoštovali pravila arhivistike i svaki dokument je objavljen integralno i bez korekcija. Dokumenti su čuvaju u Državnom arhivu Crne Gore, Odjseku za istoriju radničkog pokreta Podgorica, Arhivske zbirke 1941-1945.

Provrazredni i primarni istorijski izvori uvjerljivo i pouzdano govore o svim bitnim dešavanjima na području Okružnog komiteta KPJ Nikšić. Okružni komitet je u ovome periodu bio nadležan za nikšićki i šavnički Sreski komitet KPJ, odnosno obuhvatao je teritorije današnjih opština Nikšić, Šavnik, Žabljak i Plužine. Iako je naslov zbornika vezan za OK KPJ Nikšić, u njemu se, pored partijske, nalaze i dokumenta vojnih komandi i jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda. Pored toga, zbirka sadrži i nekoliko dokumenta koji su nastali u okviru kolaborantskih civilnih i vojnih, a posebno četničkih organizacija. Najveći dio dokumenata se odnosi na partijske izvještaje, a posebno na redovne polumjesečne izvještaje koje su SK Nikšić i SK Šavnik prosljeđivali OK KPJ Nikšić. Tu su i važna dokumenta koje je krovni organ partije u Crnoj Gori, PK KPJ za Crnu Goru i Boku uputio OK.

Na osnovu ovih istorijskih izvora moguće je do detalja pratiti političku situaciju u ovom dijelu Crne Gore, organizaciju partije i njenu kadrovsku politiku, formiranje i rad Narodnooslobodilačkih odbora kao organa partizanske vlasti, rad masovnih organizacija koje je kontrolisala KPJ, a potom ekonomski, kulturni i uopšte društveni život. O tome kakvu je vlast KPJ željela da izgradi svjedoči jedna direktiva iz oktobra 1943. godine u kojoj se kaže: „Narodooslobodilački odbori su demokratski organi narodne vlasti, organi vlasti svega naroda ujedinjenog u njegovoj borbi protiv okupatora i okupatorove pete kolone. Kao takvi oni treba da budu birani učešćem svega naroda, ljudi, žena i omladine muške i ženske...Ovakve konferencije treba dobro politički pripremiti i obezbijediti izbor ljudi najodanijih narodnooslobodilačkoj borbi, poštenih i čestitih rodoljuba čistog privatnog života, trudeći se da to ipak ne bude odozgo nametnuto...Ovako izabrani seoski i opštinski narodnooslobodilački odbori treba svim silama da se trude da steknu ugled i povjerenje najširih

narodnih masa i učvrste svoju vlast u narodu.“ U dokumentima vojnih jedinica i komandi Narodnooslobodilačke vojske nalaze se vrijedni podaci o borbi sa okupatorskim i kolaborantskim jedinicama, o oslobađanju ovog dijela Crne Gore, o mobilizaciji i rastu broja partizanskih snaga, a posebno o mobilisanju mladih za formiranje Sedme, Osme i Devete crnogorske Narodnooslobodilačke udarne birgade. Tu su i podaci o formiranju komandi mjesta, odreda, bataljona i četa čiji su zadaci bili prije svega lokalne vojne akcije i obezbjeđivanje teritorije i stanovništva.

Osim što će ova dokumenta novim činjenicama bitno proširiti dosadašnje znanje iz istorije ovog dijela Crne Gore u Drugom svjetskom ratu, ona su značajna jer još jednom nedvosmisleno potvrđuju saznanja naučne historiografije da su KPJ i NOP bile jedine antifašističke snage u Crnoj Gori. Tako u jednom dokumentu PK KPJ za Crnu Goru naređuje OK KPJ Nikšić: „Obavijestite svo stanovništvo na vašoj teritoriji da je krajnji čas da se ne dozvoli njemačkim fašistima da šetaju po Crnoj Gori već da je vrijeme da se svuda i na svakom mjestu vrši napad na njihove kolone“. S druge strane štab Zetskog četničkog odreda naređuje svojim jedinicama u Nikšiću „da Nemcima iznese, da je naš cilj borba protiv komunista, ali nećemo nikako vršiti napad na Nemce.“ U zborniku je objavljeno i pismo Baja Stanišića upućeno predsjedniku opštine Nikšić Jevremu Šauliću, u kome se navodi: „Ja sam ustao u borbu protiv komunista u februaru prošle godine. Glavni mi je zadatak bio da čuvam srpski narod i da dalje vodim borbu protiv njih. I danas, poslije svih ovih događaja, stojim na istom stanovištu, te sam, u vezi ovog mog gledišta, izdao nalog svim mojim jedinicama da nikako ne napadaju njemačke vojnike koji se kreću po ovoj teritoriji. Ako nađete za potrebno, molio bih Vas, da odete kod komandanta njemačkih trupa u Nikšić ili u okolini, i da mu saopštite ovu moju odluku i objasnite mu moj stav, kao i to da ih zamolite da nas ne ometaju u ovom započetom poslu“. Komandant četničke Vučedolske brigade kapetan Ivan Janičić je u aprilu 1944. godine poslao izvještaj o borbi sa partizanima na Grahovu, gdje je naveo: „6. aprila u ranu zoru zajedno sa njemačkim

trupama iz Grahova, Brigada je otpočela napad na partizane sa pravca Grahova...Sa pravca Lastve Trebinjske napadale su partizane Hercegovačke nacionalne trupe zajedno sa njemačkim trupama.“

U jednom dokumentu Glavnog štaba NOV i PO za Crnu Goru i Boku se opisuje suštinska politička i ratna situacija u Crnoj Gori krajem 1943. godine. U dokumentu se navodi: “Četničke bande u Crnoj Gori sve se čvršće povezuju sa Njemcima. To je došlo do punog izražaja prilikom zajedničkog napada četnika i Njemaca u nikšićkom srezu na naše bataljone. Oni, istina, pokušavaju ove veze prikriti u očima naroda, ali im to ne uspijeva, i pored toga što se jedan dio tih četničkih grupa nalazi u šumi, a drugi dio otvoreno saraduje sa Njemcima po gradovima. Konkretan slučaj u Nikšiću sa Jevremom Šaulićem, čija žandarmerija zajednički patrolira u Nikšiću sa Njemcima. Isto tako, sa Njemcima se povezuje i usamljeno separatističko izdajničko vođstvo oko Krsta Popovića i dr Novice Radovića. Krsto Popović je poslao poruku u Katunsku nahiju da će zajedno sa Njemcima napasti i rastjerati komuniste...ni ova grupa oko dr Boža Krivokapića, kao ni grupa oko Krsta Popovića, koje se međusobno ne slažu, nemaju nikoga, pošto su ih zelenaške mase napustile i pristupaju nama. Pojedini zelenaški prvaci su pristupili nama. U Piperima Vidak Vuković je ušao u Narodnooslobodilački odbor, a u Bjelopavlicima Marko Šanjević je pucao na četnike i pristupio nama...Suprotnost između zelenaških masa i četničkih grupica kao velikosrpskih agenata, danas je više zaoštrena nego ikada, koju mi nastojimo u potpunosti iskoristiti.“

U ovim dokumentima se nalaze i podaci koji govore o uspostavljanju novih idejnih i identitetskih vrijednosti. Tako je partija 13. jula 1944. organizovala masovne proslave na teritoriji nikšićkog i šavničkog sreza, a u izvještaju o proslavama se navodi: „Narod je pravilno shvatio da je 13. juli najveći i najznačajniji dan u istoriji crnogorskog naroda“. Posljednji dokumenti svjedoče o prilikama u Nikšiću nakon njegovog oslobođenja 18. septembra 1944. godine. Oslobođenje Nikšića je bilo izuzetno značajno jer je to bio prvi veći grad u

Crnoj Gori koji je oslobođen, jer su u njemu tokom rata bile koncentrisane snažne okupatorske i kolaborantske jedinice, i jer je tim činom Narodnooslobodilački pokret dobio snažniji zamah. Nikšić je postao centar crnogorske partizanske vlasti, odnosno u njega je odmah smješteno Predsjedništvo CASNO. Dokumenti govore da je većina građana Nikšića prihvatila borbu za oslobođenje i stvaranje nove Jugoslavije, pa su Titu, AVNOJ-u i CASNO-u poslali pisma u kome su pozdravili formiranje federalne Crne Gore u federativnoj i demokratskoj Jugoslaviji. Ovaj dio Crne Gore je tome dao značajan doprinos jer je, kako svjedoči jedan od ovih dokumenata, od druge polovine 1943. do početka 1945. godine, sa teritorije Nikšićkog sreza u partizanske jedinice mobilisano 4485 boraca, dok je početkom 1945. broj kolaboranata sa porodicama koji su iz sreza bili sa okupatorom iznosio 1108 ljudi. Istovremeno, izvještaji iz Šavničkog sreza su govorili da su i četničke porodice izvršile veliku promjenu i da „sa malim izuzetkom izvršavaju sve ono što se od njih traži, i kad ih pojedinci zovu „četničkim familijama“ one se nalaze uvrijeđene i protestuju, jer kažu da ako su njihovi sa Njemcima da oni ne odgovaraju za njihov rad“.

Zbog kvaliteta objavljenih dokumenata, ovaj zbornik je izuzetan doprinos proučavanju istorije opština Nikšić, Šavnik, Šabljak i Plužine u Drugom svjetskom ratu. Uopšte, predstavlja zapažen doprinos crnogorskoj arhivistici i istoriji.

Dr Dragutin Papović

UDK 012Бакић М.

**Nada Drašković: *Bio-bibliografija dr sc. Mila Bakića*
(Unireks, Podgorica 2017)**

Bio-bibliografija dr sc. Mila Bakića, autorke Nade Drašković, poznatog bibliografa i dugogodišnje uposlenice Nacionalne biblioteke Crne Gore "Đurđe Crnojević" na Cetinju, publikovana od strane ITP *Unireks*, Podgorica u septembru 2017. godine, autorski i sadržajno predstavlja još jedan izuzetno vrijedan prilog crnogorskoj bibliografiji. Sadrži 716. bibliografskih jedinica i predstavlja cjelokupan objavljeni dosadašnji rad i opus dr Bakića koji je sadržajno bogat, obiman i raznovrstan. U građanskim i stručnim krugovima visoko cijenjena, gospođa Drašković predmetnu bibliografsku građu podijelila je u četiri osnovne cjeline: *Naučni i književni rad dr Mila Bakića, Literatura o dr Milu Bakiću, Video i audio snimci i Elektronski izvori*. Na kraju *Bio-bibliografije* dati su registri koji značajno olakšavaju njeno korišćenje.

Nakon završene osnovne škole u rodnom Žabljaku, talenat i sklonost Mila Bakića prema nauci nagrađeni su već u Beranskoj gimnaziji oslobođanjem od polaganja maturalnog ispita. Datonije bilaslučajnost, pokazale sustudijena Fakultetu političkih nauka u Beogradu kada se on izdvaja iz prosjeka i kao odličan student dobija univrezitetsku stipedniju. Krajem osamdesetih godina prošlog vijeka, upisao se na varaždinski Fakultet organizacije i informatike Sveučilišta u Zagrebu. Tamo je završio program postdiplomskog obrazovanja iz područja informacijskih znanosti, smjer Arhivistika, i stekao diplomu

magistra informacijskih znanosti iz društveno humanističke znanstvene oblasti. Ovakav proces razvoja u struci preporučio ga je na mjesto rukovodioca Službe dokumentacije (arhiva) i biblioteke u CK SK Crne Gore, gdje je svojim angažmanom doprinio profilisanju arhiva sa bibliotekom kao naučne i kulturne ustanove. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu doktorirao je 2004. godine sa temom *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*.

Srećom po Državni arhiv Crne Gore sa sjedištem na Cetinju, Mile Bakić je postao njegov direktor 1991. godine. Od tog trenutka svoje znanje iz jugoslovenske i svjetske arhivske teorije i prakse on bezrezervno stavlja u službu reformi, što je uvijek u svakoj oblasti najteže i najnepopularnije. U konkretnom slučaju, započeo je mukotrpan posao izmjene postojeće paradigme kroz reformu arhiva i arhivske djelatnosti u Crnoj Gori, koja je pod njegovom dirigentskom palicom, sa aspekta statusa, upravljanja, profesije, struke i nauke veoma uspješno izvedena. U tom poslu je zapažen njegov doprinos izradi i donošenju novog arhivskog zakona i drugih pravnih propisa, osnivanju desetak novih arhiva po pojedinim opštinama i izgradnji arhivske mreže kojom je obuhvaćena cijela Crna Gora. Takođe, suptilan stručni nerv i snažan osjećaj za temeljne vrijednosti crnogorskog društva ispoljio je dr Bakić kroz iniciranje i pokretanje procesa tehničke zaštite arhivske građe i stavljanje u funkciju laboratorije za konzervaciju i restauraciju, obnavljanje časopisa "Arhivski zapisi", izdavanje zbornika dokumenata, usavršavanje kadrova, organizovanje arhivskog tečaja za polaganje stručnog arhivističkog ispita u Crnoj Gori, razvoj informativne i kulturno-prosvjetne djelatnosti Državnog arhiva Crne Gore, održavanje naučnih skupova i dr. Kruna takvog njegovog pristupa arhivu i arhivistici je zaživljavanje i razvoj naučne funkcije Državnog arhiva Crne Gore, odnosno arhiva kao, prije svega, naučne ustanove kroz osnivanje Centra za naučnu, informativnu i kulturno prosvjetnu djelatnost koji je veoma brzo postao značajna naučna i kulturna ustanova u zemlji.

U NIU "Službeni list Crne Gore" radio je kao odgovorni urednik gdje je zahvaljujući, prije svega njegovom angažmanu,

osnovana izdavačka djelatnost sa do danas više od dvjesta naslova knjiga, osvojene dvije nagrade za izdavački poduhvat godine na međunarodnim sajmovima knjiga u Herceg Novom 2000. i Podgorici 2001. godine i publikovanih više od stotinu brojeva *Službenog lista-Međunarodni ugovori*.

Autor je više studija, zbornika, monografija i udžbenika iz arhivistike, pomoćnih historijskih nauka, historije i kulture. Istraživao je arhivsku građu u inostranim arhivima i imao predavanja na inostranim arhivističkim fakultetima i arhivima. Objavio je značajne autorske radove u domaćim časopisima, dnevnim i periodičnim listovima, priloge na radio i tv stanicama u Crnoj Gori. Učesnik je brojnih domaćih i međunarodnih naučnih simpozijuma, kongresa i skupova u čijim su zbornicima objavljivani njegovi radovi. Koautor je i priređivač više zbornika dokumenata i arhivskih izložbi. Recezent je više knjiga i radova objavljenih u časopisima. Autor je predgovora, pogovora i biografija u mnogim knjigama, a zastupljen je u enciklopedijama i leksikonima. Radio je kao sudski vještak po pitanjima arhivske dokumentacije, a bavio se i prevodilačkim radom sa ruskog jezika. Njegove studije koriste se i kao udžbenici, odnosno priručnici za pojedine arhivističke predmete u Crnoj Gori i inostranstvu. Napisao je studiju *Valorizacija ahivske građe*, jednu od rijetkih u evropskim razmjerama, a prvu i do danas jedinu na prostoru bivše Jugoslavije. Bio je i predsjednik Predsjedništva Društva arhivskih radnika Crne Gore i glavni urednik časopisa "Arhivski zapisi".

Ukratko, impresivna je radna i životna biografija dr Mila Bakića, prvog i do danas jedinog doktora arhivistike u Crnoj Gori. Međutim, to nije sve. Oni koji nijesu imali zadovoljstvo lično da ga upoznaju, čitajući njegovu bio-bibliografiju mogli bi pomisliti da, pored ovako monumentalnog djela u arhivistici, nije imao vremena za bilo šta drugo. Za mene, koji imam to zadovoljstvo, njegov pjesnički angažman ne predstavlja iznenađenje. Naprotiv, pet objavljenih zbirki poezije i jedna drama rezultat su njegove vidljivo naglašene imaginacije. Njegoševski rečeno *glas je njegov neba vlijanije*. Otuda lakoća pjesničkog izraza i pojačana sposobnost spajanja sa ljepotom,

što ga je duhovno i energetski obnavljalo za nove napore u struci i nauci kojima je posvećen svim svojim bićem, srcem i umom.

Nedavno objavljena *Bio-bibliografija* urađena je po ustaljenim međunarodnim naučnim metodama i principima iz referentne naučne ustanove autorice Nade Drašković, poznatog bibliografa na našim i prostorima ex-Jugoslavije. Kao što je sam dr Bakić istim povodom ranije rekao, bio-bibliografije su jedna vrsta *spomenika* i *arhiva* o stvaralaštvu velikih ljudi u raznim oblastima. Dodao bih da su one trajan i neoboriv dokaz stvaralaštva koji omogućava našem društvu nasušno potrebno razlikovanje naučnika od onih koji su zapošljeni u nauci. One pomažu da, po kriterijumu *drveta koje rađa plodove*, svakom pojedincu pripadne mjesto u nauci koje on stvarno zaslužuje. A *plodovi* dr Mila Bakića prikazani u njegovoj Bio-bibliografiji, sami po sebi svjedoče da je riječ o naučniku i stvaraocu koji prevazilazi crnogorske okvire i pomjera granice svog uticaja na prostore bivše Jugoslavije i njenog okruženja.

mr Dragoljub Šarović

UDK 394.3(497.16)

**Adnan Čirgić: Natprirodna bića u tradicijskoj
kulturi Crnogoraca
(Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje 2019)**

Ove godine izašlo je novo izdanje FCJK – *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, autora Adnana Čirgića. Od samog izlaska monografija je izazvala ogromno interesovanje naučne javnosti, budući da produkcija ovakve literature u Crnoj Gori nije previše zastupljena. Na početku prikaza pomenute studije valja navesti što je o njoj rekla dosadašnja kritika – antropološkinja Zorica Mrvaljević istakla je da je Čirgićev zahvat vrlo uspio te posebno napomenula značaj sintetičkog prikaza o natprirodnim bićima kod Crnogoraca u hiljadugodišnjoj vertikali kulture ovoga podneblja; antropološkinja Jelena Vidović navela je da Čirgićeva knjiga cjelovitošću opisa elemenata, odnosno vjerovanja i ritualnih praksi, detaljnošću i kompleksnošću obogaćuje i unaprjeđuje “proučavanje nematerijalne, odnosno duhovne baštine na ovim prostorima i predstavlja značajan pomak u istraživanju određenih tema i elemenata, kako u prošlosti tako i njihovo rasprostiranje danas kao dijela riznice tradicionalne kulture.” Ponajbolji poznavalac crnogorske usmene epike, iz koje je pored ostaloga Čirgić crpio podatke za analizu, prof. dr Novak Kilibarda posebno je pohvalio Čirgićev istraživački napor i promociju viševjerske i multietničke Crne Gore. Pored navedenih naučnika vrijedno je napomenuti i prikaze Sofije

Kalezić, Nikole Popovića i Novice Vujovića koji su takođe pohvalno govorili o knjizi o natprirodnim bićima.

I zbilja objavljivanje posljednje knjige Adnana Čirgića po mnogo je čemu važan događaj u istoriji crnogorske nauke. Iako je naučnoj javnosti prije svega poznat po radu na afirmaciji, kodifikaciji i proučavanju crnogorskoga jezika u prošlosti i sadašnjosti, Čirgić je u svojoj bogatoj produkciji do sada posvećivao veliku pažnju i izučavanju crnogorske usmene epike, preko čega se polako selio u vode antropologije, etnologije, folkloristike i kulturologije. Neophodno je napomenuti da je Čirgić autor prve monografski opisane studije o crnogorskoj usmenoj tužbalici, što je zapravo bio početak širenja polja njegovih dotadašnjih proučavanja. Istina, tokom dvodecenijskog interesovanja, proučavanja i terenskih istraživanja crnogorskoga jezika, Čirgić se zanimao i za crnogorski mentalitet, istoriju, vjerovanja, običaje i ono što antropolozi nazivaju ritualnim praksama. Zahvaljujući brojnim terenskim intervjuima i iščitavanju pozamašne literature o običajima i vjerovanjima u Crnoj Gori, nastala je i njegova najnovija monografija, koja će u našoj državi naći široku primjenu.

Današnja Crna Gora, iako pretpostavljena kao modernizovana, evroatlanska, građanska, ipak se nije oslobodila sujevjerja – ovđe ljudi i danas pljuju tri put iza lijevog ramena kad prođe starija žena s “urokljivim očima”; ovđe se i dan danas vjeruje u nadmoć kletve prvog čovjeka SPC u Crnoj Gori; ovđe se (iako je tabu o tome govoriti) i dalje ide kod vračara, govori o tenčenju i vješticama, a prije nekoliko godine zabilježen je slučaj s Rijeke Crnojevića đe su pojedini mještani bili ubijedeni da se u toku zimskih noći pojavljuje vampir koji pričinjava štetu na njihovoj imovini. Istina je da smo u posljednjih dvadeset godina tranzicije promijenili više sistema vrjednovanja, da smo put od ševera do juga vremenski skratili za pola, da smo se donekle digitalizovali i pomoću Ministarstva nauke počeli finansirati projekte iz oblasti robotike, ali isto je tako istina da taj napredak nije ekvivalentno ispraćen u oblasti duha i kulture. Čini se da smo se ekonomski približavali budućnosti, a kulturno primicali

prošlosti i tradiciji, često izmaštanoj i konstruisanoj, što je stvorilo velike probleme u samoj kulturnoj identifikaciji Crnogoraca.

Mislim da je i toga naročito bio svjestan Adnan Čirgić kada se odlučio da napiše ovu monografiju - tu malu enciklopediju crnogorske mitologije izuzetno naučno potkovanu; taj popis i opis najučestalijih bića u koje se na ovome prostoru vjerovalo i donekle danas vjeruje; to naše ogledalo natprirodnog - paralelne galaksije kojom su istovremeno s Crnogorcima šetali tenci, zduhači, vještice, more, svečevi, vile i psoglavi.

Dosadašnja kritika apostrofirala je da je Čirgić koristio svu literaturu koja se bavila natprirodnim bićima u Crnoj Gori. Treba dodati da su mu poslužile i savremene studije inostranih antropologa koji su se bavili sličnom temom za prostor van Crne Gore te neka njihova metodološka gledišta primijenio na crnogorski prostor. Ono što je posebno značajano kad je u pitanju korišćenje literature jeste njeno kritičko iščitavanje. Čirgić se veoma argumentovano – što zahvaljujući svom terenskom radu, što naučnoj intuiciji i dobrom poznavanju crnogorske istorije i običaja – sukobio s “bardovima” tzv. cvijićevske škole koji su crnogorske prilike sagledavali periferno, često donoseći zaključke koji su sadržali više ideologije, nego li nauke. Slično su prošli i regionalni istraživači, koji su nedovoljnu upućenost u crnogorsku zbilju prikivali opštim konstrukcijama iz svoje naučne oblasti, ne vodeći računa o izvjesnim crnogorskim specifičnostima. Za buduće istraživače i one koji o ovoj temi nijesu imali većih predstava, Čirgićeva knjiga biće polazišno štivo, budući da su natprirodna bića iz crnogorske tradicijske kulture predstavljena u svojoj genezi – od prvih zapisa o njima do njihovih transformacija kroz vrijeme. Aleksandar Radoman je u pravu kad kaže da je *knjiga temelj crnogorske etnologije*.

U analizi je, kao što je već pomenuto, Čirgić koristio i obimnu zaostavštinu crnogorske usmene epike u kojoj nalazimo odjeke najrazličitijih vjerovanja i običaja u Crnogoraca. Da knjiga nije lokalnog karaktera i da svojom informativnošću nadilazi Crnu Goru, svjedoči autorova potreba da izvjesne manifestacije natprirodnih bića komparira

i situira u širi albansko/južnoslovenski – balkanski kontekst, tragajući za kulturnim sponama i međusobnim uticajima. On je svjestan svih crnogorskih specifičnosti, ali ne zapada u nacionalistički determinizam tvrdnjama da su priložena tradicijska vjerovanja i prakse autohtono crnogorske, same po sebi, već zapravo supstrat najrazličitijih uticaja od ilirskog i vremena seobe Slovena, do XIX vijeka, kada će najveći dio natprirodnih bića biti opisan u etnografskoj i putopisnoj građi od koje svakako treba pomenuti glasovitu studiju Pavla Apolonoviča Rovinskoga.

Zašto je Čirgićeva knjiga važna za današnju Crnu Goru? – mislim da je neophodno o tome reći par riječi. U savremenoj zbilji, bića koja je popisao i obradio u svojoj knjizi veoma su česta u govoru, iako većina korisnika tih riječi zapravo ne zna njihovo pravo značenje ili o njima ima pogrešnu predstavu. Naročito kad su u pitanju zduhači, tenci i svečevi ili predstave zagrobnoga života. Zahvaljujući knjizi o natprirodnim bićima u tradicijskoj kulturi Crnogoraca sada će moći da se upoznaju s time kako su se ta bića doživljavala i što su ona značila i simbolisala u prošlosti. Ima u njoj predivnih pasaja o bajalicama, magičnim pjesmama, ritualima, o tome kako su se Crnogorci borili protiv vještica, protiv vampira, psoglava, kako su žene, a kako muškarci reagovali na natprirodna bića i kako su se zapravo odnosili prema smrti. Jer zahvaljujući radu nekih religijskih institucija u Crnoj Gori, vizija o prošlom je potpuno iskrivljena - tradicija izmišljena prije desetak godina predstavlja se kao nešto što traje već osam ili devet vjekova. Ili kako to Čirgić i sam kaže kad govori o predstavama zagrobnoga života danas: “Jedno se u vezi sa zagrobnim životom ipak s potpunom sigurnošću može konstatovati – sačuvane tradicijske predstave zagrobnoga života daleko su od predstava koje su tipične za tri monoteističke religije kojima Crnogorci formalno pripadaju.”

Na kraju pored preporuke za čitanje ove knjige, valja i knjizi predviđeti svijetlu budućnost.

Boban Batrićević

UDK 340.141(497.16)

Dr Čedomir Bogičević: *Sula Radov – Evropski racionalizam i crnogorsko običajno pravo* (KIC „Bijeli Pavle“, Danilovgrad 2015)

Onako kako je Sula Radov to činio sa mudrim, ljudskim porukama, tako nam je i knjiga „Sula Radov – Evropski racionalizam i crnogorsko običajno pravo“, u kratkoj formi dala pregled svih moralno-pravnih i filozofskih vrijednosti i pravila. Od Helade do novog doba, enciklopedijski jasno i lapidarno, dr Čedomir Bogičević nam je podario knjigu, koja se može čitati i kao *codex* i kao udžbenik i kao lektira.

Pišući o Suli i njegovom odnosu prema pravu i pravdi, dr Bogičević suptilno provlači i pravi paralele sa današnjim situacijama i nekim pravnim uzusima. Najbolje misli su one iskazane jezgrovito - ljudskost, pamet, mudrost, sloboda(rstvo). Jeste mudrost proizašla iz naroda, ali od značajnih pojedinaca. Sva naša istorija je napisana od pregnuća pojedinaca i svaki događaj ima ime i prezime. Zato podseća na Sulne riječi: „U gomile nema suda.“

Kad čitate neko djelo nameću vam se poređenja i tražite dodatni smisao. Tako je i ova knjiga pokrenula par stvari.

Prvo, nakon čitanja podšetili smo se knjige Radoslava Boškovića „Uporedna gramatika slovenskih jezika (fonetika)“. Zamislite, obuhvaćeni svi slovenski jezici, a knjiga formata kao i ova o kojoj pišemo, na stotinjak stranica. Ali, esencija znanja, kompjuterski precizna. Tako je i ova knjiga o Suli Radovu napisana.

nalazile u simbiozi, a „djelatna ostvarenja te ideje su u crnogorskome etosu, čojstvo i junaštvo“ (25. str). Malo bismo samo obratili pažnju na instituciju Opštecnogorskoga zbora. Čini se da su u modernizaciji i pravljenju države na sličnim osnovama sa tadašnjim razvijenim svijetom, knjaz Danilo, a i Petrovići, propuštili priliku da na pravi način pretvore Zbor u demokratsku instituciju. Danilo ga je ukinuo, ali Senat nije bio zamjena. Zbor je mogao postati osnova demokratskog društva na način kako je Engleska baštinila stare institucije demokratije. Čak je i Vuk Karadžić zabilježio: „Ovdje vlada najveća jednakost kojoj ravne nema na cijelom svijetu.“

S pravom dr Čedo podvlači i posebno naglašava pravilo, koji je vrhunac moralnosti i „najuzvišenija ustanova crnogorskog životnog stava o ideji slobode“, a to je ustanova utoke - utočišta, pribježišta, kao himna slobode. Taj propis Petra I Petrovića Njegoša glasi: „Proklet da je svaki brat Crnogorac koji dobjekšeg čovjeka i na samu vjeru nevjernoj tragi iz ove slobodne zemlje preda. U slobodnu zemlju stupivši, ma koga roda i plemena bio sin, on mora biti slobodan, a ne u ropstvu verige da pada. Naša vrata slobode nek su svakome slobodu ištećem otvorena (26. str).“ Vrhunski princip jednakosti i ljudskih prava! Plaćali smo cijenu zbog toga. Na stranu što nam se i to, kao mnogo čega drugog, obilo o glavu. Da sada ne kvarimo pričom o dobjeglicama ovamo, koji su poslije rasturali Crnu Goru ili bi je zgromili da mogu.

Dr Bogičević smatra da je važno istaći da se neprekidnim djelovanjem postiže moralno jedinstvo zajednice i ljudske slobode. Sloboda se osvaja! Kad u tome svijetlu sagledate cjelokupnu našu istoriju shvatićete da sve one priče o lijenosti Crnogoraca proističu iz zavisti i ošecanja moralne inferiornosti onih kojima su drugi donijeli slobodu. Odatle želja da ponište i ukradu sve identitetske crnogorske vrijednosti, a nas proglase za nešto što nijesmo.

Drugi, izuzetno važan segment našeg nematerijalnog/duhovnog nasljeđa, jeste običajno pravo. Uz analitičke stavove autora knjige o autentičnosti i posebnosti ustanove običajnog prava, sve je kazano u stavu „Valtazara Bogišića da je to od Crne Gore stvorilo pravnu samorodicu kojoj po originernosti

semantičke prirode nema uzora i sličnosti u cjelokupnoj pravnoj istoriji čovječanstva“ (33. str).

Ova knjiga pomaže da ne zaboravimo da su riječ, obraz i sloboda, najjače crnogorsko oružje koje nas je održalo vjekovima, od Dukljanskog kodeksa običajnog i pisanog prava iz svih grana socijalnog života, do novijega vremena. Sula Radov je bio jedan od najboljih primjera nataloženog narodnog iskustva i mudrosti. Bez čojstva je junaštvo ništa, a život bez slobode samo tavorenje.

Studija o značaju Sule Radova i njegova djela, koje stoji rame uz rame sa umstvovanjima starih filozofa, vraća nam pozornost na još nešto. To je obnova inicijative da se anegdota utvrdi kao značajno nematerijalno dobro Crne Gore. Dovoljan bi bio Sula Radov da se ovo uradi, a ne toliko primjera crnogorskih brzorekkih odgovora, etičkih i moralnih poruka i pouka. Uz ovo citiramo jedan dio Suline poruke: „Čojek treba manje da uzima, a više da daje...“ To nam je dr Čedo pokazao ovom knjigom, uslovno „malo“ je zahvatio iz naše bogate povjesnice, a dao nam je beskrajno mnogo!

Sažimajući sve o Suli i značaju koji njegova riječ i primjeri imaju, dr Čedo je predložio da se na adekvatan način kroz institucije i spomeničkim obilježjima održi pamćenje na Sulu. Uz ovo bismo dodali da bi ova knjiga uvaženog dr Čedomira Bogićevića trebalo da bude obavezna literatura na svim fakultetima humanističkih nauka.

Zahvalio bih se na kraju velikom eruditi i isto takvom čovjeku, dr Čedomiru Bogićeviću, što nas je sublimacijom stavova i mišlju da čojstvo lebdi iznad svega, darivao ovakvim štivom. Ispisao je odu običajnom pravu, crnogorskom moralnom kodeksu i čojstvu kao vrhunskoj moralnoj kategoriji. Pokazao da imamo na što da budemo ponosni, podšetio na najsvjetlije primjere o Crnogorcima, na njihova velika pregnuća i kakvi bismo u moralnom, etičkom i slobodarskom smislu mogli biti danas.

Kada bismo htjeli!

Dragan B. Perović

UDK 651

**Srđan Pejović, Stevan Radunović:
Kancelarijsko poslovanje
(Podgorica, Uprava za kadrove 2018)**

Prošle godine, u izdanju Uprave za kadrove Crne Gore, izašla je publikacija *Kancelarijsko poslovanje*, autora Srđana Pejovića i Stevana Radunovića, do sada žanrovski i tematski kod nas posve nova. Ona predstavlja značajan teorijski iskorak za administrativno-tehničko poslovanje sa spisima (aktima) što su kod stvaralaca ili imalaca, kao i arhivistiku i arhivsku djelatnost, naročito u oblasti zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva koju obavlja spoljna arhivska služba.

U novije doba nastale su i nastaju brojne nove nauke: kibernetika, informatika i dr., koje, kao što je poznato, nijesu izvorne nauke, nego su nastale od djelova drugih nauka, a neke što su bile struka, zadobile su vremenom na naučnosti i stekle naučni status. Takvo je kancelarijsko poslovanje koje je i u Crnoj Gori postalo naučna disciplina koja ima određen predmet istraživanja i naučne metode koje u naučno-istraživačkom postupku primjenjuje. Među prvim arhivistima u bivšoj SFRJ, koja zagovara stanovište da je kancelarijsko poslovanje nauka, je Ema Umak, što je iznijela u radu „Naučnoistraživački rad u arhivima“¹ iz 1984. godine. Ona kaže: „U radu sa arhivskom građom uska veza postoji i sa naukom o kancelarijskom poslovanju, čiji je predmet

¹ Ema Umak, *Naučnoistraživački rad u arhivima*, Profil savremenog arhiva u SFRJ Jugoslaviji, Beograd, 1984, str. 83-84.

u genetičkoj vezi sa predmetom proučavanja arhivistike. Poznavanje ove nauke i istorije registratura, koja proučava nastanak, funkciju i organizaciju dokumentarne građe u vezi s djelatnošću stvaraoca, kao i osnova, oblika i metoda čuvanja podataka u registraturama, predstavlja značajan osnov za utvrđivanje i obradu arhivske građe.²

Crnogorsko nacionalno arhivsko zakonodavstvo, najnovijim arhivskim zakonom (2010) donosi veliku stručnu novinu kojom se u definisanju arhivske djelatnosti u sa-držinskom pogledu, pored prikupljanja, zaštite, sređivanja, obrade i dr. arhivske građe, obuhvata i kancelarijsko poslovanje. Ovakvo arhivsko rješenje u svim dosadašnjim crnogorskim zakonskim i drugim arhivskim propisima nijesmo imali, iako je za to postojala potreba. U arhivskoj literaturi je bilo više stručnih stavova i mišljenja o značaju kancelarijskog poslovanja u registraturama za lakše i efikasnije postupanje i raspolaganje spisima dok se ne izluče ili, po pravilu, njihov manji dio ne preda na trajno čuvanje u arhiv, te njihovu lakšu identifikaciju, korišćenje i potpuniju zaštitu.

U početnom dijelu publikacije o kojoj je riječ, *Osnovni pojmovi i definicije*, radi boljeg razumijevanja i lakšeg ovladavanja problematikom, autori daju kraći arhivistički pojmovnik (rječnik), koji korisnicima daje niz arhivističkih stručnih termina sa odgovarajućim definicijama: arhivska djelatnost, arhivska služba, arhivska građa, arhivi, registraturska građa, dokument, arhivsko poslovanje, i dr.

Sljedeći dio publikacije je naslovljen *Arhivska djelatnost - programska osnova*. U njemu je dato osnovno stanovište autora da se „najsazetije rečeno“ arhivska djelatnost zasniva na: zakonskoj regulativi, institucijama (arhivi) koje obavljaju arhivsku djelatnost, stvaraocima/držaocima registraturske i arhivske građe, obradi arhivske građe i njenom korišćenju u javno-pravne i naučno-istraživačke svrhe.

Dio publikacije *Osnove kancelarijskog poslovanja* daje definiciju pojma kancelarijskog poslovanja iz *Uredbe o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave* (Sl. list Crne Gore, br. 51/2011 i 18/2018). Bliže određuje osnovne po-

² Ema Umak, nav.dj., 84.

stupke u kancelarijskom poslovanju, osnovna načela na kojima se ono zasniva, te komponente sistema kancelarijskog poslovanja koje čine: strukturne jedinice (sadržajne i tehničke jedinice), evidencije (u konvencionalnoj i elektronskoj formi), pravila-propisi, službenici.

Cijenim da je glavni, vodeći dio publikacije njen dio *Praktična primjena uredbe, odnosno uputstva*. On se temelji i bliže razrađuje *Uputstvo za sprovođenje Uredbe o kancelarijskom poslovanju* i obuhvata sljedeća područja kancelarijskog poslovanja: prijem, otvaranje, pregledanje, razvrstavanje i raspoređivanje akata i drugih pošiljki, evidentiranje akata, dostava akata u rad i vraćanje riješenih predmeta pisarnici, sastavni dijelovi akata, otpremanje akata, razvođenje akata u djelovodnik, odnosno upisnik, arhiviranje i čuvanje predmeta.

Ovo poglavlje prate evidencije (22) koje su ustrojene za pojedine oblasti kancelarijskog poslovanja: knjiga primljene pošte, djelovodnik, popis akata, registri, arhivska knjiga i dr. One su postojale i u našim ranijim propisima o kancelarijskom poslovanju, a imaju za svrhu da kancelarijske spise (akte), od nastanka do isteka operativnih rokova njihovog čuvanja i izlučivanja, odnosno predaje nadležnom arhivu, evidentiratju i omoguće njihovo lakše i brže identifikovanje, efikasnije i potpunije korišćenje i nadasve zaštitu i čuvanje.

Treba naglasiti da arhivistika u svijetu, a i kod nas, sve veću pozornost daje arhivima u nastajanju, odnosno operativnim arhivima, što se zapaža i kod ovih autora. Kanada, Australija i dr. zemlje su ustanovile fakultetske, magistarske, doktorske studije o „ovim arhivima“, što mnogo govori o teorijskoj, doktrinarnoj važnosti ovih pitanja i, u okviru njih, o sistemima kancelarijskog poslovanja. I autori Pejović i Radunović razmišljaju u ovom pravcu. Oni ističu da se bave teorijskim razmatranjem i izučavanjem ove problematike i govore o kancelarijskom poslovanju kod nas kao novoj naučnoj disciplini, ali i administrativno- tehničkoj djelatnosti u postupanju i upravljanju spisima. Kao što su sami rekli, publikacija je priručnik u oblasti kancelarijskog

poslovanja za sve stvaraocce registraturskog materijala i arhivske građe, prije svega u javnoj upravi. Dozvolio bih sebi u ovom pogledu i jedno zapažanje. Kao što je poznato, mi smo, čini se, dosta smišljeno mijenjali stručnu terminologiju u mnogim oblastima i djelatnostima. Najviše je štete u tom pogledu nanio period socijalističkog samoupravljanja koji se temeljio na konceptu „odumiranja države“, a koji svjetska nauka cijeni vidom anarhizma, nepoznatim do tada u istoriji. Tako, kada se radi o ovoj problematici, državna uprava se označava kao javna uprava, državna administracija - javna administracija ili prosto administracija, i dr.

Kancelarijsko poslovanje, terminološki, određenim stručnim postupcima i potrebnim evidencijama, kod nas ima dosta dugu tradiciju. Nalazimo ga u određenom obliku kod Njogoša, a najšire, najpotpunije za vrijeme vladavine knjaza/kralja Nikole u arhivskim i kancelarijskim propisima koje su donijeli Filip Kovačević i Valtazar Bogišić, koje nijesmo, čini mi se, dovoljno stručno i naučno izučili, a čija brojna rješenja i dostignuća su i danas značajna, aktuelna i primjenljiva.

Prijatno sam iznenađen da se kod nas u Crnoj Gori neko opredijelio da se u formi priručnika bavi ovom temom, što je za svaku pohvalu, jer publikacije ove vrste i kvaliteta čini dosta manjkaju i u zemljama bivše Jugoslavije. Olga Giler, poznato ime arhivistike u bivšoj SFRJ (oblast zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva), 1982. godine napisala je *Priručnik za zaštitu registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva* (izdavač Opštinski arhiv Titograda), visoko ocijenjen u jugoslovenskim arhivističkim krugovima. Ovaj priručnik je krajnje znalački teorijski i iskustveno urađen i naša je prva stručno-naučna arhivistička publikacija. Do tada smo iz oblasti arhivskog izdavaštva imali samo zbornike dokumenata, eventualno publikovanje pojedinih naučno-informativnih sredstava o arhivskoj građi, dok je nedostajalo literature iz arhivske oblasti: studija, monografija, priručnika, udžbenika, rječnika arhivske terminologije. Malo je za osudu, po mom mišljenju, da je u našem stručnom arhivskom časopisu izostao prikaz ovog značajnog arhivističkog djela

(mada se pogreška da popraviti), koje je postavilo kod nas, pored ostalog, osnove u teoriji i praksi kancelarijskog poslovanja, njegove organske povezanosti sa arhivskom naukom i djelatnošću arhiva i registratura. Stoga se može reći da su uvaženi autori Srđan Pejović i Stevan Radunović nastavljači ili bolje reći utemeljivači arhivističkog poimanja kancelarijskog poslovanja, kao struke, nauke i prakse.

Na kraju moje velike čestitke na ovoj značajnoj publikaciji za arhive, stvaraocce registratorskog materijala i arhivske građe, kandidate za polaganje stručnog državnog ispita za rad u arhivima i na kancelarijskim poslovima u registratorskoj operativi, te osobama koje će se stručno i naučno baviti izučavanjem ovih pitanja ili pisati zakone i druge propise u ovoj važnoj oblasti.

dr Mile Bakić

UDK 930.25(497.16)(047.32)

**VLADA CRNE GORE
DRŽAVNI ARHIV**

IZVJEŠTAJ O RADU
za
2018. godinu

CETINJE, februar 2019.

Državni arhiv je organizovan kao samostalni organ državne uprave za vršenje arhivske djelatnosti na području Crne Gore, a pripada grupi *zavodi*. Zadaci Državnog arhiva proizilaze iz odredbi *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, podzakonskih akata donešenih na osnovu njega, zahtjeva državnih organa i korisnika arhivske građe, sporazuma i protokola o saradnji zaključenih sa pojedinim arhivima, akata Međunarodnog arhivskog savjeta, i dr. Ti zadaci su definisani dugoročnim programskim opredjeljenjima i godišnjim programima rada.

U izvještajnom periodu, aktivnosti Državnog arhiva u cjelini i njegovih unutrašnjih organizacionih jedinica odvijale su se uglavnom u okviru planom predviđenih, a bile su usmjerene u nekoliko osnovnih pravaca djelovanja:

- poboljšanje uslova i kvaliteta rada,
- realizacija redovnih zadataka i obaveza iz arhivske djelatnosti,
- izdavačka djelatnost,
- saradnja sa državnim organima i drugim subjektima,
- saradnja sa Međunarodnim arhivskim savjetom i pojedinim državnim arhivima i druge aktivnosti

Državni arhiv vrši djelatnost na teritoriji čitave Crne Gore, te ima svoje organizacione jedinice u gotovo svim opštinama, sa površinom poslovnog prostora 6.052m². Od toga je 3.698m² prostor za smještaj arhivske građe, 1.415m² kancelarijski prostor, a preostalih 939m² se odnosi na konzervatorsku radionicu, čitaonice, izložbeni prostor i ostalo. U vlasništvu Arhiva, tj. države, je 4.140m² ili 68%. Bez obzira na iznijete podatke, moramo konstatovati da veličina i kvalitet prostora koji se koristi ne zadovoljavaju potrebe. Problem je toliko složeniji i urgentniji što postoji potreba za stalnim preuzimanjem arhivske građe od niza stvaralaca koja je već prispjela i pripremljena, a za njen smještaj je preostalo još vrlo malo mogućnosti, dok u nekim odsjecima takva mogućnost i ne postoji. Ovo je problem koji iz godine u godinu biva sve izraženiji, tako da je u nekim slučajevima već dovedeno u pitanje izvršavanje osnovne djelatnosti Arhiva. U cilju poboljšanja uslova rada, preduzimani su i u ovoj godini napori usklađeni sa finansijskim mogućnostima.

Problem nedostatka smještajnih kapaciteta najizraženiji je na Cetinju, gdje se čuva najznačajnija arhivska građa. Trenutne prostorne mogućnosti zahtijevaju racionalizaciju, a kao posljedica toga je nemogućnost preuzimanje nove građe za koju su se stekli zakonski uslovi. Ključnu ulogu u rješavanju ovog pitanja imala bi planirana dogradnja objekta Arhiva. Ovaj problem je još 1985. godine bio aktuelan i tada je izvršena adaptacija, što se nakon 30-tak godina pokazalo kao nedovoljno zbog obima građe koju je bilo potrebno preuzeti od stvaralaca/imalaca. Kako bi se prevazišlo ovakvo stanje došlo se na ideju da se otkupi objekat u susjedstvu Arhiva (kuća Vukmanovića) na čijem placu bi se mogla izvršiti dogradnja. U međuvremenu je Vlada CG obezbijedila sredstva i Arhiv je postao vlasnik pomenutog privatnog objekta. Urađeno je idejno rješenje dogradnje Arhiva sa naknadnih cca 1000m² prostora, nakon čega je završen i glavni projekat. Cijeneći dosadašnju dinamiku preuzimanja arhivske građe od njenih stvaralaca, bio bi obezbijeđen smještajni prostor za narednih 20 godina.

S obzirom da je postojao problem prolaza do susjednog objekta, koji je u vlasništvu Mitropolije crnogorsko-primorske, postignut je dogovor o koridoru između dva objekta koji je uvršten u sami projekat. U ovom trenutku ne možemo definisati zajedničke stavove SO Cetinje i Državnog arhiva, ali s obzirom da se radi o instituciji od državnog interesa i da svi radimo na zadatku ljepšeg boljeg i prosperitetnijeg Cetinja, a time i Državnog arhiva, nadamo se da ćemo zajednički naći rješenje.

Shodno inicijativi za dostavljanje predloga projekta od značaja za razvoj Prijestonice iz oblasti djelovanja Državnog arhiva CG, dostavili smo Prijestonici naš predlog za dogradnju Arhiva. Smatramo da bi trebalo uskladiti DUP i UP Staro jezgro, tj. predviđena urbanistička rješenja sa rješenjima koja su svojevremeno bila dogovorena i kojim je trebalo da se omogući dogradnja predviđena idejnim i izvođačkim projektom. Kako to još uvijek nije postignuto, ostaje kao problem koji treba da se rješava u narednoj godini.

Nedostatak prostora i neodgovarajući kvalitet istog je izražen i u ostalim gradovima, pa su u cilju rješavanja, ili makar ublažavanja problema i u ovoj godini preduzete određene aktivnosti.

Zbog neadekvatnih uslova u prostorijama Arhivskog odsjeka Mojkovac (vlaga, opasnost od ponovnog prodora vode u objekat) bili smo prinuđeni da građu iz ovog Odsjeka izmjestimo u Arhivski odsjek Kolašin. U Arhivskom odsjeku Berane, zgradi koja je u vlasništvu države Crne Gore, uslovi za rad su na granici zadovoljavajućeg usljed loše krovne konstrukcije koja zahtijeva kompletnu rekonstrukciju. Državni arhiv raspolaže sa nedovoljnim sredstvima na poziciji za održavanje građevinskih objekata, naročito kada se ima u vidu da se ta sredstva odnose na održavanje 8 objekata u vlasništvu države i 12 objekata u vlasništvu opština i centara za kulturu koji ne vode brigu o njima. U januaru 2018. godine, Državni arhiv se obraćao Upravi za imovinu sa zahtjevom za obezbjeđivanje finansijskih sredstava u okviru njihovog budžeta, tj. stavke koja se odnosi na investiciono održavanje objekata u vlasništvu države, ali zahtjev nije prepoznat kao prioritet. I dalje ostaje neriješen problem proširivanja prostora za rad arhivskih odsjeka u Bijelom Polju i Pljevljima, pa se nadamo da ćemo u tekućoj godini uz pomoć lokalnih samouprava u tim opštinama naći adekvatno rješenje. Osim postojećeg problema u ova dva Odsjeka, neriješen je problem pljevaljskog Odsjeka koji je nastao nakon požara u RTV Pljevlja.

I pored navedenih problema, Državni arhiv je uspio sačuvati cjelokupnu arhivsku građu koja se nalazi u njegovom posjedu, zahvaljujući u prvom redu njegovim radnicima. Vodeći računa o uslovima rada arhivista i prostoru za smještaj arhivske građe, urađene su rekonstrukcije na nekoliko odbjekata: izvedeni su zanatski radovi (molersko-farbarski, građevinski i izolaterski) u zgradi Državnog arhiva Cetinje, kojim su poboljšani uslovi rada zaposlenih. Takođe su na zgradi urađeni radovi na poboljšanju izgleda fasade (skidanje grafita). Izvršena je nabavka opreme za enterijer. U zgradi Arhivskog odsjeka Budva takođe su urađeni radovi na defektaži. Pored navedenog, i u drugim odsjecima izvršeno je

otklanjanje kvarova na elektroinstalacionim i kanalizacionim sistemimama.

Imajući u vidu zakonske obaveze po pitanju preventivne zaštite arhivske građe kao i upošljenih i korisnika koji dolaze u kontakt sa njom, u toku 2018. godine urađena je dva puta dezinfekcija, dezinsekcija i deratizacija u svim prostorijama u kojima je smještena arhivska građa. Izvršena je redovna kontrola i servis protivpožarnih aparata u svim arhivskim odsjecima i javljača požara u objektu na Cetinju.

Nedostatak odgovarajućih tehničkih sredstava za zaštitu arhivske građe je problem koji nameće potrebu stalnog angažovanja na njegovom rješavanju, te su u tom pravcu preduzete aktivnosti u okviru raspoloživih mogućnosti. Za potrebe Odjeljenja za tehničku zaštitu arhivske građe nabavljena su dva stola za konzervaciju i restauraciju oštećenih dokumenata i stalak za sušenje papira. Izvršena je nabavka arhivskih polica za Arhivski odsjek Ulcinj, Cetinje i Bijelo Polje. Nabavljeno je više računara. Izvršena je nabavka određene količine kancelarijskog namještaja. Po ustaljenoj praksi, i ove godine je izvršena kupovina veće količine arhivskih kutija, specijalnog japanskog papira i drugih materijala za posebne namjene za potrebe Odjeljenja za konzervaciju i restauraciju arhivske građe.

Postojanje odgovarajućih kadrovskih kapaciteta je neophodan preduslov za uspješno organizovanje arhivske djelatnosti i brige o arhivskoj građi u najširem smislu. Stoga se ovom pitanju mora i ubuduće poklanjati značajna pažnja. Arhiv je na početku godine imao 152 zaposlena, što je čak 26 manje u odnosu na broj predviđen Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji. S obzirom da nije angažovan dovoljan broj izvršilaca za obavljanje redovne djelatnosti, u ovoj godini je tražena saglasnost za popunjavanje upražnjenih radnih mjesta. Nedavno je dobijena saglasnost za popunjavanje dva mjesta, i to jedno u Beranama i jedno u Budvi. Službenici su angažovani na poslovima sređivanja i obrade arhivske građe sa zvanjem samostalni savjetnik III. U Arhivskom odsjeku za **istoriju radničkog pokreta - Podgorica jedan službenik (sa zvanjem referent) je ispunio uslov za odlazak u penziju.**

Kao posljedica nepopunjenosti radnih mjesta predviđenih Pravilnikom o sistematizaciji, u Državnom arhivu javila se potreba za angažovanjem lica po ugovoru kako bi se prevazišao problem zaostajanja u sređivanju i zaštiti arhivske građe.

U cilju sticanja novih saznanja u prevazilaženju teškoća sa kojima se današnja arhivska struka suočava, kao i ispravnog postupanja sa arhivskom građom, sprovodi se osposobljavanje i stručno usavršavanje za zaposlene u arhivu i kod stvaralaca. Organizovane su stručne konsultacije i više sastanaka sa službenicima arhiva. Obavljen je veći broj posjeta pojedinim odsjecima u sklopu kojih su razmatrana pojedina stručna pitanja. Troje arhivista iz Državnog arhiva pohađalo je prestižnu školu u Trstu u organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske nauke Trst i Maribor, a pod pokroviteljstvom Centralnoevropske inicijative (CEI). Tema rada je bila *Privatni arhivi: pitanje zaštite i pristupa i Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti*.

Državni arhiv Crne Gore posjeduje 1275 arhivskih fondova, što čini ukupno oko 10 500 metara dužnih arhivske građe. Struktura arhivske građe je sljedeća: 545 fondova ili nešto preko 4200 metara građe se odnosi na državne organe i organizacije, a 730 fondova ili oko 6000 metara građe se odnosi na lokalne organe i organizacije. Pored toga Arhiv posjeduje još i 117 ličnih ili porodičnih fondova sa oko 50 metara građe, kao i 140 zbirki sa oko 220 metara građe.

U bibliotekama Državnog arhiva se nalazi preko 50.000 bibliotečkih jedinica. Za opis stvaralaca arhivske građe i arhivskih fondova, striktno se primjenjuju međunarodni standardi i norme što je, stupanjem na snagu novog *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, propisano i kao zakonska obaveza.

Kroz saradnju sa drugim subjektima, prije svega arhivima, obavljane su aktivnosti na prikupljanju informacija o arhivskoj građi ili same građe koja je od značaja za Crnu Goru.

Arhivska građa i literature koja se čuva u Arhivu, bila je dostupna i koristio je veliki broj korisnika. Najveći broj korisnika tražio je i koristio arhivsku građu u dokazne svrhe, radi ostvarivanja određenih imovinskih i drugih prava, a

naročito po osnovu povraćaja oduzetih imovinskih prava i obeštećenja.

U planovima i aktivnostima Državnog arhiva značajno mjesto ima objavljivanje i izlaganje arhivske građe, organizovanje prigodnih manifestacija ili učešće u onima koje iniciraju ili organizuju drugi. Jačanje kadrovske strukture omogućilo je da Arhiv brže i sigurnije obavlja zakonom predviđene obaveze, te da posveti veću pažnju izdavačkoj djelatnosti. U tom pogledu bilo je od izuzetnog značaja izdavanje publikacija:

1. Žana Tasan: *Profesor Mihailo Bukvić kao narodni poslanik 1909-1914*, knj. II;
2. Ana Pejović, Rajka Knežević: *Crnogorski i hercegovački vojnici poginuli za vjeru i otačastvo u ratu za vrijeme od 1875-1880*;
3. *Arhivski zapisi 2017*, sv. I i II;
4. Srđan Martinović, Aleksandar Berkuljan: *Crnogorski vojni sanitet*;
5. Dragoslav Bojović, Jadranka Selhanović: *Crna Gora u NOR-u : okružni komitet KPJ*, knj. II.

Pripremljena je za štampu i izdavanje *Monografija Državnog arhiva CG*, čije štampanje je planirano u narednoj godini usljed nedostatka sredstava.

Realizacija ovih izdavačkih projekata, prema mišljenjima kritike, svrstali su Državni arhiv među značajne kulturne i naučne institucije Crne Gore.

Organizovano je više promocija ranijih izdanja na Cetinju, u Podgorici i Nikšiću.

Arhiv je sa svojim izdanjima učestvovao na sajmu knjiga u Podgorici, na kojem su predstavljena sva izdanja i koja su bila dostupna čitaocima po sajamskim cijenama.

U okviru realizacije projekata iz *Programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara*, a po osnovu zaključenih ugovora sa Ministarstvom kulture, u toku 2018 realizovano je sljedeće:

- Projekat konzervacija i restauracija oštećenih dokumenata fonda *Vojnička škola*. Nacrt projekta je u fazi usvajanja kod Uprave za zaštitu kulturnih dobara;

- Projekat konzervacija fonda PUMA (Političko-upravni Mletački arhiv) CG DA 2HNO PUMA 1687-1797. Nakon usvojenog projekta od strane Uprave za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, predat je na rad Centru za konzervaciju i arheologiju Crne Gore;
- Konzervacija ličnog fonda Anastas Bocarić Cgda2 BudLIBOTS 1864-1944. Nakon usvojenog projekta od strane Uprave za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, predat je na rad Centru za konzervaciju i arheologiju Crne Gore;
- Projekat sanacija eksterijera objekta državnog arhiva – Arhivski odsjek Kotor. Nacrt projekta urađen od strane Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore predat je Upravi za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore.
- Projekat tehničko tehnološko osavremenjavanje naučno-informativnih sredstava u Istorijskom arhivu Kotor neće se realizovati.

U ovoj godini priređeno je više izložbi obuhvaćenih Programom zaštite i očuvanja kulturnih dobara:

- Izložba dokumenata Prvi svjetski rat - život u okupiranom Cetinju, autora Zorice Plamenac i Aleksandra Berkuljana. Mjesto održavanja Nacionalna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje;

- *Internet izložba Manastir Brčeli*, II dio, rad Arhivskog odsjeka Bar;
- Fotodokumentarna izložba pod nazivom *Carinarnice II reda Bar - dokumentacija za dvovlasne prolaznice 1928*, rad Arhivskog odsjeka Ulcinj;
- Izložba *Crna Gora u dokumentima IAK* (stalna postavka) rad Arhivskog odsjeka IAK.

Izložbe su medijski praćene od strane televizijskih i radio stanica, kao i internet portala.

Manifestacije pod nazivom „**Nedelja arhiva**“ realizovana je u periodu od 04-08. 06. 2018. godine. U okviru projekta organizovano je preko 60 aktivnosti, među kojima su: izlo-

žbe dokumenata, razna predavanja, posjete arhivima od strane djece predškolskog uzrasta, učenika i studenata, posjete školama, održavanje časova istorije, distribuiranje propagandnog materijala, gostovanja na radiju. Gradovi u kojima je obilježena „Neđelja arhiva“ su: Andrijevića, Cetinje, Pljevlja, Kolašin, Berane, Podgorica, Bar, Budva, Danilovgrad, Nikšić, Bijelo Polje, Kotor, Ulcinj i Herceg-Novi. U sklopu ove manifestacije obilježen je i Međunarodni dan arhiva, povodom kojeg se organizuju razni programi u svim svjetskim arhivima.

„Neđelju arhiva“ je prpratilo nekoliko medijskih kuća: RTV CG, RTV Pljevlja, RTV Budva, TV Nikšić, TV Teuta, Radio Rožaje, Radio Bar, RTV Ulcinj, Radio Elita, Pljevaljske novine, dnevni list *Vijesti*, dnevni list *Dan*.

Radi bolje prezentacije rada Državnog arhiva Crne Gore poboljšan je web dizajn i povećan broj opcija web sajta naše institucije <http://dacg.me/>. U 2018. godini izmijenjena je baza sajta državnog arhiva čime je omogućena dinamička internet prezentacija koja omogućava lako i brzo ažuriranje podataka i jednostavniju prezentaciju.

Shodno dopisu Ministarstva javne uprave u 2018. godini, izvršene su izmjene i dopune *Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji* u cilju optimizacije i racionalizacije radnih mjesta u javnoj upravi i što efikasnije i svrsishodnije popune radnih mjesta, kako bi u što većem obimu i kvalitetnije zaposleni ostvarili planirane zadatke. Novim Pravilnikom ukinuto je 18 radnih mjesta tako da je broj sistematizovanih radnih mjesta umjesto dosadašnjih 178 sada 160. U toku godine pripremljeno je više dokumenata: Program rada, Izvještaj o radu, Zahtjev za budžet, Vodič za pristup informacijama u DACG, projekti koji su kandidovani za sufinansiranje iz Programa zaštite kulturnih dobara, redovni izvještaji o realizaciji kapitalnih investicija i drugim aktivnostima. Planirano je i uspješno realizovano niz mjera u cilju štednje i smanjenja materijalnih troškova, što već daje pozitivne rezultate.

Ostvarena je uspješna saradnja na unutrašnjem i međunarodnom planu.

- U zemlji je ostvarena saradnja sa:

Ministarstvom kulture, Nacionalnom bibliotekom, Centrom za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, Upravom za kulturna dobra Crne Gore, Narodnim muzejom, velikim brojem škola i fakulteta, centrima za kulturu, lokalnim muzejima i bibliotekama, opštinama i dr. Državni arhiv učestvuje u projektu objavljivanja zajedničkog mjesečnog kulturnog vodiča – repertoara, koji sprovodi Turistička organizacija Prijestonice Cetinje. Pored toga, u izvještajnom periodu saradivalo se i sa Maticom crnogorskom, centrima za kulturu Nikšić i Kolašin, Fondom za obeštećenje Crne Gore i fakultetskim jedinicama Univerziteta Crne Gore.

- Na međunarodnom planu ostvarena je saradnja sa:

Međunarodnim arhivskim savjetom (ICA): u cilju usvajanja novih arhivističkih standarda i unapređenja arhivističke prakse;

Forumom slovenskih kultura (FCK). Na planu međunarodne saradnje su u toku 2018. godine realizovane različite aktivnosti. U saradnji sa Forumom slovenskih kultura radilo se na organizovanju zajedničke izložbe pod nazivom “Žene u Velikom ratu”, održanoj u Savjetu Evrope u Strazburu.

ICARUS: Državni arhiv ostvaruje aktivnu međunarodnu saradnju sa ICARUS-om (Međunarodni centar za arhivska istraživanja), radi održavanja i širenja arhivske mreže među arhivima Evrope, kao i prevazilaženja poteškoća u procesu digitalizacije.

U okviru programa „Evropska godine kulturne baštine“ organizovana je izložba dokumenata i fotografija *Cetinje u Prvom svjetskom ratu* i obilježen Međunarodni dan arhiva i „Neđelja arhiva“.

U sklopu saradnje sa institucijama sa područja Bosne i Hercegovine, izložba dokumenata i fotografija *Cetinje u Prvom svjetskom ratu* predstavljena je na otvaranju Međunarodnog arhivističkog savjetovanja “Arhivska praksa 2018”, koje je održano u Arhivu Tuzlanskog kantona, gdje je aktivno učešće na skupu u izlaganju naučno-istraživačkog rada uzeo predstavnik Državnog arhiva, mr Vukota Vukotić.

U svečanoj sali Rektorata Univerziteta u Sarajevu promovisana je knjiga *Crna Gora u defteru Dukadžinskog sandžaka iz 1570. godine*, koja je nastala kao plod dugogodišnje međunarodne saradnje dviju institucije, Državnog arhiva Crne Gore i Orijentalnog instituta – Univerziteta u Sarajevu.

Saradnja sa Arhivističkim društvom Srbije i Istorijskim arhivom Užice odvijala se kroz aktivno učešće i predstavljanje rada predstavnika Državnog arhiva na naučno-istraživačkom skupu pod nazivom „Tara 2018“. Arhivisti Državnog arhiva Crne Gore Karolina Kapisoda i Ivan Martinović imali su izlaganje pod nazivom *Organizacija arhivske službe u CG*.

Sa Republikom Poljskom saradnja se razvijala kroz međusobne edukativne posjete. Predstavnici Državnog arhiva posjetili su Centralni arhiv starih akata u Varšavi, dok su članovi Udruženja arhivista Ministarstva pravde Poljske posjetili Državni arhiv na Cetinju. Prilikom posjete direktora naše institucije Centralnom arhivu starih akata Poljske, započeti su pregovori oko ustupanja Državnom arhivu Crne Gore dijela fonda *Ministarstvo vojno Crne Gore* koji se nalazi u Poljskoj.

Međunarodne posjete i sastanci ostvareni su i sa predstavnicima Istorijskog arhiva Vatikana, Državnog arhiva u Napulju, Državnog arhiva u Trstu, Istorijskog arhiva Celje, Pokrajinskog arhiva Maribor, Pokrajinskog arhiva u Kopru, „Mehmet Akif Ersoy“ Univerziteta u Turskoj, Hrvatskog državnog arhiva, Državnog arhiva u Splitu, Državnog arhiva Republike Makedonije, Arhiva Bosne i Hercegovine, Istorijskog arhiva Sarajevo, Arhiva Republike Srpske, Arhiva Jugoslavije, Arhiva Srbije, Istorijskog arhiva Požarevac, Agencije Državnog arhiva Republike Kosovo. Takođe je posredstvom Ministarstva kulture Crne Gore upriličen sastanak sa ministarkom kulture Albanije na kojem se, između ostalog, razmatrala mogućnost nastavka saradnje sa Arhivom Albanije.

Predstavnici Državnog arhiva učestvovali su na regionalnim i međunarodnim arhivskim savjetovanjima, organizovanim u cilju razmjene teorijskih i praktičnih znanja i iskustava iz oblasti arhivske nauke. Kao rezultat protokola

potpisanog između Ministarstva kulturnih dobara Republike Italije i Međunarodnog instituta za arhivske nauke Trst i Maribor, od oktobra 2005. godine u Trstu se organizuje konferencija povodom obilježavanja Međunarodnog dana arhiva. Na konferenciji, koja je održana 19. i 20. novembra profesionalci i naučnici iz oblasti arhivistike i informacionih tehnologija, susreli su se i raspravljali o temama: *Privatni arhivi : pitanje zaštite i pristupa* i *Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti*. Izlagači su bili predstavnici istorijskog arhiva Evropske Unije, predstavnici arhiva SAD, Južne Afrike, Sultanata Oman, Italije, Slovenije, Španije, Finske, Ukrajine, Rusije, Rumunije, Češke, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Makedonije.

Osim prisustva konferenciji povodom obilježavanja 28. Međunarodnog dana arhiva, predstavnici Državnog arhiva imali su priliku da uzmu aktivno učešće u Jesenjoj školi arhivistike. Ova škola se tradicionalno održava jednom godišnje, u organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske nauke Trst i Maribor, uz saradnju Državnog arhiva u Trstu i Univerziteta u Mariboru, a pod pokroviteljstvom Centralnoevropske inicijative. Nakon obilježavanja Međunarodnog dana arhiva, uslijedila su stručna predavanja za 25 polaznika iz arhiva Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, Sultanata Oman, Italije, Rusije i Srbije u periodu od 21. do 24. novembra. Učesnici su i na taj način imali priliku da prodube svoja znanja iz oblasti koje su predstavljene na samoj konferenciji.

Državni arhiv je i u ovoj godini ostvario dobru saradnju sa medijima: TV Crne Gore, Radio Crne Gore, TV Nikšić, *Pobjeda*, *Dan*, *Vijesti*, lokalne radio i televizijske stanice, i dr.

Aktivnosti na realizaciji redovnih obaveza i zadataka iz arhivske djelatnosti koje se odnose na kontrolu, zaštitu, preuzimanje, smještaj, sređivanje, obradu i korišćenje arhivske građe od značaja za državu i jedinice lokalne samouprave, organizovane su i odvijale se u organizacionim jedinicama Državnog arhiva.

- U toku 2018. godine u dva sektora DACG arhivistički je sređeno 1724 kutija, odnosno 172,4 d/m arhivske građe i 4487 fondovskih knjiga.

- U toku 2018. godine sačinjena su naučno obavještajna sredstva:

analitički inventar za 1666 arhivskih kutija/predmeta,
sumarni inventar za 566 arhivskih kutija/predmeta,
imenski registar 130 za arhivskih kutija/predmeta, 432
regesta i 440 unutrašnjih lista.

- Iz domena Arhivskog odsjeka za sređivanje arhivske građe van arhiva posjećeno je 503 registrature i sačinjeno 498 zapisnika.

- Preuzeto je od 14 stvaraoca/držaoca 142,26 d/m arhivske građe i 151 fondovskih knjiga.

- Data je saglasnost na 85 lista kategorija za izlučivanje registratorske građe, dok je dopuna lista kategorija urađeno u 20 registratura.

- Državni arhiv CG u toku 2018 godine posjetilo je 3701 korisnik i 1325 istraživača.

- Za potrebe korisnika sačinjeno je 39468 kopija, a ovjereno je 14645 kopija

- Pristiglo je 4167 zahtjeva korisnika i 984 zahtjeva istraživača.

- Izvršena je konzervacija i restauracija 194 lista i konzervirano je 215 listova.

- Pripremljeno za mikrofilmovanje 639 listova.

- *Zakonom o budžetu* za 2018. godinu, Državni arhiv je dobio sredstva u iznosu od 2.100.726,64€, od čega je realizovano 1.949.988,54€.

- Državni arhiv je tokom godine ostvario sopstvene prihode u iznosu od 47.963,24€.

- Po ugovorima sa Ministarstvom kulture o finansiranju projekata iz Programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara za 2018. godinu, Državnom arhivu su opredijeljena ali još nijesu uplaćena novčana sredstva u iznosu od 38.000,00€.

R E Z I M E:

Aktivnosti Državnog arhiva Crne Gore (u daljem tekstu: DACG), koji je samostalni organ državne uprave osnovan za vršenje arhivske djelatnosti na području Crne Gore, u

2018. godini, bile su usmjerene u pravcu: poboljšanja uslova i kvaliteta rada, realizacije redovnih zadataka i obaveza iz arhivske i izdavačke djelatnosti, saradnje sa državnim organima i drugim subjektima, saradnje sa Međunarodnim arhivskim savjetom i državnim arhivima, i dr.

Izdavačka djelatnost - DACG je, pored godišnje publikacije *Arhivskih zapisa I i II*, objavio 4 publikacije:

1. Žana Tasan: *Profesor Mihailo Bukvić kao narodni poslanik 1909-1914*, knj. II,
2. Ana Pejović, Rajka Knežević: *Crnogorski i hercegovački vojnici poginuli za vjeru i otačastvo u ratu za vrijeme od 1875-1880*.
3. Srđan Martinović, Aleksandar Berkuljan: *Crnogorski vojni sanitet*.
4. Dragoslav Bojović, Jadranka Selhanović: *Crna Gora u NOR-u - Okružni komitet KPJ*, knj. II.

Prezentacija arhivske građe – U ovoj godini priređeno je više izložbi obuhvaćenih programom zaštite i očuvanja kulturnih dobara:

- Izložba dokumenata *Prvi svjetski rat – život u okupiranom Cetinju*, autori Zorica Plamenac i Aleksandar Berkuljan. Mjesto održavanja Nacionalna biblioteka Đurđe Crnojević Cetinje,

- Internet izložba *Manastir Brčeli*, II dio, rad Arhivskog odsjeka Bar,

- Fotodokumentarna izložba pod nazivom *Carinarnice II reda Bar - dokumentacija za dvovlasne prolaznice 1928*, rad Arhivskog odsjeka Ulcinj,

- Izložba *Crna Gora u dokumentima IAK* (stalna postavka) rad Arhivskog odsjeka IAK.

Izložbe su medijski praćene od strane televizijskih i radio stanica, kao i internet portala.

Organizovana je manifestacije pod nazivom „**Nedelja arhiva**“ u periodu od 04-08. 06. 2018 godine. U okviru projekta realizovano je preko 60 aktivnosti, među kojima

su: izložbe dokumenata, razna predavanja, posjete arhivima od strane djece predškolskog uzrasta, učenika i studenata, posjete školama, održavanje časova istorije, distribuiranje propagandnog materijala, gostovanja na radiju. Gradovi u kojima je obilježena „Nedelja arhiva“ su: Andrijevica, Cetinje, Pljevlja, Kolašin, Berane, Podgorica, Bar, Budva, Danilovgrad, Nikšić, Bijelo Polje, Kotor, Ulcinj, Herceg-Novi. U sklopu manifestacije obilježen je i Međunarodni dan arhiva. Manifestaciju je propratilo nekoliko medijskih kuća: RTV CG, RTV Pljevlja, RTV Budva, TV Nikšić, TV Teuta, Radio Rožaje, Radio Bar, RTV Ulcinj, Radio Elita, Pljevaljske novine, dnevni list *Vijesti*, dnevni list *Dan*.

Međunarodna saradnja – Na međunarodnom planu ostvarena je saradnja sa:

Međunarodnim arhivskim savjetom (ICA): u cilju usvajanja novih arhivističkih standarda i unapređenja arhivističke prakse.

Forumom slovenskih kultura (FCK). U saradnji sa Forumom slovenskih kultura radilo se na organizovanju zajedničke izložbe pod nazivom “Žene u Velikom ratu”, održanoj u Savjetu Evrope u Strazburu.

ICARUS: Državni arhiv ostvaruje aktivnu međunarodnu saradnju sa ICARUS-om (Međunarodni centar za arhivska istraživanja), radi održavanja i širenja arhivske mreže među arhivima Evrope, kao i prevazilaženja poteškoća u procesu digitalizacije.

Sa Republikom Poljskom, saradnja se razvijala kroz međusobne edukativne posjete. Predstavnici Državnog arhiva posjetili su Centralni arhiv starih akata u Varšavi, dok su članovi Udruženja arhivista Ministarstva pravde Poljske posjetili Državni arhiv na Cetinju. Prilikom posjete direktora Državnog arhiva CG Centralnom arhivu starih akata Poljske, započeti su pregovori oko ustupanja dijela fonda *Ministarstvo vojno Crne Gore* Državnom arhivu CG, koji se nalazi u Poljskoj.

U sklopu saradnje sa institucijama sa područja Bosne i Hercegovine, realizovana je izložba dokumenata i fotografija *Cetinje u Prvom svjetskom ratu*, predstavljena na otvaranju

Međunarodnog arhivističkog savjetovanje “Arhivska praksa 2018”, koje je održano u Arhivu Tuzlanskog kantona, gdje je aktivno učešće na skupu u izlaganju naučno-istraživačkog rada uzeo predstavnik Državnog arhiva mr Vukota Vukotić.

U svečanoj sali Rektorata Univerziteta u Sarajevu promovisana je knjiga *Crna Gora u defteru Dukađinskog sandžaka iz 1570. godine*, koja je nastala kao plod dugogodišnje međunarodne saradnje dviju institucije, DACG i Orijentalnog instituta – Univerziteta u Sarajevu.

Saradnja sa Arhivističkim društvom Srbije i Istorijskim arhivom Užice odvijala se kroz aktivno učešće i predstavljanje rada predstavnika Državnog arhiva na naučno-istraživačkom skupu pod nazivom „Tara 2018“. Arhivisti DACG Karolina Kapisoda i Ivan Martinović predstavili su se radom pod nazivom *Organizacija arhivske službe u Crnoj Gori*.

Međunarodne posjete i sastanci ostvareni su i sa predstavnicima Istorijskog arhiva Vatikana, Državnog arhiva u Napulju, Državnog arhiva u Trstu, Istorijskog arhiva Celje, Pokrajinskog arhiva Maribor, Pokrajinskog arhiva u Kopru, „Mehmet Akif Ersoy“ Univerziteta u Turskoj, Hrvatskog državnog arhiva, Državnog arhiva u Splitu, Državnog arhiva Republike Makedonije, Arhiva Bosne i Hercegovine, Istorijskog arhiva Sarajevo, Arhiva Republike Srpske, Arhiva Jugoslavije, Arhiva Srbije, Istorijskog arhiva Požarevac, Agencije Državnog arhiva Republike Kosovo. Takođe je, posredstvom Ministarstva kulture Crne Gore, upriličen sastanak sa ministarkom kulture Albanije na kojem se, između ostalog, razmatrala mogućnost nastavka saradnje sa Arhivom Albanije.

Kadrovski kapaciteti – DACG ima 152 zaposlena lica, što je 26 manje u odnosu na broj predviđen *Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji*. Zbog specifičnosti djelatnosti, DACG u kontinuitetu organizuje stručno osposobljavanje zaposlenih, te su u 2018. godini tri službenika pohađala školu u Trstu u organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske nauke Trst i Maribor, a pod pokroviteljstvom Centralnoevropske inicijative (CEI). Teme predavanja su bile

Privatni arhivi: Pitanje zaštite i pristupa i Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti.

Shodno propisanim obavezama, DACG je započeo poslove na izmjenama i dopunama Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, u cilju racionalizacije radnih mjesta u državnoj upravi, tj. što efikasnije i svrsishodnije popune radnih mjesta.

Prostorni kapaciteti - DACG vrši djelatnost na teritoriji države, te ima organizacione jedinice u gotovo svim opštinama, sa površinom poslovnog prostora 6.052m². Od toga je 3.698m² prostor za smještaj arhivske građe, 1.415m² kancelarijski prostor, a preostalih 939m² se odnosi na konzervatorsku radionicu, čitaonice, izložbeni prostor i ostalo. U vlasništvu DACG, tj. države je 4.140m² ili 68% od ukupnog prostora koji koristi navedeni organ državne uprave.

U cilju sanacije eksterijera objekta državnog arhiva – Arhivski odsjek Kotor urađen je nacrt projekta od strane Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore sa Cetinja i predat Upravi za zaštitu kulturnih dobara CG na saglasnost. Izvedeni su zanatski radovi (molersko-farbarski, građevinski, izolaterski) u zgradi Državnog arhiva Cetinje, kojim su poboljšani uslovi rada zaposlenih. Takođe su na istom objektu urađeni radovi na poboljšanju izgleda fasade (skidanje grafita).

U 2018. godini, za potrebe *Odjeljenja za tehničku zaštitu arhivske građe* nabavljena su dva stola za konzervaciju i restauraciju oštećenih dokumenata i stalak za sušenje papira. Izvršena je nabavka arhivskih polica za arhivske odsjeke Ulcinj, Cetinje i Bijelo Polje. Nabavljeno je više računara. Izvršena je kupovina određene količine kancelarijskog namještaja. Po ustaljenoj praksi, i ove godine je izvršena nabavka veće količine arhivskih kutija, specijalnog japanskog papira i drugih materijala za posebne namjene za potrebe Odjeljenja za konzervaciju i restauraciju arhivske građe.

I SEKTOR ZA ZAŠTITU, PREUZIMANJE, SMJEŠTAJ, SREĐIVANJE, OBRADU I KORIŠĆENJE ARHIVSKE GRAĐE OD ZNAČAJA ZA DRŽAVU

U okviru Sektora za arhivsku građu stvaralaca od značaja za državu, poslove vrše pet arhivskih odsjeka: Arhivski odsjek Centralni depo, Arhivski odsjek za sređivanje i obradu arhivske građe do 1945. godine - Cetinje, Arhivski odsjek za sređivanje i obradu arhivske građe od 1945. godine - Cetinje, Arhivski odsjek Istorijski arhiv - Kotor i Arhivski odsjek za istoriju radničkog pokreta - Podgorica.

Shodno godišnjim izvještajima odsjeka, čiji se rad odvijao u skladu sa Planom rada ovog Sektora, te neposrednim kontaktima sa načelnicima odsjeka u vezi realizovanja planiranih zadataka, tokom 2018. godine izvršeni su sljedeći poslovi:

1. ARHIVSKI ODSJEK CENTRALNI DEPO - Cetinje

Tokom godine ovom odsjeku je pristiglo 392 zahtjeva stranaka, pa je u cilju njihovog realizovanja bilo potrebno pregledati 639 fascikli arhivske građe.

Na osnovu uredno vođenih reversa iz depoa je izdato:

- Arhivskom odsjeku za sređivanje i obradu arhivske građe od 1945. god - 247 fascikli; 24 knjige; 23 službena lista i 2 lista "Pobjeda".
- Arhivskom odsjeku za sređivanje i obradu arhivske građe do 1945. god. - 229 fascikli.
- Centru za tehničku zaštitu arhivske građe - 65 fascikli, 10 knjiga i 1 omot.
- Centru za naučno-informativnu i kulturno-prosvjetnu djelatnost - 89 fascikli; 1 službeni list i 8 listova "Pobjeda".
- Čitaonici za potrebe istraživača i drugih korisnika arhivske građe - 1.619 fascikli; 1.565 pomoćnih fondovskih knjiga i 12 omota.
- Za potrebe istraživača i korisnika kopirano je 8.414 dokumenta iz raznih fondova, dok je za potrebe Odsjeka urađeno 9.227 kopija.

- Prefascikulirano raznih fondova - 2.023 fascikle.
- Urađena kartoteka za 2.209 pomoćnih fondovskih knjiga.

Spoljni saradnici su angažovani na: sređivanju i obradi pomoćnih fondovskih knjiga, prefascikuliranju fondova i obilježavanju polica u depoima. Registraturski je sređeno: 192 fascikle koje pripadaju fondovima - Državno preduzeće za održavanje i opravku puteva (1949-1963), Preduzeće za proizvodnju i otkup pamuka (1946-1951), Ministrastvo građevina NR Crne Gore (1945-1951), Glavna direkcija građevinarstva (1951-1952).

Izvršen je detaljan uvid u arhivske fondove predložene za dislokaciju, koji po provenijenciji pripadaju drugim arhivskim odsjecima.

2. ARHIVSKI ODSJEK ZA SREĐIVANJE I OBRADU ARHIVSKE GRAĐE do 1945. godine – Cetinje

Sprovođenjem redovnih radnih obaveza u navedenom periodu realizovano je:

- *Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova*: sređena građa, fascikle br. 97 - 106 (1879 - 1915). Obraden fond u cjelini i urađen sumarni inventar.
- *Glavni odbor za naseljavanje novooslobođenih krajeva*: sređena građa, fascikle br. 25 - 31. Obraden fond u cjelini i urađen sumarni inventar.
- *Ministarstvo pravde*: arhivistički sređena građa, urađene unutrašnje liste, fascikle br. 90 - 124 (1904-1906).
- *Glavna državna kontrola*: izradjen imenski i geografski registar za fascikle br. 1 - 6 (1896-1906).
- *Veliki sud*: arhivistički sređena građa i urađene unutrašnje liste, fascikle br. 1 - 26 (1879 - 1882).
- *Ministarstvo unutrašnjih djela*: revizija fonda i izrada unutrašnjih listi za fascikle br. 1 - 7 (1879).
- *Zapadno školsko nadzorništvo*: arhivistički sređena građa i urađene unutrašnje liste, fascikle br. 13 - 25 (1909-1912).

- Urađen sumarni inventar za fond *Crnogorska narodna skupština*.
- Urađeni sumarni inventar za fond *Spisi raznih kapetanija u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori*.
- Urađen sumarni inventar za fond *Spisi raznih opština u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori*.
- Urađen sumarno-analitički inventar za fond *Komisija za izviđaj zloupotreba državnih činovnika u novo-oslobođenim krajevima*.
- *Ratna šteta Cetinje* - hronološko razvrstavanje građe po opštinama: urađene fascikle br. 58 - 67 i arhivistički sređena građa fascikle br. 1 -7.
- *Kapetanija Ljubotinsko - građanska*: revizija fonda, urađene fascikle br. 1 - 21 (1882-1909).
- *Opština Cetinje* - sređena građa i urađene unutrašnje liste za fascikle br. 75, 76, 77, 78, 79 (1901-1902), stari brojevi 41, 41a, 42, 43, 43a.
- *Niža ženska gimnazija*: arhivistički sređena građa i urađene unutrašnje liste, fascikle br. 1, 2, 3, 4 (1921 - 1925).
- *Zanatsko trgovačka škola*: arhivistički sređena građa, fascikla br. 1 (1920/21).
- *Ženska zanatska škola*: arhivistički sređena građa, fascikla br. 1 (1921 - 1922; 1938 - 1947).
- *Paštrovska opština*: arhivistički sređena građa i urađene unutrašnje liste fascikle br. 1, 2 (1919-1920).
- *Vojnička škola*: arhivistički sređen fond i urađene unutrašnje liste, ukupno 29 fascikli (1906 - 1911).
- *Podgorička banka*: serija činovnici, poslužitelji, garantna pisma i mjenice, arhivistički sređena fascikla br. 7 (1944-1949), urađen sumarni inventar fonda.

3. ARHIVSKI ODSJEK ISTORIJSKI ARHIV KOTOR- Kotor

Tokom 2018. godine u ovom Odsjeku realizovani su sljedeći poslovi:

Sređivanje arhivske građe

- *Opština Kotor* (OK), (1762-1944); revizija fonda

Revizija urađena na fasciklama LXXX-LXXXV/A (1884, 1885); LXXXIX-XCIV (1887-1888); XCIII-XCIV (1888). Ukupno 18 arhivskih kutija (oko 10.000 dokumenata).

Revizija urađena na fasciklama CLXXX i CLXXXI (1919.) Ukupno 2 arhivske kutije (oko 1.000 dokumenata).

- *Državna realna gimnazija Kotor* (GIK), 1866-1957; (revizija arhivskog fonda).

Formirano je 5 fascikli sa oko 50 dokumenata za školske god. 1884/85. do 1887/88. + u 13 fascikli GIK (1888/89. do 1900/01.) umetnuto je oko 40 kopija dokumenata iz fonda OK.

Iz 13 fascikli GIK (1888/89. do 1900/01.) izdvojeni su spisi sa polaganja ispita zrelosti i pripojeni su posebnim fasciklama unutar istog fonda (Glavnim zapisnicima i Pregledima učenika na ispitima zrelosti).

Sređivanje dokumenata u fasciklama GIK za školsku 1906/07. školsku godinu. Ispravljena signatura na oko 100 dokumenata.

- Arhivski fond *Sudsko-notarski spisi* – SN (1326-1944)

Sređivanje i prepakivanje arhivske građe fonda *Sudsko-notarski spisi* (uklanjanje starih kartonskih omota i stavljanje svežnjeva – dokumenata u nove arhivske kutije od nekiselog kartona; izrada novih naljepnica za svaku kutiju, uz upoređivanje natpisa na starim naljepnicama i izrada u elektronskoj formi; štampanje i lijepljenje na arhivskim kutijama. Ukupno sređeno 52 fascikli, i to od SN CCXLVIII do CCXCIV.

Izmještanje i slaganje pomoćnih knjiga javnih bilježnika (II dio fonda SN); Ukupno 65 pomoćnih knjiga; stavljene naljepnice sa nazivom fonda i vrstom arhivske građe na stalazama.

- Arhivska zbirka *Kotorska mornarica* (KOM), 1548-1983.

Ukupno sređeno preko 1.000 dokumenata, oko 1,00 d/m arhivske građe.

- Sređivanje – revizija: *Zbirka dokumenata o pobuna mornara u Boki kotorskoj 1918. godine* (POMO), 1917-1973. Ukupno sređeno 6 fascikli, tj. 472 dokumenta (jezik italijanski, njemački, srpsko-hrvatski).

Lični arhivski fondovi - revizija

Lični fond Gregović Stijepo (POG), 1874 – 1884; *Lični fond Anton Matković* (POM), 1919-1945; *Lični fond Milošević Krsto* (MILK), 1916 – 1953; *Lični fond Grgurević Tomislav* (GRG), 1973 – 1986; *Lični fond Vrčević Vuk* (POVUK), 1861-1879; *Lični fond Braić Vicko* (POBRA), 1942-1981; *Lični arhivski fond Sindik Ilija* (POSIN), 1909 – 1951; *Lični arhivski fond Milošević Anton* (POMI), 1808 – 1960; Ukupno sređeno je 8 ličnih arhivskih fondova, 16 fascikli, tj. 10 arhivskih kutija.

Prepakivanje porodičnih i ličnih fondova (PAF i LAF) u nekisjele arhivske kutije - ukupno prepakovano i sređeno 8 porodičnih fondova i 2 lična, tj. 57 fascikli, odn. 41 arhivska kutija.

Fond Pomorska škola Kotor (POŠK) – ukupno sređeno oko 80 pomoćnih knjiga.

Arhivski fond Gimnazija Kotor (GIK) – ukupno sređeno oko 70 pomoćnih knjiga.

Arhivska građa - poklon prof. Blaža Kaluđerovića - izmještanje sa prvog na treći sprat i odlaganje među arhivsku građu koju treba srediti i u procesu obrade priključiti postojećim fondovima i zbirkama. Stavljene naljepnice sa nazivom fonda i vrstom arhivske građe - Ukupno 10 kartonskih kutija

Obrada arhivske građe

- Fond *Državna realna gimnazija Kotor* (GIK), 1866-1957. Nastavak rada na sistematizovanju podataka iz regesta za period 1917 - 1944. godine - Ukupno izrađeno 319 proširenih regesta za oko 12.000 dokumenata iz 5 fascikli.
- Fond *Državna realna gimnazija Kotor* (GIK). Protokoli spisa za školske godine 1878/79. i 1879/80. i 1887/88. (rukopis, jezik srpsko-hrvatski i italijanski) - Ukupno

- 352 jedinice analitičkog inventara; unešene dopune u istorijsku bilješku o fondu (dopuna *Vodiča*).
- Dopuna istorijske bilješke i izrada analitičkog indeksa za fond GIK za 26 školskih godina: od 1880/81. do 1905/06. Dopunjena istorijska bilješka o fondu i izrađen je analitički inventar (jezik je srpsko-hrvatski i italijanski - mletački dijalekt).
 - Fond *Gimnazija Kotor* - GIKS (1944/45-1972/73). Obrada građe arhivskog fonda GIKS, školske godine 1964/65 - 1969/70. (6 god.). Ukupno napravljena istorijska bilješka na 120 stranica (A4).
 - Pročitano i transkribovano: Zapisnik završnih ispita od školske 1969. do januara 1975. godine; Glavna knjiga završnog ispita 1975 - 1981 i 1991 - 1997; Zapisnik ispitnog odbora za polaganje maturalnih ispita od 1997/98. do 1999/2000; Knjiga saopštenja od 1982/83. do 2000/01. Ukupno napravljena istorijska bilješka na 365 stranica (A4). Izrada imenskog analitičkog indeksa u formi spiskova za 1973/74. do 1980/81. Popisi (imenski indeksi) su urađeni na 81 stranici teksta (A4) za svaku pojedinačnu školsku godinu.
 - Zbirka dokumenata *Pobuna mornara u Boki kotorskoj 1918. godine* (POMO), 1917-1973. - urađena regesta za 150 dokumenata; obrada arhivske zbirke POMO; nakon transkripcije dokumenata, izvršena je ispravka i korekcija signatura za ukupno 8 dokumenata.
 - Arhivska zbirka *Kotorska mornarica* (KOM), 1548-1983. Obradom je obuhvaćeno oko 1.500 dokumenata (rukopisi i mašinski pisana dokumenta); paginacija dokumenata u 17 fascikli i na 498 dokumenata - ukupno izrađeno 1.000 jedinica u analitičkom inventaru za preko 1.000 dokumenata.

Obrada – revizija porodičnih i ličnih arhivski fondova (PAF i LAF)

Lični arhivski fondovi – revizija - ukupno obrađeno 475 dokumenata; za svaki urađen analitički inventar; 245 jedinica u analitičkom inventaru i 9 svesaka „Dnevnika“ za koji je

urađen sumarni inventar na oko 100 stranica u formatu A4 (POMI III, 3 arhivske kutije).

Lični fond Gregović Stijepo, POG (1874 – 1884) - broj obrađenih dokumenata 17; jezik srpskohrvatski.

Lični fond Anton Matković, POM (1919-1945) - broj obrađenih dokumenata 17; jezik italijanski i srpskohrvatski.

Lični fond Milošević Krsto, MILK (1916 - 1953) - broj obrađenih dokumenata 5; jezik srpskohrvatski, engleski i francuski.

Lični fond Grgurević Tomislav, GRG (1973 – 1986) - formirano podfondova 30 sa 35 magnetofonskih zapisa; jezik srpskohrvatski.

Lični fond Vrčević Vuk, POVUK (1861-1879) - broj obrađenih dokumenata 15; jezik italijanski i njemački.

Lični fond Braić Vicko, POBRA (1942-1981) - broj obrađenih dokumenata 7; jezik srpskohrvatski i italijanski.

Lični fond Ilija Sindik (1909-1951) - broj obrađenih dokumenata 139; jezik italijanski, srpskohrvatski, njemački i latinski.

Lični fond Anton Milošević POMI (1808-1960) - Broj obrađenih dokumenata 245; jezik latinski, italijanski, njemački i srpskohrvatski; svaki dokument ima veći broj stranica; za svaki urađen analitički inventar.

Obavljena je kontrola nekih prethodno revidiranih ličnih i porodičnih fondova i naučno-obavještajnih sredstava. Ukupno 2 arhivska fonda, POL i POP, i 91 analitički inventar/regist je prekontrolisan i ispravljen.

Arhivski fond Sudsko-notarski spisi – SN (1326-1944) - Ukupno urađeno unutrašnjih listi za 130 fascikli, od fascikle SN I do CXXX.

Revizija regista iz fonda Sudsko-notarski spisi (SN) i obrada dokumenata radi dopune/korekcije regista, fascikla SN CXXVII (1698-1700); rukopis, jezik italijanski - mletački dijalekat. Ukupno dopunjeno i prekucano 13 regista (rukopis, rađen 1949. god.) uz poređenje sa originalnim dokumentima i transkripciju i prevod oko 30 stranica rukopisnih originala.

Sređivanje i obrada bibliotečke građe

Obrada bibliotečke građe - Monografske publikacije

Ukupno evidentirano 11 monografskih publikacija; izrađeno 16 kataloških listića; pregledane i pripremljene za inventarisanje i katalošku obradu; korigovane signature na oko 50 bibliotečkih jedinica.

Rad sa istraživačima/korisnicima arhivske građe i bibliotečkog materijala

- Rad sa naučnim istraživačima - ukupno 64 istraživača, oko 180 posjeta; skenirano je 217 dokumenta.
- Rad sa naučnim istraživačima putem e-mail pošte - razmijenjeno 197 e-mailova.
- Rad sa korisnicima u dokazne svrhe – ukupno 425 korisnika, 2.000 posjeta; izrađeno oko 5.000 ovjerenih kopija, 177 specifikacija o pruženim uslugama je popunjeno, pečatirano i potpisano; 508 zahtjeva za izdavanje ovjerenih kopija iz katastarske i sudske građe je evidentirano u protokolu i tabeli.
- Obavljanje uvida u katastarsku i sudsku građu - ukupno obavljeno 282 uvida os strane 241 korisnika; snimanje/skeniranje dokumenata iz arhivske građe koja nije digitalizovana (sudski fondovi: SK, SB, SPE, SR, SN) –ukupno skenirano /snimljeno kamerom za korisnike 130 dokumenata.
- Objašnjenja i informacije elektronskom poštom, prepiska sa korisnicima u dokazne svrhe - ukupno 87 korisnika sa kojima je izmijenjeno oko 208 e-mailova.
- Korisnici u dokazne svrhe koji su istraživali u čitaonici (arhivska građa notara, javnih bilježnika, bokeljskih sudova, Okružnog suda) - ukupno 48 korisnika u dokazne svrhe, 69 posjeta.

Rad sa imaocima arhivske građe i bibliotečkoj materijala u ličnom vlasništvu

Preuzimanje arhivske građe privatnog imaoa Vinka Durovića - preuzet je dio arhivske građe inženjera Vinka Đu-

rovića sa Prčanja od imaoca - njegove kćerke Miroslave Dimić iz Beograda; period 1938 – 1939; ukupno preuzeto: 0,16 dužnih metara; urađen je primopredajni zapisnik.

4. ARHIVSKI ODSJEK ZA SREĐIVANJE I OBRADU ARHIVSKE GRAĐE od 1945. godine – Cetinje

U skladu sa planom utvrđenim za 2018. godinu, u ovom odsjeku urađeni su sljedeći stručni poslovi:

1. Klasifikacija arhivske građe

- Republički sekretarijat za poljoprivredu i šumarstvo 1956-1965.
1964. g. – 7 f., 1965. g. – 4 f. Klasifikovano ukupno 11 fascikli.
- Ministarstvo finansija NRCG 1945-1953
1945. g. -25 f. (finansijski izvještaji po gradovima), 1946 - 12 f., 1945-1946- 3 f. Klasifikovano ukupno 40 fascikle.
- Ministarstvo građevina NRCG 1945-1951
1945. g. - 8 f., 1946. g.- 6 f., 1945-1946 – 1f., 1945-1951-6 f. Klasifikovano ukupno 26 fascikle.
- Ministarstvo narodnog zdravlja i socijalne politike 1945-1951
1945 -15 f.
- Ministarstvo socijalne politike
1945 – 2 f
- Ministarstvo narodnog zdravlja
1945 – 1f.
Ukupno klasifikovano 95 fasc.(9,5m)

2. Sistematizacija arhivske građe

Sistematizacija arhivske građe odrađena je na dolje navedenoj arhivskoj građi:

Izvršno vijeće SRCG 1953-1990

1956 - 1f., 152 pr., 855 dok.

1958 – 16 f., 2167 pr., 10619 dok.

1959 – 17 f., 1242 pr., 11539 dok.

1960 – 20 f., 1519 pr., 10642 dok.

Ukupno arhivistički sređeno i obrađeno 54 f. (5,4 m), 5080 pr., 33655dok.

Izrada arhivističkih normiranih zapisa ISAAR(CPF) za stvaraoce:

- Državno preduzeće za održavanje i opravku puteva i mostova (1947-1952) 1947-1963: knj. 20, f. 97.
- Preduzeće za proizvodnju i otkup pamuka (1947-1951) 1946-1951: knj. 24, f. 32.
- Preduzeće za prikupljanje otpadaka „Otpad« (1945-1950) 1948-1950: knj. 6, f. 11.
- Federalno električno preduzeće (1945-1950) 1945-1950: knj. 17, f. 3.

Dislokacija arhivske građe

Usljed potrebe za dislokacijom građe arhivskih fondova koji pripadaju arhivskim odsjecima, vršena je provjera svake pojedinačne fascikle arhivske građe fondova koje su predložene za dislokaciju. Na ovaj način revidirano 13 arhivskih fondova.

Izrađena Lista kategorija za stvaraoce - Državno preduzeće za održavanje i opravku puteva i mostova (1947-1952) 1947-1963: knj. 20, f. 9.

5. ARHIVSKI ODSJEK ZA ISTORIJU RADNIČKOG POKRETA - Podgorica

U ovom Odsjeku urađeni su sledeći poslovi:

1. Od planiranih poslova na izradi edicije koja se odnosi na objavljivanje arhivske građe ratnog perioda okružnih komiteta KPJ Crne Gore (1941-1945), završena je i predata u štampu knjiga Zbornik dokumenta „Okružni komitet KPJ Nikšić u NOR-u 1941-1945“, knjiga II (1943-1945).
2. Započeti su poslovi na izradi Zbornika dokumenta „Okružni komitet KPJ Kolašin u NOR-u 1941-1945“, knjiga I (1941-1943). Na osnovu izvršenog pregleda regista arhivskih zbirki NOB-a, urađen je popis za 651 izdvojeni dokument. Izdvojena dokumenta su kopirana u dva primjerka, odložena u košuljice na kojima je ispisana signatura i privremena numeracija. Kod izdvojenih dokumenata za 1941. i 1942. godinu urađeno je iščitavanje dokumenta i izvršena prva se-

lekcija. Prilikom iščitavanja dokumenata vršeno je ponovno kopiranje dokumenata koji su bili slabo čitljivi.

3. Fond CKSK Crne Gore – Usljed naknadno pronađene arhivske građe koja se nalazila u staroj zgradi Vlade Crne Gore, bilo je potrebno izvršiti reviziju sređenih arhivskih kutija i izrađenih unutrašnjih lista ovog fonda. U tu svrhu dodatno je sređeno 66 arhivskih kutija i izrađeno 235 novih unutrašnjih lista. Kao rezultat završenog sređivanja, a u cilju konstatovanja brojnog stanja fonda, izvršena je numeracija ukupno 1930 kutija arhivske građe.

U okviru novo pronađene građe evidentirani su i arhivistički sređeni foto albumi kongresa KPJ – SK Crne Gore.

4. Fond OKSK Titograd – takođe usljed naknadno pronađene arhivske građe bilo je potrebno utvrditi novi poredak predmeta u arhivskim kutijama navedenog fonda. Urađena je revizija i izvršena izrada novih unutrašnjih lista za 39 kutija arhivske građe. U cilju konstatovanja brojnog stanja fonda izvršeno je brojanje u ukupnom broju 870 kutija arhivske građe i 40.320 fascikli personalnih dosijea i 30 popisnih knjiga dosijea.
5. Fond Istorijski institut Crne Gore – sređeno je i obrađeno 84 kutija arhivske građe, a putem Liste kategorija registraturskog materijala predloženo za izlučivanje 3.844 dokumenata.
6. Poklon zbirka dokumenata „Vidoje Žarković“ - arhivistički sređeno i obrađeno 20 kutija arhivske građe.
7. Poklon zbirka dokumenata „Jovan Lola Vujošević“ - arhivistički sređeno i obrađeno 7 kutija arhivske građe.
8. Društvo istoričara Crne Gore – registraturski sređeno 20 kutija arhivske građe.
9. Rad sa strankama –tokom 2018. godine u čitaonici Arhivskog odsjeka istraživalo je arhivsku građu 18 istraživača, ukupno 38 istraživačkih dana.

U okviru Sektora - obavljani su i sljedeći poslovi:

- Izvršen je uvid u 49 Lista kategorija registraturske građe sa rokovima čuvanja i 10 izmjena i dopuna Lista, dostavljenih Državnom arhivu Crne Gore na davanje saglasnosti. Iste su detaljno pregledane, za pojedine date primjedbe u pisanoj formi, i nakon izvršene ispravke data je saglasnost.
- U organizaciji Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Državnog arhiva Crne Gore u Zagrebu 25. septembra 2018. godine, predstavljena je izložba dokumenata “Njegoš u socijalističkoj Crnoj Gori 1945-1990”.
- Povodom 70 godina od osnivanja Boračke organizacije Crne Gore (SUBNOR Crne Gore) i 75 godina od zasijedanja ZAVNO za Crnu Goru i Boku, u Kolašinu je 15. novembra 2018. godine predstavljena izložba dokumenta Državnog arhiva Crne Gore “Borci mira”.
- Povodom Dana oslobođenja, u Tivtu je 28. novembra 2018. godine predstavljena izložba dokumenta Državnog arhiva Crne Gore i Saveza udruženja boraca NOR-a i antifašista Crne Gore “Crnogorsko NE fašizmu”.
- Predstavljena je izložba dokumenta Državnog arhiva Crne Gore “ Prvi svjetski rat - život u okupiranom Cetinju”, Cetinje, 14. maj 2018. godine.
- Dvoje službenika je prisustvovalo trodnevnoj konferenciji „Tehnički problemi tradicionalnog i elektronskog arhiviranja“ koja se održala u Radencima (Slovenija); 22. ICARUS sastanku u Napulju; Međunarodnom arhivskom savjetovanju „Tara 2018“, Jesenjoj školi arhivistike (IIAS) u organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske nauke Trst - Maribor. Takođe su radili na Međunarodnom sajmu knjiga, koji se održao u Podgorici.
- Saradnja AO Istorijski arhiv–Kotor i Pomorski muzej CG Kotor na pripremi i realizaciji arhivske i muzejske izložbe „Pobuna mornara u Boki kotorskoj 1918-2018“, povodom jubileja 100-godišnjice od ovog događaja.
- Bokeljska mornarica, Pomorski muzej CG Kotor i AO Istorijski arhiv Kotor - rad u Organizacionom odboru sa predstavnicima ostalih državnih i crkvenih institucija sa

područja Opštine Kotor za pripremu izložbe „Bokeljska mornarica Kotor: 1210 godina istorije, duhovnosti i kulture“, koja će se održati tokom 2019.

- Rad pod nazivom „Biblioteka Istorijskog arhiva Kotor“ saopšten je na skupu „Prva međunarodna konferencija bibliotekara, arhivista i muzeologa Crne Gore – LAM“, pod nazivom: „Saradnja između biblioteka, arhiva i muzeja – Promocija i približavanje kulturne baštine široj javnosti“; konferencija održana u Nacionalnoj biblioteci Crne Gore „Đurđe Crnojević“ – Cetinje, 24. i 25. maja 2018. god.

II SEKTOR ZA ARHIVSKU GRAĐU OD ZNAČAJA ZA JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE

1. ARHIVSKI ODSJEK ANDRIJEVICA

I – Zaštita arhivske i registratorske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama vršeno je kod 10 stvaralaca/držalaca i to:

- JU Srednja mješovita škola „Bećo Bašić“ Plav;
- JU OŠ “Hajro Šahmanović“ Plav;
- JU OŠ “Džafer Nikočević“ Gusinje;
- Prva banka AD Podgorica – Filijala Berane-Poslovnica Andrijevica;
- Prva banka CG AD Podgorica - Filijala Berane – Poslovnica Plav;
- Crnogorska komercijalna banka AD Podgorica - Filijala Berane – Poslovnica Plav;
- AD Atlas mont banka AD Podgorica - Filijala Berane – Poslovnica Plav;
- Osnovni tužilac Plav;
- Javna zdravstvena ustanova Andrijevica;
- JU Centar za kulturu “Mihailo Lalić“ Andrijevica.

Ostvaren je kontakt sa svim navedenim stvaralacima; upoznavanje stvaralaca sa zakonskim obavezama prema Arhivu; praćenje stanja arhivske građe (sačinjavanje zapisnika

o pregledu stanja i predlaganje mjera za otklanjanje utvrđenih nepravilnosti).

2. Izlučivanje bezvrijedne registratorske građe izvršeno je kod 3 stvaraoca:

- JU Srednja mješovita škola "Bećo Bašić" Plav. Ukupno 1.20 d/m, za period 2006-2010. godina.
- JU OŠ "Hajro Šahmanović" Plav. Ukupno 1.90 d/m za period 2007-2010. godina.
- JU OŠ "Džafer Nikočević" Gusinje. Ukupno 1.30 d/m za period 1995-2010. godina.

3. Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od 2 stvaraoca i to:

- JU OŠ "Hajro Šahmanović" Plav. Ukupno 0.40 d/m-
- JU OŠ "Džafer Nikočević" Gusinje. Ukupno 0.80 d/m.

4. Evidencije o stvaraocima i držaocima arhivske i registratorske građe

- Dosijei 10 stvaralaca dopunjeni su zapisnicima o pregledu arhivske građe i unešeni su podaci i u druge evidencije.

II-Poslovi u depou

1. Prijem arhivske građe

- Izdavanje arhivske građe na korišćenje (izdato 49 knjiga i 19 kutija).
- Popisivanje i razgraničavanje arhivske građe fondova, smještaj arhivske građe u kutije, lijepljenje etiketa, i to: MNO „Gusinje“ - 2 kutije i 14 knjiga; MNO "Velika" Andrijevića - 1 kutija i 13 knjiga; MNO "Kruševo" Andrijevića - 1 kutija; MNO "Andrijevića" - 38 knjiga, MNO "Šekular" Andrijevića - 1 knjiga; SRZ "Partizan" Trešnjevo - 8 kutija; SRZ "Slatina" Andrijevića - 9 kutija; SRZ "Andro Mugoša" Brezojevice - 10 kutija; NOO Andrijevića - 7 knjiga; SRZ "Novi život" Andrijevića - 7 kutija.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe fondova

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe i fondova:

- Osnovni sud Plav OS P (1954-) predmeti sa oznakom "P" parnica: ukupno 9 kutija; predmeta 413; lista 7.101 za 1997. godinu; SI, IR.

- MNO Gusinje (1945-1952) - dvije kutije i 14 knjiga; predmeta 216; list.768; SI.
- MNO Velika (1945-1952) - jedna kutija i 13 knjiga; predmeta 72; list.136; SI.
- MNO Kruševo (1945-1952) - jedna kutija; predmeta 39; list.73; SI.
- MNO Bare (1945-1947) - dvije knjige.
- NOO Andrijevića (1952-1960) - 15 kutija; 20 knjiga; predmeta 3283;list.3935; SI.

IV-Korišćenje arhivske arhivske građe i bibliotečkog materijala

- Obradeno 8 zahtjeva pravnih i fizičkih lica po raznim osnovama. Pritom su korišćeni fondovi: Osnovni sud Plav (4 kutije sa oznakom "Kr"); AD "1. maj" Andrijevića (3 kutije i 4 knjige pomoćnih evidencija); RO "Mermer" Andrijevića (3 kutije i 4 knjige pomoćnih evidencija); Auto škola "Andrijevića" Andrijevića (5 knjiga pomoćnih evidencija).
- Izdato je 5 uvjerenja i sačinjeno 64 fotokopija dokumenata.

V-Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost

- Povodom manifestacije "Nedjelja arhiva", Odsjek Andrijevića organizovao je u periodu od 04-09.06.2018. godine sljedeće aktivnosti: podjela propagandnog materijala (brošura, kataloga i dr.). Upriličena je posjeta Odsjeku učenika završnog razreda JU OŠ "Bajo Jojić" iz Andrijevice. Održano je predavanje na temu *Rad arhivske službe, vrste i značaj arhivske građe*. Prostorije Odsjeka Andrijevića posjetili su službenici i namještenici lokalne samouprave iz Andrijevice. Tom prilikom su upoznati sa radom službe i vrsti arhivske građe koju posjedujemo. Takođe, obavljena je posjeta građana Andrijevice koji su upoznati sa radom i funkcionisanjem arhivske službe i značajem koju arhivska građa ima u savremenom društvu. Načelnik Odsjeka Zoran Zečević gostovao je na lokalnom radiju sa temom *Postanak arhiva, njihov razvoj i značaj arhivske službe u savremenom društvu*. O kompletnoj manifestaciji sačinjena je fono i foto dokumentacija.

2. ARHIVSKI ODSJEK BAR

I – Zaštita arhivske i registratorske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršena je kod 17 stvaralaca/držalaca i to:

- AD Luka Bar;
- AD Izbor Bar;
- Fond za zdravstveno osiguranje – PJ Bar;
- Osnovni sud Bar;
- Opština Bar;
- JPU “Vukosava Ivanović – Mašanović” Bar;
- JU Dom učenika “Dušan Marović” Bar;
- JU Gimnazija “Niko Rolović” Bar;
- DOO Sportsko – rekreativni centar Bar;
- DOO Komunalne djelatnosti Bar;
- DOO “Jadroagent” Bar;
- Sud za prekršaje Budva – Odjeljenje Bar;
- Pošta Crne Gore AD Podgorica – Regionalni centar pošte Bar za Bar i Ulcinj;
- Ministarstvo pomorstva i saobraćaja, Lučka kapetanija Bar ;
- Ministarstvo pomorstva i saobraćaja, Uprava pomorske sigurnosti Bar;
- Crnogorska komercijalna banka – Filijala Bar;
- JZU Dom zdravlja Bar.

2. Dosije stvaralaca i držalaca dopunjen novim podacima: Lista kategorija – usvojena za AD “ Luka Bar (izmjena i dopuna).

3. Kartoteka držalaca dopunjena je podacima o izvršenim organizacionim promjenama u DOO Sportsko - rekreativni centar Bar.

4. Izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala izvršeno je kod 6 stvaraoca i to:

- Fond za zdravstveno osiguranje, PJ Bar - 12 d/m.

- Sud za prekršaje Budva, Odjeljenje Bar - 55 d/m.
 - Osnovni sud Bar - 43 d/m.
 - JPU "Vukosava Ivanović – Mašanović" Bar - 17 d/m
 - Ministarstvo pomorstva i saobraćaja, Lučka kapetanija Bar -76 d/m.
 - Međunarodna pomorska i saobraćajna agencija "Jadroagent", DOO Bar - 80 d/m.
- Ukupno izlučeno: 283,00 d/m.

5. Kod sedam stvaraoca nalazi se arhivska i registraturska građa u količini izraženoj u dužinskim metrima i to:

- Fond za zdravstveno osiguranje, PJ Bar - 90 d/m.
- Fond za zdravstveno osiguranje, PJ Bar - 80 d/m.
- Sud za prekršaje Budva, Odjeljenje Bar - 80 d/m.
- Osnovni sud Bar - 850 d/m.
- JPU "Vukosava Ivanović – Mašanović" Bar - 40 d/m.
- Ministarstvo pomorstva i saobraćaja, Lučka kapetanija Bar - 85 d/m.
- Međunarodna pomorska i saobraćajna agencija "Jadroagent", DOO Bar - 90 d/m.

6. Priprema i preuzimanje arhivske građe

- Arhiv je preuzeo arhivsku građu od jednog stvaraoca - Osnovni sud Bar (OSB) u količini od 9 d/m.

II-Poslovi u depou:

- Izrada spoljnih opisa urađena je na 119 arhivskih kutija.
- Izdato je 119 kutija arhivske građe na sređivanje i obradu.
- Izdato je 105 kutija arhivske građe za potrebe istraživača.
- Fotokopirano je za potrebe istraživača 469 stranica.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- SNO Bar (1945-1955) - registraturski sređeno (1952.g), 24 kutije.
- SO Bar (građevinske dozvole) 1979. godina, 1 kutija.
- Opšta bolnica „Blažo J. Orlandić“ (1946–1980) - registraturski sređeno 65 kutija (1962-1979).

- Zbirka dokumenata *Učiteljsko društvo u Baru* (1919–1935) - obrađeno (1928–1935), 4 kutije.
- Osnovno tužilaštvo Bar (1970–1983) - sređivanje predmeta KT, KTR, KTM, KTN (1976-1980), 25 kutija.
Ukupno: 119 kutija; Analitički inventar je sačinjen za 4 kutije i Sumarni popis za 25 kutija.
- Obrada knjiga fonda Zavoda za suprotropske kulture (1947–1969)– 28 knjiga.
- Započeta obrada knjiga preuzetih sa Zbirkom inž. Miodraga Mikovića – 80 knjiga.
Ukupno: 108 knjiga.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala:

- Obradeno je 217 zahtjeva fizičkih i pravnih lica (pravnih lica 27 i fizičkih lica 190).
- Fotokopirano je ukupno 1.313 listova.
- Pozitivno je riješeno ukupno 166, a negativno 51 zahtjev.
- Potraživano je ukupno 233 predmeta.
- Poslato je 18 pisanih obavještenja, 3 potvrde i 4 uvjerenja.
- Arhivsku građu je koristilo 9 istraživača, izdato je 105 kutija i fotokopirano 469 stranica.
- Pružene su tražene informacije za 41 zainteresovanu stranku.

V–Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost

U okviru kulturno-prosvjetne i propagandne djelatnosti obilježen je “Međunarodni dan arhiva” i “Neđelja arhiva” (04-09 jun 2018):

- Najava aktivnosti u okviru manifestacije “Neđelja arhiva” na lokalnom Radio Baru; distribucija propagandnog materijala.
- Prezentacija Internet Izložbe: „Manastir Brčeli“ II dio www.izlozba2018.blogspot.com.
- „OTVORENA VRATA“ za posjete djaka i ostalih zainteresovanih građana.

- Gostovanje načelnice AO Bar na Radio Baru u emisiji „Promenada“.

VI-Ostalo

- Vođene su knjige evidencija o broju korisnika i istraživača za tekuću godinu.
- Vršeni su uobičajeni administrativno-tehnički poslovi: (izvještaji, evidencija o prisutnosti na poslu, mjesečni izvještaji, zbirni i godišnji izvještaji, godišnji plan rada, statistički podaci, razni dopisi, itd.).
- Kontakti i razgovori sa predstavnicima registratura radi uspostavljanja saradnje i dr. poslovi.

3. ARHIVSKI ODSJEK BERANE

I-Zaštita arhivske i registratorske građe van Arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 11 stvaralaca/držalaca i to:

- Opština Berane;
- JU Gimnazija „Panto Mališić“ Berane;
- Sud za prekršaje Bijelo Polje, Odjeljenje Rožaje;
- JU Centar za kulturu Berane;
- AD Gornji Ibar Rožaje;
- JU Polimski muzej Berane;
- JU OŠ „25. maj“ Rožaje;
- Uprava carina, Carinarnica Bijelo Polje, Ispostava Berane;
- Opština Petnjica;
- Reoublički fond za zdravstveno osiguranje, PJ Rožaje;
- ZU Apoteke Crne Gore „Montefarm“, Apoteka „Petnjica“ Petnjica

2. Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od jednog (1) stvaralaca i to:

- Preuzeta je arhivska građa AD Gornji Ibar od 1958. do 1997. - 20 d/m.

3. Provjera izlučenog i popisanog bezvrijednog registratorskog materijala rađena je kod 3 registrature:

- Uprava carina, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Berane - izlučeno je 5,20 d/m bezvrijednog registraturskog materijala za 2012.
- ZU Apoteke Crne Gore „Montefarm“, Apoteka „Petnjica“ Petnjica - izlučeno je 1.5 d/m bezvrijednog registraturskog materijala za 2010-2015.
- Fond za zdravstveno osiguranje, PJ Rožaje - izlučeno je 8,40 d/m bezvrijednog registraturskog materijala za period 2006-2016.

II-Poslovi u depou

1.Smještaj i korišćenje arhivske građe u depoima:

- Za obradu je korišćeno 97 kutija arhivske građe i 20 upisnica.
- Vraćanje i smještaj kutija po fondovskoj pripadnosti i pravilan poredak na novim policama.

Ukupno je premješteno i vraćeno na nove police 1443 kutije (176,50 d/m).

- Zbog izmjene položaja arhivskih kutija i odlaganja u nove police, sklanjane su prethodne etikete, ispisivane i lijepljene nove u depou IV.
- Za rješavanje zahtjeva pravnih i fizičkih lica korišćeno je 346 kutija arhivske građe, 120 upisnica, 10 svežnjeva i 9 knjiga.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1.Obrada arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Opština Berane (1975-1986); k.33, UL; SI i imenski popis predmeta.
- Opština Rožaje (1963-1985); k. 60, UL; SI i imenski popis predmeta.
- Zbirka „Tomaš Katanić“ (1906-1954); obrađeno je 4 kutije; UL; SI i imenski popis predmeta.

2.Urađene su Međunarodne norme arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica ISAAR (cpf) za sljedeće stvaraoce:

- Osnovni sud u Beranama;
- SRZ „Zora“ Bijela Crkva;
- Zbirka „Tomaš Katanić“;
- ZPZ „Lim“ Berane;
- JP za stambeno-komunalnu djelatnost Berane.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice
Arhivsku građu iz 3 fonda je koristilo 3 istraživača i to:
 - SNO Ivangrad (dva puta isti istraživač);
 - Gimnazija „Panto Mališić“ Berane;
 - Manastir Đurđevi stupovi Berane.
2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe
 - Obrađen je 321 zahtjev pravnih i fizičkih lica po raznim osnovama.
 - Sačinjeno je 59 uvjerenja, 32 obavještenja i 387 ovjerenih fotokopija.

V-Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost

Obilježen je Međunarodni dan arhiva i „Nedjelja arhiva“ sljedećim aktivnostima:

- Distribucija propagandnog materijala po školama i ustanovama.
- Posjeta službenika AO Berane i Rožaje kolegama u AO Bijelo Polje.
- Predavanje učenicima JU Gimnazija „Panto Mališić“ Berane i JU Gimnazije „30. septembar“ Rožaje sa temom *Značaj arhiva i arhivske građe*.
-

4. ARHIVSKI ODSJEK BIJELO POLJE

I-Zaštita arhivske i registratorske građe van Arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršena je kod 11 stvaralaca/držalaca i to:

- SO Bijelo Polje, Sekretarijat za lokalnu samupravu; na njihov poziv izvršen obilazak, sačinjen zapisnik o pregledu stanja i dogovoreno da se izradi Lista kategorija i popis arhivske građe za izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala. Ponovo je sa administratorom opštine dogovoreno da se formira komisija po svim sekretarijatima i sektorima i pristupi izradi Liste kategorija. U više navrata su ovoj Komisiji

data upustva i sugestije, ali bez obzira na sve zadate rokove, posao nije ni približno gotov. Ovakvo stanje traje više od tri godine.

- Više državno tužilaštvo Bijelo Polje – obilazak po pozivu i davanje uputstava za arhivsku građu. Na njihov zahtjev data je saglasnost za izlučivanje i uništavanje bezvrijednog registratorskog materijala koji je istekao na osnovu Liste kategorija.
- Osnovni državni tužilac – na njihov zahtjev data saglasnost za izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala za period 2000-2005. godinu.
- Osnovni sud Bijelo Polje – na njihov zahtjev data saglasnost za izlučivanje i uništavanje bezvrijednog materijala kome je istekao rok čuvanja prema Listi kategorija.
- Sud za prekršaje Bijelo Polje - zbog promjena u strukturi i djelatnosti rada Suda za prekršaje, javila se potreba za izradu Liste kategorija sa rokovima čuvanja za ovaj Sud sa odjeljenjima u Beranama, Pljevljima, Kolašinu, Plavu, Andrijevići, Mojkovcu, Rožajama i Žabljaku, koji je kao takav formiran 2015. godine (Sud u Bijelom Polju sa osam odjeljenja). Odobrena Lista kategorija od strane Državnog arhiva Cetinje, 29. oktobra 2018. godine.
- Poreska uprava Crne Gore, Filijala Bijelo Polje i Ekspoziture Kolašin i Mojkovac. Na njihov zahtjev data je saglasnost za izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala.
- JU Centar za socijalni rad Bijelo Polje - obilazak po pozivu i davanje saglasnosti za izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala i odabira arhivske građe.
- JU OŠ “9. maj” Sutivan – redovna kontrola i pružanje stručne pomoći oko izrade Liste kategorija i odabira arhivske građe.
- Uprava Carina Crne Gore, Carinarnica Bijelo Polje, Carinski terminal - na njihov zahtjev data saglasnost i urađeno izlučivanje i uništenje bezvrijednog registratorskog materijala.

- Fond za Zdrastveno osiguranje Crne Gore, Područna jedinica Bijelo Polje - na njihov zahtjev izdata saglasnost za izlučivanje i uništavanje bezvrijednog registraturskog materijala, kojem je prema Listi kategorija istekao rok čuvanja.
 - AD Vunarski kombinat VUNKO (u stečaju) Bijelo Polje - dolazak po pozivu, učestvovanje u radi komisije koja je vršila odabir arhivske građe i uništavanje registraturskog materijala.
2. Rad na izlučivanju bezvrijednog registraturskog materijala sproveden je kod 8 stvaraoca, i to:
- JU OŠ "9. maj" Sutivan Bijelo Polje - izlučeno bezvrijednog registraturskog materijala za period 1981-2015. godina, kojoj je po Listi kategorija istekao rok čuvanja od 5 do 10 godina. Ukupno izlučeno 2,7 d/m registraturskog materijala.
 - Više državno tužilaštvo Bijelo Polje - formirana Komisija i izvršeno izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala za godinu 2012, kojoj je po Listi kategorija istekao rok čuvanja od 10 godina. Izlučivanje se odnosi na oznake "KTM" i "KTŽ"; ukupno izlučeno 43 fascikle ili 1.233 predmeta, 4,30 d/m.
 - Osnovni Državni tužilac Bijelo Polje - izvršeno izlučivanje po Listi kategorija bezvrijednog registraturskog materijala za godine 2000-2005; ukupno izlučeno 111 fascikli ili 7.647 predmeta, 7,40 d/m.
 - Osnovni sud Bijelo Polje - formirana Komisija koja je po Listi kategorija vršila izlučivanje za period 2009-2012. godina; izlučeno 188 fascikli ili 26.044 predmeta, 55 d/m.
 - Uprava Carina Crne Gore - izvršeno izlučivanje i uništavanje bezvrijednog registraturskog materijala za 2011. i 2012. godinu po Listi kategorija; ukupno 137 fascikli ili 13,70 d/m.
 - Fond za zdravstveno osiguranje Crne Gore, PJ Bijelo Polje - formirana Komisija i izvršeno izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala za period 1966-2016. godina; ukupno izlučeno po zapisniku 5.311 fascikli,

116 raznih dostavnih knjiga i 242 paketića receptata; ukupno 68,90 d/m.

- JU Centar za socijalni rad Bijelo Polje - data saglasnost za izlučivanje; rad je u toku i nastaviće se u 2019. godini.
- Poreska uprava Crne Gore, PJ Bijelo Polje i Ekspozitura Mojkovac i Kolašin - data saglasnost na osnovu Liste kategorije za izlučivanje; formirana Komisija; radovi u toku i nastaviće se u 2019. godini.

Rekapitulacija: kod stvaralaca/držalaca izlučeno je: 40.235 predmeta, 595 fascikli, 242svežnja ili sveukupno izlučeno: 149,30 d/m.

3. Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od jednog (1) stvaraoca i to:

- AD Vunarski kombinat "VUNKO" (u stečaju) Bijelo Polje
- izvršeno preuzimanje arhivske građe po zapisniku za period 1959-2018. godina; ukupno preuzeto: 17 registratora, 15 fascikli, 31 knjiga i 6 foto albuma; ukupno preuzeto 3, 40 d/m.

II-Poslovi u depou

1.Smještaj i korišćenje arhivske građe

- Izdavanje građe na sređivanje i obradu - 110 kutija;
- Izrada i lijepljenje spoljnih etiketa na 73 kutije;
- Pečatiranje dokumenata izvršeno je na dva fonda: Više tužilaštvo (Više javno tužilaštvo) Bijelo Polje – za oznaku "KT" - 20 kutija za period 2006-2008. i Okružni privredni sud Bijelo Polje 1986-1987. - 25 kutija.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1.Sreski narodni odbor Bijelo Polje

- Redni broj fonda: II.
- Naziv fonda: SNO Bijelo Polje.
- Raspon građe fonda: 1945-1958.
- Mjesto fonda – Bijelo Polje.
- Raspon godina fonda: 1945-1958.
- Sređenost fonda: period 1945-1957. - arhivistički sređen.

- U toku ovog izvještajnog perioda rađeno je na reviziji fonda SNO Bijelo Polje (1945-1958). Obrađeno 952 predmeta; ukupno 2.007 listova.

2. Državni tužilac Bijelo Polje – Okružno (Sresko) javno tužilaštvo

- Redni broj fonda: XVII.
- Naziv fonda: Državni tužilac (Okružno, Sresko javno tužilaštvo) Bijelo Polje.
- Mjesto fonda: Bijelo Polje.
- Raspon građe fonda: 1945-2012.
- Sređenost fonda za oznaka “KT” 2006-2008; ukupno 20 kutija, 192 predmeta, 14.939 listova; oznaka “PT” 1999., kutija 1, 63 predmeta 63, 625 listova.
Ukupno: 21 kutija, 255 predmeta; 15.564 listova.

3. Okružni privredni sud Bijelo Polje

- Redni broj fonda: XII.
- Naziv fonda: Okružni privredni sud Bijelo Polje.
- Mjesto fonda: Bijelo Polje.
- Raspon građe fonda: 1986-1992.
- Raspon godina fonda: 1986-1992.
- Sređenost fonda: urađen upisnik predmeta i kratak sadržaj predmeta.

Ukupno: 18 kutija, 1.277 predmeta i 14.301 listova. Rad na fondu je toku.

4. Narodni odbor opštine Bijelo Polje

- Redni broj fonda: I.
- Naziv fonda: Narodni odbor opštine Bijelo Polje.
- Mjesto i sjedište fonda: Bijelo Polje.
- Raspon građe fonda: 1945-1962 .
- Raspon godina fonda: 1945-1962.
- Sređenost fonda: u toku je sređivanje.

Tokom montiranja novih arhivskih polica našli smo dio arhivske građe ovog fonda koji je bio u paketima i rasutom stanju. Rađeno je na fizičkom čišćenju arhivske građe, formiranju predmeta, njihovom hronološkom razvrstavanju i smještaju u arhivske kutije, kao i izlučivanju bezvrijednog

registraturskog materijala. Fomirane su serije fonda NOO Bijelo Polje; Građevinsko preduzeće period 1945-1977; Mesarsko-pekarsko preduzeće „Ishrana“ Bijelo Polje 1950-1957; Stanica za zaštitu bilja i zadružno preduzeće „Zemplod“ Bijelo Polje 1956-1965; Zanatsko-opančarsko proizvođačko-prerađivačka zadruga Bijelo Polje 1949-1951; Zanatstvo i Udruživanje zanatlija Bijelo Polje 1946-1954; Pregled javnog saobraćaja Bijelo Polje - statistika 1958-1977; Sektor turizma Bijelo Polje - statistički podaci 1953-1975; Numeracija privatnih, javnih i poslovno stambenih zgrada na terenu NOO Bijelo Polje za period 1960-1962, sa spiskovima vlasnika. Ukupno 12 kutija, dalji rad na sređivanju predmetne građe.

Svega 51 arhivska kutija i 952 predmeta sa 2.007. listova.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Obrađeno je 70 zahtjeva pravnih i fizičkih lica po raznim osnovama.
- Sačinjeno je 10 uvjerenja i dato 60 obavještenja.
- Sačinjeno je 25 ovjerenih fotokopija dokumenata.
- Za potrebe Suda na uvid je izdato i vraćeno 16 predmeta na osnovu reversa.

Osim stranki za eksproprijaciju i nacionalizaciju, obraćale su se stranke koje su tražile evidencione kartone ili druge dokaze radi regulisanja prava iz rada i radnog staža.

V-Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost

Obelježena je u junu mjesecu manifestacija „Nedjelja arhiva“ sljedećim aktivnostima: distribucija propagandnog materijala po školama i ustanovama; posjeta službenika AO Berane Arhivskom odsjeku u Bijelom Polju; predavanje učenicima osnovnih i srednjih škola. O realizaciji manifestacije dostavljen je detaljan izvještaj.

5. ARHIVSKI ODSJEK BUDVA

I -Zaštita arhivske građe i registratorskog materijala van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe i predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 17 stvaralaca/držalaca:

- DOO „Belleveu hotels group” Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-12 od 18. 01. 2018. godine;
- DOO „Slavija“ Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-13 od 19. 01. 2018. godine;
- AD „Jadranski sajam“ Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-38 od 14.02.2018. godine;
- Fakultet za saobraćaj, komunikacije i logistiku Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-45 od 28.02.2018. godine;
- „WVPCG“ DOO Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-55 od 09.03.2018. godine;
- Sud za prekršaje Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-60 od 14.03.2018. godine;
- Filmsko preduzeće „Zeta film“ AD Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-67 od 15.03.2018. godine;
- DOO „Maestral hotels and casino“ Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-71 od 22.03.2018. godine;
- Fond za zdravstveno osiguranje, Filijala Budva Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-93 od 23.04.2018. godine;
- DOO „Vodovod i kanalizacija“ Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-106 od 07.05.2018. godine;
- DOO „Komunalno“ Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-107 od 09.05.2018. godine;
- Sud za prekršaje Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-128 od 04.06.2018. godine;
- Atlas Banka AD Podgorica, Flijala Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-169 od 05.07.2018. godine;
- „Maestral hotels and casinos“ DOO Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-215 od 27.07.2018. godine;
- Filmsko preduzeće „Zeta film“ AD Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-266 od 13.09.2018. godine;

- NVO Auto-moto društvo „Budva“ Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-345 od 22.10.2018. godine;
- Privredno društvo „Hotels group Montenegro Stars“ DOO Budva - Zapisnik o kontroli br. 0311-426 od 13.11.2018. godine.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 8 stvaralaca:

- „WVPCG“ DOO Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-73 od 26.03.2018. godine i Odluke o odobrenju br. 0311-74 od 27.03.2018. godine, uništeno je 1,80 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.
- Fond za zdravstveno osiguranje, Filijala Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-95 od 24.04.2018. godine i Saglasnosti o odobrenju br. 0311-98 od 25.04.2018. godine, uništeno je 11,10 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.
- DOO „Komunalno“ Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-120 od 17.05.2018. godine i Saglasnosti o odobrenju br. 0311-121 od 18.05.2018. godine, uništeno je 48,18 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.
- Sud za prekršaje Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-128 od 08.06.2018. godine i Saglasnosti o odobrenju br. 0311-140 od 11.06.2018. godine, uništeno je 29,50 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.
- Atlas Banka AD Podgorica, Filijala Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-175 od 09.07.2018. godine i Saglasnosti o odobrenju br. 0311-181 od 11.07.2018. godine, uništeno je 27,84 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.
- „Maestral hotels and casinos“ DOO Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-234 od 02.08.2018. godine i Saglasnosti o odobrenju br. 0311-235 od 03.08.2018. godine, uništeno je 51,45 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.
- Filmsko preduzeće „Zeta film“ AD Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-272 od 17.09.2018.

godine i Saglasnosti o odobrenju br. 0311-273 od 18.09.2018. godine, uništeno je 18,67 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

- Privredno društvo „Hotels group Montenegro Stars“ DOO Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-433 od 14. 11. 2018. godine i Saglasnosti o odobrenju br. 0311-434 od 15. 11. 2018. godine, uništeno je 66,16 d/m bezvrijednog registraturskog materijala; ukupno je uništeno 254,70 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.
- DA Odsjek Budva - na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0311-146 do 22.06.2018. godine i Saglasnosti o odobrenju br. 0311-147 od 22.06.2018. godine, uništeno je 1,00 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

Kod navedenih stvaralaca, obavljani su ovi poslovi:

- ostvarivanje neposrednog kontakta sa odgovornim radnicima u registraturama radi upoznavanja sa obavezama prema arhivu;
- pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala (smještaj, obezbijedenost, način arhiviranja i vođenja evidencija o registraturskom materijalu i arhivskoj građi – „arhivska knjiga“ i dr.);
- pružanje neposredne stručne pomoći (u vezi sa smještajem i čuvanjem arhivske građe i registraturskog materijala, evidentiranjem u „arhivsku knjigu“ i dr.);
- izrada zapisnika o pregledu sa nalozima za otklanjanje utvrđenih nedostataka.

3. Zaštita arhivske građe u privatnom vlasništvu - Otkupi pokloni i zavještanja

- izrada zapisnika o poklonu dokumenata od strane R. Jovanovića za dopunu fondova.
- Fond br 36 - Porodični fond Zambelić Budva 1821-1961, POZAM 1821-1961, 28 razglednica (1909-1965) i 12 razglednica (S/D).
- Fond broj 42 - Lični fond Anastas Bocarić 1864-1944, LIBOC 1864-1944, rukopis monodrame „Poljubac Mona Lize“ na poleđeni kucanog teksta je naznačeno da je autor A. Bocarić; 2 fotografije i 3 razglednice;

- Fond broj 22 - Mogren Budva 1922-1974, blanko papir za pisanje s memorandumom.

II-Poslovi u depou

1. Smještaj arhivske građe u depoima

- pakovanje i prepakivanje: a) za regale do 2,20 m;
- prepakivanje iz registratora u arhivske kutije za AO Budva period 1999-2007.

2. Izdavanje arhivske građe na korištenje

- pronalaženje, provjeravanje i izdavanje arhivske građe na odredišno mjesto;
- vođenje evidencije o izdatoj građi, izdavanje potvrda, izdavanje kopija arhivske građe sa ovjerom izdatih kopija, izdavanje obavještenja;
- ostali poslovi sa korisnicima.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Skupština opštine Budva – serija Izvršni odbor 1974-1992, SOB IO. Za ovaj fond odrađeni su sljedeći poslovi:

- Klasifikacija arhivske građe u fondu kategorisane kao a/d i a/k (koja sadrži dokumenta van sjednica i dokumenta koja se odnose na komisije) iz formiranih cjelina izdvajanje multiplikata, razvrstavanje arhivske građe na tematske cjeline po novom osnovu (tematski);
- sistematizacija arhivske građe u fondu za kategoriju a/d i a/k, tehnički poslovi na građi, popis značajnijih dokumenata, izrada privremenih spoljašnjih opisa fascikli sa osnovnim podacima o građi;

b) novi period - za arhivske fascikle:

- SOB IO a/d 1986 sa 130 predmeta, 200 dokumenata i 566 listova;
- SOB IO a/k 1986 sa 128 predmeta, 216 dokumenata i 630 listova;
- SOB IO a/d 1987 sa 185 predmeta, 314 dokumenata i 735 listova;
- Sistematizacija arhivske građe u fondu za građu kategorisanu kao a/s (dokumentacija sa sjednica IO).

b) novi period - tehnički poslovi na građi, sređivanje dokumenata

unutar podserija i predmeta, folijacija dokumenata u predmetu, ispisivanje signatura na košuljicama, sređivanje predmeta po brojevima u okviru godina, izrada unutrašnje liste, stavljanje spoljnih opisa na arh. fascikle, za arhivske fascikle:

- SOB IO a/s 1981 10 sa 16 predmeta, 651 listova i 268 dokumenata;
- SOB IO a/s 1981 11 sa 11 predmeta, 602 listova i 240 dokumenata;
- SOB IO-s 1981-1982 12 sa 12 predmeta, 682 listova i 220 dokumenata;
- SOB IO-s 1982 13 sa 8 predmeta, 714 listova i 266 dokumenata;
- SOB IO-s 1982 14 sa 18 predmeta, 726 listova i 277 dokumenata;
- SOB IO-s 1982 15 sa 12 predmeta, 570 listova i 173 dokumenata;
- SOB IO-s 1983 16 sa 12 predmeta, 536 listova i 186 dokumenata;
- SOB IO-s 1983 17 sa 9 predmeta, 675 listova i 227 dokumenata.

Ukupno 7 arhivskih kutija sa 105 predmeta, 5.156 listova i 1.857 dokumenata.

- Skupština opštine Budva - serija Opštinska uprava društvenih prihoda - podserija Kupoprodajni ugovori 1955-1991, SOB OUDP - kpu;
 - Obradeni su podaci iz 12 arhivskih kutija i sačinjen je analitički inventar u elektronskoj formi.
2. Radna organizacija „Stari Grad“ Budva 1979-1990, ROSG
 - klasifikacija arhivske građe u fondu na grupe i podgrupe dokumenata po vrsti građe, tematici i sl.; izrada privremenog opisa kutija fonda; ukupno 16 arhivskih kutija.
 3. Porodica Mainić 1606-1900, POMA
 - poslovi na izradi analitičkog inventara; prebacivanje analitičkog inventara iz rukopisa u digitalnoj formi.
 4. Zbirka fotokopija 1621-1989, ZB FOT

- Sistematizacija arhivske građe u fondu za novi period i stari period - popisivanje arhivske građe za liječenje (kako se radi o fotokopijama izvršen je pregled njihovog stanja, kako bi se mogle odrediti adekvatne mjere zaštite), revizija poretka dokumenata unutar serije, sa izradom digitalnog popisa značajnijih dokumenata, izvršeno preliminarno označavanje arhivskih kutija. Ukupno obrađeno 22 arhivske kutije.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

U toku 2018. godine u AO Budva bilo 518 posjeta sa prijavama za korišćenje građe i zahtjevima stranaka (za kseroksiranje, izdavanje kopija skenirane građe i kopija fotografisane građe); od ovog broja je bilo 3 istraživača:

- na osnovu 102 zahtjeva za kseroksiranje, izdato je 620 kseroks-kopija;

- na osnovu 138 zahtjeva za izdavanje kopija digitalizovane građe, izdato 1.080 listova kopija
- izdato je 32 obavještenja po zahtjevima stranaka (kada nijesu izdate kopije dokumenata);
- na osnovu 14 zahtjeva za fotografisanje, izdato je 3 lista kopija i urađeno fotografisanje 207 dokumenata (sa 468 listova);

Ukupno je na osnovu 240 zahtjeva izdato 1.700 listova (sa 1.355 ovjere), na osnovu 14 zahtjeva urađeno fotografisanje 210 dokumenata i izdato 32 obavještenja.

- u toku rada sa korisnicima je izdato i vraćeno u depoe 1.100 arhivskih jedinica:
- u toku rada je korišćena građa sljedećih fondova: KAT; SOB OUDP; SOB sjednice; SOB FONI; Biblioteka; OZZDRZ; ROSG; Zbirke matičnih knjiga; Zavičajna Zbirka; Zbirka fotokopija; SOB IO; UOB; SOB Urbanizam; OŠB; SOB GI; LISLO; SOB URB; OŠ Budva; KOMB; Zbirka Kaladžurđević; Fond JUJAD; Fond DPS.

V-Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost

Obilježena je manifestacija „Neđelja arhiva“ u junu mjesecu.

6. ARHIVSKI ODSJEK DANILOVGRAD

I- Zaštita registratorske i arhivske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršena je kod 23 stvaralaca/držalaca, i to:

- Opština Danilovgrad;
- Uprava za nekretnine Crne Gore, PJ Danilovgrad;
- Direkcija za saobraćaj, održavanje i izgradnju puteva na području Danilovgrada;
- Turistička organizacija Danilovgrad;
- Dom zdravlja „Dimitrije Dika Marinić“ Danilovgrad;
- Fond zdravstva Danilovgrad;
- Osnovni sud Danilovgrad;
- Sud za prekršaje Danilovgrad;
- Područni organ za prekršaje Danilovgrad;
- Vojska Crne Gore, Pješadijski bataljon Danilovgrad;
- Vojska Crne Gore, Centar za obuku Danilovgrad;
- JU Gimnazija „Petar I Petrović Njegoš“ Danilovgrad;
- JU OŠ „Njegoš“ Spuž;
- JU OŠ „Vuko Jovović“ Danilovgrad;
- JPU „Irena Radović“ Danilovgrad;
- JU OŠ „Milosav Koljenšić“ Slap;
- AD „Roma“ Danilovgrad;
- Centar za socijalni rad Danilovgrad;
- Trgovačko preduzeće „Atako“ Spuž;
- Trgovačko preduzeće „Roma“ Spuž;
- Montenamaks Danilovgrad;
- Apoteka Danilovgrad;
- Mljekara Lazine.

2. Sproveden je postupak izlučivanja kod dva stvaralaca:

- Fond zdravstva Danilovgrad - izlučeno 52 d/m, granične godine 2007-2017, zapisnik br. 05-91 i 94 od 23. 03. 2018.
- Osnovni Sud Danilovgrad, izvršeno je popisivanje registratorskog materijala i sproveden upravni postupak izlučivanja prema vrsti dokumenata. Ukupno je

izlučeno 80 d/m sa graničnim godinama 1945-2010 i to: uknjižbe založnog prava - 4 d/m, granične godine 1979-1987; računovodstvo, 10 d/m, granične godine 1972-2000; parnice, 7 d/m granične godine 1967-1991; vanparnice, 10 d/m, granične godine 1945-1965; zamolnice, 1 d/m, granične godine 1951-1956; Su, 5 d/m, granične godine 1961-2010; istraga, 1 d/m, granične godine 2001-2005; krivice 3 d/m granične godine 1981-1988; Su, 2 d/m, granične godine 1957-1994; sl. listovi 1 d/m granične godine 1996-2000; ostavina, 0,5 d/m za godinu 1947; krivične sankcije, 0,5 d/m za godinu 1975; intabulacija, 1 d/m granične godine 1958-1961; službeni listovi, 4 d/m granične godine 2005-2009 i izvršenja, 30 d/m granične godine 1979-2009.

3. Dat je stručni prijedlog Apoteci Monterfarm „Higija“ u Danilovgradu za dopunu Liste kategorija registratorske građe sa rokovima čuvanja u dijelu skraćenja rokova čuvanja registratorskog materijala koji je po listi predviđen za izlučivanje.

4. Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od jednog (1) stvaraoca i to:

- Osnovni sud Danilovgrad - predmeti računovodstva graničnih godina 1972-2000, 2 d/m popisane na 62 popisne liste; Vanparnični predmeti graničnih godina 1952-1958, 2 d/m popisanih na 17 popisnih lista; Predmeti zamolnice graničnih godina 1951-1956, popisano na 8 popisnih lista (1 fascikla); Krivični predmeti jedna fascikla iz 1954.g. popisana na jednu popisnu listu; Predmeti konfiskacije iz 1945-1947. godine, tri fascikle popisane na 4 popisne liste; Predmeti ovjere, 1956-1958.g, 2 fascikle popisane na 4 popisne liste; Predmeti sudske uprave graničnih godina 1947-2003, 3 fascikle popisane na 27 popisnih lista; Predmeti nacionalizacije iz 1959.g. 1 fascikla popisana na jednoj popisnoj listi; Predmeti eksproprijacije graničnih godina 1948-1957, 3 fascikle popisane na 3 popisne

liste; Parnični predmeti za godine: 1946, 1947, 1950, 1955, i 1967, 2 fascikle popisane na 2 popisne liste kao i odluke; Založno pravo graničnih godina 1979-1987, 1 d/m; Presude u parničnim predmetima za period 1967-1991 u količini od 1 d/m; Odluke u vanparničnim predmetima za period 1945-1965, jedna fascikla; Krivične presude za period 1945-1994, 2 fascikle i upisnici i imenici za godine: 1975, 1987, 1990. i 1991.

Ukupno je preuzeto 8 d/m arhivske građe popisane na 129 popisnih lista popisanih u rukopisu sa jedne strane.

II-Poslovi u depou

U navedenom periodu izvršeno je odlaganje arhivske građe u kutije, dislokacija arhivske građe i stalaža zbog stvaranja prostora za smještaj novoprimitljene arhivske građe, kao i planiranje povećanja prijemnog kapaciteta depoa nadogradnjom postojećih stalaža.

- Izvršeno odlaganje projektne dokumentacije fonda Opština Danilovgrad u kutije i police.
- Izvršena dislokacija preuzete arhivske građe koja je pripremljena za arhivističku obradu, projekti fonda Opština Danilovgrad.
- Izvršeno je čišćenje arhivskog depoa sa pomjeranjem jednog dijela arhivske građe u cilju stvaranja boljih uslova rada i zaštite popisane arhivske građe koja se trajno čuva.
- Izvršena dislokacija preuzete arhivske građe, SNOD-NOOD-SOD iz 1951 – 1964 g.

Izvršen popis cjelokupnog inventara od strane Centralne popisne komisije Državnog arhiva Crne Gore Cetinje.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na dva fonda:

Osnovni Sud Danilovgrad

- izvršeno razvrstavanje arhivske građe po godinama nastanka i vrsti za period 1945-2003 - ukupno 8 d/m;
- izvršeno razvrstavanje novoprimitljene arhivske građe po

godinama, parničnih predmeta ostavine i vanparničnih predmeta konfiskacije;

- izvršeno razvrstavanje predmeta eksproprijacije i nacionalizacije, za period 1948-1959. i popisivanje, umetanje arhivske građe u već postojeću. Ukupno 37 predmeta i izrada unutrašnje liste i etiketa iz perioda 1948-1952, eksproprijacija 1953-1957. i predmeti nacionalizacije za 1959. godinu. Ukupno 117 predmeta ili 1 kutija. Za sve popisane predmete sačinjen je imenski registar;
- izvršeno je razvrstavanje preuzete arhivske građe po godinama (krivični predmeti) za 1945-1947, 1949, 1950-1952, 1954-1955, 1974, 1978, 1987, 1989-1992. i 1994. godinu. Ukupno 8 kutija;
- sačinjene su unutrašnje liste i etiketa za predmete ovjere „ov“ (ugovori o diobi suvlasnika, kupoprodajni ugovori i ugovori o poklonu) iz perioda, 1998. g. - 273 predmeta ili 1 kutija, 1999. g. - 263 predmeta i 2000. g. -31 predmet ili 1 kutija. Ukupno 567 predmeta ili 2 kutije.

Opština Danilovgrad (SNOD, NOOD, SOD) - Projekti

- razvrstavanje preuzete i umetanje u postojeću arhivsku građu i izrada spoljnih opisa na kutijama za period 1950-1964 - ukupno 22 kutije;
- popisivanje arhivske građe fonda SO Danilovgrad iz perioda 1991. g. predmeti odobrenja za rad i poslovni prostor - ukupno 1 kutija;
- umetanje preuzete arhivske građe u postojeću, projekti za 1955. g. - 1 fascikla, 1957. g. - 6 fascikli, 1961. g. - 1 fascikla, 1962. g. - 1 fascikla, 1963. g. -2 fascikle, 1964. g. -2 fascikle - ukupno 13 fascikli ili 7 projekata;
- popisivanje arhivske građe i izrada spoljnog opisa na kutijama za period 1965. g. - 1970. g. - ukupno 23 projekta ili 7 kutija;
- umetanje u postojeću arhivsku građu i izrada spoljnih opisa na kutijama za period 1971. g. - 1975. g. - ukupno 33 projekta ili 7 kutija;

- izrada spoljnih opisa na kutijama za godine: 1976 (12 projekata) i 1977 (24 projekta) - ukupno 36 projekta ili 7 kutija;
- izrada spoljnih opisa na kutijama za godine: 1977 (4 projekta), 1978 (9 projekata) i 1979 (2 projekta) - ukupno 15 projekata ili 5 kutija;
- izvršeno popisivanje predmeta-projekata, izrada unutrašnje liste i spoljnih opisa na kutijama za 1979 (9) projekata ili 2 kutije i 1980 (22) projekta ili 3 kutije - ukupno 31 projekat ili 5 kutija;
- izrada informativnog sredstva - registra za popisane idejne projekte po vrsti objekata: školski objekti 1952-1980, 27 projekata; ulice i putevi 1954-1980, 16 projekata; stambeni objekti 1962-1979, 17 projekata - ukupno 60 projekata;
- izrada imenskog registra za popisane idejne projekte privrednih objekata za period 1950-1980 - ukupno 114 projekata;
- izrada unutrašnje liste i etiketa za popisanu arhivsku građu graničnih godina 1991-1997 (odobrenja za rad, dodjela lokacija, građenje, predmeti eksproprijacije) - ukupno 2 kutije;
- izvršeno popisivanje arhivke građe, izrada unutrašnje liste i etiketa kao spoljnih obilježja na kutijama za arhivsku građu idejni projekti za godine: 1981-14 projekata ili 3 kutije, 1982-7 projekata, 6 knjiga ili 3 kutije - ukupno 6 kutija, 21 projekat i 6 knjiga.
- izvršeno popisivanje arhivske građe - projekti kao i izrada unutrašnje liste i spoljnih obilježja etiketa na kutijama za period 1983 – 16 projekata ili 3 kutije i 1984 - 8 projekata ili 1 kutija - ukupno 24 projekta ili 4 kutije.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1.Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe
Podnijeto je 110 zahtjeva od fizičkih i pravnih lica po raznim osnovama:

- obrađen je 101 zahtjev;

- na 9 zahtjeva odgovoreno je negativno;
- izdate su 3 potvrde;
- urađena je 101 fotokopija dokumenata;
- dato je 27 saopštenja - informacija, pravnim i fizičkim licima;
- Osnovnom sudu Danilovgrad ustupljena su na uvid 4 predmeta i vraćeni su istog dana.

V-Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

Sve planirane aktivnosti istakli smo kroz realizaciju sljedećih komponenti:

- obrazovnu, stručnu saradnju, informativnu, funkcionalnu, državno afirmativnu i programsku šemu sa vremenskim odrednicama;
- upriličena je posjeta đacima sa profesorima JU OŠ „Milosav Koljenšić“ Slap i JU OŠ „Vuko Jovović“ Danilovgrad; održano predavanje na temu „Čuvajmo arhive“.
- upriličena je posjeta polaznicima predškolskog uzrasta sa vaspitačicama; održano je predavanje na temu „Šta su arhivi“.
- upriličena je posjeta đacima gimnazije „Petar I Petrović Njegoš“ Danilovgrad sa profesorima i direktoricom; održano je predavanje na temu „Značaj i funkcija arhiva“.
- Arhiv su posjetili studenti Policijske akademije sa menadžerom i održano je predavanje o značaju arhiva i njegovj ulozi.

7. ARHIVSKI ODSJEK KOLAŠIN

I - Zaštita registratorske i arhivske građe van arhiva

1. Praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe izvršeno je kod 9 stvaralaca/držalaca, i to:

- Sud za prekršaje Bijelo Polje, Odjeljenje Kolašin;
- Sud za prekršaje Bijelo Polje, Odjeljenje Mojkovac;
- Uprava za šume CG, Područna jedinica Kolašin;
- JU OŠ „Dr Radoslav - Jagoš Vešović“ Bare Kraljske-Kolašin;
- JU OŠ „Vojin Čepić“ Dragovića Polje-Kolašin;

- DOO „Komunalno“ Kolašin;
- DOO „Vodovod i kanalizacija“ Kolašin;
- Osnovni sud Kolašin;
- Atlas Banka AD Podgorica, Ekspozitura Mojkovac.

Kod svih navedenih stvaralaca/držalaca, ostvaren je neposredan kontakt sa odgovornim, upoznavajući ih sa zakonskim obavezama prema Arhivu; prati se opšte stanje registratorske i arhivske građe; (smještaj, zaštita, obezbijedenost, način arhiviranja i vođenje evidencija o registratorskoj i arhivskoj građi; sačinjavaju se zapisnici o praćenju opšteg stanja registratorske i arhivske građe i predlažu mjere za otklanjanje utvrđenih nedostataka).

2. Evidencija o stvaraocima i držaocima registratorske i arhivske građe

- Dosije je dopunjen podacima za 6 već postojećih stvaralaca/držalaca sa: zapisnicima o praćenju opšteg stanja registratorske i arhivske građe i zapisnicima o izvršenoj inspekcijskoj kontroli sa naložima za otklanjanje utvrđenih nedostataka. Registar aktivnih stvaralaca/držalaca dopunjen je sa 2 držaoca i 1 stvaraoem: DOO „Komunalno Kolašin, DOO „Vodovod i kanalizacija“ Kolašin i Atlas Banka AD Podgorica, Ekspozitura Mojkovac.
- U ovom periodu nije dostavljen prepis arhivske knjige za nijednog stvaraoca/držaoca.
- U evidenciji specijalnih arhiva nije evidentiran nijedan stvaralac/držalac na području opština Kolašin i Mojkovac, kao ni jedan držalac/stvaralac u privatnom vlasništvu.
- Od jednog stvaraoca preuzeta je u AO Kolašin 5,50 d/m arhivske građe.

3. Evidencija o registratorskoj i arhivskoj građi:

Kartoteka dva držaoca dopunjena je podacima (zapisnicima komisija, rješenjima o uništenju i količini bezvrijednog registratorskog materijala):

- Uprava za šuma PJ Kolašin - za ŠPAD „Kolašin“ u stečaju (1980-1990).
- Sud za prekršaje Bijelo Polje, Odjeljenje Kolašin (1985-1989; 1992-2000).

Ukupna količina izlučenog registratorskog materijala iznosi 59,00 d/m.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe

Izvršena je primopredaja arhivske građe kod 1 registrature:

- Osnovni sud Kolašin (1945-1998); 1987-1998: „P“ 5,50 d/m (45 fascikli);
- privremeno dislocirane 72 kutije arhivske građe i 61 fondovska knjiga SO Mojkovac;
- izdavanje i vraćanje arhivske građe na mjesto lokacije i vođenje evidencije o istoj;
- održavanje urednosti depoa.

2. Izdavanje arhivske građe na sređivanje i korišćenje

- pronalaženje, provjeravanje i izdavanje dokumenata;
- vođenje evidencije o izdatoj građi na sređivanje i obradu (k. 19. knj. 207);
- korišćenje arhivske građe: AD „Eksportrdrvo“ Kolašin u stečaju; DP „Veletrgovina komerc“ Kolašin u stečaju; ŠPAD „Kolašin“ u stečaju; Osnovni sud Kolašin; DD „Transport“ Kolašin u stečaju; AD „Impregnacija drveta“ Kolašin u stečaju; JUOŠ „Risto Manojlović“ Kolašin; JUSMŠ „Braća Selić“ Kolašin; JUOŠ „Međuriječje“ u Međuriječju – Kolašin; JUOŠ „Mojsije Stevanović“ Manastir Morača u Kolašinu; Opština Mojkovac.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija arhivske građe rađena je na dva fonda:

- DD „Transport“ Kolašin u stečaju (1970-2007);
- Centar za kulturu Kolašin (OD „Mijat Mašković“ i služba Spomen dom) – ukupno k.13

2. Sistematizacija arhivske građe rađena je na četiri fonda:

- DD “Transport“ Kolašin u stečaju (1970-2007); k. 4. knj. 36.
- AD „Eksportrdrvo“ Kolašin u stečaju (1966-2004); k. 13. knj. 76.
- AD „Impregnacijadrвета“ Kolašin u stečaju (1966-1971;1976-2007); knj. 84.

- DD „Sinjavina“ Kolašin (1974;1977-1978;1981-1996); k. 2, knj. 11.
- Ukupno: k. 19. knj. 207.

IV- Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1.Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe
Pristiglo je 120 zahtjeva fizičkih i pravnih lica za korišćenje arhivske građe po raznim osnovama

- obrađeno je 89 zahtjeva;
- na 31 zahtjev odgovoreno je negativno;
- izdato je 19 potvrda;
- izdato je 10 uvjerenja;
- urađeno je 436 fotokopija dokumenata;
- dato je 29 saopštenja - informacija, pravnim i fizičkim licima;
- ovjeren je 51 dokument.

V-Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

Promovisanje Arhiva i arhivske djelatnosti kroz manifestaciju „Neđelja Arhiva“, 4-9 jun 2018. godine. Načelnica Arhivskog odsjeka Kolašin posjetila je upravu i učenike JU OŠ „Risto Manojlović u Kolašinu, JU OŠ „Radomir Rakočević“ Prošćene u Mojkovcu, JU OŠ „Milovan Rakočević“ Lepenac u Mojkovcu. U zakazanim terminima od jednog školskog časa održano je predavanje o istorijatu arhivske ustanove, o značaju i ulozi arhiva i arhivske djelatnosti, o specifičnostima poslova koje obavljaju službenici - arhivisti. Predavanja su izazvala i veliki broj interesantnih pitanja od strane učenika, na koja je odgovoreno.

Načelnica Odsjeka posjetila je i predstavnike registratura: Centar za kulturu Kolašin, Sud za prekršaje Kolašin, Dom zdravlja Kolašin, SUBNOR-a Kolašin, DPS-a Kolašin i predsjednika opštine Mojkovac.

8. ARHIVSKI ODSJEK KOTOR

I- Zaštita registratorske i arhivske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja kod stvaralaca/držalaca, pregled stanja arhivske i registratorske građe i pružanje stručnih uputstava po raznim osnovama izvršena je tokom 12 obilazaka kod 7 stvaralaca.

- Opština Kotor – 2 obilaska – Sekretarijat za kulturu, sport i društvene djelatnosti;
- Opština Kotor – 3 obilaska – Sekretarijat za opštu upravu;
- Fond zdravstva, Radna jedinica Kotor - 2 obilaska;
- Osnovno državno tužilaštvo Kotor;
- Sud za prekršaje Budva, Odjeljenje Kotor;
- Javno komunalno preduzeće Kotor;
- JU Pomorski muzej Kotor.

2. Ažuriranje evidencija u vezi zaštite arhivske gradje van arhiva:

- Ažurirane evidencije promjena koje su se desile u 2018. godini kod pojedinih registratura.
- Dosijea stvaralaca i držalaca su uredno dopunjavana zapisnicima o obilascima i zapisnicima o uništenju bezvrijednog registratorskog materijala i usvojenim Listama kategorija registratorskog materijala sa rokovima čuvanja.
- Pripremljene nove evidencije za 2019. godinu.

3. Stručna komunikacija sa stvaraocima/držaocima arhivske i registratorske građe

Svim stvaraocima-držaocima, kod kojih je obavljen obilazak, pružena su stručna uputstva o načinu vođenja kancelarijskog i arhivskog poslovanja, kao i o njihovim obavezama u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti* i drugim propisima iz oblasti arhivskog zakonodavstva. Vrlo česte su stručne konsultacije sa stvaraocima arhivske građe pored neposrednih susreta prilikom obilazaka i telefonskim putem.

4. Priprema i preuzimanje arhivske građe u arhiv

- preuzeto je 19 d/m dokumentacije Opštine Kotor, Kabinet predsjednika - zapisnici sjednica.
5. Data je saglasnost na jednu Listu kategorija registratorske građe
- Pomorski muzej u Kotoru.
6. Izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala izvršeno je tokom 12 obilazaka kod 8 stvaralaca arhivske građe - ukupno 358,08 d/m.
- Montefarm apoteka „Stari grad“ Kotor i „Riva“ Tivat - cca 13,00 d/m;
 - Opština Kotor, Sekretarijat za opštu upravu - cca 1,50 d/m;
 - Opština Kotor, Sekretarijat za opštu upravu - cca 48,00 d/m;
 - Sud za prekršaje Budva, Odjeljenje Kotor - cca 70,00 d/m;
 - Republički fond zdravstvenog osiguranja, Radna jedinica Kotor - cca 113,00 d/m;
 - Atlas banka, Filijala Kotor - cca 46,00 d/m;
 - Jugobanka AD Beograd (u stečaju) - cca 1,58 d/m;
 - Carinarnica Kotor; Carinska ispostava Terminal - cca 12,50 d/m;
 - Carinarnica Kotor, Carinska ispostava Aerodrom - 7,50 d/m;
 - Carinarnica Kotor, Carinska ispostava Luka Tivat - cca 6,50 d/m;
 - Carinarnica Kotor, Carinska ispostava Luka Kotor - cca 3,50 d/m;
 - Opština Tivat - cca 35 d/m.

II –Poslovi u depou arhiva

1. Prijem, smještaj i održavanje arhivske građe
 - Izdavanje i vraćanje arhivske građe na mjesto lokacije i vođenje evidencija o istoj;
 - Redovna kontrola urednosti depoa.
2. Izdavanje arhivske građe na korišćenje
 - Izdato i vraćeno na mjesto 3473 arhivskih kutija i 2363 fondovskih knjiga;

- Vođenje evidencija za izdatu arhivsku građu;
- Ispunjeno je 538 prijava i reversa za korišćenje arhivske građe.

III– Sređivanje i obrada arhivske građe

- GNOK (Gradski narodni odbor Kotor 1945- 1988); poboljšanje stepena sređenosti fonda – imovinsko-pravni sektor; nakon završetka sređivanja fonda u prethodnoj godini objedinjeni inventarski popisi.
- Arhivističko sređivanje fonda Opštinskog vijeća saveza sindikata Kotor (1960-1990) - nastavljeno sa poslom u 2018. godini - cca 4,00 ml (1,50 ml arhivske građe upakovano i popisano i 2,50 m bezvrijedne registratorske građe izlučeno. U izradi je kompletna istorijska bilješka i normirani arhivistički zapisi ISAD i ISAR.
- GNOT (Gradski narodni odbor Tivat 1945-1987); revizija fonda sa izlučivanjem bezvrijedne registratorske građe od 1967-1987 godine.
- Urađena revizija na 74 arhivske kutije (1981-1974); napravljeni inventarski opisi za 55 fascikle arhivske građe koja je preostala nakon izlučivanja. Urađeni su i popisi izlučene bezvrijedne registratorske građe za taj period.
- Dovedene u poredak III fascikle arhivskog fonda Osnovnog suda u Kotoru, sudske marke „R“ III za 1974. i 1975. godinu.
- Započet rad na arhivskom fondu SOSBK; revizija fonda XV fascikli; provjera zatečenog stanja, stepena sređenosti, dopuna naučno-informativnih sredstava i podebljavanja ispisanih podataka na hrptima za 15 fascikli.
- Urađena folijacija za 71 dokumenata projektne dokumentacije zgrade arhiva Njegoševa 208, arhivski fond IAK – fascikla LIV – 1969. godine (radi davanja na revers Centru za konzervaciju i arheologiju na Cetinju).

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- Korisnika arhivske građe preko čitaonice bilo je 538.
- Preko čitaonice je napravljeno 6.484 kopija za fizička lica i 270 kopija kao odgovori na zahtjeve državnih organa, koje su sve ovjerene pečatom Arhivskog odsjeka Kotor.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

Pismenih zahtjeva upućenih od Opštine Kotor, Opštine Tivat, Komisije za povraćaj oduzete imovine i obeštećenje Bar, Osnovnog suda u Kotoru, Nikšiću i Cetinju, Osnovnog tužioca u Kotoru i fizičkih lica primljeno je 60. Pismenih odgovora nakon obavljenog pretraživanja dostavljeno je 44 i 46 potvrda. Ostali zahtjevi su obrađeni preko čitaonice. Za potrebe ovih organa pregledano je 118 fascikli i izvršen uvid u 68 fondovskih knjiga i napravljeno i ovjereno je 270 kopija.

Osnovni sud u Kotoru zadužio je preko reversa 15 sudskih predmeta za potrebe obnove postupka, dopunskih ostavinskih rasprava i pravosnažnosti, a razduženo je 12 predmeta u ovoj godini.

- Odrađena je saradnja sa Centrom za konzervaciju i arheologiju sa Cetinja. Omogućen je detaljan uvid stanje zgrade Arhivskog odsjeka Kotor unutrašnjosti i spoljašnjosti radi pravljenja projekta restauracije fasade, oluka i zatvora u dužem vremenskom periodu iz nekoliko puta dvijema arhitekticama Centra.
- Data je na revers projektna dokumentacija arhivskog fond IAK – fascikla LIV 1969 god. dokumenta 1-71 radi kopiranja značajnih djelova za restauraciju zgrade za koju su odobrena sredstva. Dokumentacija je ustupljena centru na 15 dana po odobrenju direktora Tomanović Saše, nakon čega je uredno vraćena arhivu. Takođe je primljena ekipa Centra za konzervaciju i arheologiju sa Cetinja u proširenom sastavu 6 službenika radi foto snimanja i ponovnog uvida u projektnu dokumentaciju arhivskog fonda IAK – 4 fascikle LIII, LIV, LV, LVI.
- Kopirana je i literatura – „Arhivski pregled fondova i zbirki Istorijskog arhiva Kotor“ – 70 strana istorijskog dijela i djelova u kojima se pominje zgrada Arhivskog

odsjeka Kotor, jer nijesmo imali primjerak da damo kao poklon u znak nastavka dobre saradnje.

Ostalo:

Redovna komunikacija sa službenicima odjeljenja, direktorom Državnog arhiva i pomoćnicom direktora, dostavljanje izvještaja o radu i evidencija o prisutnosti na poslu.

- Popis inventara Arhivskog odsjeka,
- Dostavljanje podataka za statistiku,
- Dostavljen predlog za Ministarstvo kulture za učestvovanje u sredstvima po Programu zaštite i očuvanja kulturnih dobara za 2018 godinu.
- Poslovi arhivskog i kancelarijskog poslovanja - uvedeno 308 brojeva u protokol i sva dokumentacija uredno arhivirana.

9. ARHIVSKI ODSJEK NIKŠIĆ

I-Zaštita arhivske i registratorske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja kod stvaralaca/držalaca, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite kod stvaralaca/držalaca i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 29 stvaraoca:

- Opština Nikšić;
- Osnovni sud Nikšić;
- Sud za prekršaje u Podgorici, Odjeljenje Nikšić;
- JU Centar za socijalni rad za Opštine Nikšić, Plužine i Šavnik;
- JU OŠ „Jagoš Kontić“ Straševina;
- JU OŠ „Dobrislav-Đedo Perunović, Bogetići“;
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Biro rada Nikšić za Opštine Nikšić, Šavnik i Plužine;
- Fond za zdravstvo Podgorica, Područno odjeljenje Nikšić;
- JU Centar za kulturu Nikšić - u stečaju;
- JU „Zahumlje“ Nikšić;
- Filozofski fakultet Nikšić;
- JU OŠ „Olga Golović“ Nikšić;

- JU OŠ „Milija Nikčević“ Kličevo;
- Udruženje boraca NOR-a i antifašista Nikšić;
- JU Dom učenika i studenata „Braća Vučinić“ Nikšić;
- JZU SB za plućne bolesti „Dr Jovan Bulajić“ Brezovik;
- JU OŠ“ Mileva Lajović Lalatović“ Nikšić;
- JU OŠ“ Luka Simonović“ Nikšić;
- JU OŠ“ Braća Labudović“ Nikšić;
- JU OŠ“Ratko Žarić“ Nikšić;
- JZU Opšta bolnica Nikšić;
- JZU Dom zdravlja Nikšić;
- DOO „Securitas Montenegro“ Nikšić;
- Crveni krst Crne Gore, Opštinska organizacija Nikšić;
- Lični fond „Lazar Mijušković“ Nikšić;
- Plus-commerce AD Nikšić - likvidirano;
- DOO „Vector system security“ Nikšić;
- Regionalni centar granične policije „Centar“, Odjeljenje granične bezbjednosti Nikšić;
- AD „ Koni“ konfekcija Nikšić - u stečaju.

Izvršeno je ukupno 65 obilazaka kod stvaralaca koji su radili na izlučivanju i obilaženi su više puta: pregled izlučene građe, izrada Zapisnika o pregledu, izrada Odluke o uništenju, Zapisnik o primopredaji arhivske građe).

2. Data je saglasnost na 4 Liste kategorija registratorske i arhivske građe:

- DOO „Securitas Montenegro“ Nikšić;
- Osnovni Sud Nikšić;
- JZU SB za plućne bolesti „Dr Jovan Bulajić“ Brezović;
- Filozofski fakultet Nikšić.

3. Dopunjena je jedna Lista kategorija registratorske i arhivske građe Regionalnog centra granične policije „Centar“, Odjeljenje granične bezbjednosti Nikšić.

4. Izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala izvršeno je kod šest stvaralaca:

- JU Centar za socijalni rad Nikšić za Opštine Nikšić, Šavnik i Plužine - cca 9,85 d/m;
- Sud za prekršaje Podgorica, Odjeljenje Nikšić - cca 3 d/m;
- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Nikšić - 262, 76 d/m;

- JU OŠ „Dobrislav-Đedo Perunović“, Bogetići - cca 0,75d/m;
 - Filozofski fakultet - cca 11,10 d/m (izlučivanje se nastavlja te nije izvršeno uništavanje gradje);
 - Arhivski Odsjek Nikšić - cca 3,50 d/m.
- Ukupno je izlučeno cca 290, 96 d/m.
5. Evidentirana su četiri nova stvaraoca:
- DOO „Securitas Montenegro“ Nikšić;
 - DOO „Vector system security“ Nikšić;
 - Regionalni centar granične policije „Centar“, Odjeljenje granične policije bezbjednosti Nikšić;
 - Lični Fond „Lazar Mijušković“ Nikšić.
6. Evidentirana su dva ugašena stvaraoca:
- Plus-commerce AD Nikšić;
 - AD „Koni konfekcija“ Nikšić.

II-Poslovi u depou

1. Prijem, smještaj i održavanje arhivske građe u depou
- Tehički poslovi i prefascikulisanje kutija, tehničko sređivanje (odstranjivanje prašine sa arhivske dokumentacije, arhivskih kutija-fascikli, polica, oslobađanje dokumentacije od metalnih spajalica), ispisivanje i skeniranje spoljnih lista-etiketa, umetanje rasute građe u nove košuljice i formiranje predmeta, umetanje rasute dokumentacije po hronologiji u kutije-fascikle, razvrstavanje i obilježavanje pomoćnih fondovskih knjiga i upisnika učenika, izlučivanje građe kojoj su istekli rokovi za čuvanje, popisivanje dokumentacije koja je prispjela za izlučivanje. U okviru obimnog i zahtjevnog posla na preseljenju fondova iz starog u novi prostor uradjeno je i sljedeće: prije transporta fondova pristupilo se postavljanju polica u novom prostoru kako bi na funkcionalan način bio iskorišćen, rezanje i prilagodjavanje polica visini zida u novom prostoru, nekoliko puta transportovane police do Danilovgrada i nazad. Zatim, po fazama (utvrđenoj šemi i planu selidbe) organizovano je prenošenje fondova iz starog u novi prostor. Numerisanje kutija i paketa po utvrđenom planu vodeći računa o redosljedu. Iznošenje i pakovanje

u kombi, potom unošenje, prijem i smještaj u policama. Prilikom smještaja fondova u policama vodjeno računa o uspostavljanju poretka kako bi svaka kutija, fascikla i knjiga bile postavljene na svoje mjesto. Po utvrđenoj šemi i redosljedu, premješteni su svi fondovi i zbirke iz starog u novi prostor. Nabavka i opremanje novog prostora.

- Redovno se vrši slanje pošte, prijem poštanskih pošiljki i evidencija.
- Povremeno su obavljani tehnički poslovi na održavanju depoa i kancelarija. Tokom opremanja novog prostora ugovorena je nabavka i izrada kancelarijskog namještaja, opreme, nedostajućih grbova, klima, pločica sa rednim brojevima za obilježavanje kancelarija i naljepnicama sa informacijama o radnom vremenu i radu sa stranaka. Na ulazu u AO Nikšić postavljen je držač za isticanje zastave. U pripremi poslova oko topografskog obilježavanja depoa, izradjen je plan za detaljno topografsko obilježavanje depoa: sprata, sobe, polica, redova i pregrada. Izbor materijala - podloge za brojeve i slova, određivanje veličine okvira za štampanje, izbor boje. Materijal je nakon izrade preuzet i preuzimaju se radnje na njegovom postavljanju.
- Tehnički poslovi na organizaciji i postavci izložbi dokumenata: (tokom nedjelje Arhiva postavljena u holu Odsjeka izložba dokumenata *Kultura sjećanja kroz fondove i zbirke Arhiva u Nikšiću*, koja će biti stalna).
-

III-Sređivanje i obrada arhivske građe:

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na 7 fondova:
 - Gradski Narodni Odbor Nikšić GNO (1945-1958) - sređeno ukupno 4.253 predmeta (18 kutija, 1945-1957. godine sa akcentom na 1954 godinu). Jedan broj predmeta izdvojen zbog pripadnosti drugim fondovima (SNO, NOO, MNO).
 - Sreski narodni odbor Nikšić (1944-1957), k. 12.
 - Lični fond Jefto Miletin Nikolić (1860-1899). k. 12 kutija.

- Uprava za uređenje prostora i komunalne poslove 1951-1993; k. 26; predmeta 420.
- Oblasni sud Nikšić (1896-1917), 25 predmeta.
- OŠ Straševina (1945-1951) – uvid i revizija arhivskog fonda, prijedlog za izlučivanje.
- Tehnička sekcija Nikšić (1931-1948), 10 kutija.

2. Klasifikacija i prefascikulacija gradje u nove kutije u cilju selidbe nastavljena i tokom januara, februara, marta i aprila 2018. godine, i to: Pravosudje „I“ - 9 kutija, „KS“ - 52 kutije, „KNS“ - 9 kutija, „K“ - 156 kutija; „OKSSRN“ Nikšić - 8 kutija; „Društveni pravobranilac“ Nikšić - 68 kutija; „Nikšićko pozorište“ Nikšić - 28 kutija; „Tehnička sekcija“ Nikšić - 33 kutije; „Gradski Narodni odbor“ Nikšić - 74 kutije; „SO“ Nikšić - 96 kutija. Ukupno preseljena, tehnički sredjena, prefascikulisana, razvrstana, umetnuta rasuta gradja i obilježena pomoću fondovskih knjiga, popisana dokumentacija koja je prispjela za izlučivanje i sl. oko 10.000 arhivskih kutija. Komisijski popisana, pregledana i izlučena gradja fonda „SO“ Nikšić (služba društvenih prihoda) za period 1967-1975, cca 2,70 d/m i JU OŠ „Jagoš Kontić“ Straševina za period 1959-1976, cca 0,80 d/m.

IV- Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- Arhivsku građu preko čitaonice koristilo je 7 istraživača, sadržanu u 19 fondova.

Istraživanje vršeno iz arhivskih fondova: LI Marko Kavaja (1912-1961); Sreski sud Nikšić (1945-1960); Uprava za uređenje prostora i komunalne poslove (1951-1993); LI Jefto Miletin Nikolić (1875-1877); Opštinski sud Nikšić; Okružni sud i državno tužilaštvo (1919-1941); Osnovni sud Nikšić; LI Ilija Šobajić (1876-1953); Sreski sud Nikšić; OKSK Nikšić (1945-1991); OKSSRN Nikšić (1944-1991); OK AFŽ Nikšić (1960-1990); OVSSNikšić (1946-1982); „Nikpek“ Nikšić, NOO Nikšić; GNO Nikšić; SO Nikšić; „FZLK“ Nikšić; MNO Grahovo.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Ukupno je obrađeno 112 zahtjeva, od čega je 70 zahtjeva fizičkih lica i 42 zahtjeva pravnih lica.
- Reversi Osnovnom sudu: 12.
- Broj fotokopija: 436.
- Usluženo: 7 istraživača.
- Digitalnih snimaka: 46.
- Prijem zahtjeva fizičkih i pravnih lica, fotokopiranje i ovjera spisa, izrada specifikacija za izvršene usluge, naplata i izdavanje dokumentacije, konsultacije sa strankama, pružanje savjeta i sugestija putem telefona.
- Na pismene zahtjeve blagovremeno odgovoreno: Osnovnom sudu u Nikšiću 8 pismenih odgovora; Osnovnom sudu Podgorica 3 odgovora; Opština Nikšić (direkcija za imovinu) 1 odgovor; Zaštitnik imovinsko-pravnih poslova Podgorica 2 odgovora; Ministarstvo finansija Crne Gore (Komisiji za povraćaj i obeštećenje) 1 odgovor.

-

V- Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

Nastavak rada na promovisanju Arhiva i arhivske djelatnosti kroz sljedeće aktivnosti:

U februaru počela realizacija nikšićke kulturne scene 2018. godine, koju je usvojila Vlada Crne Gore na prijedlog Ministarstva kulture, a u kome je uzeo učešća Državni arhiv Crne Gore od 2013. godine. i to:

- U februaru je realizovana promocija zbornika dokumenata *Internacija stanovništva Crne Gore 1916-1918 godine*, autora Vukote Vukotića, (23. februar) u Gradskoj kući u Nikšiću, u saradnji sa Opštinom Nikšić i JU Biblioteka „Njegoš“ Nikšić.
- U aprilu i maju je upriličeno predavanje za studente Filozofskog fakulteta u Nikšiću, kao i direktno upoznavanje sa istraživačkim poslovima i arhivskom građom. Upriličeno predavanje i upoznavanje sa depoom, sa profesorima-doktorantima Novakom Adžićem i Saitom Šabotićem.
- U okviru manifestacije „Nedelja arhiva“, koja je realizovana od 04. 06. 2018. godine, nastavljeno je po-

pularisanje Državnog arhiva i arhivske djelatnosti; medijsko predstavljanje preko lokalnih TV i Radio Nikšića, i to u emisijama: Jutarnji program TV Nikšić, Radio Nikšić u podne, Info press - svih dana trajanja manifestacije. Predavanje učenicima OŠ „Mileva Lajović Lalatović“ sa predmetnim profesorima iz istorije, 60 učenika, kao i studentima Filozofskog fakulteta, Odsjek istorija. Posjeta rukovodstva Opštine Nikšić, razgovori o budućoj saradnji. Izvještaji o posjeti na sajtu Filozofskog fakulteta Nikšić, Opštine Nikšić i JU OŠ „Mileva Lajović Lalatović“ Nikšić.

- U avgustu je Arhivski odsjek Nikšić uzeo učešća u organizaciji i realizaciji izložbe dokumenata „Šobajići - portret jedne porodice“ zajedno sa JU Muzeji i galerije Nikšić. Stručna pomoć, konsultacije i razgovori, skeniranje i ustupanje LI Ilija Šobajić.
- U septembru je organizovana promocija zbornika dokumenata *Crna Gora u defteru dukadjinskog Sandžaka iz 1570 godine*, autora dr Adnana Kadrića (13. septembra) u foajeu Nikšićkog pozorišta, u okviru *Nikšićke kulturne scene 2018. godine* (saradnja sa Opštinom Nikšić i JU Nikšićko pozorište).
- Učešće načelnice AO Nikšić na Danima evropske baštine 2018. godine (po pozivu iz Ministarstva kulture) u okviru kojih je postavljena izložba dokumenata *140 godina od održavanja Berlinskog kongresa 1878. godine i prvog sticanja nezavisnosti Crne Gore*, Podgorica, 21-30 septembra. Naučna konferencija „Kulturna baština Crne Gore“.
- Učešće i saradnja, konsultacije i stručna pomoć oko održavanja akademije *120 godina Zahumlja*, u okviru koje je pripremljena i realizovana izložba dokumenata *Zahumlje-iskra plama besmrtnoga*. Ustupljena i skenirana gradnja iz fondova JU „Zahumlje“ i LI „Jovan Golijanin“ (saradnja sa Opštinom Nikšić, Ministarstvom kulture i JU „Zahumlje“ Nikšić.

10. ARHIVSKI ODSJEK PLJEVLJA

I-Zaštita registratorske i arhivske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 5 stvaralaca/držalaca:

- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Pljevlja;
- JU OŠ „Ristan Pavlović“ Pljevlja;
- JU OŠ „Boško Buha“ Pljevlja;
- JU Gimnazija „Tanasije Pejatović“ Pljevlja;
- Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, Uprava za šume Pljevlja.

2. Evidencije o stvaraocima i držaocima registratorske i arhivske građe:

- Arhivski odsjek Pljevlja vodi evidencije o stvaraocima i držaocima arhivske i registratorske građe;
- Vodimo dosjea stvaralaca i držalaca arhivske građe i registratorskog materijala;
- Vodimo registar stvaralaca i držalaca arhivske i registratorske građe prestalih sa radom (do sada registrovano 8);
- Nije evidentiran ni jedan specijalni arhiv u opštinama Pljevlja i Žabljak;
- Nije evidentiran ni jedan držalac arhivske građe u privatnom vlasništvu.

3. Evidencija o arhivskoj i registratorskoj građi koja se nalazi kod držalaca:

- Uredno se vodi kartoteka držalaca (redovno se dopunju podaci u vezi organizacionih i vlasničkih promjena, izlučivanja bezvrijednog registratorskog materijala, preuzimanja arhivske građe). Za naznačeni period smo imali izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala, kome je istekao rok čuvanja, u registraturama;
- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Pljevlja. Izlučeno je 30,50 d/m za period 2002-2016. godina.

4. Preuzimanje:

U 2018. godini nije bilo preuzimanja.

II-Poslovi u depou:

- Izdavanje arhivske građe na korišćenje;
- Vođenje evidencija o izdatoj arhivskoj građi;
- Održavanje higijene;
- Povraćaj cjelokupne arhivske građe i njeno odlaganje u nove arhivske police;

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe vršena na sledećim fondovima:

- Nije bilo rada na sređivanju i obradi iz razloga što je objekat zahvatio požar 25. maja 2018. godine. Tokom saniranja požara došlo je do izlivanja velike količine vode i preduzete su sve mjere u cilju spašavanja arhivske građe. Brzom intervencijom zaposlenih, arhivska građa se u potpunosti sačuvala i obezbijedila. Početkom oktobra 2018. godine ponovo je objekat zahvatila havarija kada je pušten u rad instalacioni sistem za grijanje, Zbog pucanja cijevi, velika količina vode se slivala niz zidove i plafone zgrade, a samim tim i prostorije depoa AO Pljevlja bile su pod vodom. Na svu sreću i ovoga puta se brzo reagovalo i arhivska građa je na vrijeme sklonjena, tako da nije oštećena od vode.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala:

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatnopravne svrhe. Arhivsku građu koristila su 219 korisnika, i to:

- 28 prijava za korišćenje arhivske građe, od čega 3 istraživača;
- 2 reversa;
- 189 zahtjeva za izdavanje dokumenta, i to: 40 zahtjeva fizičkih lica i 149 zahtjeva pravnih lica;
- 127 obavještenja;
- za 19 zahtjeva je izdato 47 ovjerenih kopija dokumenata;
- 347 stranica je fotokopirano.

VI-Ostalo:

- Usljed požara i poplave, rad Odsjeka tokom 2018. godine nije u nijednom momentu doveden u pitanju, već se rad sa strankama odvijao nesmetano. Naglašavamo da smo uredno odgovorili na svaki dopis upućen od strane DA Cetinje, kao i po zahtjevima stranaka pristiglih pisanim ili elektronskim putem.

11. ARHIVSKI ODSJEK PODGORICA**I Zaštita arhivske i registratorske građe van arhiva**

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 103 stvaraoca/držaoaca:

- AD "13 jul – Plantaže", Podgorica;
- Ministarstvo finansija, Uprava carina, PJ Carinarnica Podgorica;
- JU Škola za srednje i više stručno obrazovanje „Sergije Stanić“, Podgorica;
- JPU „Đina Vrbica“, Podgorica;
- Glavni grad, Komunalna inspekcija, Podgorica;
- AD „Radoje Dakić“ u stečaju, Podgorica;
- JU OŠ „21. maj“, Podgorica;
- JU Muzeji i galerije, Podgorica;
- DOO „Metalac“, Podgorica;
- Crveni krst Glavnog grada, Podgorica;
- DOO „Simgor“ – u stečaju, Podgorica;
- DOO „Nregelija“, Podgorica;
- DOO „MPM“, Podgorica;
- JU OŠ „Pavle Rovinski“, Podgorica;
- JU OŠ „Oktoih“, Podgorica;
- JU OŠ „1. jun“, Podgorica;
- JU OŠ „Vuk Karadžić“, Podgorica;
- DOO „Nova knjiga“ Podgorica;
- JU „Resursni centar“, Podgorica;
- Studio Moderna Crna Gora, Podgorica;
- DOO Društvo za zastupanje u osiguranju „AM Capital“, Podgorica;

- Glavni grad, Sekretarijat za komunalne poslove i saobraćaj, Podgorica;
- JU Umjetnička škola za muziku i balet „Vasa Pavić“, Podgorica;
- DOO „Putevi“, Podgorica;
- JU OŠ „18. oktobar“, Bioče;
- Agencija za izgradnju i razvoj Podgorice;
- JU KIC „Budo Tomović“, Podgorica;
- Glavni grad Podgorica, Služba zaštite, Podgorica;
- JU OŠ „Maksim Gorki“, Podgorica;
- JU Stručna medicinska škola, Podgorica;
- JU Ekonomska škola „Mirko Vešović“, Podgorica;
- JU OŠ „Radojica Perović“, Podgorica;
- JU Zavod „Komanski most“, Podgorica;
- JU Centar za soc. rad za Glavni grad Podgorica i opštine u okviru Glavn. Grada;
- Turistička organizacija Glavnog grada;
- DOO Agencija za stanovanje, Podgorica;
- JU OŠ „Sutjeska“, Podgorica;
- JU „Dječji savez“, Podgorica;
- JU OŠ „Štampar Makarije“, Podgorica;
- FK „Budućnost“, Podgorica;
- DOO Međunarodni podgorički sajam knjiga, Podgorica;
- JU OŠ Savo Kažić“, Barutana;
- DOO „Apo plus“, Podgorica;
- JU Gimnazija „Slobodan Škerović“, Podgorica;
- SGGŠ „Ing. Marko Radević“, Podgorica;
- Zavod za zapošljavanje, Biro rada, Podgorica;
- DOO „Pogrebne usluge“, Podgorica;
- DOO „Deponija“, Podgorica;
- DOO „Čistoća“, Podgorica;
- DOO „Carine“, Podgorica;
- Osnovno državno tužilaštvo, Podgorica;
- DOO „Mercator“, Podgorica;
- JU OŠ „Marko Miljanov“, Podgorica;
- Gradska opština Tuzi;
- Osnovni sud Podgorica;
- Sud za prekršaje, Podgorica;

- DOO „Kavarić group“, Podgorica;
- AD „Industrijaimport – Industrijaimpex“, Podgorica;
- DOO „Parking servis“, Podgorica;
- JU OŠ „Dragiša Ivanović“, Podgorica;
- JU Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“, Podgorica;
- JU OŠ „Zarija Vujošević“, Mataguži;
- DOO Galerija podova Bačka Palanka, Poslovna jedinica Podgorica;
- DOO „Sjevermont“, Podgorica;
- JU Resursni centar za djecu i mlade, Podgorica;
- JU OŠ „Milorad Musa Burzan“, Podgorica;
- DOO „Saga Crna Gora“, Podgorica;
- DOO „Rokšped“, Podgorica;
- DOO „Vodovod i kanalizacija“, Podgorica;
- JU Zavod za zapošljavanje CG, PJ Podgorica, Biro rada Podgorica;
- DOO Agencija za izgradnju i razvoj Podgorice;
- DOO „Jumedija mont“, Podgorica;
- JU SMŠ „Ivan Uskoković“, Podgorica;
- JU OŠ „Šćepan Đukić“, Lijeva Rijeka;
- DOO „Cijevna komerc“, Podgorica;
- JU Centar za socijalni rad, Služba za materijalna davanja, Podgorica;
- DOO Društvo za zastupanje u osiguranju „AM Capital“, Podgorica;
- JU OŠ “Đoko Prelević”, Ubli;
- JU OŠ “Vojin Popović”, Drezga;
- JU OŠ “Boško Radulović”, Komani;
- JU OŠ “Vladika Danilo”, Srpska – Golubovci;
- JU OŠ “Božidar Vuković Podgoričanin, Podgorica;
- DOO “Status broker”, Podgorica;
- JU OŠ “Vladimir Nazor”, Podgorica;
- JU OŠ “Vlado Milić”, Donja Gorica;
- AD CMC Podgorica;
- JU OŠ “19 novembar”, Dinoša;
- JU OŠ “Milan Vukotić”, Golubovci;
- JU OŠ “Niko Maraš”, Bijelo Polje;
- DOO “Ljetopis”, Podgorica;

- JU za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci, Kakaricka Gora;
- JU OŠ „Mahmut Lekić“, Tuzi;
- DOO „Tržnice i pijace“, Podgorica;
- DOO „Komunalne usluge“, Podgorica;
- AD CMC, Podgorica;
- JU ETŠ „Vaso Aligrudić“, Podgorica;
- JU „Centar Ljubović“, Podgorica;
- JZU Dom zdravlja / Stara Varoš/ , Podgorica;
- DOO „Adriatik“, Podgorica;
- JU Gradsko pozorište, Podgorica;
- JU Sportski objekti, Podgorica;
- JU Gimnazija “25. maj”, Tuzi.

Ostvaren je neposredan kontakt sa svim odgovornim, gore navedenim stvaraocima (103); Upoznavanje sa zakonskim obavezama prema Arhivu, praćenje opšteg stanja arhivske i registratorske građe (smještaj, zaštita, obezbjeđivanje, način arhiviranja i vođenja evidencije o registratorskom materijalu i arhivskoj građi – arhivska knjiga; Sačinjavanje zapisnika o obilasku i predlaganje mjera za otklanjanje utvrđenih nedostataka.

2. Evidencija o stvaraocima i držaocima registratorske i arhivske građe

Registar aktivnih stvaralaca i držalaca dopunjen je sa 3 nova stvaraoca/držaoca:

- DOO “Apo plus”, Podgorica;
- DOO „Adriatik“, Podgorica;
- DOO „Status broker“, Podgorica.

3. U izvještajnom periodu dostavljen je jedan prepis arhivske knjige i to:

- DOO „Saga“, Podgorica.

4. Evidencije o organizacionim promjenama kod stvaralaca / držalaca

- Kartoteka nije dopunjena jer nije bilo dostavljenih organizacionih promjena.

5. Kartoteka stvaralaca/držalaca je za 1 stvaraoca dopunjena podacima o količini izlučenog bezvrijednog materijala i to:

- DOO „Simgor“ u stečaju za period 1999-2012, Zapisnik br. 157 i Odluka o odobrenju uništenja br. 159; 14,10 d/m.
6. Preuzimanje arhivske građe od jednog stvaraoca i to:
- Osnovni sud Podgorica, predmeti krivice „K“ za 1987, Zapisnik br. 528; 1 d/m.
7. Saglasnost na liste kategorija
- Data je saglasnost na 6 lista kategorija i to:
- DOO „Metalac marketi“, Podgorica;
 - DOO „Simgor“ u stečaju;
 - DOO Društvo za zastupanje u osiguranju „AM Capital“, Podgorica;
 - DOO „Cijevna komerc“, Podgorica;
 - AD „CMC“, Podgorica (saglasnost na izmjenu i dopunu liste);
 - JU OŠ „Pavle Rovinski“, Podgorica.

II-Poslovi u depou

- Izdavanje i vraćanje arhivske građe na sređivanje i obradu i vođenje evidencije o istoj.
- Izrada etiketa sa podacima za spoljna obilježja fondova za SNOT, NOOT i GNOT- (povjereništvo za stambene i komunalne poslove - 21 kutija i Sekretarijat za privredu, povjereništvo za poljoprivredu i šumarstvo - 20 kutija).

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na fondovima:

1. Opština Podgorica

- GNOT, NOOT – Opšta uprava

Revizija fonda GNOT i NOOT – Opšta uprava /vjenčani, rođeni, umrli / za period 1955-1960 godina. Rad na sravnjivanju popisnih lista, izmjene i dopune i kucanje;37 kutija (predmeta 24904).

- SOT – Opšta uprava

Rad na sređivanju i popisivanju dokumentacije za 1972, 1977. godinu; 5 kutija.

- SOT – Povjereništvo za komunalne i stambene poslove

Rad na folijaciji, signaturi i unutrašnjim listama. Urađene etikete za spoljna obilježja za period 1964-1967 godina; 37 kutija (predmeta 8757; listova 20505).

- SNOT – Povjereništvo za poljoprivredu i šumarstvo

Rad na signaturi, folijaciji i unutrašnjim listama i njihovo kucanje za period 1945, 1949-1951; 9 kutija (predmeta 475; listova 4521).

- SNOT – Povjereništvo za trgovinu

Rad na dopuni i ispravkama unutrašnjih lista, signatura i folijacija za 1948-1950; 13 kutija (predmeta 841; listova 9281).

- SOT – Nacionalizacija

Rad na unutrašnjim listama i kucanje za period 1962-1973; 4 kutije (predmeta 784; listova 1191).

- SOT – Arondacija

Rad na unutrašnjim listama i kucanje za period 1947, 1949, 1952-1955; 1 kutija (predmeta 134; listova 693).

- SOT – Uzurpacije

Rad na unutrašnjim listama i kucanju za period 1952, 1953, 1957, 1962-1966, 1969, 1971-1973, 1976, 1977; 1 kutija (predmeta 380; listova 445).

- SOT – Konfiskacija i kolonizacija

Rad na unutrašnjim listama konfiskacije (dopune i izmjene) i njihovo kucanje za 1946, 1947, 1951-1957, 1964; 1 kutija (predmeta 34; listova 90).

Rad na unutrašnjim listama za Kolonizaciju za period 1947-1949, 1953, 1956-1959, 1961, 1962, 1964, 1965, 1970, 1971; 1 kutija (predmeta 54; listova 296).

- SOT – Prinudna uprava

Rad na unutrašnjim listama i njihovo kucanje za period 1963-1969; 1 kutija (predmeta 69; listova 331).

- SOT – Ratna šteta

Rad na unutrašnjim listama i njihovom kucanju za period 1947-1949, 1952, 1953; 1 kutija (predmeta 56; listova 157).

- Pomoćne fondovske knjige Opštine

Rad na pečatanju i folijaciji 386 knjiga (listova 91.655).

2. Osnovni sud Podgorica

- Sređivanje fonda Osnovni sud - predmeti „K“ za 1986 godinu. Urađena folijacija, signatura, unutrašnja lista i imenski registar sa kucanjem; 5 kutija (predmeta 339; listova 1860).

3. DD „Ratar“ – stečaj

- Rad na razvrstavanju i popisivanju dokumenata po poslovnim jedinicama; folijacija, signatura, pečatanje i izrada unutrašnjih lista (platne liste i kartoni ličnih dohodaka za period 1971, 1973-1975, 1984-1992, 1989-1990, 1993-1999; 26 kutija (predmeta 4804; listova 7936).

4. Biro rada, Podgorica

- Rad na izradi i kucanje unutrašnjih lista, imenskog registra i pečatanje dokumentacije za period 1952-1961; 22 kutija (822 predmeta).

5. Osnovne i srednje škole - rad na sređivanju opšte dokumentacije kod osnovnih škola i to:

JU OŠ „Maksim Gorki“, Podgorica

- Sređivanje opšte dokumentacije, folijacija, signatura, izrada unutrašnjih lista i kucanje, za period 1965-1977; 4 kutije (predmeta 98; listova 2880).
- Sređivanje personalnih dosijea za 1966. Rad na unutrašnjoj listi, signaturi i imenskom registru; 3 kutija (predmeta 44).

JU OŠ „Radojica Perović“, Podgorica

- Rad na folijaciji, signaturi, izradi i kucanju unutrašnjih lista 1965-1971; 3 kutije (predmeta 479; listova 543).

JU OŠ „Boro Četković“, Podgorica

- Rad na signaturi, folijaciji, izradi i kucanju unutrašnjih lista 1961-1974; 4 kutije (predmeta 102; listova 1099).

JU OŠ „Milorad Musa Burzan“, Podgorica

- Rad na folijaciji, signaturi, izradi i kucanju unutrašnjih lista za period 1945.1950, 1952, 1957; 1 kutija (predmeta 267; listova 5791).
- Sređivanje personalnih dosijea, izrada i kucanje unutrašnjih lista i imenskog registra; 6 kutija (predmeta 131).

JU OŠ „Vlado Milić“, Donja Gorica

- Rad na sređivanju akata i personalnih dosijea za 1957, 1959, 1960, 1962 god, folijacija, signatura, imenski registar; 2 kutije.

JU OŠ „Vladimir Nazor“, Podgorica

- Rad na sređivanju ličnih kartona za 1961 - folijacija, signatura i imenski registar za 1961-1975; 6 kutija (predmeta 224, listova 1738).
- Projektna dokumentacija; izrada i kucanje unutrašnjih lista 1961-1963; 3 kutije.

JU OŠ „Savo Pejanović“, Podgorica

- Rad na sređivanju akata za 1962, 1965-1969; 1 kutija (predmeta 56, listova 688).

JU OŠ „Marko Miljanov“, Podgorica

- Rad na folijaciji, signaturi i unutrašnjoj listi 1969-1971, 1974; 1 kutija (predmeta 15, listova 194).

JU OŠ „Branko Božović“, Podgorica

- Rad na signaturi, folijaciji i izradi unutrašnje liste 1964-1966; 1 kutija (predmeta 5, listova 54).

JU OŠ „18. oktobar“, Bioče

- Rad na signaturi, folijaciji i izradi unutrašnje liste 1964-1967, 1969-1971; 1 kutija (predmeta 16, listova 32).

Rad na provjeri unutrašnjih lista iz inventara pomoćnih fondovskih knjiga, njihova dopuna i kucanje inventara (bio u rukopisu) za:

JU OŠ „Savo Pejanović“, Podgorica, za period 1946 – 1978 ; 89 knjiga;

JU OŠ „Zarija Vujošević“, Mataguži, za period 1956 – 1992; 146 knjiga;

JU OŠ „Maksim Gorki“, Podgorica, za period 1965 – 1990; 21 knjiga;

JU OŠ „Radojica Perović“, Podgorica, za period 1960 – 1990; 27 knjiga;

JU OŠ „Boro Ćetković“, Podgorica, za period 1954 – 1977; 39 knjiga;

JU OŠ „Vladimir Nazor“, Podgorica, za period 1947 – 1964; 169 knjiga;

JU OŠ „Vuk Karadžić“, Podgorica, za period 1962 – 1972; 61 knjiga;

JU OŠ „Milorad Musa Burzan“, Podgorica, za period 1946 – 1978; 76 knjiga;

JU OŠ „Branko Božović“, Podgorica, za period 1959 – 2000; 76 knjiga;

JU OŠ „Marko Miljanov“, Podgorica; 9 knjiga;

JU SGTŠ „Marko Radević“, Podgorica, za period 1946 – 1984; 43 knjige;

JU SHTŠ „Spasoje Raspopović“, Podgorica 1974 – 1983; 29 knjiga;

JU Umjetnička škola za muziku i balet „Vasa Pavić“, za period 1958 – 1970; 142 knjiga;

JU Ekonomska škola „Mirko Vešović“, Podgorica, 1945 – 1980; 113 knjiga;

JU Gimnazija „Slobodan Škerović“, Podgorica 1918 – 1978; 73 knjige;

JU Stručna medicinska škola, Podgorica 1972 – 1986; 174 knjige;

JU Trgovinska škola „Sergije Stanić“, Podgorica 1961, 1962, 1964 – 1983; 27 knjiga;

DP „Duvanski kombinat“, Podgorica 1945 – 1960; 7 knjiga;

JU „Vodovod“, Podgorica 1965 – 1975; 13 knjiga;

AD „Solar 80 – Elastik“ 1999 – 2004; 2 knjige;

AD „Mljekara“, Podgorica 1964 – 2010; 35 knjiga;

Opštinski odbor SUBNOR-a Podgorica 1946 – 1992; 13 knjiga;

Osnovni tužilac Podgorica 1961 – 1967, 1969 – 1974; 7 knjiga;

AD “Mašinopromet” 1950 – 2003; 59 knjiga.

Ukupno sređeno i obrađeno 200 kutija i 1.874 fondovskih knjiga.

IV-Korišćenje arhivske građe

1. Korišćenje arhivske građe u privatno pravne svrhe

- Podnijeto je 207 zahtjeva pravnih i fizičkih lica,
- Urađeno 115 fotokopija dokumenata,

- Za 51 zahtjev nema podataka,
- Sačinjeno i izdato 9 potvrda,
- Dat je na uvid 21 dokument,
- Osnovnom sudu na osnovu reversa izdato 8 predmeta.

2. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

U izvještajnom periodu bilo je 4 istraživača koji su istraživali sljedeće fondove, i to:

- Javno stambeno preduzeće (projekti) - 6 kutija,
- MNO Tuzi - 9 kutija,
- SUBNOR - 2 kutije.

V-Kulturno prosvetna i propagandna djelatnost

U okviru manifestacije Međunarodni dan arhiva i „Neđelja arhiva”, Arhivski odsjek Podgorica su posjetili učenici osnovnih škola „Šćepan Đukić“ i „Oktoih“. Predstavnici Odsjeka su bili gosti JU „Muzeji i galerije“, Podgorica, DOO „Nova knjiga“, DOO „Međunarodni sajam knjiga“ i JU Muzička škola „Vasa Pavić“, Podgorica. Predstavljen je rad Državnog arhiva i obavljeno upoznavanje registratura sa odredbama *Zakona o arhivskoj djelatnosti* u cilju unaprjeđenja međusobne saradnje. O aktivnostima Odsjeka u „Neđelji arhiva“, urađen je poseban izvještaj za Državni arhiv.

VI -Sastanci sa registraturama

U izvještajnom periodu Odsjek je imao sastanke sa 17 registratura, u cilju pružanja stručne pomoći, i to:

- DOO „DPM“, Podgorica;
- DOO „Neregelija“, Podgorica;
- DOO Galerija podova Bačka Palanka, PJ Prodajni centar Podgorica;
- AD „Radoje Dakić“ u stečaju, Podgorica;
- DOO „Simgor“ u stečaju, Podgorica;
- DOO „Nova knjiga“, Podgorica;
- DOO Međunarodni podgorički sajam knjiga;
- DOO „Bar kod“, Podgorica;
- Ministarstvo finansija, Uprava carina, PJ Carinarnica Podgorica;

- DOO „Metalac marketi“ DOO, Podgorica;
- Društvo za posredovanje u osiguranju „Apo plus“, Podgorica;
- DOO AM „Capital“, Podgorica;
- „Rokšped“, Podgorica;
- AD „Štampa“ u stečaju, Podgorica;
- DOO „Knjaz“, Podgorica;
- DOO „Studio Moderna“, Podgorica;
- DOO „Adriatik“, Podgorica;
- DOO „Status broker“, Podgorica.

12. ARHIVSKI ODSJEK ULCINJ

I –Zaštita registratorske i arhivske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 5 stvaralaca/držalaca i to:

- Opština Ulcinj; Zapisnik o pregledu stanja br. 03-09-35/18 od 16.03.2018. god.
- JU Centar za socijalni rad za opštine Bar i Ulcinj, PJ Ulcinj; Zapisnik o pregledu stanja 03-09-40/18 od 26.03.2018. god.
- Sud za prekršaje Ulcinj; Zapisnik o pregledu stanja br. 03-09-43/18 od 26.03.2018. god.
- Pošta Crne Gore, PJ Ulcinj; Zapisnik o pregledu stanja br. 03-09-138/18 od 4.10.2018. god.
- HTP „Ulcinjaska rivijera“ Ulcinj; Zapisnik o pregledu stanja br. 03-09-131/18 od 14.09.2018. god.
- Ostvarivanje neposrednog kontakta sa odgovornim licima u registraturama radi upoznavanja sa obavezama prema Arhivu.
- Pregled stanja arhivske građe i registratorskog materijala (smještaj, obezbijeđenost, način arhiviranja i vođenja evidencije o registratorskom materijalu i arhivskoj građi-arhivska knjiga i drugo).
- Pružanje neposredne stručne pomoći (u vezi sa smještajem i čuvanjem arhivske i registratorske građe,

izdvajanja bezvrijednog registraturskog materijala, evidentiranje u "arhivsku knjigu" i drugo).

- izrada zapisnika o pregledu, sa sugestijama za otklanjanje utvrđenih nedostataka.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala bilo je kod 6 stvaralaca:

- Pekara „Jastreb-Kodre“ Ulcinj - u stečaju; na osnovu Zapisnika o pregledu br. 03-09 129/17 od 17.11.2017. god. i Odluke o odobrenju br. 03-09-04/18 od 15. 01. 2018. god. izlučeno je 183 d/m bezvrijednog registraturskog materijala u hronološkim granicama 1991-2012.
- Fond za zdravstveno osiguranje, Filijala Ulcinj; na osnovu Zapisnika o pregledu stanja br.03-09-137/17 od 6. 12. 2017. god. i Odluke o odobrenju izlučenja bezvrijednog registraturskog materijala br. 03-09-05/18 od 17.01.20218. god. izlučeno je 84 m/d bezvrijednog registraturskog materijala u hronološkim granicama 2008-2016.
- Sud za prekršaje u Budvi, Odjeljenje u Ulcinju; na osnovu Zapisnika o provjeri stanja br. 03-09-43/18 od 26.03.2018. god. i Odluke o odobrenju izlučenja br. 03-09-64/18 od 24.04.2018. god. izlučeno je 11 d/m bezvrijednog registraturskog materijala u hronološkim granicama 2011-2012.
- JU Centar za socijalni rad za opštine Bar i Ulcinj, PJ Ulcinj; na osnovu Zapisnika o provjeri stanja br. 03-09-40/18 od 26.03.2018. god. i Odluke o odobrenju izlučenja br. 03-09-76/18 od 10.05.2018. god. izlučeno je 5,34 d/m bezvrijednog registraturskog materijala u hronološkim granicama 1999-2014.
- Pošta Crne Gore, PJ Ulcinj; na osnovu Zapisnika o pregledu stanja br. 03-09-138/18 od 4.10.2018. god. i Odluke o odobrenju izlučenja br. 03-09-141/18 od 8.10.2018. god. izlučeno je 13 d/m bezvrijednog registraturskog materijala u hronološkim granicama 2012-2016.
- HTP „Ulcinjaska rivijera“ Ulcinj; na osnovu Zapisnika o pregledu stanja br. 03-09-131/18 od 14.09.2018.

god. i Odluke o odobrenju izlučenja br.03-09-156/ od 29.10.2018. god. izlučeno je 86,50 d/m bezvrijednog registraturskog materijala u hronološkim granicama 1993-2013.

Kod navedenih stvaralaca stručni poslovi su bili: razmatranje zahtjeva sa popisom registraturskog materijala predloženog za izlučenje, neposredan uvid u registraturski materijal predložen za izlučivanje i izrada predloga o odobravanju ili neodobravanju izlučivanja.

Ukupno je izvršeno izlučivanje kod 6 stvaralaca i uništeno 382,84 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

II-Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe
 - depoi su opremljeni novim arhivskim policama, tokom druge polovine mjeseca novembra i decembra 2018, pa je vršeno konstantno izmještanje i vraćanje arhivske gradje u police;
 - rad na uspostavljanju poretka i kompletnosti fondova kroz tehničko-fizičke poslove.
2. Izdavanje arhivske građe na sređivanje, obradu i korišćenje
 - pronalaženje, provjeravanje i izdavanje arhivske građe na korišćenje;
 - vođenje evidencija o izdatoj građi, izdavanje potvrda, izdavanje prepisa, izdavanje kopija arhivske građe, izdavanje obavještenja;
 - ostali poslovi sa korisnicima.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na 6 fondova:
 - Osnovni sud Ulcinj, OSU 1951-1995-obrada predmeta „OV“ - sudske ovjere: klasifikacija i popis sređene građe za period 1987-1989; ukupno 1.622 predmeta je smješteno u 11 arhivskih kutija.
 - Niža realna gimnazija Ulcinj - dopuna fonda građom iz 1946 i 1948. godine; 1 kutija.

- Osnovna škola Ulcinj - dopuna fonda građom iz 1956. i 1957. godine; 1 kutija.
 - Osmogodišnja škola Ulcinj - dopuna fonda građom iz 1968. godine; 1 kutija.
 - AD „Montenegrobanka“, Filijala Ulcinj, ADMB 1980-1998 - nastavak rada na sistematizaciji i klasifikaciji: tehnički poslovi na građi, dopuna fonda, okvirni popis; izdvojeno i popisano 60 predmeta i djelova predmeta eksproprijacije; za izlučenje izdvojeno cca 8,50 d/m bezvrijednog registraturskog materijala; ukupno je sređeno 28 arhivskih kutija u hronološkim granicama 1980-1998.
 - HK „Agroulcinj“ 1983-1996 - nastavak rada na sistematizaciji i klasifikaciji arhivske građe u fondu kroz tehničke poslove i popis; ukupno sređeno 98 arhivskih kutija u hronološkim granicama 1983-1996.
- Svega je sređeno 140 arhivskih kutija arhivske građe.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

- Arhivski odsjek Ulcinj imao je 56 zahtjeva pravnih i fizičkih lica: 31 zahtjev fizičkih lica i 25 zahtjeva pravnih lica (Komisija za restituciju i povraćaj imovine iz Bara, Osnovni sud Bar, Ulcinj, Viši sud Podgorica, Osnovno Tužilaštvo Bar i dr.).
- U toku rada sa korisnicima korišćena je građa fondova: Osnovni sud Ulcinj, Skupština opštine Ulcinj, Srednja škola “Bratstvo-jedinstvo” Ulcinj, Holding kompanija “Agroulcinj”.
- Na osnovu zahtjeva za kserografisanje, izdato je 124 fotokopije dokumenata.
- Izdato je 22 ovjerene kopije dokumenata.
- Izdato je 13 prepisa svjedočanstava iz fonda JU OŠ “Bratstvo-jedinstvo” iz Ulcinja

V-Kulturno prosvetna i propagandna djelatnost

- priprema i realizacija fotodokumentarne izložbe pod nazivom *Carinarnica II reda Bar-dokumentacija za dvovlasne prolaznice 1928.god.*; tematska izložba iz

arhivske građe arhivskog fonda Državnog arhiva Cetinje - Carinarnica II reda Bar; izložba je podjeljena u dva dijela: prvi dio je prikazan u okviru ovogodišnje manifestacije „Neđelja arhiva“; dokumenta i fotografije prvi put su prikazane javnosti nakon 90 godina od nastanka; izloženo je 65 dokumenata i 37 fotografija.

Izložba je bila medijski veoma praćen. Reportažu sa otvaranja izložbe je snimala lokalna TV „Teuta“ na crnogorskom jeziku; reportažu o izložbi je u okviru emisije „Balkan“ prikazala TV Kosova, a kratak insert je objavio „Glas Amerike“ na albanskom jeziku. Otvaranje izložbe propratio je lokalni neđeljnik na albanskom jeziku „Koha javore“ na albanskom jeziku. Zbog velikog interesovanja izložbena postavka je prikazana u okviru festivala „Ulcinjnsko kulturno ljeto“ u tematskoj cjelini „Ulcinj moj grad“ u galeriji Kula Balšića u Starom gradu u Ulcinju od 27. jula do 3. avgusta 2018. godine.

13. ARHIVSKI ODSJEK HERCEG NOVI

I - Zaštita arhivske i registratorske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 6 stvaralaca/držalaca, i to:

- Opština Herceg Novi;
- Mjesna zajednica Igalo;
- Mjesna zajednica Meljine;
- Centar za odmor, rekreaciju i liječenje Igalo, AD Igalo (Hotel Palmon Bay);
- Institut za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju “Dr. Simo Milošević“ Igalo;
- AD “Novi Prvoborac“ Herceg Novi.

Ostvaren je neposredan kontakt sa odgovornim stvaralacima /držalacima (6); upoznavanje sa zakonskim obavezama prema Arhivu; praćenje opšteg stanja arhivske i registratorske građe (smještaj, zaštita, obezbijedenost, način arhiviranja i vođenja evidencije o registratorskom materijalu

i arhivskoj građi - arhivska knjiga; sačinjavanje zapisnika o obilasku i predlaganje mjera za otklanjanje utvrđenih nedostataka).

2. Evidencije o stvaraocima i držaocima registratorske i arhivske građe:

U Registar aktivnih stvaralaca i držalaca registratorske i arhivske građe evidentirani su podaci za 6 stvaralaca/držalaca i to:

- Atlas Banka AD Podgorica, Filijala Herceg Novi;
- Sud za prekršaje Budva, Odjeljenje Herceg Novi;
- Centar za odmor, rekreaciju i liječenje Igalo, AD Igalo (Hotel Palmon Bay);
- Apoteka Montefarm Bijela;
- Mjesna zajednica Igalo, i
- Mjesna zajednica Meljine.

Dosijea 6 stvaralaca i držalaca su dopunjena zapisnicima o izvršenom obilasku; 17 zapisnika o izlučivanju (razmatranje zahtjeva registrature sa spiskom registratorskog materijala predloženog za izlučivanje, neposredan uvid u registratorski materijal predložen za izlučivanje i izrada predloga o odobravanju ili neodobravanju izlučivanja).

3. Data je saglasnost - usvojena je jedna Lista kategorija registratorske građe:

- Centar za odmor, rekreaciju i liječenje Igalo, AD Igalo (Hotel Palmon Bay).

4. Evidencije o registratorskoj i arhivskoj građi:

Kartoteka je za 8 držalaca dopunjena podacima o količini izlučenog bezvrijednog registratorskog materijala i to:

- Opština Herceg Novi, Služba za zajedničke poslove i informacione sisteme; 3,90 d/m; Komunalna policija, 1,90 d/m; Uprava lokalnih javnih prihoda 6,20 d/m; Sekretarijat za prostorno planiranje i izgradnju 2,60 d/m; Sekretarijat za komunalne djelatnosti i energetska efikasnost 1,80 d/m; Sekretarijat za finansije 12,90 d/m; Sekretarijat za turizam 0,80 d/m; Sekretarijat za kulturu i obrazovanje 3,80 d/m.
- Uprava Carina, PJ Carinarnica Kotor, CI Sitnica 0,10 d/m; CI Zelenika 18 d/m; CI Debeli Brijeg; 42,7 d/m.

- AD „Vektra Boka“ 55 d/m.
- Fond za zdravstveno osiguranje Crne Gore, Područna jedinica Herceg Novi 66,90 d/m.
- Atlas Banka AD Podgorica, Filijala Herceg Novi; 57 d/m
- Sud za prekršaje Budva, Odjeljenje Herceg Novi, 23 d/m.
- Apoteke Crne Gore Montefarm, Apoteka Bijela, 8 d/m.
- Mjesna zajednica Igalo; 18 d/m.

Ukupno je, na osnovu Zapisnika o provjeri i Odluke o odobrenju uništeno 322,60 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe
 - Smještaj obrađene arhivske građe u police - smješteno je 18 kutija obrađene arhivske građe stvaraoca Brodogradilište “Veljko Vlahović“ Bijela, 17 kutija parničnih predmeta iz 1988. godine, 9 kutija parničnih predmeta iz 1989. godine i 54 kutije ostavinskih predmeta za period 1986-1997; ukupno je smješteno 98 kutija obrađene arhivske građe.
 - Unošenje podataka o preuzetoj arhivskoj građi u knjigu primljene arhivske građe.
2. Izdavanje arhivske građe na sređivanje, obradu i korišćenje
 - Izdavanje i vraćanje arhivske građe na mjesto lokacije;
 - Vođenje evidencije o izdatoj građi na korišćenje.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sledećim fondovima:
 - Osnovni sud Herceg Novi; ostavine “O“ (1945-2000); 1986-2000; obrađeno po godinama: 1986 - 258 predmeta; 1987 - 222 predmeta; 1988 - 242 predmeta; 1989 - 213 predmeta; 1990 - 239 predmeta; 1991 - 100 predmeta; 1992 - 185 predmeta; 1993 - 218 predmeta; 1994 - 167 predmeta; 1995 - 180 predmeta; 1996 - 171 predmet; 1997 - 130 predmeta; ukupno 2,325 predmeta, k. 54; imenski registar.

- Osnovni sud Herceg Novi; parnični predmeti "P" (1945-1990); 1986-1990; obrađeno za 1988 - 280 predmeta; k. 17; obrađeno za 1989 - 110 predmeta; k. 9; ukupno 390 predmeta, k. 26; SI.
- Dopuna sumarnog inventara fonda Opština Herceg Novi, grupa Sekretarijat za građevinske i komunalne poslove, podgrupa Sanacije (1979-1984) - dopuna; obrađeno 177 predmeta (rješenja o odobravanju sanacija privatnih objekata - 169; rješenja o odobravanju sanacije društvenih i vjerskih objekata - 8.
- Opština Herceg Novi; grupa Sekretarijat za privredu i finansije, reg oznaka 02; obrađena k. 1.
- Dopuna sumarnog inventara fonda Brodogradilište "Veljko Vlahović" Bijela; sređivanje i ubacivanje naknadno primljene građe; sređivanje arhivskih jedinica unutar arhivske kutije; opis inventarne jedinice - kutije; izrada unutrašnje liste; izrada spoljašne liste; dopuna i redigovanje istorijske bilješke; obrađeno k. 18.
- Plivački vaterpolo savez Crne Gore; izrada analitičkog inventara i regista za određene djelove fonda; obrađeno: Grupa-Akti (sopstvena arhiva), urađena regista za period 1947-1956. godine; obrađeno po godinama: 1947 - 7 dokumenata; 1948 - 1 dokument; 1949 - 212 dokumenata; 1951 - 168 dokumenata; 1952 - 244 dokumenta; 1953 - 124 dokumenta; 1954 - 217 dokumenata; 1956 - 68 dokumenata; ukupno 1,041 dokument, k.2.
- Izvršen je pregled 9 d/m registratorske građe - 16 knjiga i 93 registratora stvaraoca Brodogradilište "Veljko Vlahović" Bijela; izdvajanje za izlučivanje bezvrijedne registratorske građe; izlučeno 5 d/m bezvrijednog registratorskog materijala.

2. Izrada ISAD(G) Opšte međunarodne norme za opis arhivske građe

- Izrada ISAD(G) Opšte međunarodne norme za opis arhivske građe za stvaraoca JU OŠ "Dašo Pavičić" Topla.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice
 - Arhivsku građu, sadržanu u 40 fondova, koristilo je 40 istraživača.
2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe
 - Obradeno je 892 zahtjeva fizičkih i pravnih lica.
 - Ovjerenu fotokopiju traženog dokumenta dobilo je 817 korisnika.
 - Uvid u arhivsku građu izvršilo je 75 korisnika.
 - Za 13 korisnika izdato je 16 uvjerenja o činjenicama o kojima se vodi službena evidencija, na osnovu Zakona o upravnom postupku („Sl. list CG“, br. 56/14, 20/15, 40/16, 37/17).
 - Pismeno je odgovoreno na 104 zahtjeva pravnih i fizičkih lica.
 - Broj urađenih digitalnih kopija je 96.
 - Broj urađenih fotokopija dokumenata: za format A4 fotokopija 3,489; format A3 fotokopija 2,623; ukupan broj urađenih fotokopija je 6.112; na osnovu pregledanih uplatnica, uplaćeno je na žiro račun Državnog arhiva 5.520,30 eura.
 - Dostavljeni su statistički podaci vezano za pregled broja stvaraoca/držaoca broja arhivskih fondova i zbirki, količini arhivske i registratorske građe u odsjeku i kod držalaca sa stanjem na dan 31.12.2017. godine.
 - Dostavljena je analiza o radu službi u AO H-Novu, u cilju izrade Izvještaja o sprovođenju plana integriteta za 2017. godinu.
 - Od strane službenika iz Ministarstva kulture i Centra za konzervaciju i arheologiju sa Cetinja izvršen je uvid u stanje fonda PUMA, kao i fotografisanje dijela fonda, sve u cilju pokretanja postupka konzervacije za navedeni fond, na osnovu Prijave za program zaštite i očuvanja kulturnih dobara iz 2018. godine; preuzeta na revers 1 kutija iz fonda PUMA (fasc. XXV-Kodeks) radi postupka konzervacije.
 - Dostavljena je Prijava za program zaštite i očuvanja kulturnih dobara za 2019. godinu, za fond PUMA 1687-1797 (nastavak projekta konzervacije za navedeni fond).

- Povodom manifestacije “Nedelja arhiva“, Arhivski odsjek su posjetili: Konzul Republike Srbije, predstavnici Direkcije za imovinu i zastupanje Opštine Herceg Novi, Izvršni direktor Centra za odmor, rekreaciju i liječenje Igalo, AD Igalo (Hotel Palmon Bay) i učenici I razreda JU OŠ “Dašo Pavičić“ Herceg Novi.

V-Poslovi arhivske biblioteke

1. Rad sa korisnicima bibliotečke građe
 - Bibliotečko odjeljenje je uslužilo 106 korisnika, koji su za svoje potrebe koristili 292 publikacije; 15 stranaka je dobilo informacije telefonskim putem.
2. Rad na izradi elektronske baze podataka Biblioteka DACG HN
 - Uneseni podaci za 180 publikacija iz kataloga u PC (Biblioteka DACG - database Access).
3. Rad na skeniranju i izradi vizuelnih prikaza poklonjenih publikacija
 - Skenirano je ukupno 55 publikacija.
4. Klasifikacija i katalogizacija
 - Urađena je UDK klasifikacija i ISBD(M) i ISBD(S) katalogizacija za 55 publikacija.
5. Izrada i print podataka za izradu publikacije o poklonima biblioteci
 - Dizajnirane stranice i printani podaci za poklon biblioteku Pušić (275 str. A 4 formata sa detaljnim bibliotečkim podacima o poklonjenim knjigama).
6. Informativna djelatnost - Unošenje podataka o svim obavljenim poslovima u PC
 - Izrada statistika i izvještaja i unošenje podataka o svim gore navedenim poslovima
7. Zaštita građe
 - Rad na izmještanju i čišćenju određenog broja publikacija iz fondova Špiro Poznanović, Đonović, Tomo Popović (stavljanje u košuljice broširanih i oštećenih publikacija).
8. Prisustvovanje Sajmu knjiga u Beogradu u periodu od 25.10 do 28.10.2018. godine.

14. ARHIVSKI ODSJEK CETINJE

I - Zaštita arhivske i registratorske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 10 stvaralaca/držalaca i to:

- Prijestonica Cetinje (Skupština);
- Osnovni sud Cetinje;
- Sud za prekršaje Podgorica, Odjeljenje u Prijestonici Cetinje;
- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Cetinje;
- JU Centar za socijalni rad za Prijestonicu Cetinje;
- JU Osnovna škola „Njegoš“ Cetinje;
- JU Osnovna škola „Boro Vukmirović“ Rijeka Crnojevića;
- JU Škola za osnovno muzičko obrazovanje „Savo Popović“ Cetinje;
- Uprava carina, PJ „Carinarnica“ PG, Carinska ispostava Cetinje;
- DOO „Vodovod i kanalizacija“ Cetinje.

Pružena su stručna uputstva po raznim osnovama stvaraocima/držaoocima registratorske i arhivske građe koji su gore navedeni (10).

2. Evidencije u vezi zaštite arhivske građe van arhiva

Registar aktivnih stvaralaca i držalaca dopunjen je novim:

- dosijei stvaralaca/držalaca dopunjeni su podacima o količini izlučenog bezvrijednog registratorskog materijala.
- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Cetinje 24/d/m.
- Uprava carina, PJ „Carinarnica“ PG, Carinska ispostava Cetinje 5/d/m.

3. Data je saglasnost na jednu Listu kategorija registratorske građe kod jednog stvaraoca i dopuna kod dva:

- DOO „Vodovod i kanalizacija“ Cetinje br. 02-18/7 - 26.02.2018. godine,

- JU Škola za osnovno muzičko vaspitanje „Savo Popović“ – pružanje stručne pomoći pri izradi dopune Liste kategorija registraturskog materijala,
- Prijestonica Cetinje – stručna pomoć pri izradi dopune Liste kategorija registraturskog materijala.

4. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala vršeno je kod dva stvaraoca/držaoca:

- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Cetinje 24d/m;
- Uprava carina, PJ „Carinarnica“ PG, Carinska ispostava Cetinje 5 d/m.

5. Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od dva stvaraoca:

- Prijestonica Cetinje 1987. godina 0,8 d/m 8 arhivskih jedinica;
- Osnovni sud Cetinje 1973-1987 godine 18 d/m p.f.k 16.

II Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe

Smještena je preuzeta arhivska građa dva stvaraoca:

- Prijestonica Cetinje 1987. godina - 0,8 d/m:
- Osnovni sud Cetinje (dio fonda 1973-1987) - 18 d/m razne oznake.
- Izrada i lijepljenje spoljnih opisa – etiketa za fond Osnovno Državno tužilaštvo Cetinje - 31 fascikla.
- Izrada, ispisivanje, numerisanje kartotečkih listića, 6 p.f.k. SOC 1987. godine.
- Izrada, ispisivanje, numerisanje karototečkih listića, 16 p.f.k. Osnovnog suda Cetinje.
- Izrada spoljnih opisa za p.f.k. JU Srednja stručna škola Medicinska škola „Narodni heroj Stanko Martinović“ - Upisnice Odjeljenja Cetinje, Podgorica, Nikšić, 84 p.f.k.
- Unošenje podataka o preuzetoj arhivskoj građi u knjigu primljene arhivske građe.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija, sistematizacija i revizija arhivske građe rađena je na 6 fondova:

- Revizija fonda Narodnog odbora Cetinje: Narodni odbora opštine Cetinje - 10 arhivskih jedinica iz 1955. godine (folijacija, signatura, unutrašnja lista).
- Revizija fonda Osnovnog suda Cetinje: Osnovni sud Cetinje predmeti oznaka „G“ 1955-1958 godine - 17 arhivskih jedinica, predmeta 870 (tehnička obrada predmeta, ispisivanje spoljnih opisa fascikli i podaci uneseni u kompjuter); oznaka „O“ 1979-1987, ponovna provjera 6 arhivskih jedinica; prefascikulacija 30 arhivskih jedinica raznih oznaka zbog pohabanosti fascikli.
- Revizija fonda Kulturološkog fakulteta: arhivistički sređeno 9 arhivskih jedinica 1984-1997; UL.
- Revizija fonda A.D. Ribarstvo Rijeka Crnojević - Jedna arhivska jedinica (registratorski sređena stavljena u košuljice i ispisana spoljna obilježja).
- Revizija fonda AD EI Obod 38 arhivskih jedinica fabrike „Vešmašine“ (kartoteke, platni spiskovi, obrasci M4).
- Revizija fonda JU Srednja stručna škola - Medicinska škola „Narodni heroj Stanko Martinović“ - Upisnici odjeljenja u Cetinju, Podgorici i Nikšiću, 84 p.f.k.

IV- Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Arhivsku građu koristilo je 2 istraživača.

- Za potrebe Osnovnog suda sačinjeno je 5 reversa.

2. Korišćenje arhivske gradje u javne i privatne pravne svrhe.

- Obrađeno je 104 zahtjeva fizičkih i pravnih lica po raznim osnovama.
- Urađeno je 636 fotokopija i 4 skenirana dokumenata.
- Izdato je 83 pisanih obavještenja.

Ostalo

- Redovna komunikacija sa službenicima odjeljenja, pomoćnicom direktora Državnog arhiva, dostavljanje mjesečnih izvještaja, godišnjih izvještaja, plan rada, evidencije prisutnosti na poslu, statistički obrazac ARH 1 za 2017. godinu, razni dopisi, dokumentacija (kopije stranica djelovodnog protokola, kopije zahtjeva, kopije uplatnica).

III SEKTOR ZA NAUČNO-INFORMATIVNU DJELATNOST I ZAŠTITU ARHIVSKE GRAĐE VAN ARHIVA

1. Odsjek za naučno-informativnu, kulturno-prosvjetnu i propagandnu djelatnost

U skladu sa planom rada i raspoloživim kadrovskim potencijalom obavljale su se poslovne aktivnosti u okviru Odsjeka tokom 2018. godine.

U cilju obilježavanja 140 godina od završetka Veljeg rata (1878) i Berlinskog kongresa, osmišljen je projekat objavljivanja Zbornika građe (statistički pregled) *Popis Crnogoraca i Hercegovaca poginulih u Veljem ratu*. Zbornik dokumenata je završen, predat u štampu i odštampan, a biće promovisan početkom 2019. godine.

Nadalje, pripremljena je i publikacija *“Profesor Mihailo Bukvić kao narodni poslanik 1909-1914”*, koja je predata u štampu i izašla krajem godine. U konkretnom slučaju radi se o zborniku dokumenata o političkom angažovanju profesora Mihaila Bukvića i obima je 250 strana.

U okviru pripreme zbornika građe *„Izveštaji crnogorskog poslanika u Carigradu Mitra Bakića 1883-1903“* tokom godine odabrano je 63 diplomatska izvještaja koji su prekcucani u skladu sa pravilima za objavljivanje zbornika.

Navedeni izvještaji su prilično obimni (4, 6, a neki i 10-12 stranica) obiluju činjenicama i iscrpni su opisi događaja tokom 1886. godine, u tzv. evropskoj Turskoj (Makedonija, Kosovo i Metohija, Donji Vasojevići, Krit, Epir, Trakija).

Kontinuirano se radilo na projektu *„Bibliografija radova Državnog arhiva Cetinje, knj. II“*. Sabrani su osnovni bibliografski podaci o 38 bibliografskih jedinica (14 studija i 24 članka) koje su djelimično ili u potpunosti napisane na osnovu arhivske građe fondova i zbirki Državnog arhiva na Cetinju.

Tokom godine publikovan je dvobroj časopisa Arhivski zapisi (1-2/2017).

U okviru manifestacije *Neđelja arhiva* održan je tematski čas za đake cetinjske Gimnazije. U saradnji sa Fakultetom za crnogorski jezik i književnost, održano predavanje na temu *Arhivska izdavačka djelatnost*.

U okviru kulturno prosvjetne djelatnosti ostvarena je saradnja sa javnim servisom RTCG u projektu dokumentarnog programa o crnogorskim internircima i programu o istoriji fotografije u Crnoj Gori, gdje su službenici arhiva angažovani kao stručni saradnici i sagovornici.

Na planu međunarodne saradnje vođena je korespondencija sa Dr. Siegfried Gruber sa Karl-Franzens-Universität Graz i postignuta je saglasnost o učešću Državnog arhiva u projektu Mosaic sa kojim se konkuriše kod Austrijskog naučnog fonda (www.fwf.ac.at) za finansiranje uključivanja dodatnih podataka iz jugoistočne Evrope.

Učešće Državnog arhiva planirano je za pripremu dokumentacije o Popisu stanovništva Crne Gore iz 1879. Prvi korak bila bi transkripcija dodatnog popisa mikropodataka, drugi korak kodiranje podataka sa postojećom Mosaic šemom (na osnovu standarda IPUMS - <https://international.ipums.org/international/> and NAPP - <https://vww.ipums.org/IPUMSNAPP.shtml>), a treći korak je geokodiranje svih mjesta i naselja. Nakon toga, podaci će biti dostupni za uporedno istraživanje za sve istraživače angažovane na ovom zajedničkom projektu. Konačno, podaci će biti dostupni za preuzimanje. To zahtijeva politika otvorenog pristupa FWF (open access policy).

U okviru svoje djelatnosti ostvarivana je saradnja i sa drugim tijelima državne uprave. Sa fondom za obeštećenje Crne Gore ostvarivana je saradnja na pronalaženju dokumentacije koja se tiče postupka restitucije imovine i imovinskih prava u cilju zaštite interesa Crne Gore. Sa Upravom za kadrove održani su sastanci o usavršavanju zapošljenih u tijelima Državne uprave koji su zaduženi za obavljanje kancelarijskog poslovanja, u dijelu koji se tiče popisivanja i opisivanja registratorske i arhivske građe, te pohranjivanju, izlučivanju i predaji iste nadležnom arhivu. Kao rezultat toga nastao je *Priručnik za kancelarijsko poslovanje*, koji je izašao u izdanju Uprave za kadrove. Sa Ministarstvom javne uprave vođena je korespondencija i održan je sastanak na temu „Upravljanja dokumentacijom u javnoj upravi sa naglaskom na praktična rješenja i primjenu Uputstva za izvršavanje kancelarijskog poslovanja“, koje je je još u fazi izrade.

Vođena je korespondencija o tekućim i stručnim pitanjima sa ICA (Međunarodni arhivski savjet) i njegovim tijelima, kao i sa drugim arhivskim ustanovama: ICA-poziv na konferenciju Jaunde 2018. na temu „Arhiv: upravljanje, sjećanje i nasljeđe“. Bili smo domaćini grupi od 30 arhivista iz Udruženja arhivista Poljske, koje je arhivistica iz Odsjeka upoznala sa istorijatom Državnog arhiva, njegovom organizacijom i planovima za budućnost. Sva korespondencija koja je e-mailom stizala na adresu arhivistice za međunarodnu saradnju prevedena je i prosljeđivana zavisno od sadržaja (direktoru, finansijama, načelniku, Odjeljenju depoa).

Tokom godine je vođena prepiska sa istraživačima iz zemlje i inostranstva u vezi korišćenja arhivske građe u Crnoj Gori. Na ovaj način obavljena je komunikacija sa 20 istraživača iz inostranstva i 18 iz Crne Gore. Vršene su i redovne konsultacije sa korisnicima arhivske građe u arhivu.

Otpočelo se sa implementacijom normiranih opisa ISDF i ISDIAH, a u toku praktične primjene i iskustava vršice se korekcije. Nastavljeno je sa evaluacijom poslova na izradi normiranih opisa ISAD(g) i ISAAR(cpf).

U okviru Odsjeka, obavljani su i poslovi na ažuriranju sadržaja podataka za web sajt Državnog arhiva, zatim redovna kontrola i dijagnostika stanja kompjuterske opreme, kontinuirano administriranje i tehničko održavanje, kao i unapređenje tehničke funkcionalnosti. Radilo se na obuci službenika, zatim na otklanjanju formalnih grešaka nastalih prilikom pogrešnog korišćenja aplikacija. Zbog isteka godišnje licence i zastarjelosti verzije Kasperski antivirusa, na računarima je produžena licenca i instalirana novija verzija ovog antivirusnog programa. Na inicijativu Ministarstva javne uprave izvršena je provjera statusa antivirusnog programa u DACG Cetinje. Računari su skenirani IOC indikatorima i Yara rulovima. Rezultati su narezani na DVD i dostavljeni Ministarstvu kulture.

U čitaonici je istraživalo 196 korisnika, sa ukupno 586 posjeta, koji su uredno evidentirani u knjigu evidencija korisnika građe i istraživanih tema. Za potrebe istraživanja koristili su 1619 fascikli, 1565 knjiga, 12 omota.

2. Arhivski odsjek za zaštitu arhivske građe van arhiva

Tokom godine u skladu sa programskom orijentacijom i prioritetima u cilju ostvarivanja zadataka na zaštiti arhivske građe, arhivistkinje Odsjeka izvršile su 235 obilaska u 82 registrature:

- Skupština CG,
- Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore,
- Ministarstvo održivog razvoja i turizma,
- Ministarstvo rada i socijalnog staranja,
- Ministarstvo odbrane,
- Ministarstvo finansija,
- Ministarstvo prosvjete,
- Ministarstvo sporta,
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava,
- Ministarstvi vanjskih poslova,
- Ministarstvo kulture,
- Ministarstvo pravde,
- Ministarstvo evropskih integracija,
- Ministarstvo ekonomije,
- Ministarstvo unutrašnjih poslova,
- Agencija za zaštitu prirode i životne sredine,
- Agencija za zaštitu prirode i životne sredine – Zavod za zaštitu prirode,
- Agencija za duvan,
- Uprava za imovinu,
- Uprava za kadrove,
- Uprava za zaštitu kulturnih dobara,
- Uprava za inspekcijske poslove,
- Uprava za igre na sreću,
- Poreska uprava,
- Zavod za statistiku,
- Zavod za metrologiju,
- Zavod za izvršenje krivičnih sankcija,
- Zavod za hidrologiju i seizmologiju,
- Više državno tužilaštvo,
- Viši sud za prekršaje,
- Viši sud,
- Vrhovni sud,

-
- Privredni sud,
 - Tužilački savjet Crne Gore,
 - Upravni sud,
 - Fond za zdravstveno osiguranje,
 - Zaštitnik imovinsko pravnih interesa Crne Gore,
 - Pošta Crne Gore,
 - Savez udruženje boraca NOR-a,
 - Crveni krst Crne Gore,
 - Societe generale Montenegro banka,
 - NLB Banka,
 - CKB Banka,
 - Hipotekarna banka,
 - Komercijalna banka Budva, Podgorica,
 - MFI Alter Modus,
 - MFI Monte Credit,
 - Centralna banka CG,
 - Centralna depozitarna agencija,
 - EPCG,
 - Crnogorski elektro-distributivni sistem,
 - Crnogorski elektro-prenosni sistem,
 - JP Nacionalni prakovi Crne Gore,
 - Crnogorski Telekom,
 - Centar za stručno obrazovanje,
 - Centar savremene umjetnosti,
 - Centar za ekotoksokološka ispitivanja,
 - Klinički centar,
 - Bussiness Montenegro,
 - Monteput d.o.o,
 - Hemomont d.o.o,
 - Prirodnjački muzej,
 - Narodni muzej,
 - Inženjerska komora Crne Gore,
 - Aerodromi Crne Gore,
 - Direkcija javnih radova,
 - Streljački savez Crne Gore,
 - Zajednica opština,
 - UCG Prirodno matematički fakultet,
 - UCG Biotehnički fakultet,

- UCG Filološki fakultet,
- UCG Istorijski institut,
- UCG Ekonomski fakultet,
- Insitut za javno zdravlje,
- Lovćen životno osiguranje AD,
- Sava Agent osiguranje,
- Agencija za nadzor osiguranja,
- Komisija za tržište kapitala,
- Agencija za lijekove i medicinska sredstva,
- Agencija za civilno vazduhoplovstvo,
- Agencija za zaštitu ličnih podataka i slobodan pristup informacijama.

Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala, uz saglasnost Državnog arhiva, urađeno je kod 46 registratura, i to:

- Pošta Crne Gore	253 dm
- Crveni krst Crne Gore	7,5 dm
- Viši sud za prekršaje	6,5 dm
- Ministarstvo finansija	39 dm
- Societe generale Montenegro banka	431 dm
- Fond za zdravstveno osiguranje	70 dm
- Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore	4,5 dm
- Komercijalna banka Budva ,Podgorica	139 dm
- Ministarstvo prosvjete	13 dm
- Uprava za imovinu	20 dm
- Centar za ekotoksikološka istraživanja Crne Gore	10,5 dm
- Crnogorski elektroprenosni sistem	7 dm
- NLB Banka	199,5 dm
- UCG Istorijski insitut	1,5 dm
- MFI Alter modus	46 dm
- Ministarstvo rada i socijalnog staranja	2,5 dm
- Prirodno matematički fakultet	2 dm
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	2 dm
- Ministarstvo sporta	20 dm

- Crnogorski elektrodistributivni sistem	10 dm
- Privredni sud	4 dm
- Uprava za imovinu	20 dm
- UCG Biotehnički fakultet	8 dm
- Ministarstvo unutrašnjih poslova	9,5 dm
- Agencija za nadzor osiguranja	12 dm
- Lovćen - životna osiguranja	8 dm
- Crnogorski telekom	425 dm
- Centalna banka Crne Gore	718 dm
- Hipotekarna banka	38,5 dm
- Zavod za statistiku	2,5 dm
- Vrhovni sud	10 dm
- Zajednica opština	2,5 dm
- Agencija za duvan	1,6 dm
- Prirodnjački muzej	2 dm
- Uprava za inspeksijske poslove	11 dm
- Centar savremene umjetnosti	1,5 dm
- Upravni sud	37 dm
- Hemomont	20,5 dm
- CKB banka	430 dm
- Direkcija javnih radova	110 dm
- Komisija za tržište kapitala	16 dm
- Nacionalni parkovi	2 dm
- Zavod za hidrologiju i seizmologiju	6 dm
- Subnor	1,5 dm
- Inženjerska komora Crne Gore	2,5 dm
- Aerodromi Crne Gore	<u>117 dm</u>
ukupno:.....	3301,1 dm

Preuzimanje arhivske gradje izvršeno je u 1 registraturi:

- Više državno tužilaštvo - 24 dm + 16 knjiga.

Lista kategorija arhivske gradje sa rokovima čuvanja urađena je kod 19 registratura:

- Agencija za duvan,
- Zaštitnik imovinsko pravnih odnosa Crne Gore,
- Agencija za zaštitu prirode i životne sredine,
- Narodni muzej Crne Gore,

- MFI Alter Modus,
- MFI Monte Credit,
- Ministarstvo rada i socijalnog staranja,
- Socite generale banka Montenegro,
- CKB banka,
- Prirodno matematički fakultet,
- Ministarstvo kulture,
- Monteput d.o.o,
- Tužilački savjet Crne Gore,
- Zavod za metrologiju,
- Elektro- privreda Crne Gore,
- Ministarstvo vanjskih poslova,
- Ministarstvo odbrane,
- Komercijalna banka Podgorica,
- Sava Agent d.o.o.

Dopuna i izmjena Lista kategorija registratorske gradje sa rokovima čuvanja urađena je kod 7 registratura:

- Crveni krst Crne Gore,
- Skupština Crne Gore,
- Ministarstvo prosvjete,
- Aerodromi Crne Gore,
- Agencija za nadzor osiguranja,
- Zavod za izvršenje krivičnih sankcija,
- Generali osiguranje.
-

IV SLUŽBA ZA OPŠTE POSLOVE

U periodu 01. 01. 2018 - 15. 12. 2018. godine, u Službi za opšte poslove obavljani su poslovi na:

- izradi predloga Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Državnog arhiva i pribavljanju relevantnih mišljenja radi utvrđivanja istog od strane Vlade Crne Gore;
- izradi Kadrovskog plana za 2018.godinu;
- izradi Izvještaja o realizaciji Kadrovskog plana za 2017. godinu;

- izradi Plana integriteta za 2018.godinu;
- izradi Izvještaja o realizaciji Plana integriteta za 2017. godinu;
- izradi rješenja o zasnivanju radnog odnosa (ukupno 2), rješenja o fiksnom dijelu zarade (ukupno 2), rješenja o godišnjem odmoru (ukupno 148), rješenja o prestanku radnog odnosa (ukupno 1), rješenja o varijabilnom dijelu zarade (ukupno 17), rješenja o jubilarnim nagradama (ukupno 22), rješenja o novčanoj pomoći (ukupno 14); rješenja o prekovremenim satima (ukupno 14).
- izradi zahtjeva upućenih Ministarstvu finansija za dobijanje saglasnosti o obezbijeđenim finansijskim sredstvima radi isplata (ukupno 23);
- izradi potvrda o dužini radnog staža po zahtjevima zaposlenih (ukupno 33);
- obrađivani su zahtjevi stranaka koji se odnose na slobodan pristup informacijama, kao i evidentiranje i dostavljanje istih kroz bazu podataka AZLP (ukupno 19), praćenje naplate troškova postupka po istima i objavljivanje na web sajtu Državnog arhiva;
- prijave i odjave zaposlenih kod Poreske uprave;
- ažurirane su promjene kroz bazu podataka Kadrovskog informacionog sistema (KIS-a) koje se odnose na zaposlene;
- saradivalo se sa Upravom za kadrove i Ministarstvom finansija vezano za dostavljanje informacija koje se odnose na zaposlene;
- pripremanju ugovora o pružanju usluga, ugovora o djelu, ugovora o privremenim i povremenim poslovima, ugovora o izvođenju radova, ugovora o autorskom honoraru i dr. (ukupno 75);
- izradi podnesaka vezano sa sudske sporove po osnovu rada (po istima su preduzete sve neophodne radnje za pripremna ročišta i glavne rasprave);
- pripremi Plana javnih nabavki 2019. godinu;
- izvještaja o sprovedenim postupcima javnih nabavki za 2018. godinu;

- izvještaji o antikorupciji, godišnji izvještaji o sistemu finansijskog upravljanja i kontrola,
- Finansijski izvještaj Ministarstvu finansija za 2018. godinu;
- pokretanju postupaka javnih nabavki:

1. Nabavke male vrijednosti:

- Nabavka arhivskih kutija i japanskog papira;
- Nabavka instalacije video nadzora u zgradi DACG na Cetinju;
- Sanacija toaleta u zgradi DACG na Cetinju;
- Nabavka sredstava za higijenu za sve odsjeke Državnog arhiva;
- Nabavka arhivskih regala i policica za potrebe Državnog arhiva na Cetinju, u Ulcinju i Bijelom Polju;
- Nabavka usluga štampanja.

2. Ostale nabavki od strane Državnog arhiva koje su sprovedene u skladu sa Pravilnikom o nabavkama male vrijednosti Državnog arhiva

3. Javne nabavke koje u skladu sa Uredbom o objedinjavanju javnih nabavki:

- Nabavka dva polovna službena vozila;
- Nabavka usluga osiguranja zaposlenih i osiguranja imovine;
- Nabavka kancelarijskog materijala;
- Vođenje su evidencije o neposrednom plaćanju, vođena je glavna knjiga;
- Rađeno je na pregledu uplata –kontrola računa prihoda Državnog arhiva;
- Priprema podataka za zarade zaposlenih;
- Prijave IOPPD obrazaca na portal poreske uprave i dostava OPD2 obrazaca lokalnim samoupravama;
- Vođenje dnevnika blagajne, naloga o uplati i isplati gotovine, obračun rashoda za službena putovanja;
- Izrada M-4 obrazaca;

- Izrada mjesečnih statističkih izvještaja RAD-1 i Izvještaj o troškovima ITR obrazac;
- Vođenje evidencija o državnoj imovini, dostava izvještaja o evidenciji državne imovine koju koristi Državni arhiv, Upravi za imovinu;
- Dostava mjesečnih računa računa i dr. dokumentacije Upravi za imovinu;
- Vođenje evidencija o potrošnji goriva u službene svrhe;
- Vođenje djelovodnog protokola, popisa akata, upisnika prvostepenog upravnog postupka, knjige ulaznih faktura, otpremanje pošte (otpremljeno 1348 pošiljki);
- Kontrola naplate troškova postupaka po zahtjeva stanaka za izdavanje dokumenata i dostavljanje istih podnosiocima zahtjeva;
- Vođena je arhivska knjiga;
- Obavljanje kuriskih poslova, izdavanje kancelarijskog i higijenskog materijala organizacionim jedinicama Državnog arhiva;
- Rađeni su poslovi koji se odnose na evidentiranje stranaka prilikom ulaska u zgradu Državnog arhiva, evidentiranje dolazaka i odlazaka zaposlenih na posao i evidentiranje izlazaka u toku radnog vremena, fizičko obezbjeđivanje zgrade, održavanje higijene i sitne opravke.

D I R E K T O R

Tomanović Saša, dipl. pravnik

UPUTSTVO SARADNICIMA

Arhivski zapisi objavljuju radove iz oblasti arhivske teorije i prakse, istorije i pomoćnih istorijskih nauka, istorije institucija, informatičkih nauka, prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, izvještaje sa stručnih skupova, itd. Radovi koji se objavljuju podliježu stručnoj ocjeni, izuzev prikaza i recenzija, izvještaja sa stručnih skupova i izvještaja o radu Arhiva, bibliografija i dr.

Radovi po pravilu ne treba da prelaze obim od 16 kartica i 5 ilustracija. Recenzije, prikazi i drugi prilozi ne mogu prelaziti 4 do 8 kartica teksta. Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje u časopisu, kao i objavljeni radovi ne mogu se objaviti na drugom mjestu bez saglasnosti *Uredništva*.

Autor je isključivo odgovoran za objavljivanje teksta ili ilustracija iz neobjavljenih materijala iz autorski zaštićenog rada (copyright).

Poželjna struktura rada je sljedeća: ime i prezime, adresa autora ili ustanove u kojoj je zapošljen, naslov rada, sažetak na jeziku članka (oko 300 znakova) koji se donosi između naslova i teksta članka, tekst samog rada, a na kraju članka nešto opširniji sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku (najviše 1500 znakova) sa naslovom članka.

Sve vrste radova moraju biti napisani na računaru u nekoj od verzija MS WORD program (MS WORD 6.0 i novijim) i snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Poželjna je upotreba fonta Times New Roman, stila normal, veličine slova 12 tačaka, (jednostruki prored - single) bilješke se pišu upotrebom funkcije footnote, veličine slova 10 tačaka i donose se ispod teksta.

Naslov teksta piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold) a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije i druge ilustracije moraju biti jasne i oštre u crno bijeloj tehnici.

Svi prilozi dostavljaju se na disketi, CD-u ili elektronskom poštom. Jedan primjerak priloga mora biti dostavljen na papiru formata A-4.

Časopis izlazi dva puta godišnje. Rukopisi se ne vraćaju. Honorar za objavljene radove isplaćuje se prema Pravilniku Državnog arhiva.

Adresa redakcije je : Novice Cerovica broj 2. 81250 Cetinje,
E-mail: pejovic.dacg@t-com.me, telefon/ fax: 041/230-226.

Uredništvo

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
1-2/2018.

Лектор и коректор
Драгица Ломпар

Компјутерска припрема
ДауС - Цетиње

Тираж
300

Штампа
DPC d.o.o - Podgorica

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

930.25(497.16)(05)

Архивски записи: часопис за архивску теорију и праксу
= Archival theory and practice review / главни уредник Саша
Томановић, одговорни уредник Срђан Пејовић. - Год. 1. бр. 1
(1994) - . - Цетиње (Новице Церовића 2) : Државни архив Црне
Горе, 1994 (Цетиње: CICERO). - 24 цм.

Годишње.

ISSN 0353-7404 = Архивски записи (Цетиње)

COBISS.CG-ID 08216592